
TARİH VE GÜNCE

ATATÜRK VE TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ DERGİSİ
JOURNAL OF ATATÜRK AND THE HISTORY OF TURKISH
REPUBLIC

Cilt/Volume: II
Sayı/Issue: 4
Yıl/Year: 2019
Kış/Winter

E-ISSN: 2587-2117

2019
İZMİR

TARİH VE GÜNCE

ATATÜRK VE TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ DERGİSİ
JOURNAL OF ATATÜRK AND THE HISTORY OF TURKISH REPUBLIC

E-ISSN: 2587-2117

Derginin Sahibi - Owner of Journal: **Prof. Dr. Kemal ARI**
Sorumlu Müdür - Responsible Director: **Prof. Dr. Kemal ARI**

---

www.tarihvegunce.org

Uluslararası Akademik Hakemli-Altı Ayda Bir Yayınlanır.
International peer-reviewed journal - Published every six months.

Yazışma Adresi/Adress

Tuna Mahallesi 5545 Sokak Nu: 1 Daire: 3 Bornova/İzmir

E-Posta/E-Mail

tarihvegunce@gmail.com

Basım Yerim/Printing Place

Can Dijital Baskı Reklam A. Ş.

Kapak Tasarımı

Yıldız ŞEN

Yurtdışı Temsilciliklerimiz / Country Representatives

Amerika Birleşik Devletleri

Prof. Dr. Timur KOCAOĞLU

Michigan State University, Case Hall 842 Chestnut Rd Room N352 East Lansing, MI 48825
517-353-3538

Prof. Dr. Gül CELKAN

Middle Georgia State College, Department of English, Adjunct Faculty

Prof. Dr. Aytül Ergül ONURSAL

6487 Silk Leaf Lane Jacksonville, Florida, 32244

Murat GENÇ
2014 Bedford Av. Apt. 3, 11226, Brooklyn NY.
(917) 561-9295 muratagenc@gmail.com

İngiltere

Tuncay İNAN
19 st. Kilda road West Ealing W13 9DF London United Kingdom Contact: +447754549145
tny2007@gmail.com

Almanya

Prof. Dr. Raoul MOTİKA
Universität Hamburg/Orient-Institut İstanbul

Halil Fehmi Dağ
halilfehmidag@hotmail.com

Dr. Johannes HEİNRİCH

İtalya

Prof. Dr. Fabio L. GRASSİ
Sapienza University - Rome Dept. Of History Cultures Religions
Faculty of Humanities, 2nd floor, Modern and Conteporary History wing, room 3

Fransa

Yüksel ÇELGİN
42, rue Joseph Python 75020-Paris/France celginy@gmail.com

İran

Doç. Dr. Mansumeh Daei

Azerbaycan

Doç. Dr. Subhan TALIBLI

Doç. Dr. Naile ASKER

Rusya Federasyonu

Doç. Dr. Ahat SALİHOV

Kazakistan

Prof. Dr. Nurşat JUMADİLOVA

Afganistan

Dr. Firuz FEVZİ

Hindistan

Prof. Dr. Arshi KHAN

Ukrayna

Doç. Dr. Svitlana NESTEROVA

Bulgaristan

Prof. Dr. Blagovesta IVANOVA

Macaristan

Alev DURAN

Makedonya

Prof. Dr. Redzep SKRİJELJ

Yunanistan

Ass. Prof. Dr. Paschalis VALSAMİDİS
Komotini University

Dr. Georgios LİMANTZAKİS
Atina Üniversitesi

Polonya

Prof. Dr. Danuta CHMIEŁOWSKA
Varşova Üniversitesi

TARİH VE GÜNCE

ATATÜRK VE TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ DERGİSİ
JOURNAL OF ATATÜRK AND THE HISTORY OF TURKISH REPUBLIC

Sahibi/Owner

Prof. Dr. Kemal ARI

Yayın Kurulu Başkanı

Prof. Dr. Kemal ARI – Dokuz Eylül Üniversitesi

Yayın Kurulu Üyeleri/Editorial Board

Prof. Dr. Fatma ACUN – Hacettepe Üniversitesi

Prof. Dr. Osman AKANDERE – Necmettin Erbakan Üniversitesi

Prof. Dr. Gül CELKAN – Middle Georgia State University

Prof. Dr. Fabio L. GRASSI – Sapienza University

Prof. Dr. Timur KOCAOĞLU – Michigan State University

Prof. Dr. Raoul MOTİKA – Orient-Institut İstanbul

Prof. Dr. Aytül Ergül ONURSAL – Kean University

Prof. Dr. Danuta CHMIELOWSKA

Doç. Dr. Necdet AYSAL – Ankara Üniversitesi

Doç. Dr. Cihan ÖZGÜN - Ege Üniversitesi

Doç. Dr. Cavid QASIMOV – Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Doç. Dr. Yenal ÜNAL – Bartın Üniversitesi

Ass. Prof. Paschalis VALSAMİDİS - Komotini University

Dr. Hasan DİNÇER - Ankara Üniversitesi

Dr. Neval KONUK – Marmara Üniversitesi

Yönetim Kurulu / Management Board

Prof. Dr. Kemal ARI

Doç. Dr. Necdet AYSAL

Dr. Öğr. Üyesi Resul YAVUZ

Dr. Derya GENÇ ACAR

Dr. Özlem YILDIZ

Dr. Neval KONUK

Dr. Hasan DİNÇER

Sayı Editörü/Issue Editor

Dr. Öğr. Üyesi Resul YAVUZ

Sekretarya/Secretariat

Erdal İNCE

Murat KAYA

Yıldız ŞEN

Ercan YALÇIN

Bilim ve Danışma Kurulu

- Prof. Dr. Kemal ABDULLAYEV - Azerbaycan
Prof. Dr. Fatma ACUN - Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Osman AKANDERE - Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Kemal ARI - Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Bülent ATALAY - University of Mary Washington
Prof. Dr. Gövher BAŞSELİYEVA - Azerbaycan Bilimler Akademisi
Prof. Dr. Evangelia BALTA - National Hellenic Research Foundation
Prof. Dr. Nizami CEFEROV - Azerbaycan
Prof. Dr. Gül CELKAN - Middle Georgia State University
Prof. Dr. Danuta CHMIELOWSKA - Varşova Üniversitesi
Prof. Dr. Fabio L. GRASSI - Sapienza University
Prof. Dr. Ercan HAYTOĞLU - Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Blagovesta IVANOVA - Bulgaristan
Prof. Dr. Nurşat JUMADİLOVA - Kazakistan
Prof. Dr. Dosay KENJETAY - Kazakistan
Prof. Dr. Arshi KHAN - Hindistan
Prof. Dr. Dimitri KİTSİKİS - Yunanistan - Kanada
Prof. Dr. Timur KOCAOĞLU - Michigan State University
Prof. Dr. Zafer KOYLU - Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. Raoul MOTİKA
Prof. Dr. Rafael MUKHAMETDİNOV - Rusya Federasyonu
Prof. Dr. Şahin MUSTAFAYEV - Azerbaycan Bilimler Akademisi
Prof. Dr. Aytül Ergül ONURSAL - Kean University
Prof. Dr. Mustafa ORAL - Giresun Üniversitesi
Prof. Dr. Alfina SIBGATULLINA - Rusya Bilimler Akademisi
Redzep SKRİJELJ - Makedonya
Prof. Dr. Hakan UZUN - Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Necdet AYSAL - Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Mansumeh DAEİ - İran
Doç. Dr. Ali DİKİCİ
Doç. Dr. İrade MEMMEDOVA - Azerbaycan Bilimler Akademisi
Doç. Dr. Svitlana NESTEROVA - Ukrayna
Doç. Dr. Cihan ÖZGÜN - Ege Üniversitesi
Doç. Dr. Cavid QASIMOV - Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Sübhan TALIBLI - Azerbaycan Bilimler Akademisi
Doç. Dr. Salih TUNÇ - Akdeniz Üniversitesi
Doç. Dr. Yenal ÜNAL - Bartın Üniversitesi
Doç. Dr. Olcay PULLUKÇUOĞLU YAPUCU - Ege Üniversitesi
Ass. Prof. Paschalis VALSAMİDİS - Gümülline
Dr. Öğr. Üyesi Metin AKSOY - Gümüşhane Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Günver GÜNEŞ - Adnan Menderes Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin KALEMLİ - Nevşehir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Resul YAVUZ - Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi
Dr. Derya GENÇ ACAR - Adnan Menderes Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hasan DİNÇER - Ankara Üniversitesi
Dr. Alev DURAN
Dr. Bülent DURGUN
Dr. Firuz FEVZİ - Afganistan
Dr. Johannes HEINRICH - Almanya
Dr. Neval KONUK - Marmara Üniversitesi
Dr. Özlem YILDIZ
Dr. Georgios LİMANTZAKİS - Atina Üniversitesi

Bu Sayının Hakemleri/Referees of This Issue

Prof. Dr. Kemal ARI - Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Timur KOCAOĞLU - Michigan State University
Prof. Dr. Zafer KOYLU - Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Doç. Dr. Ali DİKİCİ
Doç. Dr. Yenal ÜNAL - Bartın Üniversitesi
Dr. Derya GENÇ ACAR - Adnan Menderes Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hasan DİNÇER - Ankara Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Altuğ GÜNAR - Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin KALEMLİ - Nevşehir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet KÖKSAL - Karadeniz Teknik Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ülkü KÖKSAL - Karadeniz Teknik Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Resul YAVUZ - Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi
Dr. Özlem YILDIZ

Muhabir Üyeler/Correspondent Members

Doç. Dr. Yenal ÜNAL - Bartın
Dr. Öğr. Üyesi Dr. Metin AKSOY - Gümüşhane
Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin KALEMLİ - Nevşehir
Dr. Fahriye EMGİLİ - Mersin
Erdal İNCE - İzmir
Murat KAYA - Antalya
Yıldız ŞEN - İzmir
Ercan YALÇIN - Samsun
Şavgu AYDIN - İzmir

Çalışma Kurulu/Working Board

Nimet ALTUNTAŞ
Şavgu AYDIN
Aytaç BOZKUYU
Cihan ÇATAL
Halil Fehmi DAĞ
Suat DURAK

Ali EVGİ
Erdal İNCE
Murat KAYA
Zehra KORKMAZ
Fehmi KURTULUŞ
Furkan ÖZDOĞAN
Emine Nejla PÜREN
Şenay SAVUR
Yıldız ŞEN
İbrahim ŞİMŞEK
Ercan YALÇIN
Yeşim Ertem YANKIN
Özgür YILDIRIM

İÇİNDEKİLER

Editörden	1
Coşkun TÜRKAN STATE OF MIND IN MINORITY POLICIES OF THE SINGLE PARTY PERIOD.....	3
Şenay SAVUR 27 MAYIS 1960 DARBESİ'NİN İZMİR'E YANSIMALARI VE SİYASİ PARTİLERİN İZMİR'DEKİ ÖRGÜTLENİŞİ	39
Özlem YILDIZ 20. YÜZYIL BAŞLARINDA BEYRUT LİMANINDA DENİZ TİCARETİ	59
Mahir KÜÇÜKVATAN BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİNDE YENİ ZELANDA'NIN ASKERİ YAPILANMASI VE SAVAŞ HAZIRLIKLARI	83
İsmet UZUN AFET İNAN'IN SOSYO-KÜLTÜREL ÇALIŞMALARI.....	103
Suat BURAK THE REFLECTIONS OF TURKISH REVOLUTION ON THE LANGUAGE BETWEEN 1930-1938.....	127
İbrahim ÇULHA TÜRK RUM MÜBADELESİNDE “ETABLİ“ SORUNU, İSTANBUL'UN SINIRLARI KONUSUNDAKİ ANLAŞMAZLIK VE TÜRKİYE'NİN İZLEDİĞİ POLİTİKA.....	155
Kemal ARI JEWISH MIGRATION FROM TURKEY TO ISRAEL AFTER THE FOUNDATION OF ISRAEL.....	203
Ali ÖZÇELİK “İzzet Ziya, Saraydan Hatıralar”	231
Şavgu AYDIN "Kemal Arı, Manoli'nin Gözyaşları.....	243

TARİH VE GÜNCE

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi

Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic

Cilt: II Sayı: 4 2019/Kış

Volume: II Issue: 4 2019/Winter

EDİTÖRDEN

Merhabalar...

Yeni bir sayı ve yeni bir heyecanla karşınızda olmanın gururunu bir kez daha yaşamaktayız. İki yıl önce çıktığımız bu yolda hedef ve ilkelerimizden sapmadan 4. sayı ile yine dolu bir şekilde karşınızdayız. Geçmiş sayılarımıza gösterilen ilgi, makale seçiminde ne kadar ince eleyip sık dokuduğumuzu ve kendi alanlarına katkı sağlayabilecek bilimsel yayınları sayfalarımıza taşımada ne kadar isabetli karar verdiğimizizi bize göstermiştir. Bunun yanında Tarih ve Günce dergisi gerek yurt içi gerekse yurt dışı temsilciliklerimizle geniş bir aile haline gelmiş bulunmaktadır.

Bu sayımızda, tıpkı diğer sayılarımızda olduğu gibi, her biri kendi alanı içerisinde ayrı bir önem arz eden makale ve incelemeleri sizlere ulaştırmayı amaçladık. Yazarlarımız kaleme aldıkları makaleleriyle, çalıştıkları alana ve toplumsal belleğe yaptıkları değerli hizmetlerle ülkemizin ilmi ve kültürel alandaki çalışmalarına da katkı sağlamaktadırlar. 4. sayımızda da İngilizce ve Türkçe olarak kaleme alınan birçok makaleye yer verdik. İlk sayfalarımızda, Coşkun Türkan'ın Tek Parti Dönemi azınlık politikaları ile Lozan sonrası imparatorluk ba-

kiyesini devralan bir ülkenin yurttaşlık bilinci oluşturmaya yönelik uygulamalarına yönelik makalesini okurken, devamında 27 Mayıs Darbesinin İzmir'deki yansımalarını konu alan ve darbe sonrası İzmir'de siyasi partilerin yeniden örgütlenmesi faaliyetlerini sade ve son derece anlaşılır bir üslupla kaleme alan Şenay Savur'un makalesini bulacaksınız. Aynı şekilde bir diğer yazarımız Özlem Yıldız bize, 20. yüzyıl başında Beyrut Limanı'nda deniz ticareti hakkında bilgi vererek bizi Akdeniz dünyasına götürürken, Mahir Küçükvatan'ın Birinci Dünya Savaşı'nda Yeni Zelanda'nın askeri hazırlıklarını nasıl tamamladığına yönelik makalesini ilgiyle okuyacaksınız. Afet İnan'ın Cumhuriyet Döneminde sosyo-kültürel çalışmalarını konu edinen İsmail Uzun'un bir makalesi ve devamında Suat Burak'ın İngilizce olarak kaleme aldığı 1930-1938 yılları arasındaki dönemde Türk Devriminin dil üzerindeki etkilerini değerlendirdiği çalışmasını, İbrahim Çulha'nın kaleme aldığı Türk-Rum Mübadelesinde "Etaplı Sorunu" başlıklı makalesini ve Prof. Dr. Kemal Arı'nın İngilizce olarak kaleme aldığı İsrail'in kurulmasından sonra Türkiye'den İsrail'e Yahudi Göçünü konu alan makalesini ilerleyen sayfalarımızda okuyacaksınız. Ayrıca kitap inceleme bölümümüzde de Ali Özçelik'in İzzet Ziya tarafından kaleme alınan "Saray'dan Hatıralar" adlı eserini ve Şavgu Aydın'ın Prof. Dr. Kemal Arı'nın yeni kitabı olan "Manoli'nin Gözyaşları" isimli eserinin tanıtımını bulacaksınız.

Yeni sayımızda görüşmek dileğiyle...

Keyifli okumalar....

Dr. Öğr. Üyesi Resul YAVUZ

Tarih ve GÜNce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
II/4, (2019 Kış), ss. 3-38.

Geliş Tarihi: 15 Ağustos 2018

Kabul Tarihi: 31 Ocak 2019

STATE OF MIND IN MINORITY POLICIES OF THE SINGLE PARTY PERIOD

Coşkun TÜRKAN*

Abstract

By the XIXth century multi ethnic empires like Ottoman Empire, with the accelerating impact of the ideology of nationalism, experienced a process of dissolution which resulted in the founding of new nation states. These nation states were grounded on a homogenous social structure and attempted various “demographical engineering” policies towards the discordant elements. This and also the migrations accelerated both the sharpening and socialisation of nationalist ideology and ventures of the ‘naming’ of those who live in their respective countries. Without doubt, this venture(s) of naming brought up the building of nation on one hand and with the extensification of the consciousness and aspects of “us”, suppressing and/or assimilation of the “other”, in short making them invisible on the other. It is a fact that Republic of Turkey, which replaced Ottoman Empire and which was designed in accordance to understanding of a nation-state, too were affected from these developments. As commonly known, the Treaty of Lausanne which was concluded as a result of the Turkish War of National Independence fought against the imperialist forces and their sub-imperial elements, sanctioned the lands of the Turkish nation-state before the international arena and these lands took an unprecedented homogenous appearance. On the other hand, founding fathers of the Republic, who experienced the imperial administration and thus could be defined as being partly in empire and partly in nation-state, with the impact of their witnessing of the process of dissolution in the empire, tried to homogenise all kinds of differences, turn the remnants of an empire into citizens and elevate it to the level of modern civilisation. Attitudes towards the minorities during the homogenisation policies were closely associated with the past experiences and with the nation desired or intended to build. This article aims to focus on the background state of mind of the attitudes towards minorities rather than the policies’ itself.

---

* Lecturer, Adnan Menderes University, Department of Atatürk’s Principles and History of Turkish Revolution. coskunturkan@mynet.com, ORCID ID: 0000-0002-2629-7602.

Keywords: Nationalism, Minorities, Nation-state, Turkish nation-state, Homogenisation.

TEK PARTİ DÖNEMİ AZINLIK POLİTİKALARINDA HALET-İ RUHİYE

Öz

XIX. yüzyıldan itibaren Osmanlı gibi çok etnili imparatorlukların milliyetçilik ideolojisinin de etkisiyle çözülme sürecine girmesi, yeni ulus-devletlerin kurulmasına yol açtı. Bunun yanında bu ulus-devletlerin homojen bir toplumsal yapıyı temel alması ve bununla uyuşmayan unsurlara yönelik çeşitli “demografik mühendislik” girişimleri ve bu süreçte yaşanan göçler de, hem milliyetçi ideolojinin keskinleşmesini ve toplumsallaşmasını hem de bu topraklarda yaşayanların ‘adlandırılma’ girişimlerini hızlandırdı. Şüphesiz bu adlandırma girişim(ler)i bir yandan ulusun inşasını, diğer yandan da “biz”lik bilincinin ve hallerinin yaygınlaş(tırıl)masıyla, “öteki”nin baskı altına alınmasını ve/ya asimilasyonunu, kısaca ‘görünmez’ kılınmasını gündeme getirdi. Osmanlı Devleti’nin yerini alan ve bir ulus-devlet anlayışına göre kurgulanan Türkiye Cumhuriyeti’nin de bu gelişmelerin etkisi altında kaldığı bir gerçektir. Bilindiği gibi emperyal güçler ve onların alt emperyal unsurlarına karşı verilen Millî Mücadele sonucunda gündeme gelen Lozan Antlaşması, Türk ulus-devletinin topraklarını uluslararası arenada tescilledi ve bu topraklar, hiç olmadığı kadar homojen bir görünüm aldı. Bunun yanında imparatorluk deneyimi yaşayan ve bir anlamda bir ayakları imparatorlukta, diğer ayakları ulus-devlette olan cumhuriyetin kurucu kadrosu, imparatorluğun çözülüş sürecine yakından şahitlik etmiş olmanın da etkisiyle, her türlü farklılığı homojenleştirmeye ve imparatorluk bakiyesi bir toplumu muasır medeniyetler seviyesine ulaştırma ve yurttaşlara dönüştürmeye çalıştı. Homojenleştirme politikalarında azınlıklara nasıl yaklaşılacağı, yaşanan deneyimler ve inşa edilmek istenen/arzulanan toplumla da yakından ilgiliydi. Bu makale, azınlıklara yönelik uygulamalardan çok, bunların arak planındaki ruh haline odaklanma amacındadır.

Anahtar Kelimeler: Milliyetçilik, Azınlıklar, Ulus-devlet, Türk ulus-devleti, Homojenleştirme.

Introduction

Hobsbawm mentions a “dual revolution” which affected the world in the XIXth century. In this period, during which the economy was shaped under the impact of the Industrial Revolution, politics and ideology were determined by French and the first sample, notion and vocabulary of nationalism were provided from France, the world and naturally the Ottoman realm were affected

from these respective developments.¹ For this reason, it is possible to maintain that, one of the most powerful political ideologies in the XIXth century, probably the first of them was nationalism, and nation and nationalism provided people new gods and new hopes.² In other words, weakening of agricultural social structure and thus traditional coherence ideologies/dependences with the industrialisation, crowds which were atomised to an unprecedented degree, were tried to be reunited around a new coherence ideology with the re-modeling social and political structures. At this juncture, it must be stated in a bracket that we handle the “coherence ideology” with its broadest meaning as “a bond in a community that tie individual to community”.³

It can be argued that, traditional Ottoman system, without facing a serious crisis, maintained to exist until the XIXth century. A serious quake and transformation in this structure was brought up with the above mentioned dual revolution. By the XIXth century integration of Ottoman Empire to global capitalist system caused to economic advancement of non-Muslim population especially in the port cities of the empire, emergence of a new middle class in these communities and spread of nationalist ideology. Besides, attempts of the European powers to gain privileges for non-Muslim bourgeoisie in the Ottoman lands, expressions and actions of the non-Muslim communities for independence forced Ottoman ruling elite for some reforms. These reforms led to transformation of religious communities/“millet system” at one hand, and increase in the importance of ethnical and secular values, as new coherence elements, especially among the non-Muslim communities on the other.⁴ In addition to this, Ottoman ruling class, exposing the military, economic, political and ideological pressure

---

¹ Eric J. Hobsbawm, *Devrim Çağı: 1789- 1848*, transl. Jülide Ergüder- Alâeddin Şenel, V Yayınları, Ankara, 1989, pp. 101-102.

² Although different dates were proposed for the first examples of modern nationalism, it has been widely accepted that it was prominent in the French revolution and awakening at the end of the XVIIIth century. See, Craig Calhoun, *Milliyetçilik*, transl. Bilgen Sütçüoğlu, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, pp.13-14; Anthony D. Smith, *Kuram, İdeoloji, Tarih*, transl. Ümit Hüsrev Yolsal, Atf Yayınları, Ankara 2013, p. 15; Christophe Jaffrelot, “Bir Milliyetçilik Kuramı İçin”, Ed. Alain Dieckhoff, Christophe Jaffrelot, *Milliyetçiliği Yeniden Düşünmek, Kuramlar ve Uygulamalar*, transl. Devrim Çetinkasap, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, p. 51.

³ See, Alaeddin Şenel, “Milliyetçilik Nereden Nereye? Tarihsel Bir Bakış/Açık Oturum”, *Marksizm ve Gelecek*, Issue 5, 1992, p. 70.

⁴ For this topic see, Reşat Kasaba, *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi, On Dokuzuncu Yüzyıl*, transl. Kudret Emiroğlu, İstanbul, 1993; Gerasimos Augustinos, *Küçük Asya Rumları, 19. Yüzyılda İnanç, Cemaat ve Etnisite*, transl. Devrim Evcı, Dipnot Yayınları, Ankara 2013; Donald Quataert, *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş(1881-1908)*, transl. Sabri Tekay, Yurt Yayınları, Ankara, 1987; Karen Barkey, *Farklıklar İmparatorluğu, Karşılaştırmalı Tarih Perspektifinden Osmanlılar*, transl. Ebru Kılıç, Versus Kitap, İstanbul, 2011; Çağlar Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, 17th Edition, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011; *Osmanlı İmparatorluğu'nda Liman Kentleri, Bazı Kuramsal ve Tarihsel Perspektifler*, Ed. Çağlar Keyder, Y. Eyüp Özveren, Donald Quataert, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994.

from the global capitalism, faced a dilemma and overlapping of the ethnical divisions with the class divisions complicated the class composition. “While domestic commercial bourgeoisie which was allied with European bourgeoisie was largely non-Muslims, those who were tied to land were mainly Muslims. This situation caused to perception and expression of material contradictions in the form of ethnical and religious forms.”⁵ This phenomena inevitably brought up a set of searches for the creation of a new identity among Ottoman statesmen and unity of the state was tried to be sustained firstly with the identity of “Ottoman” in the context of *Tanzimat* reformations, later with an Islamic identity. It must be stated that, this process also brought forth a bureaucratic originated cultural Turkish nationalism. In the modeling of Turkish nationalism, generally, wars, migrations, reform movements and commercial activities stemming from the integration of Ottoman Empire to the global capitalist system were influential.⁶ In addition to this it is necessary to add that Turkish nationalism emerged relatively late⁷ and politisation and socialisation process started in the course of time. Especially after the IInd Constitutional Period, founding of associations that based on the historical and social origins of Turkish nationalism, political, economic and social themed articles of their media organ concerning Turkish nationalism, along with policies of the Committee of Union and Progress (CUP) played a major role in the politisation and popularisation of Turkish nationalism.⁸ Although Union and Progress seem to be defending the idea of “ittihad-ı anasır” i.e. “union of the elements”, in fact they were not optimistic about the practicability of it.⁹ Indeed a speech by Talat Bey delivered in August 1910 gives

⁵ Haldun Gülalp, “Türkiye Cumhuriyeti’nin Kuruluşu: Kapitalizm ve Modernite”, *Laiklik, Vatandaşlık Demokrasi Türkiye’nin Siyasal Kültürü Üzerine Çalışmalar*, Metis Yayınları, İstanbul, 2017, p. 44.

⁶ Fatma Müge Göcek, “Osmanlı Devletinde Türk Milliyetçiliğinin Oluşumu: Sosyolojik Yaklaşım”, transl. Defne Orhun, Ed. Tanıl Bora, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Volume 4 Milliyetçilik*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, p. 66; Kemal H. Karpat, *Osmanlı’da Milliyetçiliğin Toplumsal Temelleri*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2017, pp. 118-144.

⁷ For instance, while Georgeon, states “the ‘real birth moment’ of Turkish nation was the moment when ‘a couple of people’ started to think as a ‘nation’ at the turning of 19th and 20th centuries”, Akçam indicates, “starting of serious thinking on the what was or what must be the Turkish national identity is as late as the beginning of 20th century”. See, François Georgeon, *Osmanlı-Türk Modernleşmesi (1900-1930)*, transl. Ali Berktaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006, p. ix; Taner Akçam, “Türk Ulusal Kimliği Üzerine Tezler”, Ed. Tanıl Bora, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Volume 4 Milliyetçilik*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, p. 53. Also see, David Kushner, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu 1876-1908*, transl. Zeki Doğan, Fener Yayınları, İstanbul, 1998.

⁸ On this topic see, Füsün Üstel, *İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997; Yusuf Bayraktutan, *Türk Fikir Tarihinde Modernleşme, Milliyetçilik ve Türk Ocakları*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996; Masami Arai, *Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği*, transl. Tansel Demirel, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994; Ali Engin Oba, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1995.

⁹ Dr. Baha Şakir and Nazım Bey who said “Our association is a straight Turkish association. It will not be in compliance with idea of those who are enemy of Islam and Turkishness” on 2 July 1906, needed to state the “conditions” concerning the admission requirements of a non-Muslim Ottoman

an idea about this topic. "You are informed that equality between Muslim and non-Muslim was confirmed with the rules of the Constitution; yet you and everyone know and feel that this is an impracticable idea. [...] Emotions of Muslims and even emotions of non-Muslims themselves who stubbornly resisted all the attempts initiated for their Ottomanisation constitutes an insurmountable obstacle before the setting up genuine equality. We initiated unsuccessful attempts for turning non-Muslims into loyal Ottomans."¹⁰ These lines not only reflect the perception of the "other", but also show that notion of "the dominant nation" was strongly prevailing among state officials. It can be argued that Unionist expressions and actions favoring Turkish nationalism gained momentum with the Balkan Wars, and these wars created a breaking point in its popularisation. Following these wars, Union and Progress members who observed that only Anatolia was remained under their sway, moved their ideological centers here, looked for ways of holding this land and gave importance to policies of cleaning it from non-Turkic/Muslim elements.¹¹ Moreover, causing of old subjects of the empire to defeats and land losses in these wars, directed the CUP to take some steps devoted to Turkish nationalism and modernisation and radicalised the attitude towards the "other". In other words, the CUP considered other nations and ethnical communities as a threat for its existence and preferred to blame "them" for what was happened.¹² While nationalism was turning into "statism", in a period in which Ottoman ruling class increasingly interested in nationalism, Unionists gave importance to nationalist policies in administrative, economic and cultural fields.¹³ In fact this phenomena proves that "in Turkey the fate of nationalism was determined by actual events rather than the theory" as Karpas

---

to association. See, Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi Volume 1 Kısım 1*, 4th Edition, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, p. 372.

¹⁰ After this speech which was claimed by English deputy consul at Bitola (Manastır), to be given by Talat Bey, during a 'secret session' of the UP in Thessalonica, following lines written by English ambassador G. Lowthorpe to Sir E. Grey, are also meaningful: "It is obvious for a long time that the Committee has abandoned the idea of Ottomanisation of all the non-Turkic elements via sympathetic and constitutional means. For them 'Ottoman' clearly means 'Turk' and current policies of 'Ottomanisation' is no more than pesting of non-Turkic elements in a Turkish pot." See, Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, transl. Metin Kıratlı, 5th Edition, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993, pp. 217-218.

¹¹ It must not be overlooked that these wars, which resulted in the loss of the wealthiest, most advanced lands and regions from which most Ottoman ruling elites were coming, that is 1.1 million km² of a total area of 3 million km² and a population of 5 million of a total of 24 million, reinforced the dichotomy of "we"- "they" between Muslims and Christians, along with causing to a severe strike on multi-national state structure. See, Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, 8th Edition, transl. Nuran Yavuz, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2010, p. 186; Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, transl. Yasemin Saner Gönen, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, p. 161.

¹² On this topic see, Feroz Ahmad, *Jön Türkler ve Osmanlı'da Milletler Ermeniler, Rumlar, Arnavutlar, Yahudiler ve Araplar*, transl. Ayşen Gür, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2017; Hasan Taner Kerimoğlu, *İttihat-Terakki ve Rumlar 1908-1914*, Libra Yayıncılık, İstanbul, 2009.

¹³ Georgeon, *Osmanlı- Türk Modernleşmesi*, p. 19. For the steps taken for the Turkisation of economy see, Zafer Toprak, *Milli İktisat-Millî Burjuvazi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995.

states.¹⁴ In this context, the CUP members who were afraid of a Macedonia-like doom for Anatolia, especially by the year of 1913, aimed to exclusion of non-Muslims from Anatolia who were living in various regions, mixture of non-Turkic elements among themselves and visiting Anatolia, gave importance to social, cultural, political researches about resident ethnical communities.¹⁵ It is essential to state that, the steps taken by the CUP for identification of “the physiological and morphological structure of Turkish community”¹⁶ and for “Turkisation/Turkification” of Anatolia formed the foundation of Turkish nation-state and they were maintained by founders of the Republic. The Balkan Wars, and subsequent World War I and the occupations of the Armistice Period and cooperation of non-Muslims with the occupation forces during this process caused to “generalisation” of these communities and their encoding as unreliable in collective memory of Muslim-Turk population. Hence, during the years of Turkish War of National Independence (1919-1923), imperialist forces and Christian minorities who were considered as the Anatolian extensions of the imperialists were encoded with their religion as the most visible criteria, then with the elements that constitute their ethnical identities. Naturally those who would committed to the struggle defined themselves as a coherent uniform entirety, in other words as a Muslim-Turk population.¹⁷ Without doubt these both caused the widening of the area of consciousness of “us” (all Muslims) and also sharpened this consciousness against “them/others”. During this period, in which priority was given to “liberation”/independence, ideologies of nationalism, socialism, and Islamism were utilized and prominence of religion in Anatolia¹⁸, directed the leading members of the National War of Independence to resort in religious expressions in order to ensure the participation of social groups. As

¹⁴ Kemal Karpat, “Modern Türkiye”, *İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti Volume 2*(P. M. Holt- A.K.S. Lambton-B. Lewis), transl. Hamdi Aktaş, 2nd Edition, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1997, p. 104.

¹⁵ Fuat Dündar, “İttihat ve Terakki'nin Etnisite Araştırmaları”, *Toplumsal Tarih*, Issue 91, 2001, pp. 43, 45. For a detailed study on this topic see, Fuat Dündar, *Modern Türkiye'nin Şifresi İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

¹⁶ Talat Paşa's and Ziya Gökalp's following statements in the general council of the party, are important in regard to showing state of mind of the Unionist milieu and clues concerning to policies to be applied. When Talat Paşa said “we took the lead of this nation. Yet Anatolia is a closed box for us. I believe, firstly we need to became familiar of it, then render service to this nation worthy of its prowess.” Ziya Gökalp drew attention to “social revolution”: “We made a political revolution. That is, creating a constitutional administration we changed pattern. However, the greatest revolution is social revolution. Revolutions that we could make in our social body, in cultural field will be the greatest and most productive of them. This can only be possible with identifying the morphological and physiological structure of Turkish community.” Nejat Birdoğan, *İttihat Terakki'nin Alevilik Bektaşilik Araştırması (Baha Sait Bey)*, 2nd Edition, Berfin Yayınları, İstanbul, 1995, pp. 7-8; cited by Dündar, *ibid*, p. 45.

¹⁷ Kemal Karpat, *Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012*, Prepared by Güneş Ayas, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012, p. 114.

¹⁸ Baskın Oran, *Atatürk Milliyetçiliği, Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme*, 2nd Edition, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1990 p. 64; Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1993, pp. 23-24. Also see, Taha Akyol, *Ama Hangi Atatürk*, Doğan Kitap, İstanbul, 2008.

“the meaning of war of independence was considered by majority as the success of Muslims over non-Muslims rather than national success of the Republic”¹⁹ referring to the symbolic sources of Islam for ensurance of social unity, in a sense, brought up the instrumentalisation of religion.²⁰ In consequence, successful conclusions of struggle of “liberation” and “departure of Christian minorities from Anatolia made Turkey a culturally coherent entirety, thus creating a national state and enhancing national consciousness of Turks became easier.”²¹ Henceforth founders of the nation state, particularly Mustafa Kemal, gave importance to ‘naming’ the Muslims living within the Misak-ı Milli borders, in other words to defining the Turkishness and “building the nation”. However, the psychosis of constriction from a dissolved empire to a nation-state always prevailed both among the founders of nation-state and also in social imagination. In addition to ‘internal and external actors’ which led to this dissolution ‘its form of naming/evaluation’ by the founders of Turkish nation-state was also important. After the Lausanne, which was the founding treaty of new Turkish state in international arena, all of these became influential in the determining the expressions and policies towards minorities who were encoded as “others”. From this point of view it can be argued that interconnected and self-feeding factors like “late nationalism/state of lateness”, “idea of forming a pure homeland”, “understanding of nation building and ‘the dominant nation’ ” and “state of being economicly backward” were influential in determining the views, expression and applications towards minorities. Naturally we think that evaluating the perception minority in the imagination of statesman, bureaucrat and journalist of the period and application towards minorities over these parameters will make the case more understandable. At this juncture, it is consistent to restate that this study will focus on the background state of mind of attitudes towards minorities rather than the policies itself and this will be done mainly based on the sources from the single party period.

Minorities as the “exceptional” elements of the “foundation”²²

The Treaty of Lausanne which created a setting for Turkey to have basic conditions of political and economic independence, also determined the borders

---

¹⁹ Kurt Steinhaus, *Atatürk Devrimi Sosyolojisi*, Transl. M. Akkaş, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1995, p. 91; Oran, *Atatürk Milliyetçiliği*, pp. 71,74, 75.

²⁰ Heper interprets, Mustafa Kemal’s holding of his first meetings at mosques, after his landing at Samsun, in order to encourage people to resistance, as “benefiting from traditional legality symbols”. See, Metin Heper, “Atatürkçülük: Karizmanın Emredici ‘Siyasal Çerçeve’ye Dönüşümü”, *Betül Nuri Esen’e Armağan*, AÜ. Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1977, p. 195.

²¹ V. Thomas Lewis, “Nationalism in Turkey”, *Nationalism in the Middle East* (The Middle East Institute), Washington D.C, 1952, p. 5; cited by Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, Afa Yayınları, İstanbul, 1996, p. 62.

²² In this study, minorities that were mentioned in Lausanne, Greeks, Armenians and Jews, in a sense those who were acknowledged as official minorities, will be treated.

which here highly overlapping with demographic structure. Signing of the Convention and Protocol Concerning the Exchange of Turkish and Greek Population in Lausanne, the compulsory exchange of Orthodox Christian Turkish citizens resident in Turkey and Muslim Greek citizens resident in Greece, with the exception of Greeks in İstanbul and the Muslims in West Thrace, was initiated²³, and this brought up a quick internal “organisation and furnishing”.²⁴ During the inter-war period, favoring of western values to a homogenous nation state and the fact that most of the countries that represents western civilisation were based on single cultured homogenous nations, encouraged founders of Turkish nation-state to make policies freely in this manner. For all kind of nationalisms, minorities within the nation-states are images “other”, “enemy” or “foreign” and their existence are “exceptional/accidental”.²⁵ As Bali emphasized, either sympathy or cooperation of individual and occasionally organised movements among non-muslims that support occupation forces during the last years of the Ottoman Empire and during the Turkish War of National Independence made an unforgettable place in Turkish collective memory.²⁶ In other words, “feeling that ‘one or more generations of Christians in Turkey were contaminated with foreign propaganda, their apparent betray peaked [...] during the war and armistice years’ widened the gap between Christians and Muslim Turks”.²⁷ Indeed following lines expressed by İsmail Hakkı at the beginning of the 1920s and by Başar at the end of the single party period are important in regard to reflecting the state of mind of the period and continuity in attitudes towards minorities. İsmail hakkı who touches the content of a chapter concerning minorities, in a book published in French by Hüseyin Ragıp Bey, ex-General Director of Printing in Ankara, relates the following about “oppression of minorities in Turkey”: “Who is slaughtering who?! [...] Turks were not only slaughtered in İzmir or Bursa, Turks were slaughtered, perhaps for centuries, between the teeth of minority snakes! Turkey’s wealth was imprisoned at the hands of ‘minority bankers’, Turkey’s stomach was melting with the ‘minorities’ alcohol’, Turkey’s bliss was constricted with the ‘minorities’ lust’. Turkey’s political unity was threat-

²³ On the population exchange see, Kemal Arı, *Büyük Mübadele Türkiye’ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995. Zürcher states population changes between 1913-1923, brought Anatolia to a culturally different place too. Such that, population of Armenian community reduced to sixty-five thousand, Greek community to one hundred and twenty thousand and Muslim rate in Anatolia, which was 80 percent before wars, reached to 98 percent. Besides, in regard to spoken languages, there remained two major communities, Turks and Kurds. See, Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, p. 240.

²⁴ Klaus Kreiser, *Atatürk*, transl. Dilek Zaptçioğlu, 2nd Edition, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, p. 223.

²⁵ Tanıl Bora, “Türkiye’de Milliyetçilik ve Azınlıklar”, *Birikim*, Issue 71-72, March-April 1995, p. 34.

²⁶ Rifat N. Bali, “Resmî İdeoloji ve Gayri Müslim Yurttaşlar”, *Birikim*, Issue 105-106, January-February 1998, p. 171.

²⁷ Soner Çağaptay, *Türkiye’de İslâm, Laiklik ve Milliyetçilik Türk Kimdir?* transl. Özgür Bircan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009, p. 45.

ened with 'minorities' schools'. In summary, there is a nation in Turkey, deprived of rights, but who?! Poor Turks."²⁸ Başar in 1942 states that "it was our right to suspect non-Muslims who did not incorporated into Turkish nation until present and not to trust them after historical events and bitter experiences".²⁹ For sure, ethnical cleansing committed by Christian forces against Muslims and ethnical struggle that went parallel with the struggle of independence along with founding of a nation-state as a remnant of a multi-ethnic empire and other reasons mentioned above were influential in this suspect and distrust, in the bias of Turkish nationalism towards minorities and their perception as enemies.³⁰

i. "Feeling of lateness, anxiety of perpetuity " and minorities

"We are a nation which lagged and neglected the application of ideas of nation [...] Especially our nation, experienced the bitter consequences of pretending to be ignorant of its nationality. Various nations within the Ottoman Empire saved themselves by holding their national values. We understood who we are and that we are a different and alien nation for them only when they excluded us with force. At that moment when our strength was drained, they scorned and insulted us. We understood that our fault was forgetting our own identity".³¹ Mustafa Kemal's these words are suggestive in regard to illustrating that Turkish nationalism emerged at a late period and for reflecting the attitude towards the "other/them". As will be treated below, founders of Turkish nation-state regarded nationalism as the solution to various questions, chiefly the anxiety of perpetuity. Besides, Turkish nationalism, beginning in the XIXth century

²⁸ İsmail Hakkı, *Mürebblere*, Sühulet Kütüphanesi, İstanbul, 1932, p. 81.

²⁹ Ahmet Hamdi Başar, *Bir Medeniyetin Sonu*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1942, p. 246

³⁰ Bora, *ibid*, p. 34; Çağaptay, *ibid*, p. 219. It is possible to see traces of attitude towards non-Muslims in most articles written in this process. Bilsel, concerning to "disaster days" at the beginning of the XXth century, narrates the following: "Turks did not forget this pain. They animated the anecdotes of losing Rumelia. They aroused a national spirit, a national resentment by telling these anecdotes to students in schools, to children in houses, to soldiers in barracks. They planted the spirit of settling the account the insult and cruelty that were committed to Turkishness. Rumelia was illustrated in maps as painted in black. The whole army was provoked to revenge its defamed honour. Soldiers were daily going to drill with the song of 'Turkish honour was defamed in 1328 (1912) alas. Alas, alas, alas, alas revenge'. When a soldier returned to his village, he was sowing while singing this song" Similarly, Refik Halid too, who was listed among the 'one hundred and fifties', later returned to Turkey, mentioned Greeks who were "enemy to swine" Turks and uttered his discomfort due to eventual staying of Greeks and Armenians as citizens, who insulted them during the Armistice years. See, Cemil Bilsel, *Lozan Ist Volume*, Sosyal Yayınları, İstanbul, 1998, 126; Refik Halid Karay, *Bir Ömür Boyunca*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, pp. 92-93. For a more detailed study on the observations of different writers on minorities and their places in collective memory see, Rufat Bali, *"Azınlıkları Türkleştirme Meselesi" Ne İdi? Ne Değildi?*, Libra Yayınları, İstanbul, 2014, pp. 232-382.

³¹ "Konya Gençleriyle Konuşma 20. III. 1923", Compiled by Nimet Arsan, *Atatürk'ün Söylev Demeçleri II (1906-1938)*, 5th Edition, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1997, pp.146-147.

was shaped amid the emotions of dissolution, fear and enmity. Land losses resulted from defeats at the end of the XIXth and beginning of the XXth centuries, massacres of Muslims, “siege mentality and perception of a dangerous environment” and migrations to Anatolia, which was called as the last shelter, were influential in this.³² These migrations led to gradual rooting of an anti-Christian meeting. In other words, while Turkish nationalism was “stigmatised with defeats” it was also fed with the feeling of being pinched that stemmed from repeating defeats of the Ottoman Empire.³³ One of the most important feature of this process in regard to topic that we are treating is that, it was the period in which the staff that would found Turkish nation-state was born and started their education. Zürcher states that at least half of the staff that found Turkish nation-state came from the lands that were lost between the years of 1911-1913 and adds: “This was such a world that, its integration to Europe, its literacy level, material and cultural developments was totally different from those of central and eastern Anatolia”. Additionally, this group, in which the average birth year was 1883, was comprised of persons who were educated, like former Unionists, in secular schools at the level of modern European standards. Besides a considerable part of them with the impact of being raised in Balkans, Aegean or İstanbul, closely witnessed the rising Christian bourgeoisie in the cities and towns of the Empire and nationalist organisation in the Balkans.³⁴ All of these and transformation experienced in the Empire eased the rallying of this generation around the nationalist ideology and also affected their expressions and policies towards minorities. One of the points that requires attention here is that, while this generation lost their native lands, they did not focus on the lost provinces, instead “after 1912 they directed their spiritual capacities to the discovery of Anatolia and its embracement as a new homeland and to a deep towards non-Muslim communities whose loyalty to the Empire were in doubt. Identity definition of the Young Turks was rested on Muslim – non-Muslim contrast from the very beginning; their guerilla warfare experience in the Balkans sharpened this contrast. Now this contrast turned into hatred.”³⁵ It is possible to see in several writers of the period that, Turkish nationalism developed as a response to western

---

³² Taner Akçam, *Türk Ulusal Kimliği ve Ermeni Sorunu*, 3rd Edition, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, p. 57; Lewis, *ibid* p. 353; Taner Timur, “Uluslaşma Süreci, İttihatçılık ve Devrim”, Ed. Sina Akşin, Sarp Balcı, Barış Ünlü, *100. Yılında Jön Türk Devrimi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2010, p. 55.

³³ François Georgeon, “Türk Milliyetçiliği Üzerine Düşünceler Suyu Arayan Adam’ı Yeniden Okurken”, transl. Tuvana Gülcan, Ed. Tanıl Bora, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Volume 4 Milliyetçilik*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, p. 36; Etienne Copeaux, “Türk Milliyetçiliği: Sözcükler, Tarih, İşaretler”, Ed. Tanıl Bora, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Volume 4 Milliyetçilik*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, p. 44.

³⁴ Erik Jan Zürcher, “Yıkımın ve Yenilenmenin Mimarları: Kemalist Jenerasyona ve Jön Türklere Dair Bir Grup Biyografisi Denemesi”, *Mete Tunçay’a Armağan*, Compiled by Mehmet Ö. Alkan-Tanıl Bora-Murat Koraltürk, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, pp. 552-560.

³⁵ Zürcher, *ibid*, p. 567.

bias and abasements along with the feeling of "lateness". Engin states that, "this circumstance naturally provided us the greatest psychological strength and caused to reveal of rooted history and high virtues in the Turkish spirit. Attacks directed to whole of our race, stemming Europe's certain bigoted and imperialist sources especially after recent deplorable Balkan disasters and *istibdat* or tyranny period, were accusing us as a national massive; Many, including our foes and even friends were asserting such theories like 'Turks cannot advance, racial abilities of the Turks are not suitable for progress'. We felt that, it was a duty to rally and advance as a national massive, actively refute and controvert these theories, these grave reproaches. All of these were among the elements that shook us and evoked our real entity. Europe, more or less fueled us when we were amid the worst darkness".³⁶ It is obvious that, this state of mind soon would turn towards "internal others". Bora, who mentions that compensation rush of Turkish modernisation and nationalism developed through conditioning each other, emphasizes that this rush "caused the sharpening of Turkish nationalism with a strong perception of threat and anxiety of perpetuity". Stating that, all nationalisms which were formed, compared to those of western Europe, late, share this characteristics by degrees, Bora expresses difference of Turkish nationalism as: "unlike the most of the late nationalisms, it was not shaped in exertion of gaining independence, but in anxiety and trawm of losing an empire which also provoke the anxiety of losing independence."³⁷ In other words it can be argued that Turkish national identity was shaped by self-consciousness of its own weakness and desperation. This state of weakness, desperation and lateness, idea of forming maintaining and even affirming the spirit of "us", deepened the difference of "us/others". As Connolly emphasized "identity needs difference to exist and in order the guarantee its own firmness, turns difference to other".³⁸ Indeed İsmail Hakkı while discoursing on the "appearance of consciousness of nationality" says that: "like in every nation, also in our experience, massive and intrinsic movements, such as battle, famines, oppressions that caused social consequences led to kindling of this consciousness" and adds: "The Greek War awakened an intense nationalism or popularism thrill in the spirits of young and educated officers, for it illustrated the Turkish soldiers naked and revealed the boundless ability of life despite the *istibdat*, or tyranny and extravagance of the palace. Balkan war was another element of this awakening of Turkism. [...] All

---

³⁶ M. Saffet Engin, *Kemalizm İnkılâbının Prensipleri Büyük Türk Medeniyetinin Tarihi ve Sosyolojik Tetkikine Methal*, Volume II, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1938, pp. 72-73.

³⁷ Tanıl Bora, *Cereyanlar Türkiye'de Siyasî İdeolojiler*, 2nd Edition, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, pp. 195-196. Akçam too, after discoursing on, Turkish national identity was formed as a reaction to a continuous abasement, mentioned that, Ottoman Turkish administrators and intellectuals were aware of the negative judgements on themselves in the Western world, and this was "an element that influenced their manner to a considerable degree", and even that this was "among the most important concerns of the leaders of War of National Independence". See, Akçam, *ibid*, p. 55.

³⁸ William E. Connolly, *Kimlik ve Farklılık Siyasetin Açmazlarına Dair Demokratik Çözüm Önerileri*, transl. Fermâ Lekesizalın, Ayrintı Yayınları, İstanbul, 1995, p. 93.

these events were enough for the turning of Turkish consciousness to an idea of strength”³⁹ Without doubt the image of “other”, i.e. the Christian minorities who were considered as one of the chief blameworthy of the dissolution and collapse of the state, were influential in “reinforcement of Turkish consciousness”. These communities were considered by Turkish-Muslim population of the Empire, not only as instigators who desired to wreck and divide the Ottomans but also as elements that coveted their dominant status and power.⁴⁰ “Non-Muslim Ottomans were a nuisance that bequeathed by Fatih (i.e. Mehmet II the Conqueror). If we compare the benefit that we earned by conquering İstanbul with the loss that we incurred by letting these non-Muslims live in, eventually we see that we were beguiled. [...] Fatih, could not realise the enormity of the great nuisance that he charged for centuries upon his descendants. [...] For centuries christian states of Europe encouraged them against us and patronised. [...] Dreams of Great Armenia, Great Greece would almost turn to a bitter reality. It is rather preferable that these Christian could confine themselves to their national goals, yet they maltreated the Turks whom they lived together for centuries and gained benefit by their courtesies. Their revenge went too far.”⁴¹ In Suphi Nuri’s these lines, it is possible to see traces of social Darwinism which can be roughly summarised with the principle of “right belongs to powerful” and which affected founders of Turkish nation-state to a large extend, along with the notions of “natural selection/resignation” and “the struggle to survive” which were added to Ottoman political vocabulary by Akçura since 1904.⁴² One of the elements that triggered the sharpening of this state of lateness and understanding of nationality was the notion that, the communities whom “we tolerated to ascend the highest status” and “advocate their nationality among us” did this. One of the writers of the period asserted that “we tolerated minorities to a such degree that, they became a separate force among us, against us.” Same writer continues: “while every nations was advocating their nationality among us, claiming of Turks of their rights was considered a fault. [...] It must be noted

³⁹ İsmail Hakkı, *ibid*, p. 70.

⁴⁰ Akçam, *Türk Ulusal Kimliği ve Ermeni Sorunu*, 57, 66.

⁴¹ Suphi İleri, *Sèvres ve Lausanne (Sevr ve Lozan)*, Arkadaş Matbaası, 1934, pp. 5, 6, 9, 17. Let us state that, Suphi Nuri’s these speeches were “given in the form of conferences to students in the course of Special State Law, in the second year of the İstanbul Faculty of Law during the years of 1932-1933”.

⁴² Bozarslan states that, it was “social Darwinism, which is compatible to merge with nationalism, Islamism and even liberalism” that brought answer to the Young Turks’ basic concern in regard to creating and consolidating a new nation “rather than Comte’s or Durkheim’s positivism”. Bruneau too, emphasizes that the Young Turks were “positivist at the same time”, they gave credit positive sciences like sociology and statistics, they “relied on census data, maps and ethnographical researches to discover social process”. See, Hamit Bozarslan, *Türkiye Tarihi İmparatorluktan Günümüze*, transl. Işık Ergüden, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, pp. 184-187,236; Michel Bruneau, *Küçük Asya’dan Türkiye’ye Azınlıklar, Etnik-Milli Homojenleştirme, Diasporalar*, transl. Ayhan Güneş, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, p. 178.

that non-Turks who were fed and even reached the highest status with the blessing of Turks were again at the same place from their point of view. [...] This toleration is the fault of Turkish nation. [...] Turkish nation harmed themselves with this tolerance both in religion and nationality fields".⁴³ While minorities poorly repaid the tolerance of Turks, they also contributed the emergence of "conscious Turkish nationalism". "Searching the origins of conscious Turkish nationalism" Engin says "our witnessing of initiation of propaganda by foreign ethnicities who live on our lands, in order to promote their nationalities, naturally urged Turks, the dominant nation within the Ottoman community, to understand, embrace and revive their nationality.[...] When Armenians started to be proud of being Armenian, Greeks to be Greek and Jews of being Jewish, it was natural that Turks would start to feel their Turkishness, to understand its highness and virtues." After saying that, Engin virtually gives credit where it is due, namely the 'others'; This caused the appearance of rooted history and high virtues in the spirits of Turks."⁴⁴ In short, inclining of Christian Western Powers to Anatolia in the first quarter of the XXth century, their cooperation with fellow Christians in their land claims and experienced anxiety of perpetuity intensified the severity of the struggle that was given against the other. Similarly, existence of "others" on the lands that belongs "us" kept, both state of being us and never-ending untrustworthiness of others alive.

ii. The idea of creating "a pure homeland, homogenous/monolithic population" and the minorities

"The Greeks, Armenians and Jews, who were resident in our country, were all enemies to us. Especially they were desiring to see doom of the Turks. They thrilled to pieces when they saw enemy dreadnoughts in the shores of İstanbul. Greek, Armenian, Jewish schools rallied their students, welcomed the enemy with flags at their hands. [...] Greeks, all hanged the flag of Greece in their houses and shops. [...] They committed every insults to Turks. Armenians and Jews too, hanged the flag of kingdom."⁴⁵ These lines which were written in order to tell "The War of National Independence for Children", are important in regard to showing that, state of mind of being late and being internally divided, maintained the anxiety of perpetuity were closely related with the idea of forming a "homeland", in fact "a pure homeland".

Bora states that, during inter-war period when understanding of ethnical engineering, as a political norm, directed the lining of new borders, the principle of nationality and an ethno-centric monogeneric identity building in

---

⁴³ Celal Nuri İleri, *Taç Giyen Millet*, Prepared by Şennur Şenel, Berikan Yayınevi, Ankara, 2008, pp. 154-156.

⁴⁴ Engin, *ibid*, pp. 71, 73.

⁴⁵ Ahmet Refik, *Çocuklara Türk İstiklâl Harbi*, Hilmi Kitaphanesi, İstanbul, 1929, pp. 7-8.

the face of rooted social depressions, were influential in eliminating the feeling of helplessness and disturbances of modernity. In the context of Turkey, ethnical homogeneity was not solely ordained by requirements of modern world or zeitgeist. Multi-ethnic social structure was deemed insecure for it was considered as the main reason for the collapse of the Ottoman Empire, which was desired to be left in past with its all aspects and even because it was considered as the insignia of corruptness.”⁴⁶ This perception of insecurity required “marbleisation, granitisation of national structure”⁴⁷, “a monolithic national population”⁴⁸ and even “abolishment of differences that exist in imagination”. Şükrü Kaya, Minister of Internal Affairs, who mentioned that, nations during the middle ages were a body like a heap of sand, a particle of sand that was shattered when hit, while nations of modern age were “a layer of clay though composed from pieces” stated that: “The greatest duty of a state is to annex and represent all who resident on its lands. (Voices of Bravo). Opposite of this was witnessed in our experience and state was dissolved. If Ottomans had converted people to their languages and religions [...] where they went, borders of Turkey would still start from the Danube. [...] It is our debt to include those who exist within our community into the Turkish community in any case and let them to benefit the advance of civilization. [...] The element of Turk is an element that represent most. It is not convenient to neglect these differences. If anyone has any slightest feeling of difference about himself, let us erase it in schools and community, then this man too would become a Turk as much as me and serve this country.”⁴⁹ It must not be neglected that the idea of “rippled and non-homogeneous population was obstacle to progress”⁵⁰ was prevalent among founders of nation-state. Besides “fear of losing the homeland entirely”⁵¹ and “Sevres syndrome” were deeply influential in the state of mind of the period. Suphi Nuri who adverts “since Jews and Christians were appointed as civil servants” thousands of Turks could not be civil servants, since “solidarism, credit, capital and protection”

⁴⁶ Bora, *ibid*, p. 216.

⁴⁷ Peker who “believe in a disciplined national population could be created in a real sense with a feeling of unity that placed in deeps of souls” was thinking that “our nation [must] turn itself to a convivial granite block with its volume, height and sides, by pulling out of being separate, with spinning, clustering and organizing.” See, Cemil Koçak, *Recep Peker Konuşuyor, Disiplinli Hürriyet*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2018, pp. 35, 53, 57.

⁴⁸ Prime minister İnönü stated the following: “Within this monolithic nationality foreign cultures must all melt down. There cannot be different civilisations within a national population. We frankly offer those who consider themselves member of different communities other than civilisation of Turkish nation: They be with Turkish nation. But not in the form of ‘mixture’. [...] If we live together, we live as a monolithic national population”. For the PM İnönü’s this sentences see, H. Fikret Kanat, *Milliyet İdeali ve Topyekûn Millî Terbiye*, Çankaya Matbaası, Ankara, 1942, p. 149.

⁴⁹ For this sentences uttered by Şükrü Kaya during the talks of Surname Act see, *TBMM ZC (GNAT PN)*, Volume 23, 21. 6 1934, pp. 246, 249.

⁵⁰ Avram Galanti, “Türkleşmek Yolu”, *Akşam*, 5 May 1925; cited in, *Atatürk Devri Fikir Hayatı II*, Prepared by Mehmet Kaplan, İnci Engnün et alii, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992, p. 555.

⁵¹ Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, Bateş Yayınları, İstanbul, 1984, p. 450.

were “available for non-Turks there would be no livings for Turks financial field”, stated that “Christian states of Europe encouraged them against us for centuries” and “we experience Sevres because we fed enemy in our own homeland and we could not ensure unity.” Reason for the “endurance of Turkish nation to storm once more, albeit all disasters, gradual decrease in land and in population, was their maintenance of core character.”⁵² The homeland, i.e. the *Misak-ı Milli* borders, which was sustained as a result of this protection of core character, was encoded as the “last shelter” and was consecrated in one sense at the end of a long process of withdraw and land losses. Such that, Yalman was mentioning that we “became the master of our home for the first time after our successful struggle⁵³, and Sevük “a homeland that would be saved by continuous clipping.” “We still have a land at our hand to be saved that was clipped for two and a half centuries since the siege of Wien. Being great is different, and being big is different; one is on map, other is an internal matter; it was our bigness that was clipped, saved is our spirit. We saved the last homeland with our saved spirit. We are not big but great. For two and a half centuries we sacrificed the bigness in pieces in the face of incoming invasions. The giant of the invasion was fed with map. Fortunately we were so huge.”⁵⁴ Although Yalman said “we became masters of our home for the first time” Sevük “now we are not big but great” and Kazım Nami “Turkey became completely independent. Turks had lost such a complete independence probably for two centuries”⁵⁵ as previously stated, it was an important problem that, like a part of the founders of the state, a part of the ‘new residents’⁵⁶ of the last shelter were coming from the lost land and also that Anatolia was not adequately familiar.⁵⁷ Additionally, although “great majority of new population was racially, linguistically and culturally were Turks” existence of those who were “racially non-Turkic” and “racially

---

⁵² Suphi Nuri, *ibid*, pp. 9-10, 19.

⁵³ Ahmet Emin Yalman, *Gerçekleşen Rüya, Cumhuriyetin On Beşinci Yıldönümünü Arifesinde Memleket Meselesine Dair Düşünceler*, Tan Matbaası, İstanbul, 1938, p. 38.

⁵⁴ İsmail Habib Sevük, *Tunadan Batıya*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1944, p. 70.

⁵⁵ Kâzım Nami, *Türkün Kitabı*, Kanaat Kütüphanesi, 1931, p. 43. Let us state that in this book, which was advised by Ministry of Education to Nation Schools, people’s reading chambers and primary school libraries, “Armenians who trampled the country beneath enemy feet” and “Greek bandits” were mentioned.

⁵⁶ Hamdullah Suphi, who emphasizes that Arabic was spoken in southern regions of Anatolia, and Kurdish in east “beneath Turkish flag”, leads up to those “among us”, and states that “we rallied again in Anatolia” and “would spend a new period of fermentation” after mentioning those who came from the banks of the Danube, those Turks returned from isles, those who migrated from Thessaly and Morea and Those Turks who came from Kazan and Caucasus. See, Hamdullah Subhî Tanrıöver, *Dağ Yolu I* (Prepared by Fethi Tevetoğlu), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987, p. 110-112.

⁵⁷ Let us state that this familiarity encompasses not only demography but also geographical field. Indeed, Hamdullah Suphi in 1924, mentioning the ‘science of country’ which was called by Germans as ‘*heimatkunde*’, complained about we did not “study Anatolia” and states that although “possibly everyone knows his own quarter in part”, “we need to study Anatolia region by region and region by region”. See, Tanrıöver, *ibid*, pp. 86, 87.

non-Turkic and religiously non-Muslim” were also noticed.⁵⁸ Besides places of “our those citizens and fellow nationalities who were attempted to be propagated with the idea of being kurdish, circassian and even laz or bosnian” along with “the Christian elements who work for the collapse of the state at every opportunity”⁵⁹ in the collective memory was indicating that task of the founders of state was not easy. Ünlü comments that policies of homogenisation that aims to create a unicity and union between state and community, thus simultaneously builds a new state and community, demarcated the “inside” and “outside”, “we” and “they” with precise terms and borders.⁶⁰ From this point, it is possible to maintain that “racially non-Turkic Muslims” and “racially non-Turkic and religiously non-Muslims” were not considered same by founders of Turkish nation state. While ‘racially non-Turkic Muslim’, because of their owning of the “Turkish spirit”⁶¹ were generally acknowledged as they could be within the circle of Turkishness,⁶² it is difficult to say same thing for ‘racially non-Turkic and religiously non-Muslims’. Because, these communities were those who required

⁵⁸ Akçura who said that “approximately 6/7 of Turkey’s current population is pure Turks” about the period after Lausanne, with reference to 1927 census, reflects the following: “Great majority of this population are Turks, in regard to race, language and culture. Racially non-Turks have a population of maximum 1.5 million. Racially non-Turk and religiously non-Muslim Turkish citizens cannot exceed four hundred thousand.” See, Akçuraoğlu Yusuf, *Türk Yılı 1928*, Prepared by Arslan Tekin, Ahmet Zeki İzgöner, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2009, p. 73.

⁵⁹ A. Âfetinan, *Medenî Bilgiler ve M. Kemal Atatürk’ün El Yazmaları*, 2nd Edition, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, pp. 23, 36.

⁶⁰ Barış Ünlü, *Türklük Sözleşmesi, Oluşumu, İşleyişi ve Krizi*, Dipnot Yayınları, Ankara, 2018, pp. 161-162.

⁶¹ Ziya Gökalp, who had considerable influence on founders of Turkish nation-state, thinks that, racially non-Turkic Muslims could “serve the ideal of Turkishness”: “For instance there are many fellow Muslims, who have the spirit of Turkishness from cultural point of view, though racially non-Turkic, and associates in our disasters as well as felicities. Even, some of them, leading in our national sacred wars, actually showed great sacrifices. Because of education they gained they cannot live among nations other than Turkish nation and cannot work for an ideal other than Turkish ideal. Supposing them out of Turkishness, results from not knowing scientific nature of nationality.” Hilmi Ziya Ülken, *Ziya Gökalp, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları*, İstanbul, 2007, p. 82.

⁶² During 1920’s certain policies like making Turkish sole education language, prohibiting ethnical identities, were applied in order to accelerate the assimilation of Anatolian Muslims within Turkish nation. On this topic see, Soner Çağaptay, *Türkiye’de İslâm, Laiklik ve Milliyetçilik Türk Kimdir?*, transl. Özgür Bircan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009; Uğur Ümit Üngör, *Modern Türkiye’nin Şifresi Doğu Anadolu’da Ulus, Devlet ve Şiddet(1913-1950)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016; Mustafa Suphi Erden, *Türkiye ve İran’da Vatandaşlık ve Etnisite*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2017; Mesut Yeğen, *Müstakbel Türk’ten Sözde Vatandaş Cumhuriyet ve Kürtler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006; Nevzat Onaran, *Ermeniler, Rumlar ve Kürtler Türk Nüfus Mühendisliği(1914-1940)*, Kor Yayınları, İstanbul, 2017.

us “to conquer a homeland within our homeland”⁶³ and a “rabble, though Turkish nationality, their relation to Turkishness at the level of none at the best”.⁶⁴ Repercussions of this can be seen in Mustafa Kemal’s Adana speech: “Our friend in his statement said that, various elements, those, these, Armenians, who invaded our Adana had occupied our craft centers and took a stature as if they were the masters of this country. Without doubt there would be no more grievance and insolence than that. Armenians have no rights in this prosperous country. Your lands are belonging to you, to Turks. [...] Armenians etcetera’s have no rights here. These fertile places are real and genuine Turkish country”.⁶⁵ Mustafa Kemal’s such statements, which he uttered referring to minorities, like “those”, “these” and “various elements”, shortly a hegemonic superior language were often used by bureaucrats and press of the time. In this period, as political and social discourse were unified under nationalism, the very fact that minorities were social entities along with their biological existence was ignored⁶⁶ and they were frequently invited to “logical attitude” in reference to past experiences. Indeed, Sadak after mentioning that Jews, Greeks and Armenians had cut their connections with Turks, with Turkish language during the Ottoman period and they were a nationless, landless, infidel foreign olio, leads up to new era: “The Republic respects everyone’s belief and nationality. But in exchange to rights bestowed on them, demands some services. Republic of Turkey too, would demand from those nations who want the right to live here, above all to be Turks.” At this point Sadak, referring to İnönü’s “Nationality is our unique coalescence medium; our duty is in any case to turn those who happen to be in this homeland into Turks. We will blockade and dismiss everyone and everything that is against Turkishness and Turkism” words, which he uttered few days ago, states that, prime minister had “expressed the most influential policy of the government of the Republic” and had ‘lectured’ the “minority elements.

---

⁶³ İsmail Habib, who mentioned “memory of the danger of old desires” for Maraş in 1936, was discoursing “our conquest of a homeland within a homeland” when talking about Zonguldak: “Neither flags on the eaves nor habitants no more within the all of these foreign buildings which were aligned on the most commanding place of the city. All of them are only a reminder from the danger of old desires”. “There, the old Frank district, a place that Turks even did not used to step in, one more mark of our conquest of a homeland within a homeland, hereafter this too ours.” İsmail Habib Sevük, *Yurttan Yazılar*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987, pp. 106, 199.

⁶⁴ Ahmed İhsan, “Matbuat Hatırlarım”, *Milliyet*, cited from 1 June 1930, *Türkiye Nasıl Laikleştirildi*, Prepared by Hüseyin Durukan, Çıdam Yayınları, İstanbul, 1991, p. 437.

⁶⁵ “Adana Esnaflarıyla Konuşma 16. III. 1923”, *Atatürk’ün Söylev Demeçleri III (1918-1937)*, Compiled by Nimet Arsan, 5th Edition, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1997, p.130. For Mustafa Kemal’s expressions about minorities especially during the War of National Independence period see, Mîm Kemal Öke, “Mustafa Kemal Atatürk’ün Azınlıklar Hakkındaki Görüş ve Değerlendirmeleri”, *Atatürk Konferansları Dizisi*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1986, pp. 109-118.

⁶⁶ Üngör, *ibid*, p. 294.

[...] "They, from now on and with their own initiatives, should try for their Turkisation."⁶⁷

Since nation-states were based on "sovereignty" and "territorial integrity", the impact of international political developments, along with the past experiences, must not be glossed over in the desire of Turkish nation-state founders to create "a homogenous population". In other words, internal "others" were both considered as separatist elements and extensions of foreign powers that aim to create pressure on Turkey, "spies of imperialism", "the fifth column". An important politician of the period, who said "maybe it would not appropriate to speak opposite Christians in the Ottoman Mebusan Assembly. But I do not consider myself in the Ottoman Mebusan Assembly as in ancient sense." was "speaking as a man who witnessed that Christian strata have no rights in this country: They benefited from the citizenship of this country and resigned by treachery, pulling a gun on. They were the ingrate children of the Ottoman history and lost all their rights in these lands. In this country which desires to the defends its on rights, they are spies of imperialism and traitor children of this homeland."⁶⁸

Occurrence of ethnical and/or religious uprisings during 1920s and 1930s and duration of the perception of a continuous foreign threat, always kept alive the necessity of fortification the inside. In other words, the bias that minorities were confederates and their factors of unreliability increased during the years of imminent war. In such a process Karabekir, remarked "the elements sucking Turkish blood: [...] Friends, wherever there is a non-Turkic place, certainly you can be sure that it is a den of spies! [...] The Anatolian club is full of Jews. [...] Two intellectual deputy who were members of the party speak on what, when they go there? Naturally they would mention politics, current situation. They listen with their ears and appliances and commit every propaganda

⁶⁷ Necmettin Sadak, "Türkleşmek Mecburiyeti", *Akşam*, 30 April 1925; cited in, *Atatürk Devri Yazarlarının Kaleminden Altı Ok (1919-1938)*, Prepared by Şaduman Halıcı-Murat Burgaç, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2016, p. 448. For this sentence that uttered by İnönü after Sheikh Sait Rebellion see, Füsün Üstel, *İmparatorluktan Ulus-Deolete Türk Milliyetçiliği Türk Ocakları 1912-1931*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997, p. 173.

⁶⁸ For Mahmut Esat (Bozkurt) Bey's this speech given during the talks of *Teşkilat-ı Esasiye* Law see, Murat Sevinç-Dinçer Demirkent, *Kuruluşun İhmal Edilmiş İstisnası 1921 Anayasası ve Tutanakları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, p. 101. Also Mustafa Kemal, in his statement to reporter of the New-York Herald, emphasized that, "Greeks who lived with us for four hundred years, one day, considering themselves as freed, started to think about the day when they would get rid of Turkish hegemony", "they perceived the government as foreign, under which they lived and at whose schools studied their languages and religions." It was also meaningful that Mustafa Kemal, after his statement asked, in case of western governments faced the same situation, to what degree they would tolerate it. See, "Hilâfet ve Yabancı Dini Müesseseler Hakkında 4.V.1924", Compiled by Nimet Arsan, *Atatürk'ün Söylev Demeçleri III (1918-1937)*, 5th Edition, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1997, p. 103.

and espionage organisation at will. [...] We must take measures in regard to future order of İstanbul. What would do Armenians, Greeks and Jews there? Therefore, Turkish elements must be put in commanding position in İstanbul. [...] After Turkic elements would be diminished and considering armed and prepared elements, then think of the gravity of situation! [...] While these elements, who suck Turkish blood, reside in excellent buildings, Turks [...] are residing [...] in fireplaces, in dirt!"⁶⁹ Let us conclude with English ambassador Sir Ronald C. Lindsay's report to London, which probably summarize the desire for a pure homeland and the psychological factors that lie under the distrust towards minorities best: "Republic [of Turkey], full of a deep distrust towards all non-Turkic elements which was resulted from policies of [European] states on Turkey that were applied for a century, seems to be determined in building a Chinese Wall around itself and leave no place to the impact of foreign influence in the state that would be established [in this], even though this influence would come from individuals and even from merchants. This policy which was supported by the entirety of population wholeheartedly was continuing to be applied with a ruthless determination."⁷⁰

iii. "Nation building, understanding of 'the dominant nation'" and minorities

In the perception towards minorities, how the notion of "we", in other words the identity of Turk was given a meaning and how those who were outside of this were named were also important factors. As commonly known, after the period of War of National Independence, during which "the series of identity designs remained as nebulae in a great extend" and "identity engineering" was not committed,⁷¹ great importance was given to creating of a new identity and the Ottoman Empire, which presents a cosmopolitan and Islamic outlook, was desired to be made invisible. In this context, Turkish national identity between 1924-1929 was, in accordance to realised revolutions, mainly based on a secular republican naming. This, in its essence was relying on particularistic-monolithic understanding of Turkishness which was based on the partly judicial, yet largely political definition of "every person who are tied to Republic of Turkey via citizenship and who adopted Turkish language, culture and national ideal, is a Turk". Between 1929-1938, depending upon foreign political developments, national community was defined in ethnical axis and basing on common

⁶⁹ Kâzım Karabekir, *Ankara'da Savaş Rüzgârları II. Dünya Savaşı CHP Grup Tartışmaları*, Emre Yayınları, İstanbul, 1994, pp. 225, 247-248.

⁷⁰ See, Ayhan Aktar, *Varlık Vergisi ve 'Türkleştirme' Politikaları*, 2nd Edition, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, p. 59.

⁷¹ Tanıl Bora, "İnşa Döneminde Türk Millî Kimliği", *Toplum ve Bilim*, Issue 71, Winter 1996, p. 172.

origin feeling, racial-generic patterns were articulated to republican definitions.⁷² At the same time, indecision about the definition concerning “we”-“Turk” and tension between the definition of nation based on citizenship and definition of nation based on ethnicity-origin, considerably affected the view towards minorities.⁷³ One of the most important points that requires attention is that what was behind this tension. Was it ‘conjectural developments’ and ‘inherited mentality’ or ‘necessity’? Yıldız asserts that, the statement of “residents of Turkey, regardless of religion and race difference, were generalized as Turks in regard to citizenship” which was written in the 1924 Constitution, was in a secondary capacity and the article was stemming from ‘necessity’, namely the Treaty of Lausanne which enjoined Turkish nation-state to monitor the rights of minorities, and adds: “For this reason, Kemalist absorption policies were mainly put into practice with administrative and *de facto* precautions instead of judicial regulations”.⁷⁴ On the other hand, Toprak maintains that, French modelled civic nationalism of Thessalonica was dominant in Turkey during the period of the proclamation of the Republic. He states, this understanding, which gave importance to geography and stayed aloof from “inherent” factors and based on emotional link, reflected on the citizen identity that was built with *Teşkilat-ı Esasiyye Kanunu*, i.e. the Constitution, and emphasizes that, this was “a nationalism that formed on citizen identity”.⁷⁵ At this point we think that two examples will shed light on the topic in regard to what was understood and/or what was must be understood with “Turk” and “Turkish citizenship”. First, was a conversation on who must be understood with the word “Turk”, during a legislative talk in GNAT on February 1924, concerning a law that provides exemption for companies, owned by Turkish citizens, from customs. During the negotiations Diyarbakır deputy Zülfü (Tiğrel) Bey, asked how the notion of Turkishness in the law would be interpreted in case of foreign-capital companies were in Turkish ownership. Şükrü (Saraçoğlu) Bey, who was a participant in drafting of this law, replied ‘Sir, saying Turks and Turkish companies, we are referring to lawful meaning of Turks and Turkish companies’. Çorum deputy İsmail Kemal (Alpsar) Bey, who thought that the issue was not properly disambiguated, asked ‘are

⁷² For these periodisations see, Ahmet Yıldız, “*Ne Mutlu Türküm Diyebilene*” *Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001 and Sevan Nişanyan, “Kemalist Düşüncede ‘Türk Milleti’ Kavramı”, *Türkiye Günlüğü*, Issue 33, March-April 1995, pp. 127-141.

⁷³ On this topic see, Tanıl Bora, “İnşa Döneminde Türk Millî Kimliği”, *Toplum ve Bilim*, Issue 71, Winter 1996; Ayşe Kadioğlu, *Cumhuriyet İradesi Demokrasi Muhakemesi*, Metis Yayınları, İstanbul, 1999. As Üstel stated, in the “nation” chapter of the Civic Advices for Citizens, definition of nation, which was claiming to be contractarian relying on the sameness of language, culture and ideal, gradually proceeds to understanding of an organic nation, with explanation and references to historical homeland of Turkish nation and origins of Turks. See, Füsün Üstel, “*Makbul Vatandaş’ın Peşinde II. Meşrutiyet’ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi*”, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, p. 223.

⁷⁴ Yıldız, *ibid*, pp. 139-140.

⁷⁵ Zafer Toprak, “Antropolojik Dilbilim, Dil Devrimi ve Sadri Maksudi”, *Toplumsal Tarih*, 219, March 2012, p. 23.

we counting Armenians and Greeks as Turks too?’ and Gümüşhane deputy Zeki (Kadirbeyoğlu) Bey clarified the ‘issue’: “They are by no means Turk.”⁷⁶ Another incident that shed light to ‘issue’ is about the statement of “residents of Turkey, regardless of religion and race difference, were generalized as Turks” that was laid in Assembly General Council during the 1924 Constitution talks. In these talks Hamdullah Suphi Bey expressed that minorities could not be Turks: “We are saying, citizens of the state, Republic of Turkey, are entirely Turks. On the other part, government [...] is trying to discharge those Greeks and Armenians who are working in the institutions established by foreigners. When we want to discharge them because they are Greek and Armenian, what if they would say ‘No, according to law enacted in our Assembly they are Turks’? [...] We can find a literal interpretation. [...] But there is a truth. They cannot be Turks, even the Assembly cannot make fugitive Greeks and Armenians, Turks. They would not be either, it is impossible.” Celal Nuri Bey who took the floor during the talks, mentioning the “our genuine citizen” described them as follows: “Our genuine citizen today, is a Muslim, Hanafi, Turkophone person.” Following the negotiations, Hamdullah Suphi’s “literal” amendment proposal was accepted and the 88th article was passed as “residents of Turkey, regardless of religion and race difference, were generalized as Turks”.⁷⁷ Celal Nuri in 1932, remarking on register “in regard to citizenship”, stated that “official Turk” and “racial Turk” were tacitly separated and drew attention to difference between “Turk by custom” and “Turk by law”: “In the determination of nationality by citizenship, language, origin and race are not enough. In short, for the Turkishness of a person, being a Turkophone, white and Muslim were not laid down as a condition. In so far, almost all of Turks speak Turkish, their skins are white, they are Muslim and their sects are Hanafi. Those who have these last conditions are Turks by custom”.⁷⁸ This “state of indecision” about Turkishness in the form of “genuine Turks” and “citizen Turks”, shows that Turkishness and citizenship were not same things in the eyes of the state. As Yeğen states, Turkishness, was an aspect with three sides, one political which is identical to citizenship, other cultural which can be assimilated and/or must be assimilated, and the last ethnical genealogical.⁷⁹ One of the most important points that not to be overlooked here is that, even when a secular Turkishness was desired to be formed, if minorities were the issue, religious references became significant in citizenship and Turkish

⁷⁶ For the “Law Concerning to Exemption of Vessels That Would Be Purchased by Persons and Companies That Have Nationality of Republic of Turkey from Customs” see, Soner Çağaptay, “Kim Türk, Kim Vatandaş? Erken Cumhuriyet Dönemi Vatandaşlık Rejimi Üzerine bir Çalışma”, transl. Pemra Hazbay, *Toplum ve Bilim*, Issue 98, Fall 2003, p. 168.

⁷⁷ TBMM ZC (GNAT PN), Volume 8/1, 42th session 20.04.1340, p. 909-911.

⁷⁸ Celal Nuri İleri, *Devlet ve Meclis Hakkında Musahabeler*, Prepared by Halit Erdem Oksaçan, Emre Yayınları, İstanbul, 2007, p. 76-78.

⁷⁹ Mesut Yeğen, *Müstakbel Türk'ten Sözde Vatandaş'a Cumhuriyet ve Kürtler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, p. 105.

identity, and Gökalp's definition of Turkishness was activated.⁸⁰ Indeed Sevig stated, for Atatürk, it was impossible "to take Anatolian people as a judicial conception" because of the existence "of organisations that adverse to national welfare" "within the people that [he] desired to turn into a unity", "the conception of people was partly formed by a religious conception", "judicial conception [was] not a separate thing from racial conception for Anatolian people" and the 88th article of the Constitution was "carrying this promise": "Until occurring of this consummation, not augmenting the numbers of minorities, i.e. those who claimed to be minority for they are not Muslim and those who [...] considered themselves outside the Turkish community, for this purpose taking the requests of non-Muslims, for their acceptance to Turkish citizenship, into account only exceptionally, is the essential ideology of Turkish internal policy." Besides Sevig, asserting unity of people was formed by "*âmalı milliyet*", that is wishes of people, added that minorities were alien to collective desires and ideals of the Turkish people.⁸¹ As can be seen, it can be argued that, definition of "Turk" includes both ethnical and civic elements, and it (was) turned into an ambiguous notion in which political, religious and ethnical elements were all nesting.⁸² For Turkish politicians, non-Muslims were a population that reminds 'past', that must remain in 'past', besides that would not be Turk properly because of their actions and the articles in the Lausanne. However, as Ekmekçiöğlü states, desire of the politicians not to repeat past, brought up the social inclusion of minorities in some way, and for this end, also the request of putting up their distinguishing identities. This inevitably meant to both inclusion and exclusion of minorities by Turkishness.⁸³ In other words, minorities were excluded from the official identity and by this way made invisible, on the one hand; and at the other hand they were made visible for their symbolisation of what the nation does not represent,

---

⁸⁰ In the principle that Gökalp relied, since "Turkish nation means solely Turkophone Muslims, Greeks, Armenians, Jews living in Turkey were only Turks in regard to allegiance, not in regard to nationality." See, Uriel Heyd, *Ziya Gökalp'in Hayatı ve Eserleri*, transl. Cemil Meriç, Sebül Yayınları, İstanbul, 1980, p. 96-97. While İnel drawing attention to, non-Muslims were influential in "taking care of keeping the Islam as a assembly identity in tow", Ünlü reflects, since Mustafa Kemal was defender of Westernisation and secularism after Lausanne, he aimed elimination of other ethnical groups, cultures and conscious within Muslim nation and called out the "Contract of Turkishness". He also states that, ever Muslim can be enrolled in this contract which was based on language and feeling, but no matter how much they made effort on this, this gate was closed to non-Muslims. See, Ahmet İnel, "Giriş", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Volume 2 Kemalizm*, Ed. Ahmet İnel, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, pp. 22-23; Ünlü, *ibid*, p. 165.

⁸¹ Vasfi Raşid Sevig, *Türkiye Cumhuriyeti Esas Teşkilat Hukuku Yüksek Polis Enstitüsünde Verilen Dersler*, Ulus Basımevi, Ankara, 1938, pp. 202-203, 208-209.

⁸² Arus Yumul, "Azınlık mı Vatandaş mı?", *Türkiye'de Çoğunluk ve Azınlık Politikaları: AB Sürecinde Yurttaşlık Tartışmaları*, Compiled by Ayhan Kaya-Turgut Tarhanlı, 2nd Edition, TESEV Yayınları, İstanbul, 2006, p. 104.

⁸³ Lerna Ekmekçiöğlü, "Yeni Türkiye'nin Üvey Vatandaşları", *Toplum ve Bilim*, Issue 132, 2015, pp. 54-55.

that is, the “otherness” before the majority.⁸⁴ Başar, who, in this context, mentions “new reel Turkish nation type”, stated that, this “could not be non-religious by virtue of the old nation type was religious, while Muslim nations who were not from Turkish race, could join among us Turks, non-Muslim were excluded from the new type:” “Exclusion of non-Muslims from this type is entirely correct, a deed compatible with reality. In fact, a forcing in the form of calling them as Turk is a mistake. Yet, as the Turkish revolution desired to create a new and broad nation meaning, leaved the door of new real Turkish nation type open for non-Muslims, in this way bestowed them a great favour. These nations are compelled and obliged to either become Turk entering through this open gate with their entire goodwill or leave this community forever. They still, have not grasped the events that forced them to choose either of these two alternatives in the face of history.”⁸⁵ In fact, it is also possible to say that, there was a broad agreement on, this inclusion was resulted from necessity, would not yield desired outcome, and minorities’ “loyal service to Turkishness was impossible”. Kanat, who states at the last years of single party period that, “among the elements that damage unity and prevent formation of an ideal within the nation, minorities played an important role”, and evaluated the “existence of a religion or ideal among minority groups living in a community, different from those of majority” as a “reason for disease”. Author, who consider Ottomans’ “allowing the minorities of various beliefs and faiths to live within Turkish community” as “an inexpiable mistake”, commented that “striving with such cancer defects was a futile” effort: “For this, the only action to be taken, is to move radically, drain the wound, like an operator, with a single move. [...] Loyal and self-sacrificing service of foreign elements, who live in Turkish community, to Turkishness is impossible. They will certainly engage in destructive activities against Turkish nation in the course of time, and will certainly make an attempt on Turkish life at dangerous times. [...] Within Turkish homeland, there is no point in trying to create a Turkish community, that would have the same spirit, from those and these [...] elements, apart from those who know and feel themselves Turk”.⁸⁶

One of the most important elements that affected the expressions towards minorities was the notion of “the dominant nation”. We mentioned that founders of Turkish nation-state had their one feet in imperial tradition. As Ögün expressed, Turkish nation-state, had rallied Muslim communities, members of defeated and humbled ‘dominant nation’, remnants of the empire, around Turkish identity. Since this ‘dominant nation syndrome’ and/or ‘dominant nation reflex’, considered non-Muslims as the real cause of the dissolution of the empire, throwing off a static poise ‘in itself’, reached the level of ‘for itself’, depending

---

⁸⁴ Yumul, “*ibid*”, p. 110.

⁸⁵ Başar, *ibid*, p. 244.

⁸⁶ Kanat, *ibid*, pp. 67-69.

on an ideological manipulation and turned to those considered as responsible.⁸⁷ In other words, although 'the *ancien régime*' was considered as one of the 'founding others' of the nation-state, the thought that those who lived in this state as "principal element" had lost their superiority because of 'internal' and 'external' "others", was one of the elements that negate attitude towards minorities. In this context, it was highly difficult for minorities to put up resistance in face of the founders who came from and adumbrate the understanding of dominant nation, and the Turkishness they built. This led to objectification of minorities before the dominant nation, for which one of the easiest ways was 'language', as can be seen in the campaigns of "Citizen, Speak Turkish!"⁸⁸ It is possible to frequently encounter to traces of the understanding of dominant nation, in 1930s, during which ethnical nationalism started to increase and a multi-layered definition of the nation had appeared.⁸⁹ We can argue that, during these years, this understanding showed itself with emphasises like "genuine Turk" and "principal element"⁹⁰. In other words, "an autarkical psychology of uniqueness accompanied with praises about the eternal 'master nation' character of Turkish nation, dominated ideological and spiritual climate".⁹¹ In Bozkurt, it is possible to see one of the most typical repercussions of this : "Both friends and foes must know that, in this country the humblest street sweeper, if he is a genuine Turk, is superior to those who are not from this race. Torn rawhide sandal of who are of our race is above foreign crowns. [...] In this country every job belongs to genuine Turk. [...] We consider those, who honestly embarked on Turkishness, accepted and adopted its culture, as one of us. Mere identity document is not enough for us." "The worst of Turk is better than the best of non-Turk. I gave this example to state difference between non-Turks and Turks." "We will see that, after a short calculation, Turkey's 95 percent are genuine Turks. [...] No one can command Turk, other than a Turk; no one can rule them, other than a Turk".⁹² Let us state that, consideration of Turks as a community that created ancient civilisations and the idea that Anatolia was Turkish homeland from all eternity, along with

⁸⁷ Süleyman Seyfi Ögün, "Türk Milliyetçiliğinde Hakim Millet Kodunun Dönüşümü", *Türkiye Günlüğü*, Issue 50, March-April 1998, p. 35.

⁸⁸ Nurdan Türker, *Vatanım Yok Memleket Var İstanbul Rumları: Mekân-Bellek-Ritüel*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, pp. 114-115.

⁸⁹ Çağaptay states, during the 1930s historical remnant of Ottoman *millet* system played a determinant role, "notions of homeland, religion, history and ethnicity all defined Turkishness". See, Çağaptay, *ibid*, p. 184.

⁹⁰ It is possible to see traces of this, also in the Mustafa Kemal' speeches in previous years. For instance, frequently speaking of "primary element" in İzmir Economic Congress, he was emphasizing "genuine Turks" in Adana. See, "İzmir İktisat Kongresi Açış Söylevi 17. II. 1923", *Atatürk'ün Söylev Demeçleri II (1906-1938)*, Compiled by Nimet Arsan, 5th Edition, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1997, p. 106 ve "Adana Esnafıyla Konuşma 16. III. 1923" *Atatürk'ün Söylev Demeçleri II (1906-1938)*, 5th Edition, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1997, p. 130.

⁹¹ Tanıl Bora, "Türkiye'de Milliyetçilik ve Azınlıklar", *Birikim*, Issue 71-72, March-April 1995, p. 37.

⁹² Mahmut Esat Bozkurt, *Toplu Eserler IV*, Prepared by Şaduman Halıcı, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2015, pp. 208-209, 219, 229-230.

an understanding of Turkish blood “remained pure amid all rumbles” and “with the purity of blood the core was firm”⁹³, were influential in activation of understanding of the dominant nation.⁹⁴

iv. “State of being economically backward” and minorities

Yalman who was pleased that “after our successful struggle we became for the first time master of our home” and stated that Turkish nation, passing the hardest of examinations, “earned the highest grade before history”, did not refrained from uttering a fact: “Our inheritances from past were all from negative and deficient side”.⁹⁵ Economy was the first among the fields that Yalman evaluated as negative and deficient. In this field, ‘experiences’ did not escape the attentions of both founders of Turkish nation-state and also of the social base. Minorities were considered as both the confederates of foreigners and western Powers, and also blameworthy of the backwardness of Turks and dissolution of Ottoman Empire. Especially abolition of the capitulations and gaining of an important step in the path of economic independence with the treaty of Lausanne, accelerated the Turkisation of economic life. In other words, founders’ “primary objective was to continue, War of National Independence as a ‘economic independence war’ and conclude this also with a victory. In this war, their aim was to reduce the status of minorities and foreign nationalities who were dominating the Turkey’s commercial and industrial life, either as merchants or civil servants and manager, to a minimum”.⁹⁶ Indeed, Mustafa Kemal, after describing the appearance of new Turkish state in the field of economy in the İzmir Economic Congress, needed to touch “internal elements”: “Gentlemen [...] everything that were granted to foreigners just as an imperial beneficence and that were given to non-Muslim elements within the country as special favour were considered as acquired rights. [...] Internal elements, in regard to their own organisations which they were able to preserve, always taking shelter in foreign encouragement, incentive and assistance, did not refrained from endeavouring for the annihilation of the state and principal element in order to excerpt a political body. Foreigners were encouraging internal elements on the one hand and intervening themselves from the other and in every intervention they were acquiring certain new concessions and rights again opposite to advantage of state and nation. Under this continuous proceedings, principal elements were having difficulty in providing money to state, within a homeland which already became

⁹³ Recep Peker, *İnkılâp Dersleri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1984, pp. 16, 20.

⁹⁴ Typical repercussions of this can be seen in “The Turkish Historical Theory” ve “The Sun Language Theory”.

⁹⁵ Yalman, *ibid*, p. 38.

⁹⁶ Rifat N. Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, 8nd Edition, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, p. 234. Also see, Murat Koraltürk, *Erken Cumhuriyet Döneminde Ekonominin Türkleştirilmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.

poor".⁹⁷ These sentences, along with revealing economic potential of "principal element", were also a summary of how the state of affairs of "principal nation" were look like. In this context, minorities' holding of capital and labor force and their activity in economy field were also influential in the perception towards them. Common opinion among administrators, press and collective memory of the period was that backwardness of Turks and Muslims in fields of capital and labor force was due to minorities. Engin draws attention this too, among the reasons behind the bringing up of the "conscious Turkish nationalism": "Among economic reasons, we can mention wreaking of other elements havoc on Turks continuously. While Turks were exposed to extreme poverty everywhere, within their property others were in wealth and prosperity. Those who went to war, died for the defence of country were Turks, those who carried the burden of heavy taxes and tithe were Turks, on the other hand those who live prosperously were foreign elements! Little by little these were started to be noticed by Turks, and necessity of forming unity, a national front in the face of internal economic strike, by means of favoring Turks and protecting Turkish economy".⁹⁸

We previously stated that founders of Turkish nation-state started to appear in political arena by the beginning of the XXth century and continued various policies especially applied by the Union and Progress. In this context, steps taken by the beginning of the XXth century, in the path of Turkisation of economy, were maintained by founders of Turkish nation-state who were in the opinion that, sovereignty in political field must be also acquired in economic field. Indeed, Celal Nuri, who stated that, "Ottoman period estranged Turkish nation from economics" and while "sovereignty was belong Turks, economics were the non-Turks' lot", needed to add something opposite: "Hereafter, non-Turks in Turkey reduced to one to thirty. We will fill these economic gaps on our own. We need an intermediate bourgeoisie layer. This nation will create it, for this we will acquire manifold practices, cognitions, merits". Author was, of course, aware that "these needed time".⁹⁹ Indeed, during discussions held in Turkish Hearts, it was uttered that, economic life was at the hands of minorities especially in centers like İzmir, İstanbul, Mersin and Trabzon. Besides necessity of taking precautions by cooperating with Turkish industrialists and merchants was emphasized and connection between economic development and consolidation of Turkish culture was pointed out.¹⁰⁰ In other words, it was thought that Turkisation of economy would enhance the understanding of a pure homeland.

⁹⁷ See, "İzmir İktisat Kongresi Açış Söylevi 17. II. 1923", *Atatürk'ün Söylev Demeçleri II (1906-1938)*, Compiled by Nimet Arsan, 5th Edition, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1997, p. 107.

⁹⁸ Engin, *ibid*, p. 74.

⁹⁹ Celâl Nuri, "Önce Tasarruf, Sonra Tasarruf", *İkdam*, 21 April 1928; cited in *Atatürk Devri Fikir Hayatı I*, Prepared by Mehmet Kaplan, İnci Engün et alii, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, p. 402.

¹⁰⁰ Sarımay, *ibid*, pp. 294, 297.

Indeed, a foreign observant, stated that, the “unique importance” of exclusion of Armenians and Greeks from Anatolia was not only the ensurance national unity: “During the time of the empire, Turks assuming only a few of the social professions, had left the rest and especially those professions that dominate economic life from İstanbul to the remotest village of Anatolia, at the hands of Greeks and Armenians. Only after the disappearance of this two races, Turks got the chance to assume these professions released from them, more precisely they had to assume these professions. After that, community became Turkish community”.¹⁰¹ It must not be overlooked that, steps taken for Turkisation of economic field were not only led to handover of capital, but also it was tried to be carried out through judicial regulations¹⁰² and Turkisation of labor force was given importance too. Bozkurt was stating that, for the ending of the “pain of revolution”, it was necessary that “genuine Turks” would become dominant in economic field: “In this country every work belongs to genuine Turk. Everything of this country belongs to Turk; job belongs to him, peasantry belongs to him, trade belongs to him, industry belongs to him, all assets belong to him, will belong to him”.¹⁰³ It is necessary not to consider steps taken for Turkisation of economy and labor force were solely a demand of founders; there was such an expectation among social base too. For instance, during the RPP’s provincial congresses, delegates criticising ‘those who live at our expense but serve to others’ and “employment of those who are not genuine Turk and Muslims”, uttered weakness of the organisation and incapability of local administrators: “Today, the mentality and ideology that dominates the country are Turkishness and Turkism. [...] However in the organisation of Regie Administration this was not given importance. Although muffling of cosmopolitan spirits was our very first principle, other elements were given a place”.¹⁰⁴ We can assert that, beforelong an important headway was made in the quelling of this criticism. It is possible to see traces of this in Sevük’s lines. Criticising the operation of business in Zonguldak by non-Turkic capital, he was happily emphasizing that “we found ourselves in ourselves”, “we made ours, what was not our” and “we conquered” capital and technic in the new period: “[Previously] seven hundred engineer and foreman, today they were reduced to seventy, they are nothing more than capital representatives. They were all replaced by Turkish engineers and Turkish foremen”. In short, “conquest of capital, conquest of technic, conquest of foreign market, domestic market; but above all, conquest of labor force, in other words

---

¹⁰¹ Norbert von Bischoff, *Ankara Türkiye’de Yeni Oluşun Bir İzahı*, transl. Burhan Belge, Ulus Basımevi, Ankara, 1936, pp. 224-225.

¹⁰² On this topic see, Derya Bayır, *Türk Hukukunda Azınlıklar ve Milliyetçilik*, transl. Ülkü Sağır, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2017, pp. 192-207.

¹⁰³ Mahmut Esat Bozkurt, *Toplu Eserler IV*, Prepared by Şaduman Halıcı, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2015, pp. 208-209.

¹⁰⁴ Mete Tunçay, “CHF’nin 1927 Kurultayının Öncesinde Toplanan İl Kongreleri”, *AÜ SBF Dergisi*, Volume 36, Issue 1, 1981, pp. 286, 287.

conquest of ourselves".¹⁰⁵ It is possible to see this "perception of conquest" and continuity of mentality towards minorities also in the Capital Tax, enacted at the last years of the single party period. Head of the Industry Investigation Committee, Aydemir's words to Avram Galanti, Istanbul deputy of period, and Baba Gomel, Head of the Izmir Jewish Association, who were disturbed from the Capital Tax: "We Turks, for centuries due to thousands of wars, did not find time for industry, saving money and capital. You, I mean all minorities, did this. We protected you from wars. You did not provide soldiers to army. Even with some means, you did not paid tax either. You accumulated trade, industry, import and export, money and capital at your hands. These were all done, at the cost of the blood that we spilled for centuries and for the sake of the protection of opportunities which were exclusively accumulated at the hands of you, minorities especially after the *Tanzimat*. [...] I wonder if we compare our blood that were spilled for centuries and the capital tax of a couple of millions paper banknotes that you will pay this turn, and even if we call this as "the Blood Tax", whether our account would be too tyrannical"? After asking this question, Aydemir offered an "account": "Let us recount, scaling your accumulated wealth and our blood and soldiery rights."¹⁰⁶

Instead of a Conclusion

In general, it is possible to assert that, the most important element which keep the state of "us" alive and ensure internalisation of this consciousness, is the "other". In other words, instead of naming "us", it is easier to define what is different from "us", the "other". Like every nationalism, Turkish nationalism too was purporting homogeneity. Tuğal states that, imagining what is different from you as an integrated unit, reducing it to be other, ease a groups drawing of the borders which define itself, as a hardline, and securing its unity. Therefore, every national expression, guaranteeing an attribution of wholism to "other", creates required conditions for imagination of its own identity in the same wholism.¹⁰⁷ In the ensurance of this wholism/homogeneity, religion, as had been seen in Turkish-Greek Population Exchange, was considered as the key of inclusion in to Turkishness. Therefore, entrance of non-Muslims from the door in, that is, living and partaking of those who belong to "other" among "us" became extremely hard. Besides, economic potential of "other", its causing of land losses, occupations and migrations led to increase of brisance against other in

¹⁰⁵ İsmail Habib Sevik, *Yurttan Yazılar*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987, pp. 207, 215.

¹⁰⁶ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam 1938-1950 II. Volume*, 11th Edition, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011, pp. 235, 236.

¹⁰⁷ Cihan Tuğal, "1915 Hatıraları ve Ermeni Kimliğinin İnşası", *Hatırladıklarıyla ve Unuttuklarıyla Türkiye'nin Toplumsal Hafızası*, Compiled by Esra Özyürek, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, p. 141.

collective memory. All of these brought up both inlining and exclusion of minorities by Turkishness, on the one hand they were made invisible being pushed out of official identity, on the other they were made apparent in regard to symbolisation of what the nation does not represent, in other words “otherness” in the eye of the majority. We can assert that, this ‘inlining’ was mostly resulted from necessity, due to reasons like a pure homeland and anxiety of perpetuity. Minorities, being “other” not only fed Turkish identity; it also kept states of Turkishness alive. Fundamentally, being out of ‘imagined community’ and living on lands that belong to “us” increased obligations of minorities. On the one hand they were ‘asked’ to speak Turkish, on the other hand their ‘flattening, outstretching and thickening of our beautiful language’, led to saying of “oh citizen do not speak Turkish”.¹⁰⁸ Besides, economic potential of minorities and their consideration as extensions of foreign powers contributed both Turkisation of economy and fortification of inside. Likewise, minorities, from time to time acted as buffers that would soften reaction of Turk-Muslim population against radical steps that were taken in the path of secularism. Especially, increase of religious appearance of non-Muslims both in education institutions and daily life, drew reaction of the founder of Turkish nation-state and this was utilised in the softening of the reactions of Turkish public opinion against steps taken in accordance with secularism.¹⁰⁹ Although they were citizens of the Republic of Turkey, at least “Turk in law”, minorities were never approached apart from their ethnical and/or religious epithets. Reminding that, in the press, which assumed important roles in this matter, carrot and stick method was always applied to minorities, let us leave the floor to Burhan Asaf: “We did not searched ways to procure acceptance of our language to our own minorities even to a degree of decent and sufficient to shopping from a grocer [...] Those who are out of our language to could not be able to shop from a grocer, as yet will learn our language, as yet forget their own, as yet embrace our culture. [...] I hope, anti-Semitism in Germany will set an example for our rulers. It is necessary [...] to be as hospitable as Turks. Yet, end of each visit is either mingling with household or not to stretch visit, is not? Our minorities, never learned to mingling with household, so far. Because they did not want to learn. Yet from now on, their

---

¹⁰⁸ For instance, Ali Canib stated that, he considered “posters inscribed ‘Citizen Speak Turkish!’ which were brought on by some youngsters to invite non-Turkic elements to speak Turkish, [...] as inefficient, vain” and that on the contrary they spoiled Turkish. See, Ali Canib, “İrktaş Kendine Gel!”, *Hayat*, Volume 3, No 76, 10 May 1928, pp. 1, 2.

¹⁰⁹ Grew who was the first US Ambassador to Republic of Turkey stated that, during his conversation with Foreign Affairs Minister Tevfik Rüştü Aras, about the reaction which was emerged in press and public opinion in response to conversion of three Muslim students, studying in Bursa American College, to Christianity, the Minister “frankly confessed that harsh precautions of government against American school was taken in an aim of self-defence because Bursa was the den of fanaticism and opposition against government.” See, Joseph C. Grew, *Atatürk ve Yeni Türkiye*, 3rd Edition, transl. Gülşen Ulutekin-Kamil Yüceoral, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2003, pp. 94-95, 97-98.

searching and finding of the sincere ways of this, no sooner than we show them, is to both their and our benefit".¹¹⁰

---

¹¹⁰ Burhan Asaf, "Bizdeki Azlıklar", *Kadro*, Issue 17, May 1933, p. 52.

BIBLIOGRAPHY

- ÂFETİNAN, A., *Medenî Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazmaları*, 2nd Edition, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.
- AHMAD, Feroz, *Jön Türkler ve Osmanlı'da Milletler Ermeniler, Rumlar, Arnavutlar, Yahudiler ve Araplar*, transl. Ayşen Gür, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2017.
- AHMAD, Feroz, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, 8th Edition, transl. Nuran Yavuz, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2010.
- AKÇAM, Taner, "Türk Ulusal Kimliği Üzerine Tezler", Ed. Tanıl Bora, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cilt 4 Milliyetçilik*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.
- AKÇAM, Taner, *Türk Ulusal Kimliği ve Ermeni Sorunu*, 3th Edition, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.
- AKTAR, Ayhan, *Varlık Vergisi ve 'Türkleştirme' Politikaları*, 2nd Edition, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.
- AKYOL, Taha, *Ama Hangi Atatürk*, Doğan Kitap, İstanbul, 2008.
- ARAI, Masami, *Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği*, transl. Tansel Demirel, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.
- ARI, Kemal, *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç(1923-1925)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995.
- ASAF, Burhan, "Bizdeki Azlıklar", *Kadro*, Issue 17, May 1933.
- ATAY, Falih Rıfki, *Çankaya*, Bates Yayınları, İstanbul, 1984.
- AUGUSTINOS, Gerasimos, *Küçük Asya Rumları, 19. Yüzyılda İnanç, Cemaat ve Etnisite*, transl. Devrim Evcı, Dipnot Yayınları, Ankara 2013.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, *İkinci Adam 1938-1950 II. Cilt*, 11th Edition, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011.
- BALİ, Rıfat N., "Resmî İdeoloji ve Gayri Müslim Yurttaşlar", *Birikim*, Issue 105-106, January-February 1998.
- BALİ, Rıfat N., "Azınlıkları Türkleştirme Meselesi" *Ne İdi? Ne Değildi?*, Libra Yayınları, İstanbul, 2014.
- BALİ, Rıfat N., *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri Bir Türkleştirme Serüveni(1923-1945)*, 8th Edition, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.
- BAŞAR, Ahmet Hamdi, *Bir Medeniyetin Sonu*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1942.
- BARKEY, Karen, *Farklılıklar İmparatorluğu, Karşılaştırmalı Tarih Perspektifinden Osmanlılar*, transl. Ebru Kılıç, Versus Kitap, İstanbul, 2011.
- BAYRAKTUTAN Yusuf, *Türk Fikir Tarihinde Modernleşme, Milliyetçilik ve Türk Ocakları*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996.

- BAYIR, Derya, *Türk Hukukunda Azınlıklar ve Milliyetçilik*, transl. Ülkü Sağır, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2017.
- BAYUR, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi Cilt 1 Kısım 1*, 4th Edition, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.
- BİLSEL, Cemil, *Lozan I. Cilt*, Sosyal Yayınları, İstanbul, 1998.
- BİRDOĞAN, Nejat, *İttihat Terakki'nin Alevilik Bektaşılık Araştırması (Baha Sait Bey)*, 2nd Edition, Berfin Yayınları, İstanbul, 1995.
- BISCHOFF, Norbert von, *Ankara Türkiye'de Yeni Oluşun Bir İzahı*, transl. Burhan Belge, Ulus Basımevi, Ankara, 1936.
- BORA, Tanıl, "Türkiye'de Milliyetçilik ve Azınlıklar", *Birikim*, Issue 71-72, March-April 1995.
- BORA, Tanıl, "İnşa Döneminde Türk Millî Kimliği", *Toplum ve Bilim*, Issue 71, Winter 1996.
- BORA, Tanıl, *Cereyanlar Türkiye'de Siyasî İdeolojiler*, 2nd Edition, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.
- BOZARSLAN, Hamit, *Türkiye Tarihi İmparatorluktan Günümüze*, transl. Işık Ergüden, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.
- BOZKURT, Mahmut Esat, *Toplu Eserler IV*, Yay. Haz. Şaduman Halıcı, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2015.
- BRUNEAU, Michel, *Küçük Asya'dan Türkiye'ye Azınlıklar*, *Etnik-Millî Homojenleştirme, Diasporalar*, transl. Ayhan Güneş, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018.
- CALHOUN, Craig, *Milliyetçilik*, transl. Bilgen Sütçüoğlu, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007.
- CONNOLLY, William E., *Kimlik ve Farklılık Siyasetin Açmazlarına Dair Demokratik Çözüm Önerileri*, transl. Fermâ Lekesizalın, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995.
- COPEAUX, Etienne, "Türk Milliyetçiliği: Sözcükler, Tarih, İşaretler", Ed. Tanıl Bora, *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce*, Cilt 4 *Milliyetçilik*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.
- ÇAĞAPTAY, Soner, *Türkiye'de İslâm, Laiklik ve Milliyetçilik Türk Kimdir?*, transl. Özgür Bircan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009.
- ÇAĞAPTAY, Soner, "Kim Türk, Kim Vatandaş? Erken Cumhuriyet Dönemi Vatandaşlık Rejimi Üzerine bir Çalışma", transl. Pemra Hazbay, *Toplum ve Bilim*, Issue 98, Fall 2003.
- DÜNDAR, Fuat, "İttihat ve Terakki'nin Etnisite Araştırmaları", *Toplumsal Tarih*, Issue 91, 2001.
- DÜNDAR, Fuat, *Modern Türkiye'nin Şifresi İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.
- EKMEKÇİOĞLU, Lerna, "Yeni Türkiye'nin Üvey Vatandaşları", *Toplum ve Bilim*, Issue 132, 2015.
- ENGİN, M. Saffet, *Kemalizm İnkılâbının Prensipleri Büyük Türk Medeniyetinin Tarihi ve Sosyolojik Tetkikine Methal*, Volume II, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1938.
- ERDEN, Mustafa Suphi, *Türkiye ve İran'da Vatandaşlık ve Etnisite*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2017.

- GALANTİ, Avram, "Türkleşmek Yolu", *Atatürk Devri Fikir Hayatı II*, Prepared by Mehmet Kaplan, İnci Engnün et alii, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992.
- GEORGEON, François, *Osmanlı-Türk Modernleşmesi(1900-1930)*, transl. Ali Berktaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006.
- GEORGEON, François, "Türk Milliyetçiliği Üzerine Düşünceler Suyu Arayan Adam'ı Yeniden Okurken", transl. Tuvana Gülcan, Ed. Tanıl Bora, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cilt 4 Milliyetçilik*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.
- GÖCEK, Fatma Müge, "Osmanlı Devletinde Türk Milliyetçiliğinin Oluşumu: Sosyolojik Yaklaşım", transl. Defne Orhun, Ed. Tanıl Bora, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cilt 4 Milliyetçilik*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.
- GREW, Joseph C., *Atatürk ve Yeni Türkiye*, 3rd Edition, transl. Gülşen Ulutekin-Kamil Yüceoral, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2003.
- GÜLALP, Haldun, "Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu: Kapitalizm ve Modernite", *Laiklik, Vatandaşlık Demokrasi Türkiye'nin Siyasal Kültürü Üzerine Çalışmalar*, Metis Yayınları, İstanbul, 2017.
- HAKKI, İsmail, *Mürebilere, Sühulet Kütüphanesi*, İstanbul, 1932.
- HEPER, Metin, "Atatürkçülük: Karizmanın Emredici 'Siyasal Çerçeve'ye Dönüşümü", *Betül Nuri Esen'e Armağan*, AÜ. Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1977.
- HOBSBAWM, Eric J., *Devrim Çağı: 1789- 1848*, transl. Jülide Ergüder- Alâeddin Şenel, V Yayınları, Ankara, 1989.
- İHSAN, Ahmed, "Matbuat Hatırlarım", *Türkiye Nasıl Laikleştirildi*, Prepared by Hüseyin Durukan, Çıdam Yayınları, İstanbul, 1991.
- İLERİ, Suphi, *Sèvres ve Lausanne(Sevr ve Lozan)*, Arkadaş Matbaası, 1934.
- İLERİ, Celal Nuri, *Taç Giyen Millet*, Prepared by Şennur Şenel, Berikan Yayınevi, Ankara, 2008.
- İLERİ, Celal Nuri, *Devlet ve Meclis Hakkında Musahabeler*, Prepared by Halit Erdem Oksaçan, Emre Yayınları, İstanbul, 2007.
- İNSEL, Ahmet, "Giriş", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cilt 2 Kemalizm*, Ed. Ahmet İnsel, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.
- JAFFRELOT, Christophe, "Bir Milliyetçilik Kuramı İçin", Ed. Alain Dieckhoff, Christophe Jaffrelot, *Milliyetçiliği Yeniden Düşünmek, Kuramlar ve Uygulamalar*, transl. Devrim Çetinkasap, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.
- KADIOĞLU, Ayşe, *Cumhuriyet İradesi Demokrasi Muhakemesi*, Metis Yayınları, İstanbul, 1999.
- KARABEKİR, Kâzım, *Ankara'da Savaş Rüzgârları II. Dünya Savaşı CHP Grup Tartışmaları*, Emre Yayınları, İstanbul, 1994.
- KANAT, H. Fikret, *Milliyet İdeali ve Topyekûn Millî Terbiye*, Çankaya Matbaası, Ankara, 1942.
- KARAY, Refik Halid, *Bir Ömür Boyunca*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011.
- KARPAT, Kemal H., *Osmanlı'da Milliyetçiliğin Toplumsal Temelleri*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2017.

- KARPAT, Kemal, *Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012*, Prepared by Güneş Ayas, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012.
- KARPAT, Kemal Kemal, “Modern Türkiye”, *İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti Cilt 2* (P. M. Holt-A.K.S. Lambton-B. Lewis), transl. Hamdi Aktaş, 2nd Edition, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1997.
- KARPAT, Kemal H., *Türk Demokrasi Tarihi*, Afa Yayınları, İstanbul, 1996.
- KASABA Reşat, *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi, On Dokuzuncu Yüzyıl*, transl. Kudret Emiroğlu, İstanbul, 1993.
- KERİMOĞLU, Hasan Taner, *İttihat-Terakki ve Rumlar 1908-1914*, Libra Yayıncılık, İstanbul, 2009.
- KEYDER, Çağlar, *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*, 17th Edition, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.
- KOÇAK, Cemil, *Recep Peker Konuşuyor, Disiplinli Hürriyet*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2018.
- KORALTÜRK, Murat, *Erken Cumhuriyet Döneminde Ekonominin Türkleştirilmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.
- KREİSER, Klaus, *Atatürk*, transl. Dilek Zaptçioğlu, 2nd Edition, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.
- KUSHNER, David, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu 1876-1908*, transl. Zeki Doğan, Fener Yayınları, İstanbul, 1998.
- LEWİS, Bernard, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, transl. Metin Kıratlı, 5th Edition, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993.
- LEWİS, V. Thmas, “Nationalism in Turkey”, *Nationalism in the Midle Eas*, The Middle East Institue, Washington, D.C, 1952.
- NAMİ, Kâzım, *Türkün Kitabı*, Kanaat Kütüphanesi, 1931.
- NURİ, Celâl, “Önce Tasarruf, Sonra Tasarruf”, *Atatürk Devri Fikir Hayatı I*, Prepared by Mehmet Kaplan, İnci Engnün et alii, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981.
- OBA, Ali Engin, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1995.
- ONARAN, Nevzat, *Ermeniler, Rumlar ve Kürtler Türk Nüfus Mühendisliği(1914-1940)*, Kor Yayınları, İstanbul, 2017.
- ORAN, Baskın, *Atatürk Milliyetçiliği, Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme*, 2nd Edition, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1990.
- Osmanlı İmparatorluğu’nda Liman Kentleri, Bazı kuramsal ve Tarihsel Perspektifler*, Ed. Çağlar Keyder, Y. Eyüp Özveren, Donalt Quataret, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994.
- ÖĞÜN, Süleyman Seyfi, “Türk Milliyetçiliğinde Hakim Millet Kodunun Dönüşümü”, *Türkiye Günlüğü*, Issue 50, March-April 1998.
- PEKER, Recep, *İnkılâp Dersleri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1984.
- NİŞANYAN, Sevan, “Kemalist Düşüncede ‘Türk Milleti’ Kavramı”, *Türkiye Günlüğü*, Issue 33, March-April 1995.
- ÖKE, Mim Kemal, “Mustafa Kemal Atatürk’ün Azınlıklar Hakkındaki Görüş ve Değerlendirmeleri”, *Atatürk Konferansları Dizisi*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1986.

- QUATAERT, Donald, *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş(1881-1908)*, transl. Sabri Tekay, Yurt Yayınları, Ankara, 1987.
- REFİK Ahmet, *Çocuklara Türk İstiklâl Harbi*, Hilmi Kitaphanesi, İstanbul, 1929.
- SADAK, Necmettin, "Türkleşmek Mecburiyeti", *Atatürk Devri Yazarlarının Kaleminden Altı Ok(1919-1938)*, Prepared by Şaduman Halıcı-Murat Burgaç, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2016.
- SEVİĞ, Vasfi Raşid, *Türkiye Cumhuriyeti Esas Teşkilat Hukuku Yüksek polis Enstitüsünde Verilen Dersler*, Ulus Basımevi, Ankara, 1938.
- SEVİNÇ, Murat Sevinç-DEMİRKENT, Dinçer, *Kuruluşun İhmal Edilmiş İstisnası 1921 Anayasası ve Tutanakları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.
- SEVÜK İsmail Habib, *Yurttan Yazılar*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987.
- SEVÜK İsmail Habib, *Tunadan Batıya*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1944.
- SMITH Anthony D., *Kuram, İdeoloji, Tarih*, transl. Ümit Hüsrev Yolsal, Atf Yayınları, Ankara 2013.
- STEINHAUS, Kurt, *Atatürk Devrimi Sosyolojisi*, Transl. M. Akkaş, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1995.
- ŞENEL, Alaeddin, "Milliyetçilik Nereden Nereye? Tarihsel Bir Bakış/Açık Oturum", *Marksizm ve Gelecek*, Issue 5, 1992.
- TANRIÖVER, Hamdullah Subhî, *Dağ Yolu I* (Prepared by Fethi Tevetoğlu), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987.
- TOPRAK, Zafer, "Antropolojik Dilbilim, Dil Devrimi ve Sadri Maksudi", *Toplumsal Tarih*, 219, March 2012.
- TİMUR, Taner, *Türk Devrimi ve Sonrası*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1993.
- TİMUR, Taner, "Uluslaşma Süreci, İttihatçılık ve Devrim", Ed. Sina Akşin, Sarp Balcı, Barış Ünlü, *100. Yılında Jön Türk Devrimi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2010.
- TUĞAL, Cihan, "1915 Hatıraları ve Ermeni Kimliğinin İnşası", *Hatırladıklarıyla ve Unutuklarıyla Türkiye'nin toplumsal Hafızası*, Compiled by Esra Özyürek, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.
- TUNÇAY, Mete, "CHF'nin 1927 Kurultayının Öncesinde Toplanan İl Kongreleri", *AÜ SBF Dergisi*, Volume 36, Issue 1, 1981.
- TÜRKER, Nurdan, *Vatanım Yok Memleket Var İstanbul Rumları: Mekân-Bellek-Ritüel*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.
- ÜNGÖR, Uğur Ümit, *Modern Türkiye'nin Şifresi Doğu Anadolu'da Ulus, Devlet ve Şiddet(1913-1950)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.
- ÜNLÜ, Barış, *Türklük Sözleşmesi, Oluşumu, İşleyişi ve Krizi*, Dipnot Yayınları, Ankara, 2018.
- ÜSTEL, Füsün, *İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları(1912-1931)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997.
- ÜSTEL, Füsün, "Makbul Vatandaş"ın Peşinde II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

- YALMAN, Ahmet Emin, *Gerçekleşen Rüya, Cumhuriyetin On Beşinci Yıldönümü Arifesinde Memleket Meselesine Dair Düşünceler*, Tan Matbaası, İstanbul, 1938.
- YEĞEN, Mesut, *Müstakbel Türk'ten Sözde Vatandaşa Cumhuriyet ve Kürtler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.
- YILDIZ, Ahmet, *"Ne Mutlu Türküm Diyebilene" Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları(1919-1938)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.
- YUMUL, Arus, *"Azınlık mı Vatandaş mı?", Türkiye'de Çoğunluk ve Azınlık Politikaları: AB Sürecinde Yurttaşlık Tartışmaları*, Compiled by Ayhan Kaya-Turgut Tarhanlı, 2nd Edition, TESEV Yayınları, İstanbul, 2006.
- YUSUF, Akçuraoğlu, *Türk Yılı 1928*, Prepared by Arslan Tekin, Ahmet Zeki İzgöner, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2009.
- ZÜRCHER, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, transl. Yasemin Saner Gönen, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.
- ZÜRCHER, Erik Jan, *"Yıkımın ve Yenilenmenin Mimarları: Kemalist Jenerasyona ve Jön Türklere Dair Bir Grup Biyografisi Denemesi"*, *Mete Tunçay'a Armağan*, Compiled by Mehmet Ö. Alkan-Tanıl Bora-Murat Koraltürk, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.

Tarih ve GÜNce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
II/4, (2019 Kış), ss. 39-58.

Geliş Tarihi: 2 Aralık 2018

Kabul Tarihi: 31 Ocak 2019

27 MAYIS 1960 DARBESİ'NİN İZMİR'E YANSIMALARI VE SİYASİ PARTİLERİN İZMİR'DEKİ ÖRGÜTLENİŞİ

Şenay SAVUR*

Öz

27 Mayıs 1960 tarihinde, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk askerî darbesi gerçekleşmiş ve Türk demokrasi tarihi açısından bir dönüm noktası oluşturmuştur. Ordu yönetime el koymuş, Cemal Gürsel başkanlığındaki Milli Birlik Komitesi yönetimi üstlenmiştir. İzmir, Demokrat Parti'nin kalesi olarak bilinirken, darbe haberlerinin İzmir sokaklarında coşkuyla karşılanmış olması, Demokrat Parti yönetiminin sonunu gözler önüne seriyordu.

Bu çalışmada 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi'nin İzmir'e yansımaları ve siyasi partilerin yeniden örgütlenişi üzerinde durulmaktadır. Öncelikle Adnan Menderes'in son mitingi olan İzmir mitinginden bahsedilmektedir. Daha sonra, darbenin İzmir'deki ilk günleri anlatılmakta, İzmir milletvekillerinin tutuklanmasına ve siyasi partilerin İzmir'deki örgütlenişlerine değinilmektedir.

Anahtar Kelimeler: 27 Mayıs 1960, Askeri Darbe, İzmir, Siyasi Partiler, İzmir Milletvekilleri

THE REFLECTIONS OF 27 MAY 1960 MILITARY COUP TO İZMİR AND THE ORGANIZATION OF POLITICAL PARTIES İN İZMİR

Abstract

On 27 May 1960 the first military coup took place in the Republic of Turkey and it was a turning point for the history of Turkish democracy. The army took over the administration and the National Unity Committee under the leadership of Cemal Gürsel undertook the administration. İzmir was

---

* Doktora öğrencisi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, senaysavur@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-9625-7585.

known as the stronghold of the Democrat Party, and the fact that the news of the coup had been welcomed in the streets of Izmir revealed the end of the Democratic Party administration.

In this study, the effects on İzmir of the military coup of 27 May 1960 and the reorganization of political parties are discussed. First, Adnan Menderes's last rally in Izmir is mentioned. Then, the first days of the military coup in Izmir are told and the arrest of Izmir deputies and the organization of political parties in Izmir are mentioned.

Key Words: 27 May 1960, Military Coup, Izmir, Political Parties, İzmir Deputies

Giriş

1960 yılının 27 Mayıs'ında asker yönetime el koymuş ve Türkiye Cumhuriyeti siyasal tarihinin ilk darbesi olan 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi belleklerden silinmeyecek anılar bırakmıştı. Darbeye karşı ilk olumlu tepkiler İstanbul ve Ankara gibi büyük şehirlerden gelirken, hemen ardından İzmir'den de benzer sesler yükselmeye başlamıştı. En büyük tepkiler dönemin aydınlarından ve öğrenci kitlelerinden gelmişti. Nasıl ki 1946 yılında Türkiye'nin çok partili hayata adım atması ve 1950 yılında Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi ülkede yeni bir dönemin başlangıcını işaret ediyorsa, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk askeri darbesi de yine yepyeni bir dönemin başlangıcını gösteriyordu. Demokrat Parti'nin seçimleri kazanmasıyla birlikte halk, geleceğe dair büyük umutlar beslemiş, ülke coşkun gösterilere sahne olmuş, sevinç gözyaşları akıtmıştı. Tuhaftır ki, üzerinden 10 yıllık bir süre geçtikten sonra aynı halk, Demokrat Parti'nin iktidardan düşmesiyle de aynı sevinç gözyaşlarını akıtacak, yeni umutlara ve yeni geleceğe doğru yol alacaktı.

Darbe, hiçbir ülkenin sevinçle karşılayamayacağı bir siyasal olay olmasına rağmen, dönemin Türkiye'si için bir umut olmuş, halkın derin bir nefes almasını sağlamıştı. Çünkü Demokrat Parti iktidarında sokaklar güvenliğini yitirmiş, demokrasi ve özgürlük sloganları ile başa gelen Demokrat Parti iktidarı, özgürlüğün ve demokrasinin önünü kapatmaya başlamıştı. Demokrat Parti'nin kalesi olarak nitelendirilen İzmir de bile darbe haberleri coşkuyla karşılanmış ve sokaklarda mitingler yapılarak özgürlük üzerine demeçler verilmişti. Halkın darbe haberine olan sevinci "*Paşam bizi kurtar*" sloganı ile had safhalara ulaşmıştı. Tabi ki, siyasal alanda yaşanan bu gelişmeler gündelik yaşantıya da yansımış ve halkın gerek toplumsal gerekse ekonomik alandaki yaşantısına etki etmiştir.

I. Adnan Menderes'in 15 Mayıs 1960 İzmir Mitingi

Demokrat Parti'nin (DP'nin) iktidara geldikten bir süre sonra uygulamaya başladığı antidemokratik politikalar, partinin Atatürk ilke ve inkılaplarına karşı aykırı tutumu, orduda girişilen tasfiye işlemleri, basın mensupları, yargı mensupları, profesörlerin birer birer emekliye sevk edilmesi, özgürlüklerin kısıtlanması ve uygulanan ekonomi politikalarının istenilen sonuçları vermemesi ülkeyi sarsmaya başlamıştı.

Adnan Menderes'in otoriter tutumu her geçen gün artıyor, ülke diktatörlük rejimine doğru adım adım ilerliyordu. DP, iktidara geldiği günden itibaren laiklik ilkesine aykırı uygulamalarda bulunmaya başlamıştı. Öncelikle ezanın Arapça okunma yasağı kaldırıldı. Okullarda verilen din eğitimi genişletildi. İmam hatip okullarının sayısı arttırıldı. Dini yayınların satışı serbest bırakıldı. Tarikatlar gibi özerk dini kuruluşların varlığına ve çalışmalarına izin verildi. Adnan Menderes özellikle seçim dönemlerinde halkın dini duygularına ve düşüncelerine hitap eden konuşmalar yapardı. Hatta 1958 yılındaki parti kongresinde "İnkılap sofralarının yaygaralarına ehemmiyet vermeyerek ezan-ı Muhammediyeyi Arapçalaştırdık. Mekteplere din derslerini kabul ettik. Radyoda Kur'an okuttuk. Türkiye devleti Müslümandır ve Müslüman kalacaktır" şeklindeki ifadelerle yer vermişti. Bunda da başarılı oldu, 1954 ve 1957 seçimlerinde Nurcuların desteğini kabul etti. Ülke her geçen gün Atatürk ilke ve inkılaplarından uzaklaşıyor ve Atatürk'e yapılan saldırılar artıyordu. Durum öyle bir hale geldi ki, Türk gençliği ve ordu mensuplarının bir kısmı, Atatürk'ün mirasının bekçisi oldukları düşüncesi ile yaşanan gelişmeler karşısında büyük üzüntü duymaya ve olaylara müdahale etme gereği hissetmeye başladılar¹.

Ülke son şiddeti ile iktidar-muhalefet mücadelesini yaşıyordu. Cumhuriyet Halk Partisi'nin faaliyetlerini incelemek üzere 18 Nisan'da Tahkikat Komisyonu kurulmuştu. 27 Nisan'da ise Tahkikat Komisyonu'na geniş yetkiler veren yasa kabul edildi. Yasaya göre komisyon basımevlerini kapatabilir, süreli yayınları yasaklayabilir, her türlü etkinlik konusunda özgürce karar alabilir ve hükümetin bütün olanaklarından yararlanabilirdi. Üstelik yasaya karşı gelenler 1 yıldan 3 yıla kadar hapis cezasına çarptırılabilirlerdi². Tahkikat Komisyonu'nun kurulması, muhalefet ve hukuk camiası tarafından yoğun bir eleştiri yağmuruna tutulmuş olsa da hukuki açıdan komisyonun varlığı meşru idi. Akademik camianın, muhalefetin ve hukuki çevrenin tepkisi, komisyonun antidemokratik nitelikte hazırlanmış olmasınaydı. Prof. Dr. Hüseyin Naili Kubalı, Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya ve Başbakan Menderes'in hukuk danışmanı yasanın bazı kısımlarına eleştiride bulunmuştu. Hatta Menderes'in hukuk danışmanı Ord. Prof. Dr. Ali Fuat Başgil hem başbakanı hem de Cumhurbaşkanı'yı uyarılmış ve yasanın

¹Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s.s. 340-341.

²Sina Akşin, **Kısa Türkiye Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014, s. 258.

bazı bölümlerinin anayasa ile çeliştiğini söylemişti; fakat Adnan Menderes uyarılara kulak asmadı³.

Tahkikat Komisyonu'nun kurulması ve ardından komisyona geniş yetkiler verilmesi üzerine 19 Nisan'da Ankara Kızılay Meydanı'nda ilk büyük öğrenci gösterisi gerçekleşti. Toplanan kalabalık, iktidarı kınayan sloganlar atıyor ve İsmet İnönü lehine söylemlerde bulunuyordu. Polisin olaya müdahale etmesi, 22 kişinin gözaltına alınması ve 5'inin tutuklanmasıyla gösteriler son buldu. Gözaltına alınanlardan biri gazeteci, 21'i ise üniversite öğrencisi idi⁴. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde 28 Nisan'da Hukuk Fakültesi öğretim üyeleri ve öğrencilerinin katılımıyla büyük bir gösteri daha yapıldı. Kalabalık, Hukuk Fakültesi'nin bahçesinde toplanmış iktidar aleyhine sloganlar atmaya başlamıştı. Polis, gösteri yapılacağını önceden haber aldığı için, olay yerine gelmiş ve bir takım önlemler almıştı. İlk olarak öğrencilere gösterilerin son bulması için uyarılar yapıldı. Fakat öğrenciler polisin gitmesini ve askerlerin gelmesini istiyorlardı. Hukuk Fakültesi Dekanı Ord. Prof. Dr. Sıddık Sami Onar ve dekan vekili Sulhi Dönmezer'in olaya müdahale etmesi ve polisin üniversiteyi terk etmesini istemeleri üzerine tartışmalar alevlendi ve Eminönü Emniyet Müdürü, Sulhi Dönmezer'i tokatladı. Ardından Sıddık Sami Onar'ın da polis arabasına zorla bindirilirken kafasının kapıya çarpması ve kanlar içinde kalması öğrencilerin tepkilerini daha fazla arttırmalarına sebep oldu. Sıddık Sami Onar'ın ifadesi alındıktan sonra kanlı bir gömlekle ve başının bantlı olarak tekrar üniversiteye gelmesi öğrencileri çileden çıkardı ve slogan sesleri yükselerek artmaya başladı. Olaylar üniversitenin dışına taşdı. "Menderes İstifa", "Kahrolsun Diktatörler" gibi sloganlar çoğaldı. Öğrenciler ve polis arasında taşlı, sopalı çatışmalar başladı. Polisin kalabalığı dağıtmak üzere havaya ateş açması ve bir polisin kurşunuyla vurulan öğrencisi Turan Emeksiz'in hayatını kaybetmesi olayların daha da büyümesine sebep oldu⁵. Askerlerin olay yerine gelmeleri öğrencileri biraz sakinleştirmişti. Ali Fuat Başgil olayları anlatırken şu ifadeleri kullanmıştır:

"Başlarında subayları olmak üzere süngü çekmiş askerler, öğrencilerin sınıksız kalabalığı üzerine yürüdü. Bunun üzerine talebeler var güçleriyle ve ahenkli bir şekilde "Yaşasın Ordu", "Yaşasın Kahraman Türk Askeri" diye bağırılmaya başladılar. O anda itiraf edeyim ki nefesim kesildi. Bir yanda bu çılgınlık bir yanda uygun adım yürüyüş devam ederken iki taraf arasında artık birkaç adımlık mesafe kaldı. Aniden birlik durdu.

³Levent Börklüoğlu, 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi Sonrası Türkiye'de Ordu-Siyaset İlişkisi (1960-1965), (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, Çanakkale, 2010, s.105.

⁴Ali Dikici, "27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi ve Türk Polisi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt:XXX, Sayı:89, Temmuz 2014, s. 16.

⁵Ali Dikici, **a.g.m.**, s.s. 17-19.

Birkaç saniyelik duraklamanın hemen ardından subaylar, askerler ve öğrenciler birbirlerine sarılıp neredeyse gözleri yaşlı bir halde kucaklaşmaya başladılar. Kendi kendime 'Menderes Hükümeti'nin sonudur bu' dedim. Çünkü harekete artık askerler de katıldı⁶.

28 Nisan gösterilerinde Ziraat Fakültesi öğrencisi Turan Emeksiz'in ölümünün yanı sıra 1 polis ağır olmak üzere 16 kişi yaralandı. 150 kadar öğrenci gözaltına alındı⁷.

Bütün bu yaşanan gelişmelerden sonra hükümet İstanbul ve Ankara'da sıkı yönetim ilan etti. 18 Nisan'da kurulan Tahkikat Komisyonu'na yapılan eleştiriler basında yer almıyordu bile. Muhalefetin siyasi faaliyetleri durdurulmuş, İstanbul ve Ankara'da sıkıyönetim ilan edilmişti. Üniversite öğrencilerinin, İstanbul ve Ankara'daki bazı profesörlere verilen disiplin cezalarına tepkileri artmaya başlamış, yurdun dört bir yanında protesto gösterileri yoğunlaşmıştı. Böyle bir ortamda Adnan Menderes İzmir'de törenlerle karşılaşınca duygularını saklayamamış, vatandaşlara engel olan emniyet mensuplarına: *"Bırakın vatandaşlarımla kucak kucağa olayım, yanıma gelsinler."* diye seslenmişti⁸.

İşte böyle bir ortamda Adnan Menderes Mayıs'ın 15'inde İzmir'e gelerek vatandaşlara son mitingini yaptı. Öyle samimi ve coşkun gösterilerle karşılaşmıştı ki, bu mitingin son miting olacağını büyük ihtimalle tahmin bile etmemişti. Menderes'in 15 Mayıs mitingi, darbeden önceki son miting olması ve ülkenin içinde bulunduğu kaos ortamı karşısında düşüncelerini açıklıkla beyan etmesi bakımından son derece önemliydi. Adnan Menderes, İstanbul, İzmir, Ankara gibi büyük şehirlerde gösteriler yapan, ülkenin geldiği konumu protesto eden gençlerden, *"küçük çocuklar"* olarak bahsederek, onların masum bir talebe takımı olduğunu söylemekteydi. Asıl onları kışkırtan, örgütleyen, olayları teşvik eden ve tertipleyen başka güçler olduğunu dile getiriyordu. Sokaklarda meydana gelen olayların rastgele ve anlık bir tepkinin eseri olmadığını düşünmekte; olayları, başka güçler tarafından önceden planlanmış, hesaplanmış, uzun bir sürenin sonunda hazırlanmış bir ayaklanma hareketi olarak görmekteydi. Tertipçilerin amacının, halkı yalan ve aldatmacalı bilgiler ile kandırarak, onların akıllarını karıştırmak, onları farklı farklı heyecanlara sürüklemek ve iktidar hakkında yanlış yorumlara sebebiyet vermek olduğunu belirtmişti. Hatta halkın iktidara başkaldırması ve ülkede bir ihtilal ortamının yaratılması için haklı sebepler olmadığını belirtmiş, devlete, kanuna, nizama karşı harekete geçmeye zorlayacak sebeplerin mevcut olmadığını söylemişti. Konuşmasında, tam tersine, halkın maddi, manevi bakımdan gelir seviyesinin yükseldiğinden, hayat şartlarının eskiye oranla düzeldiğinden bahsetmişti. Asırlarca geriye gitmek şartıyla da olsa, herhangi bir dönemle mukayese edildiğinde bugün gelinen nokta-

⁶Levent Börklüoğlu, a.g.t., s. 107.

⁷Börklüoğlu, a.g.t., s. 106.

⁸Yeni Asır, 16 Mayıs 1960.

nın kalkınma, ilerleme, huzur ve refah derecesi bakımından iyileşme gösterdiğini söylemişti. Bu nedenle de ihtilal iddialarının uydurma ve suni olduğunu belirtmiş ve bu haberlerin maksatlı olarak tertiplendiğini iddia etmişti⁹.

İzmir, tıpkı DP'nin kuruluş aşamasında olduğu gibi, darbeye giden süreçte de DP'yi bağrına bastığı ve Adnan Menderes'i desteklediği görülmektedir. DP Döneminde İzmir'de sanayi alanında büyük atılımlar gerçekleşmiş, fabrikalar kurulmuş, çok sayıda insan bu fabrikalarda istihdam edilmişti. Bu nedenle olsa gerek, İzmirli vatandaşların gönlünde Adnan Menderes'in özel bir yeri vardı. Adnan Menderes, esnaf ve sanatkârları kazanç ve muamele vergisinden muaf tutarak hayat standartlarını yükseltmelerine vesile olmuştu. 1950 yılına kadar esnaf ve sanatkârlar 200 lira kredi bulamazken, 1960'lı yılların başında Halk Bankası'ndan kefalet kooperatifleri vasıtasıyla esnafa, milyonlarca lira kredi verilmişti. Esnafın bir kısmı da ticari bankalardan kredi alabilişlerdi¹⁰.

II. 27 Mayıs İhtilali'nin İzmir'deki İlk Günleri

27 Mayıs sabahı Türkiye, Albay Alparslan Türkeş'in sesiyle uyandı. Türkeş, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin saat 3.00 itibarıyla tüm yurttaki idareyi ele aldığını duyurdu. Askerin yönetime el koymasıyla birlikte Türkiye'nin gündemi darbe haberleri ile çalkalanmaya başladı. İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük şehirlerde ordu mensuplarına yönelik coşkun tezahüratlarda bulunuluyor, halk sevinç gözyaşları içerisinde sokaklara dökülüyordu. Gündem gün gün hatta saat saat değişmekte, sevinç gösterilerinin ardı arkası kesilmemektedir. Demokrat İzmir gazetesi yazarlarında Hüseyin Baradan "Türkiye, bayram sevinci içinde" başlıklı yazısında gençliğin heyecanını şu cümleler ile anlatmıştı:

"Dün İzmir gençliği hürriyetin tadını çıkara çıkara şehrin sokaklarında dolaştı. Bağırды, bu bağırış evvelki bağırışlardan farklı idi. İstedikleri olduğu için bağırıyorlardı. Hürriyetlerine kavuşmuşlardı. Ne ciplar ne emirle vurulan dipçikler vardı. Omuzlarında şerefli ordunun şerefli mensupları gözyaşları içinde dolaşıyordu. Seyredenler ise gene gözyaşlarını, sevinç ve hürriyet gözyaşlarını tutamıyorlardı¹¹."

Türkiye, tarihi günlerini yaşamakta olduğunun farkındaydı. Basın üzerindeki yasak kalkmış, sokaklarda gerçekleşen coşkun hareketlilik, kamuoyunun gözleri önüne serilmişti.

İzmir halkının 27 Mayıs Darbesi'ne destek gösterileri ilerleyen günlerde de devam etmiş, halk 29 Mayıs günü sabahın erken saatlerinden itibaren sokaklara çıkarak orduya olan minnetlerini tezahürat yaparak bildirmişlerdi. Gece geç saatlere kadar şenlikler yapılmış, talebe teşekkülleri, üniversite gençliği ve halk

⁹Yeni Asır, 16 Mayıs 1960.

¹⁰Yeni Asır, 16 Mayıs 1960.

¹¹Hüseyin Baradan, "Türkiye Bayram Sevinci İçinde", Demokrat İzmir, 30 Mayıs 1960.

el ele vererek tüm kenti bayraklarla donatmışlar ve eğlenceler tertiplemişlerdi. Zaman zaman ordu mensuplarının halk arasına karışarak eğlencelere eşlik ettikleri hatta halk ile birlikte halay çektikleri görülüyordu¹². Emniyet Müdürü Sefa Poyraz, Varyant'tan geçişi sırasında tezahüratlara mukabele etmişti. Ticari İlimler Akademisi öğrencileri kanları ile "*minnet, sevgi ve şükran*" yazılı bir bayrak hazırlamışlar, Ege Bölgesi Milli Birlik Komitesi Başkanı Orgeneral Canip İskilipligil'e hediye etmişlerdi¹³.

30 Mayıs'ta Hemşire Okulu öğrencileri ellerinde çelenkler ve hemşire kıyafetleri ile Atatürk heykeline çelenk koydular. Aynı gün, Hava Harp Okulu, Hava Eğitim Kumandanlığı, Hava Lisesi talebe ve öğretim üyeleri ortaklaşa bir merasim düzenlemişler; marşlar söyleyerek Cumhuriyet Meydanı'na gelmişlerdi. Ege Bölgesi Milli Birlik Komitesi Başkan Yardımcısı Tümgeneral Gavsi Uçağök, Kore Değiştirme Tugayı Kumandanı Tuğgeneral Lütfi Hancıoğlu, öğrenciler tarafından getirilen çelengi Atatürk heykeline bırakmışlardı. Askerlerin Cumhuriyet Meydanı'na gelişleri sırasında halk, apartmanların ve devlet dairelerinin pencere ve balkonlarına çıkarak tezahüratta bulunmuştu. Bandonun refakatiyle İstiklal Marşı'nın söylenmesinin ardından vatandaşlar paşaları omuzlarına alarak "*ya ya ya*" *şa şa şa*" sesleri ile alkışlamışlardı¹⁴.

Gösterilere ve merasimlere katılanlar sadece askeri öğrenciler ve vatandaşlar değildi. Aynı gün 200 kadar avukat Atatürk heykeline giderek çelenk koymuş, Demokrat Parti'yi protesto yürüyüşü sırasında bıraktıkları kübbelerini, halkın huzurunda tekrar giymişlerdi. Bir saat sonra Ulaştırma Yedek Subay Okulu kumandanları, sınıf subayları ve öğretmenleri ile birlikte Atatürk heykeline çelenk koydular. 17.15'te de Sıhhiye öğrencileri Atatürk heykeline gitmişlerdi. Bu arada Konak şoförleri, Motor Tekniker Okulu talebeleri de heykele birer çelenk bırakmışlardı. Ticaret ve sanayi odaları, borsa mensupları, ebe, hemşire ve laborant okulu öğrencileri merasime katılmış ve heykele çelenklerini bırakmışlardı. 11. Kore Değiştirme Tugayı Tepecik'ten hareketle Cumhuriyet Meydanı'na gelmiş ve heykele çelengini koymuştu. Merasimden sonra, Kore Eğitim Tugayı Kumandanı Tuğgeneral Lütfi Hancıoğlu ile kumandan ve subayları halk tarafından omuzlarda taşınmıştı. Aynı gün son olarak Cumhuriyet Meydanı'na gelen grup, iktisadi ve ticari ilimler akademisi öğrencileri ve profesörleri oldu. Merasimlerden sonra kutlamalar devam etmiş, gece fener alayı tertip edilmiş, kurbanlar kesilmişti¹⁵.

Gösteriler sadece İzmir merkez ile sınırlı değildi. Civar köy ve kasabalarda da kutlamalar sevinç gözyaşları ile devam etmişti. İzmir'in Buca ilçesinde başta

¹²Ege Ekspres, 30 Mayıs 1960.

¹³Yeni Asır 30 Mayıs 1960.

¹⁴Yeni Asır, 31 Mayıs 1960.

¹⁵Yeni Asır, 31 Mayıs 1960.

kız yetiştirme yurdu olmak üzere, Buca'daki tüm okullar Buca Belediyesi ve Nahiye Müdürlüğüne gelmişler, askeri belediye başkanı yüzbaşıya tezahüratta bulunmuş ve çiçek vermişlerdi. Ardından İzmir'e gelip Orgeneral Canip İskilipli-gil'i ziyaret etmişler ve minnetlerini bildirmişlerdi. İzmir'in bir diğer ilçesi olan Torbalı'da da halk marşlar okuyarak Askeri Kaymakam Albay Yaşar Karacay'ı omuzlarda taşıyarak, bayramın kutlandığı meydana kadar gelmişlerdi. Aynı gün başta Muğla ve Antalya olmak üzere yurdun değişik kentlerinde kutlamalar yoğun olarak devam etmişti¹⁶. 1 Haziran tarihinde Devlet Başkanı Cemal Gürsel, radyodan gençlere seslenerek, yurdun geleceğinin onların elinde olduğundan bahsetmiş, sözlerini "*hak için, adalet için, hürriyet için kendilerini her an fedaya hazır binlerce gencin bulunduğunu*" söyleyerek tamamlamıştı. Gürsel'in radyo konuşmasını dinleyen İzmirli gençler başta olmak üzere tüm yurttaki gençler büyük tezahüratlarda bulunmuşlardı¹⁷.

28 Nisan 1960 tarihinde başlayıp 27 Mayıs 1960 tarihine kadar geçen süre zarfında hürriyet ve adalet isteyen üniversiteli gençler, polis coplari altında can vermişlerdi. Üstelik kaç kişinin hayatını kaybettiği ve hayatını kaybedenlerin cesetlerinin nerede olduğu konusu uzun süre belirsizlik içerisinde kaldı. Darbenin gerçekleşmesi ile birlikte yeni hükümet, suçluları araştırmaya başladı. Yurdun dört bir tarafında hürriyet şehitleri adına yardım kampanyaları başlatılarak, hayatlarını kaybeden gençler için üniversitelerinin bahçesinde anıtlar dikilmesi kararlaştırıldı. İzmir basını, hürriyet şehitleri için, 10 Haziran'da Anıtka-bir'de yapılacak töreni tüm İzmirli'lere duyurdu. Bir tarafta anma törenleri devam ederken diğer tarafta Ankara ve İstanbul üniversitelerine tahsil görmek amacıyla giden İzmirli gençlerden haber alamama telaşı sürüyordu. İzmirli aileler, İzmir Askeri Valiliği'ne müracaat ediyorlar, çocuklarından haber gelmesini bekliyorlardı¹⁸.

10 Haziran'da hürriyet şehitleri için İzmir'de de anma töreni yapıldı. Ordu mensupları, eğitim müesseseleri, üniversite, yüksekokullar, tekniker okulu, orta öğretim kız-erkek öğrenci ve izcileri, iktisadi devlet teşekkülleri, esnaf teşkilatları ve çok kalabalık halk toplulukları Basmane' de toplandı ve Atatürk heykeline doğru hareket etti. Tüm kentte olduğu gibi İzmir'deki devlet daireleri ve özel kurumlar bayraklarını saat 12.30 itibariyle yarıya indirmişlerdi. Anma törenleri geç saatlere kadar sürmüş, geceleyin de hürriyet şehitlerinin ruhuna mevlüt okutulmuştu¹⁹.

İzmir halkı, öğrencisi, gençliği ve aydın kadrosuyla merasimlere katılmıştı; ancak; ülke genelinde halkın tepkisine bakıldığında özellikle üç büyük

¹⁶Demokrat İzmir, 4 Haziran 1960.

¹⁷Tercüman, 2 Haziran 1960.

¹⁸Milliyet, 9 Haziran 1960; Yeni Asır, 4 Haziran 1960.

¹⁹Yeni Asır, 10-11 Haziran 1960.

kentte, darbenin sevinç gözyaşları ile karşılandığı görülüyordu. Bilhassa, üniversite gençliği, öğretim üyeleri, gazeteci ve yazarlardan oluşan aydın kesim, muhalif partilerin taraftarları arasında tarifi mümkün olmayan sevinç ve mutluluk vardı. Zaten, son aylarda gerçekleşen karışıklıklar neredeyse sadece Ankara ve İstanbul ile sınırlıydı. Ülkenin geri kalanında özellikle kırsal kesimde darbeye karşı vatandaşları bir sessizlik ve bir tepkisizlik bürümüştü. Başka kentlerde Adnan Menderes'e karşı sevginin azaldığına dair bir gösterge de yoktu²⁰. Nitekim 1961 seçimlerinde bu tespitlerin doğruluğu ortaya çıkacak ve seçimleri DP taraftarları öncülüğünde kurulan Adalet Partisi kazanacaktı.

III. DP İzmir Milletvekillerinin Tutuklanması

Darbenin yapıldığı 27 Mayıs sabahından itibaren Türkiye'nin her tarafında DP milletvekilleri ve hükümet üyeleri birer birer tutuklanmaya başlandı. Celal Bayar, o sırada Çankaya Köşkü'nde bulunuyordu. Yanında eşi Reşide Bayar, kızı Nilüfer Gürsoy ve Celal Bayar'ın özel kalemi Özel Şahingiray vardı²¹. Celal Bayar'ı Harp Okulu'na götürmek üzere almaya gelen isim ise teğmenleri ile birlikte Sıtkı Ulay'dı²². Celal Bayar Ankara'da, Adnan Menderes ise Kütahya'ya girerken Albay Muhsin Batur öncülüğünde tutuklanıp Harp Okuluna götürüldüler. Aynı gün içerisinde çok sayıda DP milletvekili de tutuklandı. İlk etapta gözaltına alınan isimler arasında Celal Bayar, Adnan Menderes, Ethem Menderes, Refik Koraltan, Namık Gedik, Hayrettin Erkmen, Hadi Hüsmen, Rüştü Erdelhun, Suat Kuyuş, Namık Argüç, T. Çelebican ve Hasan Polatkan vardı. Şem'i Ergin, Sıtkı Yırcalı ve Esat Budakoğlu ilk tutuklamanın ardından serbest bırakıldı²³. Ankara ve İstanbul'da hızla başlayan tutuklama sürecine İzmir'de 1-2 gün sonra başlandı. Orgeneral Canip İskilipliğil 28 Mayıs günü yaptığı açıklamada İzmir'de tutuklanan kimsenin olmadığını, İzmir savcısının görevinin başında, İzmir valisinin ise evinde olduğunu dile getirmişti. Merkez Bankası Genel Müdürü, Para Mübadelesi Komisyonunda Türkiye'yi temsil etmek üzere İsviçre'ye giderken, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin idareyi eline aldığını öğrenmesi üzerine vapurla İzmir'e geldi. Daha sonra Askeri Komite Başkanlığı ile temasa geçerek Ankara'daki görevinin başına geçti. DP İl İdare Kurulundan da gözaltına alınan kimse yoktu²⁴.

²⁰Zürcher, a.g.e., s. 351.

²¹Soner Yalçın, **Efendi-Beyaz Türklerin Büyük Sırrı**-, Doğan Yayınları, İstanbul, 2004, s.s. 503-504.

²²Nilüfer (Bayar) Gürsoy, **27 Mayıs Darbesi ve Bizler**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2014, s. 33. Nilüfer Gürsoy, kitabında, Celal Bayar'ı götürmeye gelen kişiyi uzun müddet Burhanettin Uluç zannettiğini; fakat meclise gidip Sıtkı Ulay'ı görünce yanıldığını anladığını belirtmiştir.

²³**Yeni İstanbul**, 29 Mayıs 1960.

²⁴**Yeni Asır**, 29 Mayıs 1960.

Ege Bölgesi Milli Birlik Komite Başkanı Canip İskilipligil'in bu açıklamasının ardından 1-2 gün içerisinde İzmir DP milletvekilleri de tutuklanmaya başlandı. Eski İzmir Valisi Kemal Hadımlı, İzmir milletvekillerinden İlhan Sipahi-oğlu, Ahmet Ünal, Sadık Giz, Danyal Akbel, Osman Kapani, Kemal Serdaroglu, Rauf Onursal, Yeni Asır gazetesi sahiplerinden ve İzmir milletvekillerinden Behzat Bilgin, Demokrat Ege Gazetesi Sahibi ve Manisa Milletvekili Sezai Akdağın ve pek çok DP'li milletvekili göz altına alınarak Yassıada'ya götürüldü. Aynı gün, Askeri Emniyet Müdürlüğü tarafından 27 DP'li daha yakalandı ve 16'sı tutuklanarak askeri uçakla İstanbul'a gönderildi. Tutuklananların, DP'li oldukları için değil, zararlı faaliyetlerde buldukları için tutuklandıkları söylendi. Hatta tutuklananların bir kısmı hakkında da zararlı faaliyetlerde bulunma şüphesi taşıdıkları ve bu nedenle gözaltına alındıkları açıklaması yapıldı. Öğleden önce yakalanarak Poligon'a götürülen isimler şunlardı: DP İl İdare Kurulu Üyesi Eski DP İzmir Milletvekili, Vatan Cephesi Gazetesi'nin Sahibi Muzaffer Balaban, Buca'nın Tepecikli Belediye Reisi ve Tepecik DP İlçe Başkanı İsmet Uç, İşçi Sigortaları Kurumu Ege Bölgesi Başkanı Dr. Enver Şenerdem, İl İdare Heyeti Üyesi Burhan Maner, DP Milletvekili ve Eski Sağlık Bakanı Behçet Uz. Öğleden sonra gelenler ise; DP İl İdare Kurulu Üyesi ve Vilayet Meclisi Azası Beliş Beler, DP İl İkinci Başkanı Ömer Atavardar, Tepecik İlçe Başkanı ve Otobüs Trolleybüs Hareket Müdür Muavini Yaşar Öndeş, DP Karşıyaka İlçe Başkanı ve Belediye Meclisi Azası Fazlı Arınç, Belediye Meclis Azası Nevres Gökçe, Eski Belediye Reisi ve devrik iktidarın İzmir DP Milletvekili Dr. Selahattin Akçiçek, eski bakanlardan ve Aydın Milletvekili Nihat Eğriboz, Belediye Reis Muavini ve İl İdare Kurulu Azası Dr. Mustafa Bozoklar, İzmir Milletvekili Sebahattin Acun idi. Bu kişiler daha sonra askeri havaalanına götürülerek uçakla İstanbul'a sevk sedildiler. Bundan başka Güzelyalı DP İlçe Başkanı ve Adnan Menderes'in avukatı Adnan Uras, Belediye Meclisi Azası Cihat Aksel, Esnaf Kefalet Kooperatifi Başkanı Saim Çıkrıkçı, Raşit Gökkaya, DP Eşrefpaşa İlçe İdare Kurulu Üyesi ve Anadolu Ajansı Memuru Mehmet Ali Keskin, Kenan Özışıldak, Selahattin Erdönmez, M. Ali Yeşilpınar, Mustafa Nalbantoğlu ve Ali Akman yakalanarak Emniyet Müdürlüğü avlusundan Poligon'a götürülmüşlerdi²⁵. Ayrıca İbrahim Yavuz ve Mehmet Yorgancıoğlu da Yassıada'ya gönderilmek üzere İstanbul'a götürülenler arasındaydı²⁶.

Tutuklama işlemlerinin tamamlanmasının ardından Yüksek Adalet Divanı kuruldu ve DP milletvekillerinin yargılama süreci başladı. Sürecin sonunda 15 kişi idam cezasına çarptırılırken, 32 kişi ömür boyu hapis cezası aldı²⁷. 123 kişi beraat etti; 418 kişi ise hafif cezalara çarptırıldı. Oy birliği ile idam cezası alan 15 kişiden 11'inin cezası Milli Birlik Komitesi (MBK) tarafından hafifletildi. Adnan Menderes, Celal Bayar, Fatın Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan'ın idam

²⁵Demokrat İzmir, 2 Haziran 1960.

²⁶Yeni Asır, 2 Haziran 1960.

²⁷N. İlter Ertuğrul, Cumhuriyet Tarihi El Kitabı 1923-2008, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2009, s. 104.

teşekkülleri, odalar birliği, öğretmen teşekkülleri, tarım teşekkülleri, yargı organları ve sendikacılar yer alıyordu. Siyasi parti temsilcilerinden sadece Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) ve Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) temsilcileri meclis içerisinde bulunacaktı. Temsilciler Meclisi ilk toplantısını 6 Ocak 1961 günü gerçekleştirdi³⁰. Meclis'in açılışı 2. Cumhuriyet'in kuruluşu olarak nitelendirildi. İlk gündem, 2. Cumhuriyet'in esaslarını belirlemek ve yeni seçim kanununu hazırlamaktı. Özellikle meselelerin, partiler yönünden ele alınması hususunda açıklamalar yapıldı³¹. Ardından, üniversite hocaları tarafından hazırlanan Anayasa tasarısı Kurucu Meclis'in çalışmalarına bırakıldı.

13 Ocak tarihinde yeni siyasi partilerin kurulmasına imkân tanımak amacı ile siyasi faaliyetler üzerindeki yasak kaldırıldı. Var olan CHP ve CKMP'den başka yeni partiler kurulmaya başlandı. 11 Şubat'ta Cumhuriyetçi Mesleki Islahat Partisi, Adalet Partisi, Çalışma Partisi, Memleket Partisi, Türk İşçi ve Çiftçi Partisi ve Mutedil Liberal Partisi, kuruluş müracaatlarını yaptılar³².

Siyasal faaliyetlerin kısmen serbestleştirilmesiyle birlikte var olan partilerin teşkilatlanma ve yeni partilerin kurulma çabaları 13 Ocak'tan 13 Şubat'a kadar yoğun olarak devam etti. İçişleri Bakanlığı, bütün partilerin tüzüklerini en geç 1 ay içerisinde tamamlamalarını istemişti. 13 Şubat tarihinde Yeni Türkiye Partisi'nin yanı sıra, Türkiye İşçi Partisi, Düstur, Güven, Millete Hizmet, Muhafazakâr ve Kemalist Gençlik partileri de kuruluş aşamalarını tamamladılar.

Partilerin büyük çoğunluğu varlıklarını kısa süre devam ettirirken, en uzun süreli parti Adalet Partisi (AP) oldu. DP'nin kapatılmasıyla birlikte, DP seçmenine hitap eden iki önemli parti kurulmuştu. Bunlardan bir tanesi Ekrem Alican liderliğindeki Yeni Türkiye Partisi, diğeri ise Ragıp Gümüşpala liderliğindeki Adalet Partisi idi. AP'nin kurucusu ve genel başkanı olan Ragıp Gümüşpala, hapiste olan DP milletvekillerinin sözcüsü ve Demokrat Partili vatandaşların temsilcisi olarak özellikle İzmir'de yaygın bir örgütlenme içerisine girdi. AP hiçbir dönemde DP'nin devamı olduğunu ve onun sözcülüğünü yaptığını itiraf etmemiş olsa da, seçmen kitlesine ve savundukları ideolojilere bakıldığında DP'nin devamı niteliğinde olduğu açıkça görülüyordu.

Tablo 1: Temsilciler Meclisi İzmir Üyeleri

Üyelerin İsimleri	Üyelerin Temsilcilikleri
Şevket Adalan	İl Temsilcisi

³⁰Fevzi Çakmak, "27 Mayıs'tan 12 Eylül'e İzmir", **İzmir Kent Ansiklopedisi-Tarih 2-**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İzmir, 2013, s. 374.

³¹**Akşam**, 7 Ocak 1961.

³²**Cumhuriyet**, 12 Şubat 1961.

Nazif Çağatay	İl Temsilcisi
Hulusi Selek	Baro Temsilcisi
Şeref Bakşık	Basın Temsilcisi
İlhan Esen	Basın Temsilcisi
İ. Hakkı Ulutaş	Ege Üniversitesi Temsilcisi
Tekin Çullu	İşçi Sendikaları Temsilcisi
Dündar Soyer	Odalar Temsilcisi
Halil Akyavaş	Öğretmen Teşekkülleri Temsilcisi
İsmail Hakkı Ulutaş	Ege Üniversitesi Temsilcisi
Hüseyin Avni Başman	Milli Birlik Komitesi Temsilcisi
Cihat Baban	CHP Temsilcisi

(Kaynak: 1967 İzmir İl Yıllığı, s. 6; Fevzi Çakmak, "27 Mayıs'tan 12 Eylül'e İzmir, İzmir Kent Ansiklopedisi-Tarih 2-, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İzmir, 2013, s. 374.

1961 yılının ilk aylarıyla birlikte İzmir kentinde de parti çalışmaları başladı. Uzun süre CKMP kendi içinde huzursuzluklar yaşamış, Köylü Partisi ile Millet Partisi'nin ayrılması ve Köylü Partisi'nin tekrar kurulması sık sık gündeme gelmişti. Hatta eski DP'lilerin bir kısmının eski Köylü Partililer ile temasa geçtikleri tespit ediliyordu³³. Köylü Partisi'nin kurulmasının netleşmesiyle birlikte parti merkezinin de İzmir olması kararlaştırıldı³⁴.

CHP ve CKMP'nin dışında 3. partinin kurulması Ocak ve Şubat ayları boyunca siyaset çevrelerini uzun süre meşgul eden bir konu oldu. Başta Emekli Orgeneral Ragıp Gümüşpala olmak üzere emekli inkılap subaylarının siyasete girmeleri konusunda değişik partilerden teklifler gelmeye başladı. Emekli inkılap subayları ise, var olan bir partiye mi dâhil olacakları yoksa kendileri ayrı bir parti mi kuracakları konusunda uzun süre düşünmüş ve müzakerelerde bulunmuşlardı. Siyasete atılmaya kesin olarak karar veren Ragıp Gümüşpala nasıl bir süreç izleyeceği konusunda uzun bir düşünme evresi geçirdi. Ortak verilen tek karar yeni kurulacak olan partinin genel merkezinin İzmir'de olması gerektiği idi. Ege'nin kalbine hitap edemeyen ve Egeli seçmenleri yanına alamayan bir partinin uzun süre varlığını devam ettiremeyeceği düşünülüyordu.

AP İl İdare Heyeti Başkanlığı'na Emekli Orgeneral Mehmet Ali Aytaş, ikinci başkanlığa da Mehmet Karaoğlu getirildi. Diğer üyeler ise Yüksek Mühendis Hayri Yorgancıoğlu, Doktor Muzaffer Döşemeci, Avukat Kadri Özek, Gazeteci Nihad Kürşad, Avukat Naili Erdem, Bankacı Bedii İdrisoğlu, Eczacı

³³Demokrat İzmir, 15 Ocak 1961.

³⁴Demokrat İzmir, 25 Ocak 1961.

Nevzat Özerdemli, Avukat Memduh Karazincir ve Sendikacı Saim Kaygan olarak belirlenmişti³⁵.

Yeni Türkiye Partisi (YTP) İzmir İl İdare Kurulu Başkanlığı'na Avukat Fethi Pekin, ikinci başkanlığa Tüccar Haydar Dünder, sekreterliğe Avukat Süha Göksal ve muhasipliğe Tobacco Müdürü Hayrettin Bener getirildi. Avukat Cavidan Arbil, Pamuklu Dokuma Mühassısı Halit Arpaç, Tüccar Haydar Aryal, Tüccar Kadir Ergüven, Çiftçi Şahamettin Madran, Demir Sanayi Kooperatifi Başkanı Cevat Sapan ve Tüccar Ali Şahinkaya ise üyeliğe seçilmişlerdi³⁶.

25 Haziran 1961 tarihinde CKMP il kongresi için delege seçimi tamamlandı. İl idare heyetine seçilen kişiler Nami Çağatay, Hasan Koçdemir, Musa Köstepen, Cemal Oku, Kudret Sivashlı, Hüseyin Canlı, Celil Kiremitçi, Hayrettin Ölçer, Süleyman Acır, Şaban Ünlü, Hasan Dikmen, Neşet Masat, Abdullah Altay, Kadri Kılıç, Haydar Ufak, Saffet Temizer, Mustafa Sarıkaya, Muzaffer Anayurt, Enver Ayten, Nihat Şenözer, Hüsnü Hepgülşenler, Niyazi Türk, Ali Tosun, Osman Türkcen, Hasan Körük ve İbrahim Özcan olarak belirlendi³⁷. Siyasi havanın sık sık değişmesi idare heyeti üyelerinin de sık sık değişmesi ile neticeleniyordu. 1961 anayasasının halk oylamasına sunulmasının ardından CKMP il idare heyeti seçimleri yenilendi. CKMP İl Başkanı olarak Tefvik Güner seçilirken, diğer üyeler de Şemsettin Yaşatan, Osman Zeki, Ethem Sarıoğlu, Süleyman Çoruh, Osman İnal, Nihat Keskin, İsmail Adalı, Nami Çağatay olarak belirlenmişti³⁸.

Türkiye Cumhuriyeti, 1,5 yıllık askeri yönetimin ardından 15 Ekim 1961 tarihinde sivil yönetime geçmek üzere milletvekili seçimlerine gitti. Tüm partilerin ortak düşünceleri bir an evvel, askeri yönetime son verilmesi ve sivil yönetime geçilmesiydi. Bu nedenle gerek 1,5 yıllık süre zarfında gerekse propaganda sürecinde, tüm partiler birlik ve beraberlikten, kardeşlikten söz ederek uyumlu bir süreç geçirmişlerdi. Halk da, partiler de toplumsal ve ekonomik reformları gerçekleştirme hususunda gelecekte umutluydular. Eylül ayının ortalarında siyasi partiler ortak bir beyanname yayınlamaya karar vererek 27 Mayıs Darbesi'nin siyasi amaçlar doğrultusunda, her ne suretle olursa olsun istismarına müsaade etmeyeceklerini kesin olarak ifade etmişlerdi³⁹. Siyasi partilerin ortak kararıymış gibi görünen bu bildiri aslında ordu mensuplarının siyasi hayattan ellerini çekmediklerinin de bir göstergesiydi. Siyasi partiler, komutanların önünde 27 Mayıs Darbesi'ne karşı çıkmayacaklarına, 27 Mayıs'ı propaganda aracı olarak kullan-

³⁵Ege Ekspres, 28 Şubat 1961.

³⁶Ege Ekspres, 6 Mart 1961.

³⁷Yeni Asır, 26 Haziran 1961.

³⁸Yeni Asır, 17 Temmuz 1961.

³⁹Yeni İstanbul, 17 Eylül 1961.

mayacaklarına, DP milletvekillerinin affı konusunu gündeme getirmeyeceklerine ve Cumhurbaşkanlığı için Cemal Gürsel dışında kimseyi önermeyeceklerine dair ortak bir protokol imzaladılar⁴⁰.

Tablo 2: 15 Ekim 1961 Milletvekili Genel Seçimlerde İzmir Sonuçları

Kayıtlı Seçmen Sayısı	547.336
Oy Kullanan Seçmen Sayısı	450.748
Katılım Oranı (%)	% 82,4
Geçerli Oy Sayısı	439.266
Milletvekili Sayısı	17

(Kaynak: **Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011**, TÜİK Yayınları, Ankara, 2012, s. 60.)

Tablo 3: 15 Ekim 1961 Milletvekili Genel Seçimleri İzmir Sonuçlarının Siyasi Partiler Açısından Dağılımı

Siyasi partiler	Aldığı Oy Sayısı	Aldığı Oy Oranı	Milletvekili Sayısı
AP	241.753	% 55.0	10
CHP	174.014	% 39.6	7
CKMP	13.456	% 3.1	-
YTP	6.388	1.5	-
Bağımsızlar	3.409	0.8	-

(Kaynak: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) İstatistik Yıllığı 1960-1962, s.s. 204-205.)

⁴⁰Hikmet Özdemir, "Siyasi Tarih 1960-1980", **Türkiye Tarihi 4-Çağdaş Türkiye 1908-1980**, Cem Yayınları, s. 209.

Tablo 4: 15 Ekim 1961 Milletvekili Genel Seçim Sonuçlarının İzmir İlçelerindeki Oy Dağılımı

İlçeler	AP	CHP	CKMP	YTP
Ödemiş	19.177	23.929	899	429
Bergama	20.056	11.226	617	512
Tire	14.485	8.748	410	156
Bayındır	9.882	6.605	349	110
Menemen	12.624	7.988	542	274
Karaburun	1.851	1.614	79	30
Urla	4.470	3.265	144	79
Selçuk	2.741	2.815	59	52
Çeşme	2.118	2.479	40	28
Seferihisar	1.620	2.648	55	11
Kemalpaşa	7.976	7.099	250	109
Torbalı	8.113	7.295	147	119
Dikili	4.303	2.678	151	57
Kınık	9.522	5.154	1.231	427
Kiraz	6.344	4.984	929	517
Bornova	10.594	6.513	696	284
Foça	2.612	1.974	33	55
Karşıyaka	17.854	13.124	929	517

(Kaynak: Yeni Asır, 17 Ekim 1961.)

Milletvekili seçimleri son derece güvenilir bir ortamda ve dürüstçe gerçekleştirilmişti. Seçime girmeden önce CHP, oyların büyük çoğunluğunu alacağına inanmakta ve kendisine güçlü bir rakip görmemekteydi. Oysaki sonuçlar CHP açısından hayal kırıklığı oldu. DP'nin mirasçısı olarak kabul edilen AP ve YTP, toplamda oyların % 56,5'ini aldılar. Bu orana CKMP'de eklenince % 59,6

oy oranıyla Menderes taraftarlarının İzmir genelindeki çokluğu açıkça görülüyordu. (Tablo 2.5) Türkiye genelinde de durum çok farklı değildi. 12.925.395 kayıtlı seçmen arasından, oy kullananların sayısı 10.522.716 olarak belirlenmişti. Katılım oranı % 81.4'tü. AP % 34.8 oy oranı ile 158 milletvekili, CHP %36.7 oy oranı ile 173 milletvekili, CKMP %14 oy oranı ile 54 milletvekili ve YTP %13.7 oy oranı ile 65 milletvekili çıkarmıştı. Bağımsızlar ise % 0.8 oy oranı ile hiç milletvekili çıkaramamıştı⁴¹. AP, CKMP ve YTP toplamda % 62.5 oy oranıyla Türkiye'de DP taraftarlarının varlığını bir kez daha açıkça ortaya koymaktaydı.

AP İzmir'den 10 milletvekili çıkarırken, CHP 7 milletvekili çıkardı. CKMP ve YTP, barajı aşamadıkları için İzmir'den milletvekili çıkaramamışlardı. AP'den İzmir milletvekilleri Ragıp Gümüşpala, Şinasi Osma, Mehmet Ali Aytaş, Saim Kaygan, Muzaffer Döşemeci, Naili Erdem, Nihad Kürşad, Şükrü Akkan, İhsan Gürsan ve Kadri Özek'tir. CHP'den seçilen İzmir milletvekilleri ise, Lebit Yurtoğlu, Mustafa Uyar, Necip Mirkelamoğlu, Arif Ertunga, Osman Sabri Adal, Şeref Bakşık ve Ziya Hanhan idi⁴².

MBK'nin yönetime el koyduğu ilk dönemlerde durum CHP lehine çevrilmişken, askerın sıkıyönetimi, antidemokratik uygulamaları ve özellikle DP liderleri hakkındaki idam kararları halkın MBK'den soğumasına yol açmıştı. Siyasi propaganda döneminde de MBK'nin CHP dışındaki diğer parti liderlerine uyguladığı baskı ve liderlerin tutuklanmaları da halk üzerinde acıma hissi yaratmış ve oyların yön değiştirmesine sebebiyet vermişti. Üstelik halk arasında her zaman CHP'nin ordu ile işbirliği içinde olduğu inancı yaygındı. Nitekim İsmet Paşa'nın Kurtuluş Savaşı Batı Cephesi Komutanı, 1. ve 2. İnönü Muharebelerinin kahramanı olarak asker arasındaki konumu ve saygınlığı farklıydı. Bu nedenle, MBK'nin ülke yönetimindeki uygulamalarına verilen tepkiler CHP'nin oylarına yansımış ve sonuç CHP için hayal kırıklığı olmuştu.

SONUÇ

Türkiye Cumhuriyeti 29 Ekim 1923 tarihinde kurulmuş ve 27 Mayıs 1960 tarihinde 37 yıllık genç bir ülke olarak acı bir deneyim yaşamıştı. Uzun yıllar tek parti iktidarı ile yönetimini sürdürmüş, 1946 yılında çok partili hayata adım atmış ve 1950 yılında seçimleri DP'nin kazanmasıyla birlikte yönetim el değiştirmişti. DP'nin iktidara gelmesi tüm Türkiye tarafından coşkuyla karşılandı. Fakat demokratik bir anlayışla iktidara gelen DP, bir süre sonra antidemokratik

⁴¹Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011, TÜİK Yayınları, Ankara, 2012, s. 25.

⁴²Yeni Asır, 19 Ekim 1961.

uygulamalar göstermeye başladı. Özellikle dini ve kültürel alanda gerçekleştirilen yenilikler, halkın dini duygularının sömürülmesi, gündelik yaşantıda dini uygulamaların kendine yer bulması ile sonuçlandı. Üstelik 1950'li yılların ilk yarısında halkın yaşam standardında görülen yükseliş 1950'li yılların ikinci yarısında düşüşe geçmeye başladı. Özellikle 1960'lı yılların başına gelindiğinde DP'nin baskıcı ve otoriter yönetimi artık açıkça hissediliyordu.

Nitekim 27 Mayıs 1960 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk askeri darbesi gerçekleşti. Bir grup düşük rütbeli subaylar tarafından gerçekleştirilen darbe, ülkede önce bir şaşkınlık sonra da büyük bir coşkuyla karşılandı. Esasen coşkuyla karşılayan gruplar, üniversite öğrencileri, öğretim üyeleri ve aydınlardan oluşan entelektüel kesim idi. Halkın, darbeye karşı tepkisi daha çok şaşkınlık düzeyinde kaldı. Halk, sokaklardaki sevinç gösterilerine katılmıştı; fakat 15 Ekim 1961 milletvekili genel seçimlerinden sonra anlaşılıyordu ki halkın büyük bir kısmı hala Demokrat Parti'ye karşı sempati duyuyordu.

Darbe haberinin ardından ilk tepkiler İstanbul ve Ankara'dan gelirken, Türkiye'nin üçüncü büyük şehri olan İzmir'de de, darbe haberleri kısa süre içerisinde etkisini gösterdi. Özellikle İktisadi ve İdari Bilimler Akademisi öğrencileri, Hemşire Okulu, Hava Harp Okulu, Hava Eğitim Kumandanlığı, Hava Lisesi ve Ulaştırma Yedek Subay Okulu öğrencileri yaptıkları törenlerle darbeyi desteklediklerini gösterdiler. İzmir, uzun yıllar boyunca DP'nin kalesi olarak bilinirdi; fakat darbe haberinin duyulmasından sonra İzmir'deki aydınlar ve geniş öğrenci kitleleri de yoğun duygularla sevinçlerini göstermişlerdi. Fakat ilerleyen dönemlerdeki gelişmelere bakıldığında İzmir'in Adalet Partisi'ne ev sahipliği yapması ve partinin genel merkezinin İzmir olarak belirlenmesi DP taraftarlarının İzmir'de hala güçlü olduğunu gösteriyordu. Nitekim Adalet Partisi hiçbir zaman net olarak DP'nin devamı olduğunu söylemese de, yürüttüğü politikarlardan DP'nin devamı olduğu tahmin edilebiliyordu. Üstelik ilginçtir ki, 1961 yılında yapılan seçimlerde ülke yönetimini AP'si kazanacak ve yine DP'nin ideolojilerini uygulanmaya devam edecekti.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

İzmir Büyükşehir Belediyesi Ahmet Piriştina Kent Arşivi

II. Süreli Yayınlar (Gazete ve Dergiler)

Akşam Gazetesi

Cumhuriyet Gazetesi

Demokrat İzmir Gazetesi

Ege Ekspres Gazetesi

Milliyet Gazetesi

Tercüman Gazetesi

Yeni Asır Gazetesi

Yeni İstanbul Gazetesi

III. Kitaplar, Ansiklopediler, Yıllıklar ve İstatistikler

Akşin, Sina, **Kısa Türkiye Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014.

Bayar Gürsoy, Nilüfer, **27 Mayıs Darbesi ve Bizler**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2014.

Ertuğrul, N. İlder, **Cumhuriyet Tarihi El Kitabı 1923-2008**, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2009.

Yalçın, Soner, **Efendi-Beyaz Türklerin Büyük Sırrı**, Doğan Yayınları, İstanbul, 2004.

Özdemir, Hikmet, **"Siyasi Tarih 1960-1980", Türkiye Tarihi 4-Çağdaş Türkiye 1908-1980**, Cem Yayınları.

Zürcher, Erik Jan, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.

Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011, TÜİK Yayınları, Ankara, 2012.

T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) İstatistik Yıllığı 1960-1962.

İzmir Kent Ansiklopedisi-Tarih 2

1967 İzmir İl Yıllığı.

IV. Makaleler ve Tezler

Baradan, Hüseyin, "Türkiye Bayram Sevinci İçinde", **Demokrat İzmir**, 30 Mayıs 1960.

Börklüoğlu, Levent, **27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi Sonrası Türkiye'de Ordu-Siyaset İlişkisi (1960-1965)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, Çanakkale, 2010.

Çakmak, Fevzi, "27 Mayıs'tan 12 Eylül'e İzmir, **İzmir Kent Ansiklopedisi-Tarih 2-**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İzmir, 2013.

Dikici, Ali, "27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi ve Türk Polisi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt:XXX, Sayı:89, Temmuz 2014.

Tarih ve GÜNCE

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
II/4, (2019 Kış), ss. 59-82.

Geliş Tarihi: 22 Aralık 2018

Kabul Tarihi: 31 Ocak 2019

20. YÜZYIL BAŞLARINDA BEYRUT LİMANINDA DENİZ TİCARETİ

Özlem YILDIZ*

Öz

Asya, Afrika kıtalarının geçiş noktasında yer alan Beyrut, Yavuz Sultan Selim Dönemi'nde Osmanlı egemenliğine girmiş olup 1918 yılına kadar 402 yıl Osmanlı egemenliğinde kalmıştı. Osmanlı Devleti'nin Suriye bölgesindeki en önemli limanı olan kent, Şam'ın da limanıydı. Demiryollarının yapımı ile hinterlandıyla daha sıkı bağlar kuran kentin Hindistan, İran, Anadolu ve Arap dünyasına uzanan ticari bağları vardı. Limanın inşası ile birlikte kent modern bir liman kenti hüviyetine bürünmeye başlayacaktı. Dışarıdan gelen mallar Beyrut limanı yoluyla Suriye bölgesine ulaştırılırken, tarım ürünleri yün, ipek, kâğıt, deri gibi ürünler Beyrut limanı yoluyla dışarıya ihraç ediliyordu. Beyrut limanı ihracat değil daha çok ithalat limanıydı.

Biz bu çalışmamızda Beyrut limanının 20. yüzyıldaki liman trafiğini, deniz ticaretini ülkelere göre ortaya koymaya çalıştık. Osmanlı Devleti'nin ilk beş limanı içerisinde yer alan Beyrut'un yerini belirlemeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Beyrut Limanı, İpek, Liman Trafiği, Deniz Ticareti.

MARITIME TRADE AT BEYRUT PORT IN THE EARLY 20TH CENTURY

ABSTRACT

Beirut which was placed on the midpoint of the Asia and Africa was under the sway of the Ottoman State for 402 years in 1918 in the period of Yavuz Sultan Selim. Beirut was the most important harbor of the Ottoman State that was in the Syria region also was the harbor of the Damascus. The city had tight junctions with its hinterland thanks to railway construction and had a commercial ties with India, Persia, Anatolia and Arab world. The city

---

* Dr., ozlmyildiz@windowslive.com, ORCID ID: 0000-0002-7064-4114.

would begin to play the role of modern seaport identity thanks to the construction of the harbor. While imported products transport to the Syria region through the Beirut harbor, farm products like wool, silk, paper, leather exported through the Beirut harbor. Beirut harbor was not the port of exportation it was mostly the port of importation

In this study we try to reveal Beirut harbor's 20th century port traffic, shipping trade according to the countries. We try to localise Beirut's place between the top five harbor of the Ottoman State.

Keywords: Beyrut Port, Silk, Port Traffic, Maritime Trade

Giriş

Beyrut M.Ö. 2000 yıllarında kurulmuş bir şehir olup Ugarit tabletlerinde adı Birûta ve Birûtu şeklinde geçmekteydi. Kentin adının Akkadca Burtu “*kuyu, kaynak*” kelimesinden geldiği bilinmektedir. Helenistik çağ, Roma ve Bizans dönemlerinde şehrin adı Berytos veya Berytus şeklinde kullanılmıştır¹.

M.Ö II. binyılının ilk yarısında Fenike şehir devletlerinden biri olan Beyrut, Büyük İskender döneminde bir liman şehri olarak gelişti. Ptolemaios kralığı, Selevkos Krallığı ardından ise Roma hâkimiyetine geçti. Romalılar döneminde Beyrut, hukuk okulu ile ün kazandı. Bizans döneminde ipek ve cam endüstrisi kentte giderek ön plana çıktı. Hz. Ömer döneminde İslam egemenliğine giren kent, Emeviler döneminde bölgenin, özellikle Şam'ın başlıca iskelesi haline geldi. Kudüs Krallığı ve Memluk egemenliğinde kalan şehir 16. yüzyılda Osmanlı egemenliğine girdi. 17. yüzyılın ikinci yarısında bölgeyi ziyaret eden Evliya Çelebi, Beyrut'un Sayda eyaletinde bir sancak olup 600 köy ile sekiz nahiyesinin bulunduğunu, limanın iki burnunda birer kalenin ve asıl Beyrut Kalesi'nin içinde de 2600 evin yer aldığını, kentte 300 dükkân, sekiz ticaret hanının bulunduğunu yazmaktadır².

XIX. yüzyılın ortalarında Beyrut'un da içinde bulunduğu Lübnan bölgesi, Fransa ve İngiltere arasındaki nüfuz mücadelesinden dolayı milletlerarası bir mesele haline geldi. Beyrut'ta yaşayan farklı milliyet ve dinlere mensup gruplar, bölgede üstünlük kurmaya çalışan Batılı sömürgeci devletler tarafından istismar edildiler. Batılı güçlerin zorlamasıyla 1846'da yerli halk temsilcilerinin de katıldığı yeni bir idarî rejim kuruldu. Ancak bu yeni rejim Batılıların desteklediği karışıklıklar yüzünden başarılı olamadı. 1860'ta bölgede meydana gelen kanlı iç çatışmalar Batılı devletlerin olaya karışmalarına sebep oldu. Osmanlı Devleti ile beş büyük devlet (İngiltere, Rusya, Fransa, Avusturya ve Prusya) arasında 19

¹ Davut Dursun, “Beyrut”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, VI. Cilt, ss.81-84.

² A.g.m., ss.81-84.

Haziran 1861’de imzalanan protokolle Beyrut’un idaresi Suriye vilâyetinden ayrılıp İstanbul’a bağlandı. Böylece Beyrut şehri Lazkiye, Trablus, Akkâ ve Nablus sancaklarını içine alan bağımsız bir vilâyetin merkezi oldu ve bu idarî düzenleme 1888’e kadar devam etti. I. Dünya Savaşı’ndan sonra Osmanlıların buradan çekilmelerine ve 7 Ekim 1918’de Fransız kuvvetlerinin bölgeyi işgal etmelerine kadar Beyrut Dâhiliye Nezareti’ne bağlı önemli bir vilâyetin merkezi olarak kaldı³.

1. Beyrut’ta Ekonomi

Akdeniz’e doğru uzanan Beyrut, doğu ve batı Beyrut tepelerinin oluşturduğu bir yarımada üzerinde yer alır. Bu yarımadaanın hemen gerisindeki iç bölgede, kuzeyde Nehr-i Kelb’in ağzından güneyde Nehrü’d Damur’un ağzına uzanan dar bir kıyı ovası bulunur. Şehir 18 kilometrekarelik bir alana sahiptir. Denize paralel uzanan Lübnan ve Antilübnan dağları ile çevrilidir. Nehr-i Beyrut ile Nehr-i Kelb adlı iki tane nehir kenti sulamaktadır⁴.

Beyrut’ta tipik Akdeniz iklimi görülür. Burası dağlar arasında verimli vadiler ve ovaların yer aldığı bir coğrafyadır. Arazisi arızalı, bazı mahalleri taşlıktır⁵. Beyrut dut ve zeytin ağaçlarının bulunduğu, ziraata uygun tarlaların ise az olduğu bir yerdir. Başlıca ürünleri buğday, arpa, mısır, beyaz darı, susam, nohut, bakla, fasulye, pirinç, yulaf, mercimek, pamuk, patates, zeytin, üzüm, portakal, limon, mandalina, ağaç kavunundan her çeşit sebze ve meyvelerden bilhassa kayısı, muz, incir, elma, armuttan ibarettir. Yalnız Trablusşam civarında 10.000 dönüm vüsatinde portakal bahçeleri vardır⁶.

Beslenen hayvanlar sayıca çok değildir. Daha çok koyun, keçi, sığır, bargir, merkep gibi hayvanlar beslenirdi. Bu hayvanlardan elde edilen deri, yün, yapağı, ipek gibi hayvansal ürünler ihraç olunurdu. İhraçtan kalan hayvansal ürünler vilayet içinde tüketilirdi. Toplanan sünger ihraç olunurdu⁷.

Beyrut’ta kâğıt, ipek fabrikaları, zeytinyağı çıkarılan işletmeler bulunmaktaydı. Beyrut’ta 10 kadar sabun fabrikası vardı. Beyrut, Trablus, Akka, Lazkiye, Sur, Sayda’da pamuk, ipekten kumaşlar dokunurdu. İpeklilerde Trablus

³ A.g.m , ss.81-84.

⁴ Kürşat Çelik, *Osmanlı Hâkimiyetinde Beyrut(1839-1918)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Elazığ, 2010, ss.1-2.

⁵ Mustafa Rasim, *Memâlik-i Mahrûsa-i Şâhâne Coğrafyası*, Tophane-i Amire Matbaası, İstanbul, 1305, ss.269-275.

⁶ Tüccarzade İbrahim Hilmi, *Memalik-i Osmaniye’nin Cep Atlası, Devlet-i Aliyye-i Osmaniye’nin Ahval-i Coğrafiye ve İstatistiyesi*, İstanbul, 1323, ss.243-244.

⁷ Tüccarzade İbrahim Hilmi, *a.g.e*, s.244.

kumaşları meşhurdu. Beyrut'un kuyumcuları mahir olup, Avrupa sergilerinde madalyalar kazanmışlardı⁸.

Beyrut vilayeti iklimi gereği ipekböceğinin yetişmesine gayet müsaitti. İpekten, ipek kuşaklar, gömlekler, çarşafıklar imal edilmekteydi. İpekler elde burulurken bir süre sonra Avrupa tarzında fabrikalar kurulmuştur. 1908 yılına ait salnamelere göre, Trablusşam sancağında ipek fabrikası bulunmaktadır. Akar kazasında 3 ipek fabrikası, Safita kazasında 200 dolaplı 2 ipek fabrikası bulunmaktadır. Hısn kasabasında seccade ve halı imali yapılmaktadır. Beyrut vilayetinde değirmencilikte yaygın olarak yapılmaktadır. Sur kazasında 38, Merc Ayun kazasında 29, Akka kazasında 18 su değirmeni, 8 buhar ve gazla çalışan değirmen, Safed kazasında 45, Safita Kazasında 60, Lazkiye sancağında 56 değirmen bulunmaktadır. Masaralar yani üzüm ve susam gibi şeylerin sıkılıp üretildiği tezgâhlarda pek çok kazada bulunmaktadır. Bunun yanında yumurta fabrikaları vardır. Üretilen yumurtaların bir kısmı dış devletlere ihraç edilmektedir⁹.

2. Beyrut'ta Ticaret

Doğu Akdeniz'de yer alan Beyrut, Anadolu'yu Arabistan'a, Akdeniz'i Basra'ya ve İran'a bağlayan yollar üzerindeydi. Yavuz Sultan Selim döneminde Osmanlı topraklarına katılan Beyrut, XIX. yüzyılda Avrupa ile bağlantılı olarak yapılan ticaretin içinde yer almaya başladı. Trabzon limanı gibi bir ithalat limanı olan Beyrut, hiçbir zaman bir İzmir ya da bir Selanik limanı seviyesine gelemeyecekti. Fakat bölgesinin en önemli limanı olarak adından söz ettirecekti.

Suriye bölgesinde Fransa, Napolyon'un Mısır seferine kadar üstünlüğü korumuştur. 1789 yılında Suriye'de 20 kadar Fransız acentesi vardı. 1830'lardan sonra Avrupa'nın endüstri lideri İngiltere üstünlüğü ele geçirdi. 1845'te Beyrut'ta 365 civarında İngiliz ticaret evi olmuştu. 1836'da kentte Amerikan ve 1839'da Rus konsoloslukları açılarak, mevcut İngiliz ve Avusturya konsoloslukları arasına katılmıştı¹⁰. 1880'lerden itibaren Avusturya-Macaristan ve Almanya ticari blokuyla İtalya, İngiltere'ye rakip olarak ön plana geçtiler. Bu durumu daha erkenden 1861'de Britanya konsolosluğuna Rogers, bütün Suriye'de İngiliz ticaret evlerinin sayıca çok azalıp, Almanların ticaret evlerinin üstünlüğü ele geçirdiğini ifade ederek ülkesine bildiriyordu¹¹. Avrupalılar ile yapılan ticaret dışında Suriye bölgesinin kervan ticareti yoluyla Bağdat'a uzandığı ve Arap hatta

⁸ A.g.e, ss.243-244.

⁹ Hayriye Bayazıdoğlu, *Salnamelere Göre Beyrut(H.1310/M.1893- H.1326/1908)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2010, ss.131-132.

¹⁰ A.g.t, s.126.

¹¹ İlber Ortaylı, "19. Yüzyıl Sonunda Suriye ve Lübnan Üzerinde Bazı Notlar", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, IV/4 (1984), s.92.

Hint mallarının bölgeye uzandığı bilinmekteydi. Şam'da bazı Hintlilerin ticarethane kurduğu, yerli Yahudi ve Müslümanlarla işbirliği yaptığı bilinmektedir¹².

XIX. yüzyılda Beyrut, Manchester'dan Anadolu'ya ve İran'ın iç merkezlerine dek akan ithalat ve Marsilya ile Lyon yönündeki ihracat bağlantılarının merkeziydi. Bir yandan pamuk ve tekstil ile makine sanayi gibi temel sanayiler ya da şeker, çay ve kahve gibi sömürge ürünlerinin taşımacılığı ve dağıtımını, öte yandan iç bölgeden gelen hammadde ihracatıyla meşgul olan kent, ticaretin büyümesiyle paralel nüfus olarak da büyümeye başladı¹³.

Beyrut'ta uluslararası ticarete konu olan en önemli ürünler ipek, yün ve kâğıttı. İpekböceği için Nisan- Haziran döneminde 20-28°C'lık ideal ortam sıcaklığı, %70-85 arasında değişen nispi nem oranlarına ihtiyaç vardı. Beyrut ve Lübnan bölgesindeki sıcaklık ve nem gibi özellikleri ipekböceğinin yaşaması için uygundu. Beyrut ipeği kalitesi, parlaklığı ve boyaya uygunluğu ile dünyada ün yapmıştı. Bizans döneminde ipek üretimi Çin'den öğrenilmişti. İran'da ipek fiyatlarının artması sonucu ipek tüccarları farklı bir arayışa girmişlerdi. Lübnan ve Suriye'deki ipeğin kalitesi ve fiyatının uygunluğu ipek tüccarlarını bu bölgeye yönlendirmişti. Böylece ipek üretimi zamanla bölgenin önemli bir gelir kaynağı haline almıştı. Bölgedeki ipek üretimini genelde Marunî ve Hristiyan gruplar yapmıştı¹⁴. 1850'li yıllarda Fransa'da yayılan bir hastalık nedeniyle ipek fabrikaları, kapanma tehlikesiyle yüz yüze kalmış, bu yüzden Fransa ipeğiyle ünlü Beyrut'a yönelmişti. Beyrut ve çevresinde ham ipek üretimi giderek yaygınlaşırken, Beyrut bir liman kenti olarak kendini iyice göstermeye başladı. Fransa giderek Beyrut'a bağımlı kalırken, Beyrut kentinin iç bölgeleriyle kurduğu bağlantı artmaya başladı¹⁵ Ham olarak aldığı ipeği Marsilya limanına götüren Fransa, Lyon'da işlediği ipeği getirerek tekrar Beyrut'a satıyordu. Bunun yanında Fransa, Beyrut kentinde ipek fabrikaları da kurmuştu. 1869 tarihinde Süveyş kanalının açılması ile Fransa ipeğini Çin'den getirmeye başlamış ve Lyon ile Marsilya kentleri için Beyrut'un önemi azalmaya başlamıştı¹⁶.

Bölgede başlayan Cebel-i Lübnan olayları, ipek üretimi ve ticaretine büyük zarar vermişti. Dürzi ve Marunîler arasında yaşanan olaylar sonucu tonlarca ipek yakılmış ve üretim malzemeleri de tahrip edilmişti. Olaylar bittikten sonra devlet, ipek üretimini tekrar canlandırmak için tohum arayışına gitti. Bu

¹² Ortaylı, a.g.m, S.95.

¹³ Y.Eyüp Özveren, "Beyrut", *Doğu Akdeniz Liman kentleri(1800-1914)*, (Çağlar Keyder, Donald Quataert, Eyüp Özveren), Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994, ss.85-87.

¹⁴ Kürşat Çelik, "Osmanlı İdaresindeki Lübnan'da İpek Üretim ve Ticareti Üzerine Bir Değerlendirme", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (Fırat University Journal of Social Science)*, 26/1(2016), s.278.

¹⁵ Özveren, a.g.m., s.84.

¹⁶ A.g.m., s.85.

ihtiyaç hem yurtiçi hem de yurt dışından sağlanmaya çalışıldı. Yazışmalar neticesinde temin edilen yeni tohumlarla birlikte ipek üretimi yeniden eski seviyesine ulaşmakla kalmamış büyük bir sıçramada gerçekleştirmişti. 1890'larda Lübnan'da arazinin %40'ı dut ağacı ekimine ayrılmıştı¹⁷. 1880'den sonra ipek üretimine talebin artması ile birlikte ipek üretiminde artış yaşanmıştır. Yerel idareciler ipek üretimini teşvik ettiği gibi kaliteli üretim yapanlara yarışmalar sonucu ödüller vermişti. Yine ipek üretiminin eğitilmiş ve bilinçli bir şekilde yapılması için 1913-14'te Beyrut'ta Darü'l-Harir isminde ipekçiliği nizamına uygun şekilde öğretmek için meslek lisesi kurulmuştu. 1910'lardan itibaren Lübnan ipeği, Çin ve Japon rekabetine dayanamayarak dünya piyasasında değer kaybetmeye başlamıştır. Bölgede üretilen ipeğin yarı fiyatına mal olan Çin ve Japon ipeklerinin dünya piyasasında artması ile birlikte Lübnan ipeğine olan talepte azalma olmuştur. Kıyı bölgelerinde dut ağacı yerine alternatif ürünlere geçilmesi de ipek sektörünü olumsuz yönde etkilemişti¹⁸.

Beyrut'ta en önemli sanayi yatırımı 19. yüzyılda ipek fabrikalarıydı diyebiliriz. Osmanlı Devleti de ipek üretimini kontrol etmek için Beyrut gümrüğü içerisinde harir gümrüğü oluşturmuştu. Şehirde ipek ticaretinden sağlanan kârın fazla olması, ipek ticaretinde usulsüzlükleri de beraberinde getirmekteydi. Özellikle yabancı tüccarlar, Beyrut limanında bulunan gümrük memurları ile anlaşarak kaçak yollardan ipek ticareti yapıyorlardı¹⁹.

İpek fabrikaları dışında kentte kâğıt fabrikaları da vardı. Burada üretilen kâğıt, Suriye, Mısır, İzmir, İstanbul ve Halep'e gönderiliyordu. Suriye bölgesinin dokumacılık ve bazı imalat malları da önemli olup, Osmanlı iç pazarlarında da yer alıyordu. 1870'lere kadar ilerleme gösteren dokuma sanayi, bu tarihten itibaren Avrupa'nın ucuz fabrika mallarıyla rekabet edemedi²⁰. 1910 tarihinde Avrupa'ya yapılan yumurta ihracatından dolayı kentte kümes hayvancılığı da gelişmişti.

19. yüzyıl sonlarında bölgede üretim teknolojisinde gelişmeler yaşanmıştı. Beyrut, Halep, Havran gibi şehirlerde un değirmenleri, zeytinyağı presleri, buz makineleri, benzinli ve gazyağı ile çalışan motorlar kullanılmaya başlanmıştır. Kullanılan makineler Almanya ve İngiltere'den gelmiştir. Beyrut-Şam ve Trablusşam-Hama-Humus arasında yük ve yolcu taşımak için araba şirketleri kurulmuştur. Bu şirketler için araba ithalatı yapılmıştı²¹.

¹⁷ Çelik, a.g.m., s.284.

¹⁸ A.g.m., s.286.

¹⁹ Çelik, a.g.t., ss.119-204.

²⁰ A.g.t., s.20.

²¹ Kürşat Çelik, "19. Yüzyılın Sonu İle 20. Yüzyılın Başlarında Suriye'de Dış Ticaret", *Tarih Okulu Dergisi*, XVI/6(Aralık 2013), ss. 709-710.

19. yüzyıl sonlarında Anadolu'nun özellikle Mezopotamya'nın zenginlikleri Alman yatırımcıların ilgisini çekmeye başlamıştı. 1888'de İzmit-Ankara Demiryolu imtiyazını Almanların alması, Osmanlı Devleti'nin hayat alanlarına göz diken diğer güçleri de harekete geçirdi. Özellikle Fransa, mevcut demiryolu yatırımlarını genişletmek istediğiydi ve yeni imtiyazlar talep etti. Zaten Fransızlar Suriye bölgesiyle ilgilenmekteydiler. Fransa'nın Suriye'yi tercih etmesinde bölgenin stratejik önemi ön plandaydı. Suriye Mısır, Arabistan, Anadolu ve Irak arasındaki ticaretin en önemli güzergâhı olmakla birlikte, diğer ülkelerin sömürgeleriyle olan bağlantısını kesecek özellikteydi. Bu da bölgedeki rekabette Fransa'nın lehine bir durum ortaya koyuyordu. Suriye tarihi bölgesinin en önemli iki kenti Şam ve Beyrut'tu. Verimli topraklara sahip olan Suriye'nin bu yöndeki ticareti hem Osmanlı iç pazarlarına hem de bölgenin kıyıları vasıtasıyla Batı'ya yönelmekteydi. Bunun yanı sıra Avrupalı devletlerin hammadde ve yarı mamul mallara olan ihtiyacı sonucu bölge ile olan ticaretin artması, Suriye'nin ekonomik gelişimine katkıda bulunmuştu²². Ticaret ve tarımın gelişmesi için önemli olan karayolu henüz ihtiyaca cevap verebilecek biçimde kurulmamıştı. Beyrut ile Şam arasında 1858 yılında bir Fransız şirket tarafından başlanan şose yol dört yıl gibi bir sürede tamamlanmıştı. 1880'lerde Hama-Şam ve Trablusşam arasında posta işleyecek bir karayolu tamamlanmıştı²³.

Osmanlı devletinde demiryolları genellikle yabancılar tarafından yapılmıştı. Beyrut'u ardına bağlayacak olan demiryolları da Fransızlar tarafından yapılacaktı. Böylece 1869'da Süveyş Kanalı'nın açılması ile ticarî anlamda önem kaybetmeye başlayan bölge demiryollarının yapımıyla tekrar önem kazanmaya başlayacaktı²⁴. Demiryolu yatırımlarında Anadolu Demiryolu Kumpanyasına yolu Konya'dan öteye uzatmak için gerekli imtiyaz Almanlara verilince, Fransızlar da, adeta bu olayın tazminatı olarak Batı Anadolu'da Kasaba demiryolunu Afyon'a kadar uzatmak ve Suriye'de de Şam-Humus-Halep hattını inşa için gereken imtiyazı aldılar²⁵. 1892 yılında Yafa-Kudüs, 1894'te Şam-Muzayrib, 1895'te Beyrut-Şam, 1898'de Beyrut-Ma'almiten, 1902'de Rayak-Humus-Hama ile Şam-Ber'at demiryolları hizmete açıldı. Şam'dan başlayarak Medine'ye ulaşan Osmanlı Hicaz demiryolu ise 1901-1904 arasında tamamlanmıştır²⁶. Böylece Beyrut'un hinterlandı Beyrut limanına dolayısıyla Avrupa limanlarına bağlanmış oldu. Ancak şimdi sorun ihtiyaca cevap verebilecek modern bir limanın inşası idi.

²² Çelik, *a.g.t.*, ss.14-15.

²³ Ortaylı, *a.g.m.*, s.99.

²⁴ Özveren, *a.g.m.*, s.84.

²⁵ Ortaylı, *a.g.m.*, s.83.

²⁶ İlber Ortaylı, "19. Yüzyıl Sonunda Suriye ve Lübnan Üzerinde Bazı Notlar", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, IV/4 (1984), ss.99-100.

3.Beyrut Limanının Deniz Ticareti

1830'larda Doğu Akdeniz'de buharlı gemilerin seferlere başlamasıyla Beyrut giderek liman kenti kimliği kazanmaya başlamıştı. Şam'ın limanı olan Beyrut, yüzyıl ortasında Suriye kıyısında yer alan rakip limanları geride bırakıyordu. Özellikle deniz yoluyla gelen ithal malların Anadolu'ya ve İran'a taşınmasında önemli bir işlev üstlenecekti²⁷.

1834 Şubat'ında ilk buharlı gemi olarak Londra'dan iki, Liverpool'dan bir gemi geldi. Gemilerden ikisi yün, ipek, kök boya ile döndü. Üç İngiliz Şam ve Halep'te İngiltere ile direkt ticaret yapmak için düzenlemeler yaptılar. 1835 Beyrut İngiliz konsolosunun raporunda İngiltere'de daha önce adı pek bilinmeyen Beyrut'un, artık adının anılmaya ve üçüncü sınıf bir Arap şehriden bir ticaret şehri kimliğine dönüşmeye başladığı belirtilmekteydi. İngilizlerin limanı ziyaretleriyle İngilizlerin iplik, kahve, şeker gibi ürünleri Beyrut'a akarken; bölgenin yün, ham ipek, kök boya gibi maddeleri İngiltere'ye gidiyordu²⁸. Artık Beyrut limanı, İngiliz buharlı gemilerinin güzergâhına girmişti.

19. yüzyılın ikinci çeyreğinde Beyrut'ta, ticarete buharlı gemilerin kullanılmaya başlanması, ipek üretiminin genişlemesi, 1838 ticaret anlaşması nedeniyle ithalat ve ihracat artmaya başladı²⁹. Artık kent, bölge içi mal değiş tokuşuna dayalı ticaret modelinden, Avrupa'yla ticaret yapmaya doğru bir değişim yaşamaya başlamıştı³⁰. Süveyş kanalı ve Basra Körfezi ile yapılan ticarete göre Beyrut yolunun kısa olması Avrupalıların Beyrut limanını kullanmalarına yol açıyordu. Ticaretin artmasıyla paralel 1830'larda 10.000'den az olan nüfus 1860 yılında 50.000'leri bulmuştu. 1858 yılında Beyrut'ta Osmanlı Bankası açıldığı gibi, bir Fransız kumpanya tarafından 1859-1863 yılları arasında Şam'a yol da inşa edildi. Telgraf hattının döşenmesi ile Beyrut Avrupa'ya düzenli bir şekilde bağlandı³¹. Avrupa ile ticaretin artması, sadece Beyrut'un değil, Ortadoğu'nun da 1870'lerden itibaren ticaret hacminin artmasını sağladı³².

Beyrut ithalat ve ihracat rakamlarına ilk baktığımızda bu limanın ithalat limanı olduğu hemen göze çarpmaktadır. Beyrut limanında 1899 ile 1911 yılları arasındaki ihracat rakamları yarı yarıya düşmüştür. İthalat rakamları ise giderek artan bir seyir izlemiştir. 1910 yılında hem ihracat, hem ithalat artmıştır. Fakat 1911 yılında yaşanan savaş ile birlikte hem ihracat hem de ithalat düşmüştür.

²⁷ L. T. Fawaz, *Nineteenth-Century Beirut*, London, 1983, s.133, Aktaran Çelik, a.g.t., s.207.

²⁸ Charles İssawi, *The Fertile Crescent 1800-1914(A Documentary Economic History)*, Oxford University Press, New York, 1988, s.164-168.

²⁹ İssawi, a.g.e.,ss.164-168.

³⁰ Roger Owen, Şevket Pamuk, *XX. Yüzyılda Ortadoğu Ekonomileri Tarihi*, Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002, s.11.

³¹ İssawi, a.g.e.,ss.164-168.

³² Owen, Pamuk, a.g.e., s.11.

Tablo 1 - Beyrut Limanı İthalat ve İhracatı(1899-1911) ³³

Yıl- lar	İhracat	İthalat
1899	1.051.950	1.580.165
1900	604.670	1.352.289
1904	953.500	1.426.000
1905	924.000	1.537.700
1907	1.020.000	1.694.000
1908	919.200	1.692.500
1909	791.750	1.655.550
1910	822.500	2.153.200
1911	550.500	1.920.400

Beyrut limanından yapılan ihracat sterlin olarak en çok Fransa'ya yapılmaktaydı. 1899 yılında 850.000 sterlinlik mal alan Fransa 1911 yılında 431.500 sterline düşmüştür. Fransa'yı sırasıyla İngiltere, Amerika takip etmekteydi. Almanya'nın Beyrut'tan alımları giderek düşen bir seyir izlemişti. 1911 yılında Beyrut'un ihracatı Fransa'ya %78.3, İngiltere'ye %7.5, İtalya'ya %0.4, Avusturya-Macaristan'a %0.3, Almanya'ya %0.2 idi. İtalya ile olan ithalatta düşüşün sebebi olarak İtalyan mallarına %100 gümrük resmi konulmasını gösterebiliriz. Aşağıda Beyrut limanına ait devletlere göre ihracat rakamlarını görmekteyiz:

³³ A&P Beyrut ve Suriye Kıyıları 1901 Raporu, s.10; Beyrut ve Suriye Kıyıları 1903 Raporu, s.12; Beyrut ve Suriye Kıyıları 1903 Raporu, s.12; Beyrut ve Suriye Kıyıları 1906 Raporu, s.12; Beyrut ve Suriye Kıyıları 1909 Raporu, ss.21-23-24; Beyrut ve Suriye Kıyıları 1911 Raporu, ss.21-22 Beyrut ve Suriye Kıyıları 1912 Raporu, ss.21-22.

Tablo 2 - Beyrut Limanına Ait Devletlere Göre İhracat(1899-1911)³⁴

	Devletler	İhracat										
		1899	1900	1901	1902	1904	1905	1907	1908	1909	1910	1911
		Rusya	-	1.200	1.800	2.600	5.000	4.500	3.000	5.000	2.700	3.100
Belçika	2.900	1.400	1.200	1.350	1.200	12.500	9.000	7.000	4.000	2.500	1.100	
İtalya	24.610	16.000	12.500	11.700	-	9.100	8.000	6.500	3.200	3.000	2.200	
Fransa	850.000	446.400	420.000	576.900	780.000	701.000	770.000	638.000	568.250	672.000	431.500	
Almanya	8.450	6.500	4.300	3.600	2.500	3.000	3.500	2.500	2.300	1.900	1.000	
Avusturya-Macaristan,	3.500	2.100	1.200	2.000	800	1.200	2.000	2.500	3.800	2.300	1.500	
Türkiye	28.700	25.750	27.000	24.000	28.000	27.000	30.000	35.000	32.000	18.000	19.000	
Birleşik Krallık	38.750	30.500	18.250	38.500	76.000	115.000	160.000	175.000	110.000	70.500	41.000	

³⁴A&P Beyrut ve Suriye Kıyıları 1901, 1903, 1906, 1909, 1911, 1912 Yılına Ait Raporlar

Toplam	Diğer ülkeler	Amerika	Romanya	Mısır
1.051.950	15.980	54.300	-	24.760
604.670	2.720	45.800	-	26.300
540.915	3.165	28.000	500	23.000
730.535	11.535	38.000	850	19.500
953.500	8.500	34.000	-	15.000
924.600	9.300	31.000	-	11.000
1.020.000	8.000	25.500	-	10.000
919.200	11.000	23.200	-	13.500
791.750	13.500	37.000	-	15.000
822.500	11.200	21.000	-	17.000
550.500	10.000	17.000	-	22.000

Beyrut limanından yapılan ithalata baktığımızda İngiltere birinci sırada yer almaktadır. Onu İtalya, Avusturya-Macaristan, Almanya ve Fransa takip etmektedir. 1907 yılında İngiltere %48.4, Avusturya-Macaristan %11.2, Almanya %9.4, Fransa %7.6 ve İtalya %6.5 oranında Beyruttan ithalat yapmışlardı. Kentin yaptığı ithalat en fazla 1910 yılında artmıştı. 1911 yılındaki ithalat rakamlarına baktığımızda genel olarak bir düşme eğilimi olduğunu görürüz. İthalatının %46.96'si İngiltere ile %9.98'i İtalya ile, %8.98'i Avusturya-Macaristan ile, %7.5'i Almanya, %6.7'si Fransa ile yapılmaktadır. Aşağıda Beyrut kentine ait devletlere göre ithalat rakamlarını görmekteyiz:

Tablo 3-Beyrut Limanına Ait Devletlere Göre İthalat(1899-1911) ³⁵

	İthalat										
	1899	1900	1901	1902	1904	1905	1907	1908	1909	1910	1911
Fransa	92.000	60.800	80.500	75.000	55.000	48.000	130.000	145.000	130.000	150.000	130.000
Almanya	163.000	110.250	128.000	125.000	105.000	117.000	160.000	170.000	162.000	178.000	145.000
Avusturya-Macaristan	161.300	118.500	133.000	156.000	150.000	176.600	190.000	165.000	185.000	165.000	172.500
Türkiye	26.500	21.000	28.500	25.750	23.200	27.000	27.000	31.000	27.000	110.000	78.000
Hindistan	16.000	27.800	25.000	28.200	22.000	28.000	35.000	43.000	38.000	45.000	31.000
Birleşik Krallık	848.332	801.875	895.000	713.500	875.000	954.000	820.000	710.000	665.000	933.500	902.000

³⁵ A&P Beyrut ve Suriye Kıyıları 1909 Raporu, s.25; Beyrut ve Suriye Kıyıları 1911 Raporu, s.11; Beyrut ve Suriye Kıyıları 1912 Raporu, s.10; Beyrut ve Suriye Kıyıları 1912 Raporu, s.10; Beyrut ve Suriye Kıyıları 1901 Raporu, ss.11.; Beyrut ve Suriye Kıyıları 1903 Raporu, ss.15.

Hollanda	Romanya	İspanya	İsveç	Mısır	Rusya	Belçika	İtalya	İsviçre
-	12.500	-	5.400	12.000	33.500	64.000	88.500	51.000
-	9.000	-	3.000	8.750	41.000	40.300	70.125	32.000
-	10.250	-	2.550	7.400	62.000	42.920	76.500	34.000
-	15.100	-	2.700	6.800	48.700	39.500	57.000	29.000
-	8.000	-	500	7.200	73.000	35.000	45.000	19.500
-	9.500	-	300	6.300	31.000	48.750	51.500	22.000
-	23.000	-	-	12.500	60.000	75.000	110.000	23.000
2.500	45.000	3.500	-	13.500	70.000	90.000	160.000	18.000
1.200	47.500	2.100	-	12.500	78.000	93.000	168.500	12.000
2.300	61.000	3.700	-	27.000	94.000	67.500	257.000	19.000
1.200	72.000	1.500	-	23.000	76.000	55.000	190.000	14.000

Toplam	Diğer ülkeler	Amerika
1.580.165	1.883	4.250
1.352.289	4.389	3.500
1.545.272	4.152	15.500
1.339.650	6.750	10.650
1.426.000	3.100	4.500
1.537.700	4.250	18.000
1.694.000	10.500	18.000
1.692.500	11.000	15.000
1.655.550	15.000	18.750
2.153.200	17.000	23.200
1.920.400	13.500	15.750

4.Beyrut Limanı'nın Yeniden İnşası

1830 tarihinden sonra Beyrut limanında ticarî yoğunluğun artması ile birlikte liman ihtiyaca cevap veremez bir hale gelmişti. Bu yüzden limanın yeniden yapımı gündeme gelmişti. Limanın tekrar yapımı için ilk keşif, 4 Mart 1853 tarihinde yapılmış, bu keşifte yapılması plânlanan yeni liman için iki bin kese akçeye ihtiyaç duyulduğu belirlenmişti. Beyrut liman ve iskelesi için gerekli keşiflerin yerel idareciler tarafından detaylı olarak yapılması ve aynı zamanda Fransız Mesajeri İmperyal firmasından görüş alınması kararlaştırılmıştı. Yapılan keşifler ve alınan görüşler doğrultusunda Nafia Komisyonu'nun hazırlamış olduğu raporda liman inşasının bir şirkete havale edilerek yapılabileceği, senelik 580.000 frank ödeneğin bu işe ayrılması gerektiği, devlet eliyle bu işin yapılmasının mümkün olmadığı ve ihale yoluyla yapılmasının zorunlu olduğu ifade edildi. Liman ve rıhtım yapımı için Nafia idaresinin açmış olduğu ihaleyi, Beyrutlu Yusuf Matran Efendi 60 seneliğine limanı işletmek şartıyla aldı. Limanın 6.000.000 Frank'a mal olacağı planlandı. 3 Temmuz 1887 tarihinde şartname imzalandı. Limanın yeniden inşası 5 yılda tamamlanacaktı. Limanın imtiyaz süresi Yusuf Matran Efendi'nin başvurusu üzerine 2 Ağustos 1892 tarihinde 99 yıla çıkarılmıştı. Liman imtiyazını alan Yusuf Matran Efendi mukavelenamenin 15. maddesine dayanarak 2 Temmuz 1888 M.(22 Şevvâl 1305 H.) tarihinde *Şirket-i Liman Beyrut el-Hamidiye* adında bir anonim şirket kurmuştu. Şirketin bir hissesi beş yüz Frank olup, iki bin adet hisse senedi çıkarılmıştır. Böylece şirketin toplam değeri bir milyon Frank sayılmıştır. İmtiyaz, gelip giden gemileri barındırmak için bir liman ile yolcu, emtia, eşyanın ihraç ve tahmili muameleatına özgü bir rıhtım inşasıyla işletilmesi için verilmişti³⁶.

³⁶ Özlem Yıldız, II. Meşrutiyet'ten I. Dünya Savaşı'na Osmanlı Devleti'nde Deniz Ticareti (1908-1914), Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Dokuz Eylül Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi), İzmir, 2012, s.168.

Beyrut liman inşası da birçok limanda olduğu gibi, hinterlant bağlantılarının oluşturulmasının ardından Beyrut-Şam karayolunun açılmasından sonra gündeme geldi³⁷. Limana malları taşıma işini kolaylaştırmak amacıyla bir demiryolu da inşa edilmişti. Bu ticari hattın yanı sıra taş ocaklarından çıkarılacak hafriyatın limana taşınması için de demiryolu hattı inşa edilmişti. Liman hafriyatında çıkan molozları taşıma işi ise Siver Bey'e ihale edilmişti. Liman ve rıhtımlar bir taraftan inşa edilirken, bir taraftan da biten kısımlar hizmete açılmıştı. 1893 yılında ise limanın açılışı yapılmıştı³⁸. 1894'ten itibaren, kumpanya bu limandan esaslı gelir sağlamaya başlamıştı³⁹. Limanın yanı sıra Beyrut'ta iskele, dalgakıran, depolar inşa edildi⁴⁰. Artık gemiler rıhtıma Selanik'te olduğu gibi doğrudan yanaşabilmekteydi. 1889'da şehirde aydınlatma sistemi ve 1907'de de elektrikli tramvay hizmeti başlatıldı. 1903'te ise rıhtıma doğrudan ulaşan bir tren hattı açılmıştı. Beyrut aynı zamanda ilk belediye örgütünün kurulduğu kentlerden de biri oldu.

1910 yılında Beyrut'tan Halep'e inşa edilen demiryolu ile kent Halep malları içinde önemli bir liman haline gelmeye başladı. Halep ticaretini İskenderun limanı ile olan 158 kilometrelik karayolu ile kervanlar aracılığı ile yapmakta iken, Halep'in Beyrut ile 400 kilometrelik demiryolu ile bağlanması ve Beyrut ile olan ulaşımın daha avantajlı olması nedeniyle Halep ticaretini Beyrut'a çevirmeye başladı. Nitekim 1909'da Halep'e ulaşan malların % 60'ı Beyrut limanı, % 40'ı da İskenderun limanı yoluyla gelmişti⁴¹.

Trablusgarp Savaşı sırasında İtalya, Osmanlı Devleti'ni barışa zorlamak amacıyla bir takım baskınlar ve işgaller gerçekleştirmişti. Bu baskınlarından biri de Beyrut limanının bombalanmasıydı. Bu olay sırasında İtalyan gemilerinden atılan bombalardan liman ve rıhtım şirketi tarafından sonradan yapılan girişe beş bomba, pasaport dairesine gülle isabet etmiş ve hayli tahribat yaptığı görülmüştür⁴².

³⁷ Kütükoğlu, *a.g.m.*, s. 497.

³⁸ Çelik, *a.g.t.*, s.240.

³⁹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, VIII., TTK yay., Ankara, 1995, s.s.463-464.

⁴⁰ Pelin Kithir Öztürk, *Urban Transformation Of Ottoman Port Cities In The Nineteenth Century: Change From Ottoman Beirut To French Mandatory Beirut*, A Thesis Submitted To The Graduate School Of Social Sciences Of Middle East Technical University, Ankara, 2006, s.100.

⁴¹ Mehmet Beşirli, "Haydarpaşa Liman Şirketi'ne Verilen İskenderun Limanı İnşa ve İşletme İmtiyazı ve Liman Tarifesi(1911)", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(2004), s.182; Yıldız, *a.g.t.*, s.124.

⁴² Özlem Yıldız, *Osmanlı Devleti'nde Deniz Ticareti(1908-1914)*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2014, s.71.

5.Beyrut Liman Trafığı

Alman Hükümeti 20 seneden beri Osmanlı ile ticareti geliştirmek için çaba sarf etmiş ve XX. yüzyılda güçlü bir ivme yakalamıştı⁴³. Bağdat Demiryolu imtiyazını Almanya'nın almasıyla iki ülke arasındaki deniz trafiği yoğunlaştı ve bazı Alman armatörlerin dikkati yeniden Osmanlı coğrafyasına çekildi ve gide rek Alman gemcilik şirketleri de Osmanlı Devleti'nde arttı.

1878 yılında Kıbrıs adası İngiltere tarafından yönetilmeye başlanmıştı. Bu yüzden İngiltere'nin İskenderiye, Beyrut ile Kıbrıs arasında seferler arttı. Fransız Messageries Maritimes Şirketi, iki haftada bir Beyrut ile Kıbrıs arasında sefer koydu. Avusturya Lloyd Şirketi, Beyrut ile Kıbrıs arasında bir bot sefere kondu. İtalyan Rubbatino Kumpanyası, İskenderiye, Beyrut, Kıbrıs arasında iki haftada bir seferler koydu⁴⁴.

Beyrut limanında 1899 yılından itibaren yelkenli gemilerin sayısı azalmakla birlikte genel itibarıyla varlıklarını korumuşlardır diyebiliriz⁴⁵. Ton olarak ise yelkenli gemiler azalan bir seyir izlemiştir. Buharlı gemilerin sayısı ve bu sayıyla orantılı olarak tonajlarda artmıştır. Trablusgarp savaşının yaşandığı 1911 yılında buharlı gemi sayısı ve tonajı düşüş yaşamıştı. Aşağıda yıllara göre buharlı ve yelkenli gemi sayıları ile tonajları görülmektedir:

Tablo 4-Beyrut Limanında Yelkenli-Buharlı Gemi Sayıları ve Tonları ile Toplamları (1899-1911)⁴⁶

Yıl-lar	Yelkenli		Buharlı		Toplam	
	Sayı	Ton	Sayı	Ton	Sayı	Ton
1899	2.609	97.801	761	751.207	3.370	849.008
1900	2.446	69.554	701	777.823	3.147	847.377
1901	2.280	61.300	566	634.711	2.846	696.011
1902	3.073	92.844	911	1.107.318	3.984	1.200.162
1905	2.269	53.111	908	1.187.487	3.177	1.240.598
1908	2.321	50.908	1.023	1.457.108	3.344	1.508.016

⁴³ "Ticaret-i Bahriye ve Amerika", *Tercüman-ı Hakikat*, 13 Haziran 1908.

⁴⁴ *A&P Beyrut ve Suriye Kıyıları 1878 Raporu*, s.988.

⁴⁵ Suriye kıyılarındaki yelkenli gemiler, 7 büyük limanda 1910 da 8545 taneydi. Bkz.Ruppın, *a.g.e.*, ss.77-78.

⁴⁶ *A&P Beyrut ve Suriye Kıyıları 1901 Raporu*, s.10; *Beyrut ve Suriye Kıyıları 1903 Raporu*, s.12; *Beyrut ve Suriye Kıyıları 1909 Raporu*, ss.21-23-24; *Beyrut ve Suriye Kıyıları 1911 Raporu*, ss.21-22 *Beyrut ve Suriye Kıyıları 1912 Raporu*, ss.21-22.

1909	2.413	58.062	1.154	1.692.402	3.567	1.750.464
1910	2.340	3007	1.249	1.701.287	3.589	1.704.294
1911	2.399	60.455	1.046	1.535.431	3.445	1.595.886

1902 tarihli İngiliz Konsolosluk Raporu'ndan öğrendiğimize göre Messageries Maritimes ile Prince Line hatı arasında keskin bir rekabet vardı⁴⁷. İngilizlere ait Prince Line adlı hat İngiltere'nin Suriye ile olan ithalat ve ihracatında başat rol oynamaktadır. Antwerp ve Hamburg ithalatı bu hat tarafından taşınmaktadır. Deutsche Levante Line adlı hat ise düzenli olarak her ay Suriye'nin farklı limanlarına sefer yapmaktadır⁴⁸. İtalyan Florio-Rubbatino Steamship Company, bu kıyılara yerleşme hazırlığındaydı. Bağdat demiryolu malzemeleri Trablus, Mersin ve İskenderiye limanlarına indirilmekteydi⁴⁹. Bu da Suriye kıyılarındaki gemi trafiğini arttırıyordu.

I. Dünya Savaşı'ndan önce kumpanyalardan Messageries Maritimes, her hafta Marsilya-İskenderiye-Port Said-Yafa-Beyrut-Hayfa arasında sefer yapıyordu. Bu sefer on gün sürüyordu. İki haftada bir Marsilya-İstanbul seferi olup, bu seferde gemi, Beyrut, Hayfa, Trablus, İskenderiye, Mersin'e de uğradı. The Oesterreichische Lloyd in Triyeste, Triyeste-İskenderiye-Port Said-Yafa-Hayfa-Sidon-Beyrut-Trablus ve Latakya-Mersin'e 12-15 gün süren bir tur yapardı⁵⁰. Rusya hattı, Odessa-İstanbul-İzmir-Mersin-İskenderiye-Latakya-Trablus-Beyrut-Hayfa-Yafa-Port Said arasında yaptığı seferi sekiz dokuz günde tamamlardı. İki İtalyan şirketi olan Marrittima İtaliana and Servizi Marittimi, iki haftada bir Venedik'ten veya Cenova'dan Pire ve Beyrut'a gelirlerdi. Bu rotalar fırtına ya da Mısır'daki kolera sebebiyle sık sık kesilirdi. Romanya, Bulgaristan ve iki İngiliz hattı da bu limana gemi işletirdi.

Aşağıda yer alan 1900'dan 1911 yıllarına kadar Beyrut limanında ülkelere göre gemi toplamlarına baktığımızda, İngiltere en fazla Beyrut limanına uğrayan yabancı ülkeydi. Onu Fransa ve Avusturya-Macaristan, Rusya, İtalya ve Almanya takip etmekteydi. İtalya'nın 1910 yılında 145 gemisi limana girmişken 1911 yılında bu sayı Trablusgarp savaşı sebebiyle 93'e düşmüştü. Diğer taraftan İtalya'nın 1900 yılında Beyrut'a 27 gemisi gelmişken bu sayı II. Meşrutiyetten sonra giderek artmıştı.

⁴⁷ A&P Beyrut ve Suriye Kıyıları 1901 Raporu, s.3.

⁴⁸ A&P Beyrut ve Suriye Kıyıları 1901 Raporu, s.30.

⁴⁹ A&P Beyrut ve Suriye Kıyıları 1911 Raporu, s.4.

⁵⁰ Arthur Ruppın, Syria: An Economic Survey, The Provisional Zionist Committee, New York, 1918, ss.77-78.

Tablo 5- Beyrut Limanında Ükelere Göre Gemi Toplamları (1900-1911)⁵¹

Yunanistan	Hollanda	Rusya	Avusturya- Macaristan	Fransa	Amerika	Osmanlı	İngiltere	Toplamda	
								1900	1902
								Sayı	Ton
44	-	92	94	125	-	2.494	244	244	
13.971	-	117.895	151.543	241.583	-	97.490	178.615		
48	-	121	105	145	-	3.128	293	293	
13.755	-	168.112	172.644	261.554	-	148.278	263.488		
42	-	133	100	125	-	2.376	285	285	
29.567	-	158.655	160.617	286.429	-	95.775	338.128		
84	-	110	107	142	-	2410	255	255	
54.677	-	148.931	190.110	347.941	-	104.572	288.314		
111	25	149	99	158	4	2553	250	250	
77.122	16.767	197.648	190.589	388.081	2.749	138.622	302.482		
41	20	175	106	160	89	2441	240	240	
27.437	18.001	235.614	219.508	394.601	62.158	49.586	317.661		
18	1	136	115	165	78	2514	256	256	
10.979	937	198.629	214.308	399.555	53.764	99.557	359.649		

⁵¹ A&P Beyrut ve Suriye Kıyıları 1901 Raporu, s.10; Beyrut ve Suriye Kıyıları 1903 Raporu, s.12; Beyrut ve Suriye Kıyıları 1903 Raporu, s.12; Beyrut ve Suriye Kıyıları 1906 Raporu, s.12; Beyrut ve Suriye Kıyıları 1909 Raporu, ss.21-23-24; Beyrut ve Suriye Kıyıları 1911 Raporu, ss.21-22 Beyrut ve Suriye Kıyıları 1912 Raporu, ss.21-22.

Dİğer	Samian	Bulgaristan	Romanya	İsveç	Arjantin	Tunus	İspanya	Danimarka	Norveç, İsveç, Baltık	Almanya	İtalya
14	-	-	-	-	-	-	-	-	1	12	27
574	-	-	-	-	-	-	-	-	1.520	16.186	28.000
6	-	-	-	-	1	-	11	-	14	39	73
348	-	-	-	-	2.180	-	12.627	-	20.135	53.376	83.665
7	-	-	-	1	-	-	-	-	12	27	68
3.485	-	-	-	1.405	-	-	-	-	18.361	50.795	97.381
3	-	-	-	-	-	3	-	2	17	33	168
61	-	-	-	-	-	680	-	2.335	26.270	54.323	293.426
1	-	1	-	-	-	1	-	1	19	30	165
10	-	1.164	-	-	-	308	-	1.350	24.783	57.554	351.235
-	-	-	4	-	-	-	-	-	19	35	145
-	-	-	2.828	-	-	-	-	-	22.946	66.5499	287.405
-	4	2	7	-	-	-	1	1	17	37	93
-	2.110	2.328	4.759	-	-	-	2.350	3.613	20.242	61.474	161.618

Toplam	3.147	847.377	3.984	1.200.162	3.177	1.240.598	3.344	1.508.016	3.567	1.750.464	3.589	1.704.294	3445	1.595.889
--------	-------	---------	-------	-----------	-------	-----------	-------	-----------	-------	-----------	-------	-----------	------	-----------

6. Beyrut Limanının Diğer Osmanlı Limanları İçinde Yeri

Osmanlı devletinin en önemli beş limanı İstanbul, İzmir, Selanik, Beyrut, Trabzon idi. Anadolu dışında yer alan iki öne çıkan liman ise Selanik ve Beyrut'tu. Osmanlı limanlarından ilk beş tanesinin ithalat rakamları içinde Beyrut limanının yerini incelediğimizde; ithalat değerlerinin artan bir seyir izlediğini görürüz. 1905 yılında bu beş liman içinde Beyrut, %9'luk bir paya sahip iken bu pay 1907 yılında %8,9'a, 1910 yılında %8,8'e gerilemiştir. Beyrut, 1905 ve 1907 yıllarında beş liman içerisinde son sırada yer alırken, 1910 yıllarında dördüncü sıraya yükselmiştir. Trabzon ise İran ticaretinin giderek Trabzon'dan çekilmesi sonucu beş liman arasında son sıralara gerilemiştir⁵². Aşağıda beş Osmanlı limanında ithalat değerleri ve oranlarını görmekteyiz.

Tablo 6 : Beş Osmanlı Limanında İthalat Değerleri ve Oranları (1900-1910) ⁵³

İthalat	1905		1907		1910	
	Değer(pound)	%	Değer(pound)	%	Değer(pound)	%
İstanbul	8.778.000	51.5	9.535.340	50.1	12.181.000	49.6
İzmir	3.215.000	18.8	3.183.000	16.7	4.061.000	16.5
Selanik	1.703.640	10	2.797.795	14.7	4.641.301	18.9
Beyrut	1.537.000	9	1.694.000	8.9	2.153.200	8.8
Trabzon	1.819.410	10.7	1.823.290	9.6	1.491.360	6

⁵² Özlem Yıldız, "20. Yüzyıl Başlarında Selanik Limanında Deniz Ticareti ", ÇTTAD, XII/24, (2012/Bahar), ss.43-44.

⁵³ Yıldız, a.g.m., ss.43-44.

Osmanlı limanları içinde en fazla ihracat İzmir'den yapılmaktaydı. Beyrut limanı ihracat açısından dördüncü sırada yer almaktaydı. Beyrut limanı ihracatın %9,3'ünü oluştururken bu oran %11.3'e ve 1910'da ise %8.9'a inmiştir. Beyrut limanı için ihracattan çok bir ithalat limanıdır diyebiliriz. Beş Osmanlı limanının ihracat değerleri ve oranlarını görmekteyiz şeklinde olması önerilir.

Tablo 7: Beş Osmanlı Limanında İhracat Değerleri ve Oranları
(1900-1910)⁵⁴

İhracat	1905		1907		1910	
	Değer(po-und)	%	Değer(po-und)	%	Değer(po-und)	%
İstanbul	1.432.000	14.3	1.555.512	17,3	1.993.000	21.5
İzmir	5.504.000	55.2	4.690.000	52.1	4.500.000	48.6
Selanik	1.300.475	13	1.058.540	11.8	1.362.102	14.7
Beyrut	924.000	9.3	1.020.000	11.3	822.500	8.9
Trabzon	815.340	8.2	677.090	7.5	579.720	6.3

SONUÇ

Doğu Akdeniz'de yer alan Beyrut limanı Osmanlı Devleti'nin önemli limanlarından biriydi. Ardında yer alan Şam'a yakın oluşu ticarete üst noktalarda yer almasına sebep olacaktı. Buharlı gemilerin icadı ile dünyada ticari hareketlilik arttığı gibi bunun etkisi Beyrut'ta da görülecekti. Demiryollarının yapılması ve limanın inşası ile Beyrut'un ticari olarak önemi artacaktı.

Beyrut 19. yüzyıl ortasında Batı nüfuzunun yoğun olarak görüldüğü bir liman kenti olmaya başlayacaktı. İthalat ve ihracata ilişkin rakamlar incelendiğinde Beyrut limanının daha çok ithalat limanı olduğu görülmektedir. En çok ithalat yapılan ülke İngiltere idi. İhracatta ise en çok pay sahibi Fransa'ydı.

Fransa üretilen ipeğin en büyük alıcısıydı. Ancak 1910'lardan itibaren Lübnan ipeği giderek dünya piyasasında değer kaybetmeye başlayacaktı. Bölgede üretilen ipeğin yarı fiyatına mal olan Çin ve Japon ipeklerinin dünya piyasasında artması ile birlikte Lübnan ipeğine olan talepte azalma olacaktı. Meyan

⁵⁴ A.g.m., ss.43-44.

kökü, yün, pamuklu kumaş, deri, arpa ihraç edilen ürünlerdendi. İthal edilen en önemli ürün ise dokuma kumaşlar idi. Bunun yanında şeker, kahve, deri, ke-
reste, tuhafiyeye ithal edilmekteydi. En çok dokuma İngiltere'den ithal edilirken,
yüzyılın sonuna doğru Almanya, pamuklu dokuma, pamuk ipliği, yünlü ku-
maş, hırdavat ve demir eşya gibi mallarda İngiliz mamulleriyle başarılı bir bi-
çimde rekabete başlamıştı. Bu devrede İngiltere'den ithal edilen pamuklu ve ke-
ten kumaşların değeri azalırken, Alman pamuklularının ithalatı arttı.

KAYNAKÇA

I. ARŞİV KAYNAKLARI

Parliamentary Papers, Accounts and Papers(1901-1912)

Report on the Trade and Commerce of Beirut and the Coast of Syria for The Year1900, London, 1901.

Report For The Year 1902 On The Trade And Commerce Of Beirut And The Coast Of Syria, London, 1903.

Report For The Year 1905 On The Trade And Commerce Of Beirut And The Coast Of Syria, London, 1906.

Report For The Year 1910 On The Trade And Commerce Of Beirut and the Coast of Syria, London, 1911.

Report For The Year 1908 On The Trade And Commerce Of Beirut And The Coast Of Syria, London, 1910

-Report For The Year 1911 On The Trade And Commerce Of Beirut And The Coast Of Syria, London, 1912.

Report For The Year 1902 On The Trade And Commerce Of Beirut And The Coast Of Syria, London, 1903.

Report For The Year 1905 On The Trade And Commerce Of Beirut And The Coast Of Syria, London, 1906.

Report For The Year 1909 On The Trade And Commerce Of Beirut And The Coast Of Syria, London, 1910.

Report For The Year 1910 On The Trade And Commerce Of Beirut And The Coast Of Syria, London, 1911.

II. Gazete

“Ticaret-i Bahriye ve Amerika”, *Tercüman-ı Hakikat*, 13 Haziran 1908.

III. Kitap, Makale ve Tezler

BAYAZIDOĞLU, Hayriye, *Salnamelere Göre Beyrut(H.1310/M.1893- H.1326/1908)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2010.

- BEŞİRLİ, Mehmet, "Haydarpaşa Liman Şirketi'ne Verilen İskenderun Limanı İnşa ve İşletme İmtiyazı ve Liman Tarifesi(1911)", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(2004), s.182.
- Charles İssawi, *The Fertile Crescent 1800-1914(A Documentary Economic History)*, Oxford University Press, New York, 1988.
- ÇELİK, Kürşat, "19. Yüzyılın Sonu İle 20. Yüzyılın Başlarında Suriye'de Dış Ticaret", *Tarih Okulu Dergisi*, XVI/6(Aralık 2013).
- ÇELİK, Kürşat, "Osmanlı İdaresindeki Lübnan'da İpek Üretim ve Ticareti Üzerine Bir Değerlendirme", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (Fırat University Journal of Social Science)*, 26/1(2016).
- ÇELİK, Kürşat, *Osmanlı Hâkimiyetinde Beyrut(1839-1918)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Elazığ, 2010.
- DURŞUN, Davut, "Beyrut", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, VI. Cilt, ss.81-84.
- FAWAZ, L. T., *Nineteenth-Century Beirut*, London, 1983.
- İSSAWİ, Charles, *The Fertile Crescent 1800-1914(A Documentary Economic History)*, Oxford University Press, New York, 1988.
- KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, VIII., TTK yay., Ankara, 1995.
- ORTAYLI, İlber, "19. Yüzyıl Sonunda Suriye ve Lübnan Üzerinde Bazı Notlar", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, IV/4 (1984).
- ÖZTÜRK, Pelin Kithir, *Urban Transformation Of Ottoman Port Cities İn The Nineteenth Century: Change From Ottoman Beirut To French Mandatory Beirut*, A Thesis Submitted To The Graduate School Of Social Sciences Of Middle East Technical University, Ankara, 2006.
- ÖZVEREN, Y.Eyüp, "Beyrut", *Doğu Akdeniz Liman kentleri(1800-1914)*, (Çağlar Keyder, Donald Quataert, Eyüp Özveren), Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994, ss.85-87.
- RASİM, Mustafa, *Memâlik-i Mahrûsa-i Şâhâne Coğrafyası*, Tophane-i Amire Matbaası, İstanbul, 1305.
- Roger Owen, Şevket Pamuk, *XX. Yüzyılda Ortadoğu Ekonomileri Tarihi*, Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002.
- RUPPİN, Arthur, *Syria: An Economic Survey*, The Provisional Zionist Committee, New York, 1918.
- Tüccarzade İbrahim Hilmi, *Memalik-i Osmaniye'nin Cep Atlası, Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'nin Ahval-i Coğrafiye ve İstatistiyesi*, İstanbul, 1323.
- YILDIZ, Özlem, "20. Yüzyıl Başlarında Selanik Limanında Deniz Ticareti ", *ÇTTAD*, XII/24, (2012/Bahar).
- YILDIZ, Özlem, *II. Meşrutiyet'ten I. Dünya Savaşı'na Osmanlı Deoleti'nde Deniz Ticareti (1908-1914)*, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Dokuz Eylül University Basılmamış Doktora Tezi), İzmir, 2012.
- YILDIZ, Özlem, *Osmanlı Deoleti'nde Deniz Ticareti(1908-1914)*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2014.

Tarih ve GÜNCE

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
II/4, (2019 Kış), ss. 83-102.

Geliş Tarihi: 23 Aralık 2018

Kabul Tarihi: 31 Ocak 2019

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİNDE YENİ ZELANDA'NIN ASKERİ YAPILANMASI VE SAVAŞ HAZIRLIKLARI

Mahir KÜÇÜKVATAN*

Öz

Birinci Dünya Savaşı'nın yaklaştığı dönemde İngiltere dominyonlarının her an başlayabilecek olan savaş için hazır olmalarını istiyordu. Bu nedenle İngiltere, dominyonların askeri durumlarını değerlendirmek üzere Ian Hamilton'u görevlendirdi. Ian Hamilton yaptığı denetlemelerde bazı aksaklıkları tespit etmişti. Tespit edilen aksaklıkların savaş başlamadan giderilmesi için Yeni Zelanda Silahlı kuvvetleri büyük bir hazırlık dönemine girdi. Bu çalışmada Birinci Dünya Savaşı başlangıcında Yeni Zelanda silahlı kuvvetlerinin durumu ve yaşananlar incelenmiştir. Yeni Zelanda meclis tutanakları merkez alınarak yapılan çalışmada, o döneme kadar sadece kendi topraklarında faaliyet gösteren yerel bir kolluk kuvveti durumundaki Yeni Zelanda ordusunun ulusal bir kuvvet olabilmek yolunda büyük çaba sarf ettiği ve tecrübe kazandığı gözlemlenmiştir.

Anahtar kelimeler: *Yeni Zelanda, Birinci Dünya Savaşı, İngiltere, Trentham Kampı*

BATTLE PREPARATIONS AND MILITARY STRUCTURE OF THE NEW ZEALAND IN THE PERIOD OF THE FIRST WORLD WAR

Abstract

At the time of the First World War, Britain wanted his dominions to be ready for the war that could begin any time. Britain therefore appointed Ian Hamilton to assess the military situation of the dominions. Ian Hamilton had found some flaws in his inspections. Armed Forces of New Zealand entered a period of great preparation for the elimination of identified defects. In this study, the situation of the New Zealand armed forces in the

---

* kucukvatan@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-8382-8465.

beginning of the First World War and the events were examined. In the study conducted by the New Zealand parliamentary papers, it was observed that the New Zealand army, which was a local force operating on its own territory until that time, was working and gaining great effort to become a national force.

Keywords: *New Zealand, World War I, Britain, Trentham Camp*

Giriş

Birinci Dünya Savaşı'nın yaklaştığı o günlerde İngiltere beklenen savaş konusunda hazırlıklar yapmaya başlamıştı. Olası savaşın nasıl şartlar yaratacağı bilinmediğinden İngiltere en kötü şartlara karşı kendisinin ve dominyonlarının hazır olmasını istiyordu. İngiltere Yeni Zelanda askeri birliklerinden Boer savaşında faydalanmıştı fakat bu durumun dışında Yeni Zelanda'nın askeri gücü o dönemde sadece kendi topraklarının güvenliğini sağlayan bir kuvvet görünümündeydi.¹ Yeni Zelanda Hükümeti savaşın başlaması durumunda İngiltere'nin yanında olacağını bildirmiş² olsa da Yeni Zelanda birliklerinin askeri durumlarını bilmek isteyen İngiltere Ian Hamilton'u incelemelerde bulunmak üzere görevlendirdi. Yeni Zelanda Silahlı Kuvvetleri üzerinde detaylı bir denetleme yapan Ian Hamilton hazırladığı raporu 4 Haziran 1914'te İngiltere'ye sundu. Raporda Yeni Zelanda Kuvvetleri'nin mevcut durumu ile bu kuvvetlerin iyileştirilmeleri için tavsiye edilen değişikliklere yer veriliyordu. İngiltere'nin savaşa girmesi an meselesiydi ancak resmi olarak herhangi bir ülkeye savaş ilan etmemişti. Yeni Zelanda parlamentosu savaş durumunda İngiltere'yi desteklemeye gönüllü olduklarını bildiren mesajı 30 Haziran 1914'te İngiltere'ye sundu. İngiltere ise Almanya'nın Belçika'ya saldırmasını gerekçe göstererek 4 Ağustos 1914'te Almanya'ya savaş açtı³. Artık İngiltere resmen savaşa dahil olmuştu. Savaş ilanının ardından İngiltere 12 Ağustos 1914'te Yeni Zelanda'nın askeri destek teklifini kabul etti⁴. Yeni Zelanda oluşan savaş durumu ile birlikte kapsamlı bir hazırlık içerisine girmek zorunda kalacaktı. Bu hazırlık süreci içerisinde en önemli konu tabii ki cepheye gönderilecek askerlerin eğitimleriydi ancak Yeni Zelanda Silahlı Kuvvetleri yapısal olarak birçok iyileştirmeye ihtiyaç duymaktaydı. Yaşanan bu savaş durumu Yeni Zelanda üzerinde askeri ve toplumsal olarak köklü değişiklikler yaratacak bir dönüm noktası olacaktı⁵.

¹ *New Zealand Parliamentary Papers*, Volume 3, Section H 19-A, 1914, s.3.

² *New Zealand Parliamentary Papers*, Volume 1, Section A-6, 1914, s.1.

³ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 16. Baskı, Alkım Yayınları, İstanbul, 2007, s.104.

⁴ *War 1914-1918 New Zealand Expeditionary Force*, New Zealand Military Forces Press, Wellington, 1919, s.3.

⁵ Birinci Dünya Savaşı öncesinde Yeni Zelanda ve Avustralya kara savunmalarını milis kuvvetler ile sağlamaktaydılar. Düzenli birer orduya sahip olmamakla birlikte deniz savunmaları da İngiltere tarafından üstlenilmişti. (Bkz. Ayşe Candan Kirişçi, *Nation-Building and Gallipoli: Representations in*

Yeni Zelanda Silahlı Kuvvetleri'nin Genel Yapısı

Yeni Zelanda Silahlı Kuvvetleri Başkomutan tarafından yönetiliyordu. Başkomutan Yeni Zelanda Silahlı Kuvvetlerinin tüm faaliyetlerinden Savunma Bakanına karşı sorumluydu. Yeni Zelanda Başkomutanının idaresinde Genel Kurmay Başkanı, Merkez Komutanı, Levazım Komutanı, Ordu Donatım Müdürü ve Maliye Müdürü yer almaktaydı. Yeni Zelanda askeri yapılanması her adada iki adet olacak şekilde toplam dört merkezden oluşuyordu. Oluşturulan bu dört merkez birer komutanın sorumluluğuna verilmişti. Her ana merkez kendi içerisinde dört ya da beş adet bölgeye ayrılırken, her askeri bölge bir piyade alayı ve destek unsurlarıyla donatılmıştı. Bölgeler kendi içlerinde komuta gruplarına ayrılıyor ve her bir komuta grubu daimî bir subayın, daha alt gruplar ise daimî bir astsubayın idaresinde bulunuyordu.

Yeni Zelanda 1909 yılında İngiltere ile bir savunma anlaşması yapmıştı. Antlaşma uyarınca Yeni Zelanda'da 18 ile 55 yaş aralığındaki tüm erkeklerin milis kuvvetlerde görev yapmaları zorunlu hale gelmişti. Milis Kuvvetler Yeni Zelanda askeri gücünün büyük bir kısmını oluşturuyor ve savaş durumunda tazeleme eğitimlerine alınarak ordunun bir parçası haline geliyorlardı. Askerlik çağına gelen sağlıklı erkekler yaş gruplarına göre eğitimlere tabii tutuluyorlardı. 14-18 yaş aralığındaki erkekler askeri öğrenci, 18-25 yaş aralığındaki erkekler Bölgesel Kuvvetler, 18-25 yaş aralığında olup askeri gereklilikleri sağlayamayanlar ile 25-30 yaş arasındaki erkekler Bölgesel Kuvvet Yedekleri olarak sınıflandırılıyorlardı. Tüm yaş gruplarındaki erkekler her yıl askeri eğitim kamplarına çağırılmaktaydılar. Kamplara çağırılan erkekler katılış ve ayrılış günleri dışında on bir gün eğitim alıyorlardı. İhtiyaç duyulması halinde belirlenen eğitim süresine dört günlük bir ek yapılabilirdi. Eğitim altına alınan tüm erkeklerin fiziki yeterliliklerine de dikkat edilmekteydi. Askeri eğitimler on dört yaşından itibaren verildiği için askeri öğrenci olarak sınıflandırılan erkeklerin çoğu okula gidiyorlardı. On dört yaşından küçük erkeklerin fiziksel yeterliliklerinin artırılması için gerekli eğitimler ise Eğitim Dairesi ile yapılan protokol gereğince okullarda veriliyordu.⁶

Yeni Zelanda Silahlı Kuvvetlerinin genel yapısı bir sahra ordusu, ordu yedekleri, sahil koruma birlikleri ve muhabere birlikleri olarak düzenlenmişti. Sahra ordusu her adada bir tane olmak üzere iki süvari tugayı ve iki alay olarak

Turkish, Australian and New Zealand Literatures, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011, s.71.)

⁶ *New Zealand Parliamentary Papers*, Volume 3, Section H 19-A, 1914, s.4.

teşkilatlandırılmıştı.⁷ Ordunun barış ve savaş şartlarındaki teşkilatlanmasında herhangi bir yapısal değişiklik yoktu. Bu teşkilatlanmada hiçbir birlik tamamen daimî askerlerden oluşmazken, belirli kadrolar daimî personel tarafından idare edilmekte ve birlik mevcutlarının çoğunluğunu milis kuvvetler oluşturmaktaydı.⁸

Yeni Zelanda Parlamentosunun aldığı karar ile yapılan planlamada Yeni Zelanda Silahlı Kuvvetlerinin

Bölgesel Kuvvetler 30.000

Bölgesel Kuvvet Yedekleri 20.000

Genel Eğitim Birimi (25 yaş altı) 21.000

Genel Eğitim Birimi Yedekleri 14.000

Demiryolu ve Posta Telgraf Birlikleri 4000

olmak üzere toplam 89.000 kişilik bir ordu mevcuduna ulaşılması hedefleniyordu.

Yapılan tüm inceleme ve değerlendirmelerde savaş şartlarına hazır olabilmek için ihtiyaç duyulan tüm unsurlar gözden geçiriliyordu. Hazırlıklar içerisinde sadece asker sayısı ve eğitimler dışında, ihtiyaç duyulabilecek tüm destek unsurlarının sayıları da belirleniyordu. Birlikler için 8.369 adet binek ata, yük çekmek için 9.239 adet ve yük taşımak için de 1.029 adet hayvana ihtiyaç olduğu belirlenmişti. O dönemde Yeni Zelanda'da yaklaşık 400.000 binek hayvan bulunmaktaydı. Askeri ihtiyaçlar göz önünde alındığında bu hayvanların 40.000'i binek 10.000'i de yük taşımak için uygun durumdaydılar. Lojistik unsurlar sadece hayvanlar ile yürütülecek şekilde planlanmamıştı. Yeni Zelanda envanterinde diğer ulaşım ve nakliye görevleri için 4.066 araba, 136 kamyon ve 397 buharlı çeki aracı yer alıyordu. Sahra topçusu 18 librelilik toplar ve 4.5 inçlik havan topları ile donatılırken, dağ bataryaları için yeni toplar sipariş edilmişti. Piyade birlikleri Lee Enfield model piyade tüfeklerini kullanıyorlardı. Yeni Zelanda envanterinde bulunan piyade tüfekleri Bölgesel Kuvvetler ve Bölgesel Kuvvet Yedeklerinin donatılması için yeterli seviyede idi ancak askeri öğrencilerin ve yurttaşlardan oluşturulacak diğer kuvvetlerin donatılmasına yetmiyordu. Süvari alayları ve piyade taburları makineli tüfeklerle donatılmışlardı. Birlikler tarafın-

⁷ A.g.t., s.4.

⁸ A.g.t., s.3.

dan kullanılan mühimmatlar da önemli diğer bir konuydu. O dönemde kıyı savunma birliklerinin ihtiyaç duyduğu mühimmat miktarı yeterliydi ancak diğer birlikler tarafından kullanılanlarda eksiklikler söz konusuydu. Hafif silahların ihtiyaç duydukları mühimmat Koloni Mühimmat Şirketi tarafından üretiliyordu. Şirket eksiklikleri tamamlamaya çalışırken acil durumlarında mühimmat üretim kapasitesini iki katına çıkarabilecek yeterlilikteydi. Askerlerin kullandıkları kıyafetler de Yeni Zelanda'da üretilmekteydi. Yeni Zelanda Silahlı Kuvvetlerinin belirlediği askere alım sayılarına göre kıyafet üretiliyor ve depolarda saklanıyordu. Mühimmat konusunda olduğu gibi kıyafet konusunda da üreticiler gereklilik halinde kapasitelerini arttırabilecek durumdaydılar.⁹

Askeri Eğitimler

Vatandaşların yıllık tabii oldukları askeri eğitimlerin dışında ülke genelinde eğitim veren atış kulüpleri yer almaktaydı. Ülkenin çeşitli bölgelerinde bulunan 204 adet atış kulübü Yeni Zelanda Silahlı Kuvvetlerinin belirlediği standartlara göre faaliyet gösteriyorlardı. Kulüpler belirli aralıklarda üyelere atış eğitimi vermekteydiler. Kulüplerin kontenjanları en az 15 en fazla ise 100 kişi olacak şekilde belirlenmişti. Kulüplere 15 ile 55 yaş aralığındaki kişilerin üyelikleri kabul ediliyor ve atış eğitimi gören tüm vatandaşlar Bölgesel Kuvvetlerin ikincil yedeği olarak kabul ediliyorlardı. Üyelerin atış eğitimlerini başarı ile bitirmeleri ise zorunluydu. Eğitim süresince her üyeye 150 adet mermi tahsis edilirken, vatandaşların atış kulüplerine ulaşımında devlet tarafından bazı ayrıcalıklar da tanınıyordu. Üyeler atış kulübüne eğitim almak için gitmek istediklerinde devlet demir yollarını 100 mile kadar olan mesafelerde ücretsiz olarak kullanabiliyorlardı. Atış kulüplerinin giderleri için Yeni Zelanda Hükümeti tarafından yıllık olarak 20.000 Sterlin ödenek ayrılmıştı.¹⁰

Yeni Zelanda Silahlı Kuvvetleri düzenli bir ordu olabilmek yolunda büyük çabalar harcamasına rağmen Ian Hamilton Yeni Zelanda Silahlı Kuvvetlerindeki eğitimlerin tamamlanması için zamana ihtiyaç olduğunu düşünüyordu. Ian Hamilton'a göre Yeni Zelanda Silahlı Kuvvetlerin durumunu savaş için pek de iç açıcı değildi. Son üç yılda Yeni Zelanda Silahlı Kuvvetleri büyük mesafeler kaydetmişti ancak mevcut durumun savaş için tam hazır olduğu söylenemezdi.

---

⁹ A.g.t., s.5.

¹⁰ A.g.t., s.6.

Eğitim süreci aynı şekilde devam ederse Yeni Zelanda Silahlı Kuvvetlerinin gelecek dönemlerde ciddi bir askeri güç olacağı konusunda olumlu görüşleri olan Ian Hamilton, gözlemlenen ilerlemede Yeni Zelanda vatandaşlarının eğitimlere katılım ve vatansızlıklarının büyük etkisi olduğu düşünüyordu.¹¹

Yeni Zelanda'da ulusal bir ordu yaratabilmek adına oluşturulan sistemde, genç yaşta erkek çocuklar askeri eğitime tabi tutuluyorlardı. Özellikle askeri öğrenci olarak sınıflandırılacak küçük yaşta erkekler okullarda askeri olmasa da fiziki eğitime tabi tutuluyorlardı. Bu durum başta çocuklar, aileler ve okul yöneticileri üzerinde büyük bir sorumluluk yaratıyordu. Çocukların zorunlu olarak tabi tutuldukları eğitimler toplum üzerinde ciddi bir rahatsızlık yaratabilirdi. Ancak Ian Hamilton yapmış olduğu görüşmelerde ve bu konuda aldığı sayısız mektupta olumsuz hiçbir görüşe rastlamamıştı. Erkek çocuklar ve aileleri başta olmak üzere toplumda, izlenen politika ve faaliyetler konusunda büyük bir heyecan ve memnuniyet gözlemlenmekteydi.¹²

Yeni Zelanda birlikleri yıllık planlar dahilinde belirli dönemlerde eğitiliyorlardı. Bu eğitimler süresince dahil oldukları birliklerde eğitime katılıyorlardı. Savaş durumunda ise bu küçük birlikler daha büyük birliklerin birer parçası olarak görev alacaklardı. Her asker yıllık eğitimini bağlı bulunduğu birliğin bünyesinde gerçekleştirdiğinden ve tüm birlikler aynı zamanda eğitime katılmadıklarından, küçük birlikler büyük yapılar halinde eğitime tabi tutulamamaktaydılar. Savaş hazırlıkları söz konusu olduğunda askerlerin karma ve toplu birlikler halinde nasıl hareket edeceklerini öğrenmeleri gerekiyordu. Her asker mangadan tugaya kadar tüm büyüklüklerdeki birliklerin bir parçası olarak hareket etmeyi bilmeliydi. Büyük birlik eğitimleri kara harekâtı düzeninde ve bilmedikleri bir coğrafyada hareket ediyorlarmış gibi kurgulanmalıydı.¹³

Birlik Eğitim Seviyeleri

Birliklerin düzenleri oluşturulurken o birliğin tüm kadrosu önceden belirlenmişti. Hazırlanan bu kadrolarda birlik komutanlarının tamamı daimî personellerden oluşturulmuştu. Birliklerin komuta yapısı daimî personellerden oluşsa da genel mevcudun büyük çoğunluğunu geçici askerler oluşturuyordu. Geçici askerlerin yıllık eğitimleri kendi birlik komutanları tarafından değil merkezi

---

¹¹ A.g.t., s.6.

¹² A.g.t., s.8.

¹³ A.g.t., s.16.

eğitim personeli tarafından verilmekteydi. Eğitimlerin bu şekilde verilmesi farklı konum ve birliklerdeki tüm askerlerin aynı eğitimi almasını sağlıyordu ancak bu düzenin yarattığı bazı sorunlar da vardı. Tüm temel eğitimlerin eğitici personel tarafından verilmesi birlik komutanlarının kendi idarelerindeki askerleri yeterli seviyede tanımalarının önüne geçiyordu. Birlik komutanları askerlerle yeteri kadar eğitim zamanı geçirmediğinden askerler ile komutan arasında zor şartlarda belirleyici olacak olan aidiyet ve itaat duyguları gelişmiyordu. Eğitim personeli tarafından verilen eğitimler süresince askerlerin disiplin ve itaat seviyeleri iyiydi. Ancak asıl disiplin ve itaat zor şartlar altında ortaya çıkacaktı. Askerlere zor ya da yanlış gelen emirler verildiğinde askerler istenilen disiplin seviyesini koruyamıyorlardı. Bu konunun en büyük sebebi birlik komutanları ile askerler arasındaki duygusal bağın kurulamamış olmasıydı. Bu açıdan bakıldığında Yeni Zelanda birliklerinin disiplin seviyeleri yetersiz olarak derecelendirilebilirdi. Birlik komutanları idarelerindeki askerlerin çoğunun ismini dahi bilmiyorlardı. Aile ve işlerini bırakarak eğitim kamplarına gelen askerler zaten duygusal olarak kendilerini yalnız hissetmekteydiler. Komutanları ile gerekli bağı oluşturamamış olmaları da aidiyet duygularının gelişmesini güçleştiriyordu. Eğitim süresince subaylar askerlere eğitim vermek konusunda hevesliydi ancak askerlerin yaklaşımının aynı olduğu pek söylenemezdi. Askerler arasında bir tedirginlik hakimdi. Subaylar ile askerler arasında yeterli iletişim kurulamamıştı. Askerler bilmedikleri bir konu olduğunda kendi içlerinden birine sormakta ya da bildikleri bir konuyu diğer askerlere aktarırken daha rahat davranıyorlardı.¹⁴

Yaşanan bu aksaklıkların giderilmesi yine birlik komutanlarının çabası ile aşılabilecek bir durumdu. Birlik komutanları askerleri ile ilgili her konuyu bilmeliydiler. Komutanlar askerlerinin tüm karakter özelliklerine hâkim olmalı ve askerler komutanlarının emirlerine ihtiyaç duymaksızın bir bakışları ile komutanlarının kendilerinden ne istediğini fark edebilecek yeterliliğe gelmek zorundaydılar.¹⁵

Yeni Zelanda Silahlı Kuvvetleri mevcudunun büyük kısmını oluşturan piyade birlikleri eğitim ve tatbikatlarda yalnız ve diğer birliklerle toplu olarak da gözlenmişti. Piyade askerlere aldıkları eğitim ya da içinde buldukları durum ile ilgili sorular yöneltildiğinde, askerlerin sadece bir kısmı içerisinde oldukları

---

¹⁴ A.g.t., s.21.

¹⁵ A.g.t., s.22.

durumu ve yürütülen faaliyetleri açık bir şekilde ifade edebiliyorlardı. Askerlerin geri kalan kısmı ise ne içerisinde buldukları durumun ne de amaçlarının farkında bile değillerdi. Aslında birliklerin idaresindeki komutanlar yetenekli ve eğitimliydi ancak birlik idaresinde karşılaştıkları problem ve zorluklarda nasıl hareket edeceklerini bilemiyorlardı. Askerlerin yetersizliklerinin sorumlusu kendileri değil komutanlarıydı. Manevra tatbikatlarında piyade birlik komutanları belirlenen mesafeleri kat etmek konusunda aceleci davranıyorlardı. Savaş zamanında bir piyade birlik komutanının birliğinin ilerlemesi konusunda ilk ve en çok düşünmesi gereken konu askerlerin durumu ve ilerledikleri arazinin yapısı olmalıydı. Her komutan bir yeri ele geçirmesi söz konusu olduğunda askerlerinin o bölgede gerekli koruma mevzileri bulup bulamayacaklarını, eğer bu bölge bir düşman mevziisi ise düşmandan geriye kalan silahlardan faydalanıp faydalanamayacağını düşünmek zorundaydı. Yeni Zelanda piyade birlikleri tatbikatlarda sürekli büyük mesafeler kat etmeye çalışıyorlardı ki barış zamanında tatbikatları bu şekilde uygulamak savaş zamanında büyük sorunlara yol açabilirdi.¹⁶ Ian Hamilton'a göre Yeni Zelanda piyade birlikleri sıkı eğitimlerle birlikte harekate hazır hale gelebileceklerdi ancak halen düzeltilmesi gereken aksaklıklar mevcuttu.¹⁷

Ian Hamilton tarafından yapılan incelemelerin büyük kısmı piyade birliklerini ilgilendirse de diğer sınıflardaki birliklerin faaliyetleri de denetlenmişti. İncelemelerde demiryolu ve posta telgraf birlikleri kendilerinden istenen görevleri büyük birer özveri ve kabiliyetle yerine getirmekteydiler. Bu sınıfta çalışan personel kendi konularında uzmanlaşmış ve çözüm odaklı kişilerdi.¹⁸ Süvari birliklerinin durumu ise piyade birliklerine göre çok daha iyiydi. Süvari birliklerindeki komutanlar birliklerine hakimdiler. Eğitimci kabiliyetli, askerler ise istekli bir duruş sergiliyorlardı. Süvari birliklerindeki at ve asker sayı dağılımları oldukça iyi durumdaydı. Süvari birliklerinin sahip olduğu atlar iyi cinslerdendi ve kullanılan ekipman da oldukça iyi hazırlanmıştı. Tatbikatlarda süvari takımlarının hareket düzenlerinde iyi konumlandıkları ve oldukça hızlı hareket edebildikleri fark edilmişti. Sahra topçu birliklerinin de genel eğitim düzeyleri iyi durumdaydı. Barış zamanında bir kısım daimî asker eğitim ve savaş ihtiyaç-

---

¹⁶ A.g.t., s.24.

¹⁷ A.g.t., s.25.

¹⁸ A.g.t., s.9.

ları için sahra toplarını depolarda kullanıma hazır bir şekilde muhafaza etmekteydi.¹⁹ Müşterek hareketlerde piyade birlikleri sahra topçusunun rahat manevra yapabilmesi için emniyetli bölgeler oluşturuyorlardı ve sahra topçusu kendisine verilen her görevi başarıyla yerine getirebiliyordu. Topçu birliklerinde verilen eğitim piyade birliklerine kıyasla daha teknik konuları içeriyordu. Topçu eğitimleri daha karmaşık gibi gözükse de bir topçu asker eğitimini tamamlayıp yetkin bir şekilde göreve başlayana kadar bir piyade askerinden daha kısa eğitim sürecine ihtiyaç duymaktaydı.²⁰ İstihkam birlikleri ise Yeni Zelanda silahlı kuvvetleri içerisindeki en eğitilmiş ve göreve hazır sınıf olarak değerlendirilebilirdi. Kendilerine verilen görevleri oldukça hızlı ve başarılı bir şekilde yerine getiriyorlardı.²¹

İdari Aksaklıklar

Yeni Zelanda ordusunda birlik komutanları birliklerinin tüm askeri, idari ve mali işlerinden sorumluydular. İncelemelerde teşkilatlanma ve görev dağılımı konusunda da bazı aksaklıklara rastlanmıştı. Ian Hamilton idari ve mali konuların tek bir çatı altında toplanması gerektiğini düşünüyordu. Komutanlar idari ve mali sorumluluklardan arındırılarak sadece askeri konular ile ilgilenmeliydiler. Mali konular savaş zamanında birliklere lojistik destek sağlayacak birimin sorumluluğunda olmalıydı. Böylelikle mali konular rahatlıkla idare edilebilecek, askeri konularda vakit ve işgücü kaybı önenebilecekti. Askeri birliklerde görevlendirilecek personelin tamamı askeri statüde olmalı ve sivil statüde çalışan olmamasına dikkat edilmeliydi. İdari görevleri icra edecek personel hiyerarşik olarak üst seviyede olmalı ve personelin atama, tayin ve terfi gibi işlemlerini yönetmeliydi. Bu birimdeki görevliler sadece ihtiyaçları kadar askeri eğitime tabii tutulmalı ve kendi konularında uzmanlaşmaları sağlanmalıydı. Mali konular birliklerin askeri idarelerinden sorumlu komuta kademesi ile paylaşılmamalıydı.²² Askere alınan tüm erkeklerin hizmete başladıkları andan itibaren tüm askerlik safahatları boyunca kayıtları merkezi bir kayıt ofisi tarafından tutulmalı ve saklanmalıydı. Birliklerde kayıt işleri ve depolama işleri iki farklı birim tarafından yürütülmeliydi. Bölge komutanları sadece askerlerin eğitimlerinin

---

¹⁹ A.g.t., s.24.

²⁰ A.g.t., s.23.

²¹ A.g.t., s.24.

²² A.g.t., s.9.

den ve yürütülecek askeri görevlerden sorumlu olmalıydılar. Kayıt işlerini yürüten birim doğrudan Merkez Komutanı ya da Ordu Karargahına karşı sorumlu olmalıydı. Kayıt işlerinden sorumlu komutan bölge komutanın astı olmalı ve birlik komutanlığı görevi üstlenmemeliydi. Kayıt ofisi tüm askerlerin şahsi dosyalarının tutulduğu, savaş ve barış zamanlarında nerelerde görev yaptığının takip edildiği bir yer şeklinde düzenlenmeliydi. Britanya'da Merkezi Kayıt Ofisi Güney Afrika savaşından sonra kurulmuştu ve Yeni Zelanda da benzeri bir sistemin kurulması faydalı olabilirdi.²³

Savaş Hazırlıkları ve Trentham Kampı

Savaşın başlamasıyla birlikte Yeni Zelanda Savunma Bakanlığı askerlerin eğitilebileceği merkezi bir kamp kurulması kararını aldı. Kampın İngiliz Keşif Kuvvetlerinde görevlendirilecek Yeni Zelandalı askerlerin cepheye sevk edilmeden önce konuşlanacakları ve eğitim görecekleri bir tesis olarak kullanılması planlanıyordu.²⁴ Bu amaçla bazı incelemelerde bulunuldu ve kampın Trentham bölgesinde kurulması kararlaştırıldı. Trentham bölgesi askeri karargâh ve hastanenin bulunduğu Wellington şehrinin yaklaşık 13 km dışına bulunuyordu. Bölge ulaşım için demiryoluna ve su ihtiyacının karşılanabilmesi için Hutt nehrine oldukça yakın olması nedeniyle avantajlı bir konuma sahipti. Kamp alanı yaklaşık 5000 dönüm araziden meydana gelirken bunun üçte biri düz araziydi. Düz arazinin bir kısmı bataklık olsa da kamp faaliyetlerine engellemiyordu. Geri kalan arazinin taşlık ve çalılık olmasına ise askeri tatbikatlar için uygun bir ortamı sağlıyordu. Bu araziye ek olarak askeri yetkililer Wellington Yarış Kulübüne ait olan bir kısım arazinin de kullanım hakkını almışlardı. Bu alan askeri yürüyüş ve tatbikatlar için yeterli büyüklüğe sahip olmasa da kamp faaliyetleri için kullanışlıydı. İhtiyaç durumunda kamp civarındaki arazi sahipleri içlerindeki binalarla birlikte arazilerinin askeri faaliyetler için kullanabileceği konusunda izin de vermişlerdi. Genel olarak kamp arazisinin yapısı süvari birlikleri için pek olmasa da piyade birliklerinin eğitimleri için oldukça uygundu.²⁵ Kamp arazisi belirlenirken jeolojik araştırmalar müdürü de incelemelerde bulunmuş ve kamp arazisinin eğimi, toprak özellikleri ve su kaynaklarıyla ilgili bazı analizler yapmıştı.²⁶ Kamptaki su kaynaklarından alınan örnekler resmi incelemeye

²³ A.g.t., s.12.

²⁴ *Featherston Military Training Camp and the First World War 1915–27*, Ministry for Culture and Heritage Yayınları, Wellington, 2011, s.3.

²⁵ *New Zealand Parliamentary Papers*, Volume 3, Section H 19-B, 1915, s. XII.

²⁶ A.g.t., s. X.

gönderilmiş ve kullanılabilir oldukları sonucuna varılmıştı.²⁷ Ayrıca kamp bölgesinin meteorolojik özellikleri yağış miktarları ile kış ve yaz aylarındaki iklim koşulları da incelenmişti. Yağışların arttığı dönemlerde kullanılan kamp arazisinin çamurlanmaması ya da bataklık haline gelmemesi arzu edildiğinden kamp bölgesindeki çakıl miktarına büyük önem veriliyordu. Yağışlarla birlikte arazinin çamurlanması; askeri faaliyetleri etkileyeceği gibi sağlık sorunlarını da ortaya çıkarabilirdi. Bölgenin coğrafi incelemeleri yapılırken bölge sakinlerinin iklim, toprak özellikleri ve diğer konulardaki görüşleri de alınmıştı. Çevre sakinlerinden edinilen bilgilerde Trentham bölgesinin yaz aylarında oldukça tozlu olduğu bilgisi göze çarpmaktaydı. Kamp bölgesinde yapılan yol çalışmaları ile kamp bölgesinin yazın tozdan kışın ise çamurlanmadan kurtarılması planlanıyordu. Meteoroloji müdürlüğünden görevlendirilen Uzman Bates yaptığı tüm çalışmalar sonucunda Terentham bölgesini hastalıklardan uzak bir yer olarak nitelemişti.²⁸

İngiliz Keşif Kuvvetine görevlendirilen birliklerin sevkiateatlarının ertelenmesi üzerine ilk olarak bu birliklerin bir kısmı Trentham kampında konaklatıldılar. Trentham kampının ilk konukları 2000 kişiden oluşan Süvari Tugayıydı. Askerlerin cepheye gönderilmesinde yaşanan aksaklıklardan sonra sadece askerlerin değil cepheye gidecek ikmal malzemelerinin de Trentham kampında barındırılmasına karar verildi. Bu kararla birlikte Trentham kampı cepheye sevk edilen birliklerin sevk öncesi geçici konaklama yeri haline geldi.²⁹ Kamp başlangıçta bir çadır kampı görünümünde olsa da sahip olduğu olanaklar ile 2000 askerinin aynı zamanda konaklayabileceği bir yer olarak Ekim 1914 itibariyle faaliyete başladı.³⁰

Kampa gelecek yeni birlikler olması durumunda levazım subayı birliklerin sayısı ve cinsine göre gerekli hazırlıkların yapılmasından sorumluydu. Yeni birlikler kampa vardıklarında tüm askerlere battaniye ve sugeçirmez branda tahsis ediliyordu. Askerlere yaz döneminde iki kış döneminde ise üçer adet battaniye ayrılmıştı. Her sekiz askere bir tane olmak üzere çadır kurulmasına yarayacak direk vb. malzemeler verilmekteydi. Askerler yatacakları yer için kendilerine verilen samanı kullanmak zorundaydılar fakat kamp kantininden 2 sterlin karşılığında şilte de satın alabiliyorlardı. Askerlere kampa katıldıklarında istih-

---

²⁷ A.g.t., s. XII.

²⁸ A.g.t., s. XI.

²⁹ A.g.t., s. XII.

³⁰ A.g.e., s. 3.

kak olarak kampta giyilecek üniforma, palto, şapka, gömlek, atlet, şifonyer, kazak, iki çift çorap, bir çift bot, havlu ve yemek gereçleri veriliyordu. İkinci çift bot, asıl üniforma ve ekipmanlar ise göreve sevk edilecekleri zaman kendilerine tahsis ediliyordu. Kamp sınırları içerisinde sivil bir girişimci tarafından işletilen bir kantin vardı. Askerler kendilerine verilen bot ve iç çamaşırlarının dışında istedikleri kadar malzemeyi kamp kantininden satın alabiliyorlardı.³¹

Yeni Zelanda Savunma Bakanlığı Ocak 1915' de Trentham kamp bölgesinde 120 subay 3500 askerin barınabileceği ve kampta kullanımına ihtiyaç duyulan hastane gibi diğer yapılar için barakalar inşa edilmesine karar verdi. Yapılması planlanan yeni barakaların inşaatına Mart 1915 itibariyle başlandı ancak kötü hava şartları nedeniyle süreç planlandığı gibi gitmedi. Trentham kampının fiziki şartlarının iyileştirilmeye çalışıldığı o dönemde kampa yeni askerler sevk edilmeye devam ediliyordu. Fiziki gereklilikler henüz yerine getirilememiş olmasına rağmen kampın mevcudu Ocak 1915'te 4000 Mayıs 1915'te ise 7000 kişiye kadar ulaşmıştı. Kamp olanakları bu kadar fazla askerin sağlıklı bir şekilde konaklamasına olanak verecek düzeyde değildi. Kampta kontrolsüz şekilde artan asker sayısı hijyen sorunlarını da beraberinde getirdi. Askerler arasında solunum yolu enfeksiyonları, kızamık ve menenjit vakaları sıklıkla görülmeye başlanmış ve hatta bir salgın düzeyine ulaşmıştı. Oluşan ani salgınla birlikte 27 asker kampta hastalıklar nedeniyle hayatını kaybetti.³² Bu olay sonrasında Yeni Zelanda Savunma Bakanlığı yaşanan ölüm vakalarını ve aksaklıkları incelemek üzere bir heyet görevlendirdi.³³

Trentham kampında yaşananları incelemek üzere görevlendirilen heyet vakit kaybetmeksizin incelemelerine başlamıştı. Heyet yapacakları incelemenin planını hazırlamak üzere 13 Temmuz 1915 günü bir toplantı düzenledi. Heyet soruşturma süresince izleyeceği planı hazırlamak üzere çalışmalar yaparken kendilerine Yeni Zelanda Başsavcısı da eşlik ediyordu. Başsavcı çalışmalar esnasında heyete idari olarak yardımcı olmaktaydı ancak kendisine aktif olarak görev verilmediğinden soruşturma süresince heyetin dışında tutulacaktı. İlk iş olarak yaşananlara tanıklık etmiş olanların ya da herhangi konuda şikâyetle bulunmak isteyenlerin ifadelerine başvurulmasına karar verildi. Heyet tarafından Trentham kampında yaşananlarla ilgili tanıklık etmek isteyenleri bilgilendirmek

---

³¹ A.g.t., s. X.

³² A.g.e., s. 3.

³³ A.g.t., s. III.

üzere kuzey Palmerston'un da içerisinde bulunduğu dört merkezde gazete ilanları verildi ve iletişime geçecek kişilerle görüşmek üzere iki kişi görevlendirildi. 16 Temmuz 1915 ile 10 Ağustos 1915 tarihleri arasında tanıkları dinlemek adına 22 oturum gerçekleştirildi. Alınabilecek tüm ifadeler soruşturmanın doğru ilerlemesi için son derece önemliydi. İfade vermek isteyenlerin sadece Trentham kampındakiler olması beklenmediğinden tanıklar uzak mesafelerden gelmek zorunda kalabilirlerdi. O dönemde sivil mahkemeler kişileri mahkemelerde tanıklık yapmak üzere çağırdıklarında çağrılan kişilerin yol ve konaklama masrafları belli bir tarife üzerinden karşılanmaktaydı. Heyet yaşanabilecek aksaklıkları önlemek ve tüm tanıklarla görüşme imkânı bulabilmek adına 17 Temmuz'da bir bildiri yayınladı. Bildiride Trentham kampında yaşananlarla ilgili tanıklık yapmak isteyen kişilerin masrafları da sivil mahkemelerde uygulandığı gibi karşılanacaktı. Gönüllü tanıkların ifadeleri alınmaya devam edilirken kampta bulunan askerlerden bazıları rastgele seçilerek ifadeleri alındı. Kısa süre içerisinde dinlenen tanık sayısı yüze ulaşmıştı.³⁴ Heyet mümkün olduğunca çok tanıkla görüşmeye çalışıyordu ancak soruşturmanın gidişatını değiştirebilecek bazı tanıklar İngiliz Keşif Kuvvetinde görev almak üzere kamptan ayrılmışlardı. Bir yandan tanık ifadeleri alınırken bir yandan da görevliler hastanelerde incelemelere başlamışlardı. Heyetin görevi yaşananları belirlemek ve rapor etmekle sınırlı olduğundan, idareci ve tanıklarla yapılan görüşmelerde sadece kampta yaşananlar doğru ve ayrıntılı bir şekilde ortaya çıkarılmaya çalışılıyor, yapılması gereken düzenlemelerle ilgili herhangi bir planlama yapılmıyordu.

Heyet soruşturma sürecinde herhangi bir yanlış yönlendirme ya da suçlamaya neden olmamak için öncelikle Trentham kampı ve Yeni Zelanda Silahlı Kuvvetlerindeki yapılanmayı kavramak adına da bazı incelemelerde bulundu.³⁵ Yeni Zelanda Silahlı Kuvvetleri Levazım Komutanı birliklerin ihtiyacı olan her türlü askeri, tıbbi ve yaşamsal malzemenin temini ve tedarikinden sorumluydu. Merkez Komutanının idaresinde ise Sağlık Hizmetleri Müdürü olarak görev yapan bir Sağlık Subayı bulunmaktaydı. Karargâh bünyesinde görevlendirilen bu Sağlık Subayı sağlık personelinin atanması, görevlendirilmesi ve tüm hizmetlerinin kontrolünden sorumluydu. Ayrıca Sağlık Subayının sorumluluklarının içerisinde hastanelerin, personel ve malzeme olarak ihtiyaçlarının eksiksiz olarak karşılanması, savaş nedeniyle oluşturulan eğitim kamplarının hijyeni, buralarda görev yapan sağlık personelinin eğitimleri ve askere alınan tüm kişilerin

---

³⁴ A.g.t., s. V.

³⁵ A.g.t., s. VI.

sağlık kontrollerinin yapılması da vardı.³⁶ Sağlık hizmetlerini ilgilendiren idari yapı bu şekilde iken Yeni Zelanda hükümeti idari bir değişikliğe giderek Askeri Hastaneler Müdürü adında bir kadro oluşturdu. Askeri Hastaneler Müdürü kadrosu oluşturulduğunda Sağlık Hizmetleri Müdürü kadrosuna son verilmişti ancak sağlık hizmetleri ile ilgili görevler iki kadro arasında tekrar düzenlenmişti. Yeni düzenlemede Askeri Hastaneler Müdürü Trentham kampı ve diğer yerlerdeki sağlık hizmetlerinden sorumlu hele gelmişti. Askeri Hastaneler Müdürü sağlık hizmetlerinin devamlılığı ve ambulans personelinin eğitimi konusunda Başkomutana karşı sorumlu olmuştu. Hükümetin yaptığı düzenlemede sağlık hizmetlerinin iyileştirilmesi hedef alınsa da heyetin yaptığı incelemelerde iki sağlık müdürüne de görev ve sorumlulukların net bir şekilde bildirilmediği tespit edildi. Yetki ve sorumluluklar konusunda yapılan diğer bir değişiklik de müdürlerin sorumlu oldukları üst birimin değişmesiydi. Eski uygulamada Sağlık Hizmetleri Müdürü Merkez Komutanına karşı sorumlu iken yeni uygulamada iki müdür de tüm sağlık faaliyetleri konusunda Başkomutan vasıtası ile direkt olarak Savunma Bakanına karşı sorumlu hale getirilmişlerdi. Dolayısıyla yeni düzenlemede Merkez Komutanının sağlık hizmetleri konusunda bir sorumluluğu kalmamıştı. Üst idarede yetki ve sorumlulukların belirlenmesi konusunda aksaklıklar yaşansa da asıl sorumluluk kamp idarecilerindeydi. Trentham Kampı, Kamp Komutanı tarafından idare edilmekteydi. Kamp Komutanının komutasında direkt olarak kendisine bağlı Sağlık Subayı, Levazım Subayı ile Tedarik ve Ulaştırma Subayı görev yapmaktaydı. Kamptaki Sağlık Subayı görevinin sürekli olarak farklı personeller tarafından icra edilmesi nedeniyle de sağlık faaliyetlerinin devamlılığı söz konusu olmamıştı.

Trentham kampında sağlık subayı görevi sırasıyla

Albay Mc Killop - Ekim-Kasım 1914 (Geçici Görevlendirme)

Binbaşı Holmes - Aralık 1914- 13 Şubat 1915 (Geçici Görevlendirme)

Binbaşı Fyffe - 13 Şubat 1915- 17 Nisan 1915 (Geçici Görevlendirme)

Binbaşı Mc Guire - 19 Nisan 1915- 19 Mayıs 1915 (Geçici Görevlendirme)

Binbaşı Mc Ara - 19 Mayıs 1915- 12 Haziran 1915 (Geçici Görevlendirme)

Binbaşı Stont - 12 Haziran 1915- 29 Haziran 1915 (Geçici Görevlendirme)

Albay Morice - 29 Haziran 1915 (Atama)

³⁶ A.g.t., s. VII.

tarafından icra edilmişti.

Askeri Hastaneler Müdürünün göreve gelmesi ve Albay Morice'in Sağlık Subayı olarak atanmasıyla birlikte Trentham Kampı ve hastanelerin idaresi devamlı bir sağlık personelinin sorumluluğuna verilmiş oldu.³⁷ Kampta hasta askerlerin ilk müdahale ve tedavilerinin yapılması için büyük bir çadır oluşturulmuştu. Doktor günün belirli saatlerinde burada bulunarak askerlerin teşhis ve tedavilerini gerçekleştiriyordu. Kamp içerisindeki bu sıhhiye çadırında hastaların muayenelerinin yapıldığı bir alan, ilaçların saklandığı diğer bir alan ile sınırlı sayıda yatak bulunmaktaydı. Eğer bir asker hasta olduğunu beyan ederse, görevli sağlık onbaşısı hastayı sıhhiye çadırına götürüyor, muayenesi yapılan askerin kamp sınırları içerisinde mi yoksa hastanede mi tedavi edileceği doktor tarafından belirleniyordu. Vizite saatleri dışında acil hastalara sıhhiye astsubayı müdahale ediyor ve gereken duruma göre tedavi uygulanıyordu. Hastalanan askerlerden durumu hafif olanların hızlı bir şekilde tedavileri yapılmakta ve görevlerine bir an önce dönmeleri istenmekteydi. Durumu hastaneye sevk edilecek kadar ağır olmayan ancak hızlı bir şekilde görevlerine dönmelerine imkân olmayan askerler çadırlarında istirahat gönderiliyor ve bir sonraki viziteye kontrol için gelmeleri isteniyordu. Durumu daha ciddi olan hastalar ise Wellington hastanesi gibi hastanelere gönderilerek gerekli müdahaleler yapıyordu. Sağlık Subayı kamp Levazım Subayı eşliğinde her gün kampta hijyen konusunda kontrollerde bulunurken, kamptaki hasta askerler konusunda da günlük olarak Kamp Komutanına rapor veriyordu.³⁸

Kampta hijyen sağlayabilmek amacıyla atık suların tahliye edilmesi için drenaj sistemleri oluşturulmuştu. Özellikle yemekhanelerden çıkan yağlı suların süzülmesi için özel çukurlar oluşturulmuş ve drenaj sistemi ile bağlantılı hale getirilmişlerdi. Kampa sevk edilen asker sayıları arttığında drenaj ve süzme çukurlarının sayıları artırılarak mevcut sisteme ilave ediliyorlardı. Kamp idaresi ihtiyaç duyulduğunda atık sistemleri üzerine çalışmalar yapmış olsa da sonuçlar memnun edici seviyede olmamıştı. Heyetin incelemelerinde kamp ilk kurulurken sosyal hizmetlerden yardım istenerek kaptaki tüm drenaj sistemlerini ve yolları yapmaları istenebilirdi. Böylelikle hem sıhhi sorunlar yaşanmayacak hem de askerlerin eğitimlerine daha fazla zaman ayrılabilirdi. Kamp ilk açıldığında çadırların bulunduğu bölgeden uzak bir mesafede tuvalet çukurları

---

³⁷ A.g.t., s. VIII.

³⁸ A.g.t., s. IX.

oluşturulmuştu. Askerler belirli bir süre bu bölgeleri kullanmışlardı. Bu süre içerisinde çadırlar bölgesinde tuvaletle ilgili herhangi bir şikâyet söz konusu olmasa da ilerleyen dönemde kampa beton duvarlı daimî tuvaletler yapıldı. Yapılan tuvaletler eskilerinde olduğu gibi sıvı atıkları toprağa süzdürme yöntemi ile çalışıyorlar ve katı atıklar belirli aralıklarla temizleniyordu. Böylelikle kullanım sularına ya da askerlerin yaşam bölgelerine atıkların ulaşması önlenmeye çalışılıyordu.³⁹

Görevlendirilen heyetin incelemeleri sonucunda yaşanan ölüm vakalarına Trentham kampındaki hijyen sorunlarının neden olduğu kanaatine varıldı. Hijyen sorununun ana sebebi ise kampta oluşan aşırı yığılmalar ve barındırılacak asker miktarına tesislerin yeterli gelmemesiydi. Tüm bu yaşananlar sonrasında 9 Temmuz'da kampın boşaltılmasına karar verildi. Kampın boşaltılması kararı ile birlikte askerler Trentham kampı civarındaki Waikanae, Rangiotu, Maymorn ve Tauherenikau'daki kamplara sevk edildiler. Yaşanan olaylar sonrasında Yeni Zelanda silahlı kuvvetleri Başkomutanı A.W.Robin 13 Temmuz 1915'te Savunma Bakanı James Allen'a ikinci bir daimi kamp kurulması teklifinde bulundu. Başkomutan askerlerin temel ve atış eğitimlerinin Trentham kampında icra edilmesini, ileri eğitimleri için ise kurulacak yeni kampa sevk edilmelerini öneriyordu. Böylelikle kamplardaki yığılma önlenebilirdi. Ayrıca yeni kamp kurulana kadar askerler diğer geçici kamplarda eğitime devam edebilirler ve bu sayede yeni kampın kuruluş çalışmaları da rahatlıkla yürütülebilirdi.⁴⁰ Başkomutan A.W.Robin Temmuz ortalarında Binbaşı C.R.Macdonald ve Binbaşı N.P.Adams'ı Wairarapa bölgesinde yeni kampın kurulabileceği uygun bir yer bulmak üzere görevlendirdi. Tauherenikau yakınlarındaki Fatherson bölgesi yeni kampın kurulabilmesi için elverişli bir konuma sahipti. Fatherson demiryolu hattına yakın olmanın dışında Hutt nehri ve Trentham kampına da yakın mesafedeydi. Ayrıca bölgenin toprak yapısının eğimli ve taşlık olması nedeniyle gerekli drenaj sistemlerinin kurulmasına olanak sağlayabilirdi. Yeni kampın Fatherson'da kurulmasını uygun gören Başkomutan A.W.Robin 24 Temmuz'da resmi olarak hükümete Fatherson'da yeni bir kamp kurulması teklifini ilettili. Kamp arazisinin hükümet tarafından satın alınması ve kampın kurulmasının maliyeti yaklaşık 50.000 sterlin olacaktı. Yeni Zelanda Hükümeti tarafından Başkomutan A.W. Robin'in önerisi 29 Temmuz'da kabul edildi.⁴¹ Savunma Bakan-

---

³⁹ A.g.t., s. XII.

⁴⁰ A.g.e., s. 3.

⁴¹ A.g.e., s. 4.

lığı Fatherson'da yeni bir kamp yapılmasına ve Trentham kampının iyileştirilmesi konusunda hemfikirdi ancak savaş şartları nedeniyle büyük bir iş yoğunluğu yaşanmaktaydı. Bu nedenle Başkomutan A.W.Robin Savunma Bakanı J.Allen'e kamp yapım işlerinin yürütülmesi için Sosyal Hizmetler Müdürlüğünden destek alınmasını önerdi. Bakanlığın bu teklifi olumlu karşılmasıyla birlikte demiryolları ve ulaştırmadan sorumlu olan Albay E.H.Hiley kampın yapımından sorumlu olmak üzere görevlendirildi. Kampların yapım ve yenilenme sorumluluğu Albay E.H.Hiley'de olsa da kampların yapımı askerler tarafından değil sosyal hizmetler personeli tarafından icra edilecekti. Sosyal hizmetler tüm yapım işlerini üstlenecekti ancak yapıları askeri standartlara uygunluğunun kontrolü Albay E.H.Hiley tarafından kontrol ve takip edilecekti. Savunma Bakanlığının ilk planına göre Fatherson kampı 2500 asker ve 600 atı barındırabilecek baraka, tuvalet, yemekhane, hastane, levazım deposu ve diğer idari binalardan oluşacaktı.⁴² 11 Ağustos'ta Yeni Zelanda Hükümetinin İngiliz Keşif Kuvvetlerinde görevlendirilmek üzere iki tabur daha hazırlanması kararı ile birlikte Fatherson kamp kapasitesinin 3500 kişiye çıkarılması kararlaştırıldı. Bu sayı Ekim ayında tekrar arttırılarak kapasite 4500 kişiye çıkarıldı.⁴³

Yeni Zelanda Silahlı Kuvvetleri Ekim 1914 ile Temmuz 1915 arasında askerlerin eğitimlerini Trentham kampında icra etti. Ocak 1916'dan itibaren askeri eğitimler Trentham ve Fatherson kampı arasında ikiye ayrılarak kamplarda aşırı yığılmaların önüne geçilmeye çalışılmıştı.⁴⁴ Fatherson kampında Trentham kampında yaşanan hijyen sorunlarından ders çıkarılmış ve tüm düzenlemelerle birlikte Fatherson kampı büyük sayılardaki askerlerin eğitim alabilecekleri ve konaklayabilecekleri bir tesis halini almıştı. Fatherson kampında hastalık ve salgınlara karşı ne kadar önleyici tedbirler alınmış olsa da askerler arasında ölüm vakaları yine yaşandı. Yaşanan ölüm vakaları karşılaştırıldığında Trentham kampında 27 kişi hastalıklar nedeniyle Fatherson kampında ise 1916 yılında hastalık nedeniyle 37 kişi hayatını kaybetmişti. Fatherson kampı Trentham kampında yaşananların tekrar yaşanmaması için iyi planlanmış ve kurulmuş bir kamp olmasına rağmen ölüm vakalarının önüne geçilememişti.⁴⁵

---

⁴² A.g.e., s. 6.

⁴³ A.g.e., s. 7.

⁴⁴ A.g.e., s. 11.

⁴⁵ A.g.e., s. 33.

SONUÇ

Birinci Dünya Savaşı öncesinde bir İngiliz dominyonu olan Yeni Zelanda deniz savunmasında İngiltere'den destek alan ve sadece kendi topraklarındaki güvenlikten sorumlu olan yerel bir kuvvet görünümündeydi. Birinci Dünya Savaşının boyutu İngiltere'nin dominyonlarından askeri destek almasını zorunlu kılmıştı. Oluşan gerekliliklerle birlikte Yeni Zelanda Silahlı Kuvvetleri milis bir kuvvet olmaktan çıkarak düzenli bir ordu olma yolunda kapsamlı bir çalışmanın içerisine girdi. Savaş öncesi dönemde ve savaş sırasında Yeni Zelanda hükümeti ve vatandaşları daha önce yüzleşmedikleri bir durumla karşılaşmışlardı. Bu dönemde Yeni Zelanda vatandaşları arasında atalarının geldiği İngiltere'ye karşı büyük bir bağlılık gözlemlenirken, ana vatandaki kardeşlerine destek olmaları gerektiği düşüncesi oldukça yaygındı. Ancak İngilizlere duyulan bağlılık savaş şartları için yeterli değildi. Savaş tecrübesi olmayan bir topluluğun savaş şartlarına hazırlanması kolay olmayacaktı. Yeni Zelanda vatandaşları Birinci Dünya Savaşına bir ulus savunması mantığında yaklaşsalar da askeri tecrübe ve eğitim eksiklikleri büyük problemler yaratmıştı. Yeni Zelanda Silahlı Kuvvetleri savaşa hazırlık döneminde özellikle eğitim eksikliklerini gidermeye çalışsa da askeri idareyi etkileyen yapısal aksaklıkları da gidermeye çalışmıştı. Savaşa hazırlık döneminde özellikle askerlerin eğitim aldıkları kamplarda büyük sorunlar yaşandı. Ölüm vakaları ile sonuçlanan hataları düzeltmek adına yapılan çalışmalarda da beklenen kesin sonuca ulaşılammıştı. Henüz cepheye dahi gitmeden hayatlarını kaybeden askerlerin durumu ileri dönemlerde yapılması gereken çalışmalar konusunda büyük tecrübe kaynağı olmuştu. Bu dönemde her ne sorunla karşılaşılırsa karşılaşılısın Yeni Zelanda artık daha önce yaşamadığı bambaşka bir döneme girmişti. Savaş şartları Yeni Zelanda Silahlı Kuvvetlerinin sadece yerel bir kuvvetten ulusal bir orduya dönüşmesini sağlamamış, Yeni Zelanda'daki İngiliz topluluğunun artık kendilerini yeni bir millet olarak kabul etmeleri düşüncesinin tohumlarını da atmıştı.

BIBLIOGRAPHY

ARŞİV

New Zealand Parliamentary Papers

1914, Volume 1, Section A-01

1914, Volume 1, Section A-06

1914, Volume 3, Section H 19-A

1915, Volume 3, Section H 19

1915, Volume 3, Section H 19-B

KİTAPLAR

ARMAOĞLU, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 16. Baskı, Alkım Yayınları, İstanbul, 2007.

Featherston Military Training Camp and the First World War 1915–27, Ministry for Culture and Heritage Press, Wellington, 2011.

WAITE, Frederik, *The New Zealanders At Gallipoli*, Second Edition, Whitcombe and Tombs Limited, Auckland, 1921.

War 1914-1918 New Zealand Expeditionary Force, New Zealand Military Forces Press, Wellington, 1919.

TEZLER

KİRİŞÇİ, Ayşe Candan, *Nation-Building and Gallipoli: Representations in Turkish, Australian and New Zealand Literatures*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.

Tarih ve GÜNce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
II/4, (2019 Kış), ss. 103-126.

Geliş Tarihi: 20 Kasım 2018

Kabul Tarihi: 31 Ocak 2019

AFET İNAN'IN SOSYO-KÜLTÜREL ÇALIŞMALARI

İsmail UZUN*

Öz

Türkiye'de Atatürk'ün manevi kızı olarak bilinen Afet İnan'ın tarih alanında yapmış olduğu çalışmalar deyim yerindeyse sayfanın arka yüzünde kalmış gibidir. Afet İnan 11 Ekim 1925 tarihinde 17 yaşında bir genç kız olarak dönemin Cumhurbaşkanı olan Mustafa Kemal ile tanışması sayesinde figüranlıktan başrol oyuncululuğuna doğru adımını atmıştır. 09 Ocak 1936'da Ankara'daki Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesinde ilk açılış dersini veren Afet İnan, 1942 yılında doçent, 1950 yılında profesör olmuş olup 1977 yılında aynı üniversiteden kendi isteği ile emekli olmuştur. Dünyanın önde gelen antropologlarından olan Eugene Pittard'ın öğrencisi olarak yetişen Afet İnan hem Türkiye'de hem yurt dışında birçok kültürel ve bilimsel projeye imzasını atmıştır. Afet İnan'ın Antropoloji ve Arkeoloji alanında yapmış olduğu çalışmalar Türk Tarih Tezi ile uyumluluk içerisinde şekillenmiştir. Afet İnan, Türk Kadınının belediye ve milletvekili seçimlerinde haklarının kazanmasında ve Türk kadınının çağdaşlaşmasında çok değerli hizmetleri olmuş bir Cumhuriyet kadını olmasının yanı sıra Atatürk'ün fikir arkadaşlığını yaparak cumhuriyet tarihine en yakından tanıklık eden ve yaşadıklarını kayıt altına alan ender kişilerden birisidir. Bu çalışma toplanan yeni veriler ile Afet İnan'ın kültürel/sosyal faaliyetlerini ve fikirlerini ortaya çıkartmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Afet İnan, Antropoloji, Arkeoloji, Kadın Hakları

SOCIO-CULTURAL STUDIES OF AFET İNAN

Abstract

Known as the adopted daughter of Atatürk, Afet İnan's studies were hidden. As a 17 years old girl, meeting with Atatürk totally changed her life. She gave the first opening lesson of the Faculty of Language, History and Geography of Ankara University in 9th January 1936. She became associate

---

* Dr, isouzun@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-9827-5103.

professor in 1942 and professor in 1950. She retired from the same university in 1977. As a student of the prominent anthropologist Eugene Pittard, Afet İnan had many cultural and scientific studies both in Turkey and outside of the country. Her studies in anthropology and archaeology were shaped in coherent with the Turkish Thesis of History. Afet İnan was not only the one who had a great support for the Turkish women to gain the right to be selected in municipality and parliamentary elections, but also was the closest witness of the history of republic and one of the people who recorded the life of Atatürk. The aim of this study is to reveal the cultural and social events and thoughts of Afet İnan in accordance with the new data.

Key Words: Afet İnan, Anthropology, Archaeology, Women Rights.

Giriş

Türkiye’de antropolojik çalışmalar 1925 yılında İstanbul Darülfünun Tıp Fakültesi bünyesinde “*Türkiye Antropoloji Tetkikat Merkezi*” adı ile kurulmuştur. ¹1927 yılında İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi asistanlarından Dr. Şevket Aziz Kansu antropoloji alanında uzmanlaşmak üzere Paris Antropoloji Okulu’na gönderilirken, 1934 yılında Seniha Tunakan Almanya Berlin Üniversitesi’ne, 1935 yılında Muzaffer Süleyman Şenyürek Amerika Birleşik Devletleri Harvard Üniversitesi’ne, 1936-1938 yılları arasında Afet İnan İsviçre Cenevre’ye Prof. Dr. Eugene Pittard’ın² öğrencisi olarak gönderilmiştir.³

Toplumların “*ırksal*” bir köken bulma hevesinde olduğu, Alman Nazi antropolojisine karşı brakisefal olmanın uygar olmak ile eşanlı görüldüğü bir dönemde Afet İnan’ın dünyanın en geniş anketini düzenleyerek, devletin birçok kademesinin seferber edilmesi ve 64.000 kişinin ölçülmesi boşuna değildi. ⁴ 1929 ekonomik buhranının etkilediği Avrupa, yaşadığı çöküntünün çaresini antropolojide ararken, Naziler Ari ırk tezlerine başvururken, Türkler de “*brakisefal*” kafa yapısına sahip olduklarını kanıtlayacaklardı. 1930’dan itibaren kazılarda antropoloji uzmanlarının da bulunmaya başlaması ile antropoloji ve arkeoloji uyum

¹ Zafer Toprak, *Darwin’den Dersim’e Cumhuriyet ve Antropoloji*, 1.b, Doğan Egmont Yayıncılık, İstanbul, 2012, s.76.

² 5 Haziran 1867’de doğmuş olan Eugene Pittard, Türkiye’yi iyi bilen İsviçreli bir antropolog ve etnologdur. 12 yaşından itibaren küçük taşlar, fosil gibi objelerden koleksiyon yapmaya başlayan Eugene Pittard, 1899 yılında Cenevre Üniversitesinden Doğa Bilimleri Doktorası unvanı olarak doğa bilimlerinde yeni ufuklar açtı. Eugene Pittard, Mousterian ve Aurignacian çağları arasına ışık tutan çalışmalar yaparak Paris, Lyon, Stockholm, Münih, Roma, Brüksel, Florensa, Lizbon, Berlin, Londra, Basel vb. birçok şehirde bulunarak bilimsel topluluklarda onursal üyeliklere atandı. Pittard 1901 yılında Cenevre’de Etnografya Müzesini kurarak 1908 yılında Cenevre Üniversitesi’nde doçent, 1916 yılında profesör olmuştur. Birinci Dünya Savaşında mültecilere yardım ederek Arnavutluk’ta Kızıllaç’ı kurmuştur. Toprak, *a.g.e.*, s.s.100-101.

³ Toprak, s.s.60-61.

⁴ Toprak, s.s. 11, 62, 82.

içinde gelişen iki bilim dalı olurken, İkinci Dünya Savaşı'nın bitimine kadar devam edecek olan bu sürecin rüzgârından Türkiye de nasibine düşeni alacaktı.

Cumhuriyetin ilk Antropoloji ve Arkeoloji Çalışmaları

Afet İnan'ın fiziki antropoloji alanında ilk konuşması 3 Temmuz 1932 yılında toplanan Birinci Tarih Kongresi'nde okuduğu "*Tarihten Evvel ve Tarih Fecrinde*" başlıklı tebliğdir.⁵ Bu tebliği kısaca özetlemek gerekirse Afet İnan tebliğde "*Orta Asya'nın otokton halkı kimdir?*" sorusunu sorarak girişi yapmış ve jeolojik zamanlardan bahsetmiştir. Paleolitik devrenin son safhasında Avrupa'da, Afrika'da, Asya'nın güney çıkıntılarında insan tipinin dolikosefal⁶ olduğunu, Avrupa'ya, Paleolitik ve hatta Mezolitik devre ait yontma taş tekniğini götürenlerin bu dolikosefaller olduğunu özetlemiştir.⁷ Afet İnan'a göre brakisefal ve dolikosefal olan iki tipin karışmasından orta tipler çıkmış olup Orta Asya'daki braki-sefal insanlar ziraatı öğrenmiş ve hayvanları evcilleştirmiştir.⁸

Afet İnan bu yıllarda Ankara Kız Lisesi'nde tarih öğretmenliği yaparken aynı zamanda Türk Tarih Kurumu'nda aralıksız olarak çalışmalar devam ediyordu: "*Atatürk'ün çalıştığı konularda da kitaplardan notlar alıyor ve çeviriler yapıyordum. Bir taraftan fırsat buldukça memleketimizin çeşitli yerlerini, tarihi eserlerini görmeyi ihmal etmiyordum*"⁹ Afet İnan'ın asıl isteği Türk Tarih Kurumunun ilk tüzüğünde konulmasını önerdiği Türk heyetlerinin ülkemizde arkeolojik kazılar yaparak bunların raporlarının yayınlanmasıdır.

1933 yılında Müzeler Genel Müdürü Dr. Hamit Zübeyir Koşar ve İstanbul Üniversitesi'nden Prof. Dr. Şevket Aziz Kansu'nun başında bulunduğu kazılar Ankara Ahlatlıbel mevkiinde devam etmekteydi. Afet İnan 1935 yılında Türk Tarih Kurumu Asbaşkanı olarak arkadaşları ile Türk Tarih Kurumu bütçesinden bir miktar para ayırabileceğini ve bu kazıların Çorum- Alacahöyük mevkiinde yapılabileceğini Dr. Hamit Zübeyir'e teklif etmişlerdir. Afet İnan bu hadiseyi

⁵ **Birinci Türk Tarih Kongresi, Konferanslar, Müzakere Zabıtları**, 2.b.Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2010.

⁶ Brakisefal bir çeşit kafa endeksidir. Kafanın azami genişliğinin azami uzunluğuna bölümünün 100 ile çarpılmasıyla hesaplanır. Gösterge 75'den küçük ise, üstten bakıldığında uzun ve düz demektir ki buna dolikosefal denir. Endeks 75- 80 arasında ise kafatası neredeyse yuvarlak olup buna mezosefal denir. Endeks 80 ve üzerinde ise kafatası geniş ve kısa olup buna da brakisefal denir. Gür Alp, Kafatası ölçümü, <http://antropoloji.blogspot.com.tr/2012/10/kafatas-olcumu.html> (Erişim tarihi:23 Nisan 2018).

⁷ "*Tarih Kongresi'nde Avrupa'yı Medeniyete Götüren Türklerdir*", **Anadolu**, 04 Temmuz 1932.

⁸ **Birinci Türk Tarih Kongresi, Konferanslar, Müzakere Zabıtları**, s.s.15-20, Ersanlı, Afet İnan'ın konuşmasında romantik bir tutumla prehistorya(tarih öncesi) eğilimi sergilediğini, yararlandığı kaynakların göç ve kültürel asimilasyon üzerinde duran ve Türk ırkının tarih öncesine ağırlık veren kaynaklar olduğunu, kullanılan kaynakları Fuad Köprülü'nün yetersiz bulduğunu belirtmektedir. Büşra Ersanlı, **İktidar ve Tarih, Türkiye'de "Resmi Tarih " Tezinin Oluşumu(1929-1937)**, 5.b, İstanbul, 2013, s.151.

⁹ Afetinan, **Atatürk'ten Mektuplar**, TTK Basımevi, Ankara, 1981, s.s. 21-22.

şöyle anlatmıştır: “Çorum’un Alacahöyük mevkii seçildi. Dr. Hamit Zübeyir Koşay, Remzi Oğuz Arık ve daha sonra Mahmut Akok’un katıldığı bir heyetle kazıya hemen başlandı ve ilk buluntular altın takımlar, güneş kursları ve daha pek çok zengin eşyalar olan mezarlar açılmış oldu. Bu büyük bir başarı idi. Kültür Bakanı Saffet Arıkan’la Türk Tarih Kurumu’ndan bir heyet kazı yerini görmeye gittik ve bulunan eserleri olduğu gibi mezarlarında gördük... Türk Tarih Kurumu’ndan Yurt ve Türk Tarihimizin medeniyet elemanlarını incelemek ve tanıtmak için çok isteklerimiz oldu.”¹⁰

Afet İnan 1933 tarihinde Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti Üyesi olarak Ege havzası, Mısır, Filistin ve Suriye’de tarihi tetkiklerde bulunduğu anlaşılmaktadır. Afet İnan bu geziyi şöyle anlatmıştır: “Balkan Antantından önce bir fırsat çıkmış, Ruşen Eşref Ünaydın ve eşi Saliha hanım ile 1933 yılında uzun süren bir seyahate çıkmıştık. Girit dahil, hemen her yerini tarihi abide ve müzelerini gezdik.”¹¹

Afet İnan 1935 yılının 3-12 Eylül tarihleri arasında Atatürk’ün tahsis ettiği Ertuğrul Yatı ile Marmara ve Ege bölgelerindeki tarihi abideleri, kazı yerlerini heyet halinde görmeye gitmişlerdir.¹² Afet İnan’ın bu geziyle ilgili izlenimleri şöyledir: “Bu seyahatin gazetelerde geniş akisleri oldu. Özellikle memleketimizde bulunan her eserin meydana çıkarılması ve korunması ile yükümlü olduğumuzu kamuoyuna duyuruyorduk. Bu yerlerde kazı heyetlerinin yalnız yabancı devletlerden gelmiş olması, elbette dikkati çekiyor ve bir an önce bizlerden de bu konularda çalışacak olanları görmek istiyorduk. Aynı yıl Alacahöyük bize büyük ümitler vermişti.”¹³

Türk Tarih Kurulu Heyeti daha sonra Arıburnu ve Anafartalar’ı gezmişlerdir: “Bundan sonra Ulu Önderin Türk tarihine büyük şeref veren karargâhu hürmet ve minnetle ziyaret edilmiş Truva yıkıklarında ilmi araştırmalar yapılmıştır. Heyet saat 20 de İzmir’e hareket etmiş, İlbay ile Tümkomutanı saylaolar ve seçkin bir kalabalık tarafından uğurlanmıştır.”¹⁴ Afet İnan’ın başkanlığında İzmir’e giden heyet General Kazım Dirik’in refakatinde Söke ve Bergama’da yontukları gezerek araştırmalarda bulunmuşlardır.¹⁵

16 Eylül tarihli gazete haberi şöyledir: “Türk Tarihi Araştırma Kurumu Başkanı Afetle Fuad Köprülü, profesör Yusuf Ziya, Konya sayılavı Muzaffer Göker ve arkadaşları Trakya genel enspektörü General Kazım Dirikle beraber hususi bir otokarla Sökeye gelmişler ve burada İlbay, Parti ve Halkevi üyeleri ve işyarları tarafından karşılanmışlardır. Heyet otomobillerle Balat ve Yenihisar köylerine giderek buralardaki tarihsel eserleri ve bilhassa Millet ve Didim harabelerini incelemişlerdir.”¹⁶

¹⁰ Afetinan, **Atatürk’ten Mektuplar**, s.22.

¹¹ “Tarihi tetkikler için Afet Hf. ve Ruşen Eşref Beyle refikası dün bir seyahate çıktılar”, **Vakit**, 13 Eylül 1933.

¹² Afetinan, **Atatürk’ten Mektuplar**, s.23.

¹³ **A.g.e.**, s.23.

¹⁴ “Kurul İzmir’e vardı”, **Ulus**, 15 Eylül 1935, s.3.

¹⁵ “Türk Tarih Kurulu Heyeti Çanakkaledeki tetkiklerini bitirerek İzmir’e gitti.”, **Cumhuriyet**, 15 Eylül 1935,

¹⁶ “Tarih Kurulu üyeleri Aydında”, **Cumhuriyet**, 16 Eylül 1935.

17 Eylül tarihinde Afet İnan, Trakya Genel Müfettişi General Kazım Dirik, Eskişehir Saylavı Profesör Yusuf Ziya, Profesör Fuat Köprülü, Konya Milletvekili Muzaffer Göker, Doçent Nimet Akdes, öğretmen Ahmet Sadi ve diğer öğretmenler özel otomobillerle İzmir'den Söke'ye gelmişlerdir. ¹⁷ Heyet Balat köyündeki Milet yıkıklarını ve Yeni Hisardaki Didim tapınağını gezmişlerdir. Didim'den Dalyan'a gelen heyet saat 20.00'de Söke'ye gelmiştir. Afet İnan Söke'de gazetecilere şu konuşmayı yapmıştır: *"Dün Anafartaları gezdik. General bize çok canlı izahlar verdi. Oradan Truva'ya gittik. Bugün de İzmirden Söke'ye geldik. Milet ve Didim yıkıklarını gezdik. Buradan dönüşte Efes, Bergama ve Ege Havzasındaki diğer eski eserleri de inceleyeceğiz. İlimizdeki diğer tarihsel eserleri diğer bir gezimizde görecek ve inceleyeceğiz. Esasen bu defa genel durumlarını gözden geçiriyoruz. Ayrıca gelip birer birer etüd edeceğiz. Bu gezimizde gördüğümüz eserler çok enteresandır. Tarih bakımından bu bölge o kadar zengin ki gezmekle bitmez. Onun için her yerini gezeceğiz. Bugün ilinizde gördüklerimiz Truva'yı gölgede bıraktı... İzmirden gelirken otokardaki heyecanımızı hiç unutmayacağız. Trakya genel ispekeri General Kazım Dirik'in İzmir ve Ege çevresinde derin bilgilerinden ve vakit geçirmek hususundaki tatlı konuşmalarından çok duygulandık",¹⁸*

18 Eylülde İzmir'e dönen Türk Tarihi Araştırma Kurumu şerefine Uray(Belediye) tarafından bir şölen verilmiştir. Afet İnan'ın başkanlığında bütün heyete teşekkür eden Aş Şarbay (Belediye Başkanı) 'ın konuşmasından sonra Afet İnan Türk Tarih Kurulu Heyetinin vazifesini şöyle tarif etmiştir: *"Kurulumuzun, heyetimizin çok büyük ödevleri vardır. ödevimiz bilhassa tarih üzerinde olması itibarile önemlidir....Sonra Ege bölgesinde yaptığımız tetkikler bize daha büyük medeniyet eserlerini göstermiş oldu. Bunları görürken aklımdan şunlar geçiyordu. Bütün bunları yapanlar bugün üzerlerinde yaşayan biz Türklerin cedlerimizdir. Yani bununla şunu demek istiyorum ki, Anadolu o kadar tarihi bölgelerle ve bu bölgeler o kadar tarihi eserlerle doludur ki, dünyanın hiçbir yerinde bu kadar tarih bölgeleriyle ve eserleriyle dolu yer yoktur denilebilir....İstanbul gazetecilerinden de rica ettiğimiz gibi, bu tarihsel eserlerin korunmasında her teşekkülün herkesin vazifesini yerine getirmesi ve göstermesi lazımdır...¹⁹*

Afet İnan'ın bir sonraki durağı 1 Eylül 1937'de Bükreş'te toplanan 17.Uluslararası Antropoloji ve Tarihöncesi Arkeoloji Kongresi olmuştur. Afet İnan için önemli bir dönüm noktası olan bu kongre ile hem Afet İnan hem de Türkiye inanılmaz bir başarı ve saygınlık kazanmıştır.

Afet İnan Arkeoloji ve Antropoloji Kongresi'nin toplanmasının ilimlerin gelişiminde hakiki bir ilerleme sağlayacağını belirterek bu kongreden alınacak neticelerin herkese yeni bir vazife yükleyeceğinin kabul edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Medeniyeti, insan ruhunun bir eseri olarak nitelendiren Afet

¹⁷ "Ege bölgesinde bir etüd gezisi yapan Tarih Kurulu başkanı Bayan Afetin Ulus'a söyledikleri", **Ulus**, 18 Eylül 1935, s.1.

¹⁸ **Ulus**, 18 Eylül 1935 s.2.

¹⁹ "Tarih Tarih Kurulu İzmire döndü", **Ulus**, 19 Eylül 1935, s.4. Bkz.:Ek-1.

İnan; insanlığın doğuşundan itibaren insan cemiyetlerinin müşterek faaliyetlerinin neticesinde medeniyetin vücut bulabileceğini, birbirini takip eden eserlerin güzelleşmesini, gelişmesini, nasıl ve ne vakit şekil değiştirdiklerini açıklamak için bu kongrede toplanmış olduklarını ifade etmiştir. Yapılacak olan çalışmalar ile insanın kendini daha iyi tanıyabileceğini ve yeni icatların ortaya çıkarak gelişim ve medeniyetin daha yüksek seviyelere çıkabileceğini belirtmiştir.²⁰

Afet İnan'ın Arkeoloji ve Antropoloji Kongresi'ndeki açılış konuşmasının bir bölümü şu şekildedir: "... Bu toplantıda temsil ettiğimiz Türkiye Cumhuriyeti her vasıta ile her yoldan geçmişi aramak yolundadır. Orada, Türkiye Cumhuriyetinde, arkeolojik, antropolojik etütler durmadan yapılmaktadır. Aydınlığa susamış Milliyetçi Türkiye, geçmişi üzerine düşkün bulunuyor hararetle. O, yorulmak nedir bilmeksizin, en derin tetkik ve tahkiklere girerek ilme nazif yardımını yapmak istiyor. Uzun mazi, beşeriyetin ardından bıraktığı bu ırkların ve kültürlerin birbirine karışması ki burada mümessilleri bulunduğunuz ilim tarafından aydınlatılmaktadır."²¹

Afet İnan, geçmişin bugünkü insanlık ve gelecek insanlar için yeni bir heyecan ve fikirlerle dolu olduğuna atıfta bulunarak bu memlekette bulunmaktan mesut olduğunu belirtmiştir. Afet İnan'ın bu nutku kongre heyeti tarafından ve dinleyiciler tarafından çok alkışlanmıştır. Afet İnan hem Kongre'deki üyelerin hem de dinleyicilerin bu konuşma ile Türk delegasyonuna ısınarak sempati ile yaklaştığını belirtmiştir.²²

Afet İnan'ın 17'inci Uluslararası Antropoloji ve Tarihöncesi Arkeoloji Kongresi'nde tek kadın aza(üye) olması Rumen kadın âleminin de dikkatini çekmiş, konuşması esnasında güzel söyleyişi Kongre'de bulunanların takdirini uyandırmıştır. Haber şöyledir: "Türk murahhas heyeti namına Bayan Afet bir nutuk söyledi. Değerli profesörümüz tekrar söz alarak, ikinci başkanı bulunduğu Türk Tarih Kurumunun arkeolojik faaliyeti hakkında büyük takdirle karşılanan bir konferans verdi. Bayan Afet bu konferansında cumhuriyet devrinde Türkiye'nin arkeolojiye ve antropolojiye verdiği ehemmiyetli ve yapılan taharriyatı, elde edilen neticeleri anlattı. Bu nutuk uzun alkışlarla ve büyük bir sevgi ve alaka ile karşılanmıştır... Bayan Afet bir öğle ziyafeti verdi... Bayan Afet kongrede gerek nutkunda gerek konferansında güzel telaffuzu ve soğukkanlılığı ile bütün dünya âlimlerinin iştirak ettiği bu ilmi toplantının takdirini ve hayranlığını celbetmiştir."²³

İkinci oturumda Türk Tarih Kurumunun arkeolojik çalışmalarını projeksiyon ile anlatan Afet İnan, konuşma yaparken hafriyat neticesinde çıkan eşyaları da yanında getirmiş olup dağıtmış olduğu broşürler toplantıya katılanlar tarafından adeta kapışılmıştır.²⁴ Afet İnan, 7 Eylül 1937'de gazetecilere bir de

²⁰ Afetinan, **Tarih üzerine İnceleme ve Makaleler**, Akın Matbaası, Ankara, 1960, s.s. 381-382.

²¹ "Profesör Bayan Afetin Bükreş'teki muvaffakiyeti", **Akşam**, 08 Eylül 1937, s.6.

²² **Akşam**, 08 Eylül 1937, s.6.

²³ "Bayan Afetin çok takdir olunan bir konferansı", **Cumhuriyet**, 03 Eylül 1937.

²⁴ "Profesör Afetin verdiği konferans", **Cumhuriyet**, 05 Eylül 1937.

beyanatta bulunmuştur. *“Türkiye’yi Cevad Abbas Gürer, Profesör Yusuf Ziya Özer, Profesör Hasan Reşid Tangut ve ben temsil ediyorduk. Delegasyonumuzun bu kongrede varmak istediği hedef Türk Tarih Kurumu tarafından Türkiye’de yapılan arkeolojik hafriyatın en son neticelerini bildirmek idi... Bu nutukları müteakip ben Türk Tarih Kurumunun arkeoloji bakımından faaliyetini teşrih ve izah eden bir konferans verdim. Bu konferansla kongreye Türk Tarih Kurumu tarafından Türkiye’nin dokuz mntıkasında yapılan hafriyatın son vaziyetleri müşahedelerime müstenid malumatımı bildirdim. Bu konferans kongrenin açılış günü verilen ilk ilmi konferanstı. Konferansımın büyük bir dikkat ve alaka ile takip edildiğini ve Türk Tarih Cemiyeti mesaisinin üzerinde çok iyi tesirler bıraktığını görmekle bahtiyar oldum. Konferansımı bitirdikten sonra birçok âlimler yanıma gelerek elimi sıktılar ve beni hararetle tebrik ederek mensup oldukları ilmi cemiyetlerle cemiyetimizin teşriki mesai etmesi teklifinde bulundular.”²⁵*

Romanya’nın “Universul” gazetesi Afet İnan’ın çağdaş bir Türk kadınına başarı ile temsil ettiğini ve 17’nci Uluslararası Antropoloji ve Tarihöncesi Arkeoloji Kongresi’nde verdiği konferans ile büyük bir ilgi uyandırdığını haber yapmıştır.²⁶ Universul gazetesinin Afet İnan ile yaptığı röportaj, Romanların Türkiye’deki antropolojik ve arkeolojik gelişmelere gösterdiği ilginin bir sonucu olup ilgili gazete Afet İnan’ı, şöyle tanıtmıştır: *“Bu kadın, Türkiye Cumhuriyeti Reisi Kemal Atatürk’ün evlâdı manevisi ve Türkiye’de kadınları yükseltme hareketinin en hararetle mümessili olan Bayan Afettir. Müşarünileyha(adı geçen) müspet ilimler sahasında yorulmaz bir araştırmacı ve kıymetli bir tarih profesörüdür. Çok sade giyinen fakat çok samimi olan Bayan Afet, modern hayatı yaratmak için tam itimad ve enerji daire-sinde faaliyete geçen memleketin diğer kadınlarından hiç de farklı değildir.”²⁷ Afet İnan yapılan röportajda şunları demiştir: *“Fihakika bugün Türkiye’de tarih, hakiki surette öğreniliyor. Yalnız İslamiyet devrindeki muzafferiyetler değil, milletimizin ve milletlerin mazilerinin her köşeleri bütün derinlikleri ile tetkik ediliyor.”²⁸**

Afet İnan Kongrenin 4.günü öğleden evvel ikinci arkeoloji oturumunda Türkiye’deki arkeolojik kazılara dair diğer sunumunu yapmıştır.²⁹ Türkiye’den getirdiği vesikalara izleyicilere gösteren Afet İnan, resimleri de projeksiyon ile

²⁵ Pittard kongrenin Türkiye’de yapılacağını söylediğinde Afet İnan Romanya’da gördüğü misafirperverlikten övgü ile söz eder ve Kongrenin Türkiye’de toplanmasının Türk âlimleri tarafından büyük sevinç ile karşılandığını ifade eder. Ne yazık ki İkinci Dünya Savaşının çıkmasından dolayı 18.Uluslararası Antropoloji ve Tarihöncesi Arkeoloji Kongresi toplanamadı. Savaş sonrası Türkiye’de antropoloji baskın niteliğini kaybetti. Afet İnan’da 18. kongrenin Türkiye’de yapılması ile ilgili hazırlıkların yapıldığını fakat 2. Dünya Savaşının buna mani olduğunu belirtmiştir. *“Profesör Bayan Afetin Bükreş’teki muvaffakiyeti”*, **Akşam**, 08 Eylül 1937, s.6., Toprak, **Darwin’den Dersim’e Cumhuriyet ve Antropoloji** s.s.108-109. Bkz.: Ek-2.

²⁶ **Cumhuriyet**, 04 Eylül 1937, s.1.

²⁷ *Profesör Afetin konferansları; Rumen gazeteleri derin takdirle bahsediyorlar*, **Cumhuriyet**, 16 Eylül 1937, s.3. Bkz.: Ek-2 Afet İnan esasında o dönem profesör değildir. Resmi olarak 1950 yılında profesör olmuştur. **BCA**, Fon No: 030. 11.1.0, Kutu No: 214, Dosya No: 18, Sıra No:12 Yer No: 37.226.1., Orjinal belge için bkz.: Ek-4.

²⁸ **Cumhuriyet**, 16 Eylül 1937, s.3.

²⁹ Afetinan, **Tarih üzerine İnceleme ve Makaleler**, s.402.

göstermiştir. Konuşma bittikten sonra oturum başkanı Eugene Pittard; Türkiye'deki arkeolojik çalışmaların eski Ön Asya ve Avrupa medeniyetini aydınlatacak mahiyette vesikalar verdiğini ve çok değerli olduğunu belirtmiştir. Pittard'ın bu vesikaların Kongre'de bir yerde sergilenmesi teklifi kabul edilmiştir. Afet İnan bu kongre ile ilgili şunları demiştir: " *Bu beynelmilel kongrede, Türkiye'de arkeoloji, antropoloji ve dil konularındaki çalışmaların izah edilmesiyle bu sahadaki ilim mensuplarının dikkati çekilmiş ve bilgi edinmelerini sağlamıştır. Derin saygılarla arz olunur.*"³⁰

Afet İnan aradan fazla zaman geçmeden İkinci Tarih Kongre'sinde "Türk Tarih Kurumunun Türkiye'deki Arkeolojik Faaliyetleri(1932-1939)" isimli konuşmasını 20 Eylül 1937 tarihinde Kongre'nin birinci günü ilk oturumda yapmıştır.³¹ Afet İnan bu konuşmasında Türk milletinin mazisinden kuvvet alarak yükseldiğini ve Türk Tarih Kurumunun kuruluş gayesinin Türk tarihinin ana hatlarını yazmak ve cihan kültürü içinde yerini bildirmek olduğunu belirtmiştir. Tarihin meydana çıkması sadece mili sınırlar içinde yapılan çalışmalarla değil uluslararası ilim âleminin çalışması ile ortaya çıkacağını ve Türk tarihinin kültür tarihinde önemli bir yeri olduğunu belirtmiştir.³²

Afet İnan her yoldan ve her vasıta ile Türk tarihine malzeme toplamanın tarihi hedefimiz olduğunu, hafriyat yapmanın bu hedeflerin en başında geldiğini ve Türkiye'nin tarihi eserlerinin çokluğu ile dünyanın en önde gelen ülkelerinden biri olduğunu ifade etmiştir. Afet İnan'a göre Proto-Eti ve Eti zamanından beri var olan Türk ırkının göç dalgaları ile cevherini bozulmadığını anlamanın iki yolundan biri bu topraklar altında yatan ataların iskeletleri, diğeri ise bu yurda sahip olan Türk milletidir. Doktora tezindeki anketi bu yüzden yaptığını ifade etmiştir.³³

Hafriyat işlerinde çok yeni olan Türkiye Cumhuriyetinin tarih ve arkeolojiye büyük pay ayırarak değerli neticeler alındığını belirten Afet İnan; Ahlatlıbel(1933), Karalar(1933), Göllüdağ(1934), Alacahöyük(1935-1937), Trakya Höyükleri(1936-1937), Ankara Kalesi(1937), Çankırıkapı(1937), Etiyokuşsu(1937), Pazarlı(1937), İzmir Namazgâh, İstanbul(1937)'da kazılar yapıldığını belirtmiştir.³⁴

Afet İnan'ın arkeoloji ile ilgili verdiği diğer konferans ise Üçüncü Tarih Kongre'sinde verilmiştir. "TTK'nin 1937'den 1943'e Kadar Arkeolojik Çalışmaları"

³⁰ A.g.e., s.403.

³¹ İkinci Türk Tarih Kongresi; Konferanslar, Müzakere Zabıtları, 2.b., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2010, s.8.

³² A.g.e., s.s. 8-9.

³³ A.g.e., s.9.

³⁴ A.g.e., s.s. 10-11.

isimli konuşmasını Türk Tarih Kurumu Asbaşkanı sıfatı ile 15 Kasım 1943 tarihinde Kongre'nin birinci günü yapmıştır.³⁵ Türk Tarih Kurumunun amaçlarından birinin de kazı yaparak tarihi devirlerin karanlıklarını aydınlatmak olduğunu belirten Afet İnan, TTK'nin 1937'den beri 17 yerde hafriyat, 12 yerde sondaj, 3 yerde çalışma ve 6 bölgede tarihi tetkiklerde bulunduğunu ifade etmiştir.³⁶ Nasıl ki tarihte Selçuk Türkleri, Türk olarak görülüyorsa Etilerin de bir o kadar Türk olduklarını belirten Afet İnan, siyasi hâkimiyetlerin ve devlet isimlerinin farklılık gösterebildiğini fakat halkın aynı karakteri taşıdığını ifade etmektedir.

Afet İnan Dördüncü Tarih Kongre'sinde "TTK'nin 1943'den 1948'e Kadar Arkeolojik Çalışmaları Türkiye Tarihine Neler Kazandırmıştır" isimli konuşmasını 10 Kasım 1948 tarihinde Türk Tarih Kurumu Asbaşkanı sıfatı ile yapmıştır.³⁷ Türk Tarih Kurumu'nun kuruluş amacının başlıca vazifesinin her devrin aydınlatılması olduğunu belirten Afet İnan, arşivlerdeki vesikaların incelenmesinin yanında arkeolojik kazıları yapmanın ve eserleri ortaya çıkarmanın Anadolu'nun bilinmeyen eski devirlerinin tarihini öğrenmek için önemli olduğunu açıklamıştır.³⁸ Afet İnan beş yıllık çalışma devresini tarihi geziler ve araştırmalar ile sondaj ve kazılar olarak iki grupta değerlendirmektedir. Çağları şöyle sıralamıştır; 1- Paleolitik, Mezolitik, Kalkolitik ve Bakır Çağı 2- Eti, Post-Eti, 3- Frig Çağı, 4- Helenistik ve Roma Çağı, 5- Bizans Çağı, 6- Selçuk Çağı, 7- Osmanlı Çağı.

Afet İnan 1948 yılında "Arkeoloji ve Prehistorya Seksiyonu" nun kurulmasının yanı sıra devam eden arkeolojik çalışmalar ile bu kazıların sistemli bir hale geldiğinin altını çizmiştir.³⁹ Afet İnan Arkeoloji ve Prehistorya bölümünün 2 amaç doğrultusunda hareket ettiğini belirtmektedir. Birinci amacın kazılara başlamadan önce bilimsel tartışmalar ortaya koymak ve kazılması gerekli yerlerde kazı yapmak; ikinci amacın ise her kazı mevsiminden sonra sempozyum düzenleyerek bilgi alışverişinde bulunmak olduğunu belirtmiştir.

Bu amaçlara göre çalışabilmek için bir yönetmelik hazırlanmış ve uygulamaya geçilmiştir. Afet İnan yönetmeliğin yazılması ile ilgili şu önemli anısını anlatmıştır: "21 Mayıs'ta iki gün süren ilmi toplantılarımızda her kazı heyetinin direktörü izahat vermiş ve bunlar üzerinde karşılıklı fikir teatisi yapılmıştır. Şükranla bildirmek isterim ki Arkeoloji meseleleriyle uğraşanlar ve Türkiye tarihine ilgi gösterenler bu toplantılarımıza katılmışlar ve ilim muhitimizi canlandırmışlardır... Türk Tarih Kurumu ilk kurulduğu zaman nizamnamesi yazılırken kazı işinin de burada yer almasını teklif etmiştim. O zamanki reisimizi Yusuf Akçura, beyaz sakalını tutarak bana hayretle baktı; "Bu işi kimlerle yapacağız" dedikten sonra, "Yazalım, bunu biz göremeyiz ama

³⁵ Üçüncü Türk Tarih Kongresi; Kongreye Sunulan Tebliğler, 2.b., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2010, s.33.

³⁶ A.g.e., s.34.

³⁷ Dördüncü Türk Tarih Kongresi; Kongreye Sunulan Tebliğler, 2.b., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2010, s.18.

³⁸ A.g.e., s.18.

³⁹ A.g.e., s.36.

sizler inşallah görürsünüz” diye ilave etti. Atatürk Ahlatlıbel’de TTK’nin ilk hafriyatının başında bulunurken Ankara’nun rüzgârlı bir bahar günü idi. Onun, Türk gençlerinin bu ilim kolunda çalışmasını ne kadar candan istemiş olduğuna daima şahit oldum.”⁴⁰ Afet İnan yapılan bu kazıları ilerleyen zamanlarda Türk insanının yapacağı öngörmüş ve öngörüsüzte zamanda gerçekleşmiştir.

İlber Ortaylı 1930’lu,1940’lı yıllardaki Türk arkeolojisinin gelişimi için şu tespiti yapmıştır: “Bu yıllarda başlayan arkeolojik kazılar kısa zamanda beynelmilel alakayı celp etti ve 1930’larda faaliyete geçen Türk arkeolojisi 1940’larda 200’e yakın monografi, kazı raporu ve makale ile başarılı bir başlangıç yaptı. Halil Ethem Bey 1.Türk Tarih Kongresi’nde, Osmanlı arkeolojisini aşırı derecede küçümseyen bir konuşma yapmıştır. Osman Hamdi Bey ve haleflerine Türk arkeolojisi kuşkusuz çok şey borçludur. Ama arkeolojinin bir bilinç dalı ve örgütlü bir uğraş olarak kültür yaşamımıza girişi Kemalist dönemin başarısıdır.”⁴¹

1940’lardan sonra genetik biliminin gelişmesi sonucu antropoloji ve arkeoloji yol ayrımına geldiğinde, Antropoloji sosyolojinin çatısı altına girerken ismi de “biyolojik antropoloji” oldu. Afet İnan’ın antropoloji konusundaki sessizliği 1940’lardan sonra fiziki antropolojinin yerine Arkeolojinin ön plana çıkması ile ilgilidir. ⁴² Afet İnan’ın arkeoloji ile ilgili yapmış olduğu çalışmalar ve sunumlar 1950 yılında Profesör oluncaya kadar devam etmiştir. 1950 yılından sonra kadın hakları ile ilgili çalışmalara ağırlık verdiği anlaşılmaktadır.

Kadın Haklarının kazanılması ve Afet İnan

Türk devletlerinde kadının toplum içinde saygın bir konumda olduğu, devleti ilgilendiren önemli kararlarda kadınların görüşüne başvurulduğu bilinmektedir. Tanzimat’ın ilanı ile kız rüştiyeleri, kız sanayi mektepleri ve öğretmen okulları açılmış olup İkinci Meşrutiyet’in ilanı ile kadın hakları ve cemiyetleri kendini göstermeye başlamıştır. Fakat medeni haklar açısından Cumhuriyet kurulana kadar erkekler ile eşit düzeyde olmadığı çok açıktır.⁴³ 1909 yılında Halide Edip tarafından Kadınların yükselmesi(Teal-i Nisvan) cemiyeti bu cemiyetlerden biridir.⁴⁴ Birinci Dünya Savaşı’nın başlaması Türk kadınlarının değişimini hızlandırmış olup Birinci Dünya Savaşı esnasında erkeklerin savaşa gitmesi kadınların iş gücünü belli ölçüde arttırmıştır.⁴⁵

⁴⁰ A.g.e., s.s.36-37.

⁴¹ İlber Ortaylı, **Gelenekten Geleceğe**, 8.b, Ufuk Kitapları, İstanbul, 2002, s. 110.

⁴² Toprak, **Darwin’den Dersim’e Cumhuriyet ve Antropoloji** s.120

⁴³ Emel Doğramacı, **Atatürk’ten Günümüze Sosyal Değişimde Türk Kadını**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, TTK Basımevi, Ankara, 1993.

⁴⁴ Nebahat Göçeri, **Kadın Hareketi Tarihi**, Sivas, 2010, s.146.

⁴⁵ Leyla Kırkpınar, **Türkiye’de Toplumsal Değişme ve Kadın**, 1.b., Zeus Kitabevi Yayınları, İzmir,1999, s.s.110-113.

Yurdumuzu yabancıların işgalinden kurtaran halk hareketini kadın ve erkeklerin eseri olarak gören Afet İnan, 1919 yılında Türkiye'de işgallere karşı direnme ve örgütlenme hareketlerinin ilgi çekici olduğunu belirtmiştir.⁴⁶ Afet İnan'ı kadın hakları ile ilgili çalışmasına götüren süreç şöyle başlamıştır. 1929-1930 döneminde Musiki Muallim Okuluna başladığında tarih ve yurtbilgisi dersleri vermekte olan Afet İnan'ın yurtbilgisi derslerinden birinin konusu kadın hak ve görevleri idi.⁴⁷ Afet İnan 1929 yılının Mart ayında öğrencilere uygulamalı olarak seçim denemesi yaptırırken belediye başkanı olarak bir kız öğrenci seçilmiştir. 3.sınıftan 173 numaralı Selahaddin isimli öğrenci duruma itiraz ederek yürürlükte olan kanunun kadınlara seçme ve seçilme hakkı vermediğini dile getirmiştir. Afet İnan, öğrencilere kadınların yakında oy kazanacaklarını belirtse de yaşanan hadise kendisini rencide etmiştir.

Afet İnan yaşadığı durumun üzüntüsü ile Gazi Orman Çiftliği'ndeki Marmara Köşkü'nde Atatürk ile İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'ya bu olayı olduğu gibi anlatmıştır. Atatürk bu konuda çalışmasını, diğer ülkelerde bu sorunun nasıl çözülmüş olduğunu incelemesini Afet İnan'a söylemiştir. Afet İnan bu durumu şöyle açıklamaktadır: *İtiraf edeyim ki, o sıralarda ben bu konuda hemen hiç bilgi sahibi değildim, fakat kız ve erkek öğrencilerimin karşısına bu haklardan yoksun olan bir öğretmen olarak da çıkmak istemiyordum. Çok severek başladığım öğretmenlik hayatından ve görevimden ayrılmak da bana ağır gelecekti. Bununla beraber Atatürk'e şunu söylemekten kendimi alamadım. "Hiç olmazsa erkek öğrencim kadar bir hak sahibi olmadan o sınıfa ders veremeyeceğim" dedim.*⁴⁸

Bu olay üzerine İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, Afet İnan'a bu konuların TBMM'de Belediye Kanunu'nda konuşulabileceğini söyledi. Atatürk ise daha temkinli bir şekilde *"Başbakan ile konuşuruz, fakat bu meselede hazırlıklı olmak ve tartışma yapmak gerekir."*⁴⁹ demiştir. Atatürk o akşam Çankaya Köşkü'ne devlet adamları, hukuk mektebi öğretim üyeleri ve başka kişileri davet ettirdi. Kadınların seçme ve seçilme hakkı konusu açıldığı zaman, bu konuda olumlu düşünenler olduğu kadar olumsuz görüşler beyan edenler de vardı. Afet İnan o gün kadın hakları ile ilgili inandırıcı deliller bulamadığını fakat o günden sonra bu konuda kitap okumaya başladığını ifade etmektedir.

Bu hadiselerden sonra kadın hakları ile ilgili kitaplar okumaya başlayan Afet İnan'ın beklediği kadınlara oy verme hakkı Türkiye Büyük Millet Meclisine 1930 senesinde teklif edilecektir.⁵⁰ Afet İnan o günleri şöyle ifade etmiştir: *"İşte bu olay üzerine kadın hakları üzerinde çalışmaya başladım ve Atatürk'ün emir ve isteği üzerine bunun hakkında ilk konferansımı Belediye kanunu kadınlara da hak tanıdığı 3*

⁴⁶ A. Afetinan, *Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri*, 4.b., Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1982, s.139.

⁴⁷ A.g.e., s.170

⁴⁸ A.g.e., s.170.

⁴⁹ A.g.e., s.170.

⁵⁰ A.g.e., s.171.

Nisan 1930 günü verdim. O tarihten sonra da Atatürk'ün çevresinde kadınlara bütün seçim haklarının verilmesi için bu konuyu savundum. Esasen Atatürk kadınlara hak verilme konusunda kararlı idi. fakat kamuoyunu buna alıştırmayı öngörüyordu.”⁵¹

20 Mart 1930'da bu kanun TBMM'de konuşulmaya başlanmış olup 1930 senesinin 22 Mart, 24 Mart, 29 Mart ve 31 Mart günleri bu kanun üzerinde konuşmalar olmuştur.⁵² 3 Nisan 1930 Perşembe günü 164 maddelik Belediye Kanunu kabul edilmiştir. Kadınlar Belediye Kanunu'nun 23'üncü ve 24'üncü maddesine dayanarak bu hakkı kazanmışlardır. ⁵³

Afet İnan'ın kadın hakları konusundaki ilk sunumu 3 Nisan 1930 yılında Türk Ocakları merkezinde “*Türk kadınlarının seçim hakları*” konulu konferansıdır. Atatürk, İsmet İnönü, elçiler ve milletvekillerinin katıldığı bu konferansta Afet İnan, bir Türk vatandaşı olarak seçim hakkının cinsiyet ayrımı yapılmaksızın herkese verilmesini istemiştir. Sebebini ise şöyle izah etmiştir: “*Çünkü milletin her ferdi, millet içinde kendi varlığı kadar, esaslı bir hakka sahiptir, Milli Egemenliğin cinsiyet ayrımı gözetmeksizin milletin bütün fertlerine ait olduğunda elbette şüpheye imkân yoktur. Bundan şüphe edenler demokrasi ve milli egemenliğin ne olduğunu anlamaktan yoksun olan kimselerdir.*”⁵⁴ Afet İnan, seçimi milli egemenlik prensibinin uygulanması neticesinde bir vatandaşın oyunu kullanma hakkı olarak görmüştür. Ayrıca seçimi vatandaşların ortak yararına hizmet eden bir görev olarak gören Afet İnan, seçimi hem bir hak hem bir görev olarak değerlendirmiştir.

Seçimlerde cinsiyet farkının olmaması gerektiğini ifade eden Afet İnan, kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesinin milli hâkimiyetin ifadesi olduğunu, kadınlara seçim hakkının verilmemesini isteyenlerin “*kadının erkekten, Havva'nın Âdem'den sonra vücut bulmasını ileri sürenler*” olduğunu söylemiştir. ⁵⁵ Atilla'nın ordularında kadınlar ile erkeklerin beraber savaştığını, Osmanlı Devleti'nde devlet idaresinde kadınların yardımlarının olduğunu belirten Afet İnan, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ülkelerin çoğunun kadınların seçme ve seçilme hakkını kabul ettiklerini belirtmiştir.

Afet İnan, Türk kadınının layık olduğu bu siyasi hakkı kazanmasını şu cümleler ile dile getirmiştir: “*Kadınlar her yerde her işte erkeklerle yanyana, başbaşa çalışmışlar ve çalışmalılardır. Türk Kadının kabiliyeti, fedakârlığı, ehliyet ve cesareti kurtuluş muharebesinde az mı idi... Bir Reisi Cumhuriyet, bir Vekil, bir mebus nasıl halk arasından ayrılıyorsa buna neden kadınlar iştirak etmesinler? Kadın sulhperverdir, kadın muktesittir(tutumlu). Kadının hissesini hor görmek hakkı kimseye verilmemiştir.*”⁵⁶

⁵¹ Afetinan, *Atatürk'ten Mek...*, s.11.

⁵² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: III,Cilt:17, İçtima: 3,37.İnikat(20.03.1930), s.68.

⁵³ A. Afetinan, *Tarih Boyunca Türk Kadının Hak ve Görevleri*, s.171.

⁵⁴ *Cumhuriyet*, 04 Nisan 1930., s.1.

⁵⁵ *Cumhuriyet*, 04 Nisan 1930, s.4.

⁵⁶ *Cumhuriyet*, 04 Nisan 1930.s.4.

Neticede 20 Mart 1930'da görüşülmeye başlanan kadınların belediye seçimlerine girme hakkı 3 Nisan 1930'da kabul edilmiştir.⁵⁷ "Kadınlar Birliği" kadınlara belediye seçimlerine katılma hakkı tanındıktan sonra bir bildiri yayımlayarak, İstanbul hanımları, üniversite talebeleri ve kız mekteplerinin katılımıyla oluşturulan alay ile Taksim'deki Gazi Abidesine çelenk bırakmışlardır.⁵⁸

Yaklaşık 3,5 sene sonra 26 Ekim 1933 yılında kadınların Köy Muhtarlığı ve İhtiyar Heyeti Azalığına Seçilmesi Kanunu kabul edilmiştir.⁵⁹ 442 sayılı Köy Kanununun 20'nci ve 30'uncu maddeleri değiştirilmiştir.

1933 yılında The Sphere isimli İngiltere'nin meşhur dergisinde Keuneth Williams isimli yazar Türkiye'yi ele alarak Gazi Mustafa Kemal'in milletine verdiği dinamizm ile bir asırlık işi on senede yaptığını anlatmaktadır.⁶⁰ Türkiye'de kadının durumunun büsbütün değiştiğini, kadının hürriyeti tamam değilse bile çok ilerlediğini, Türk kadınının İstiklal Harbi'nde zaten nam kazandığını belirten yazar devamında şöyle demiştir: "Bu nam ve şöhret Harbi Umumide mühimmat fabrikalarında çalışan İngiliz kadınların namundan daha büyüktür. Şimdi de Türk kadını hayrete şayan bir zevk ve muvaffakiyetle yeni hayata atılmıştır."⁶¹

Afet İnan 1930-1934 yılları arasında yaşanan siyasi olayların kadınlar ile ilgili hakların kazanılmasını geciktirdiğini ifade etmiştir.⁶² 1934 yılında bir gece Atatürk kendi kütüphanesinde Başbakan İsmet İnönü ile çeşitli konular üzerinde çalışırken özel kütüphanesine çekilen Afet İnan, bir müddet sonra her ikisinin de kütüphaneye geldiğini ifade etmiştir. Atatürk, Afet İnan'a İnönü'nün elini öpmesini ve ona teşekkür etmesini istediğinde Afet İnan olayın şaşkınlığı ile ne için teşekkür edeceğini sormuştur. Atatürk, hükümetin kadınların milletvekili seçimlerinde oy kullanma hakkı için TBMM'ye teklif vereceğini söylemiştir. Afet İnan bu ani olay için şöyle demiştir: "Bu kararın hiç beklemediğim bir anda oluşu, bana büyük bir heyecan ve sevinç vermişti."⁶³

Neticede İsmet İnönü ve 191 arkadaşının İntihabı Mebusan Kanunu'nun bazı maddelerinin değiştirilmesine yönelik teklifi kabul edilmiştir.⁶⁴ İntihabı Mebusan Kanunu'nun 5, 11, 16, 23 ve 58'inci maddelerindeki "18 yaşını bitirenler" yerine "22 yaşını bitirenler" şeklinde değişiklik olmuştur. Bu maddelerdeki "Zükür" kelimesi kaldırılarak yerine "kadın, erkek" ifadesi yazılmıştır.

⁵⁷ A. Afetinan, **Tarih Boyunca Türk Kadının Hak ve Görevleri**, s.208.

⁵⁸ KB'nin bildirisinin son cümlesi şudur. "Türk Kadını, bu hak senin bu şeref senin bu zafer senindir". KB'nin 11 Nisan 130'da düzenlediği mitinge de kadınlardan çok erkeklerin gelmesi, kadınların siyaset ile çok ilgili olmadıklarının bir göstergesidir. **Cumhuriyet**, 3 Nisan 1930.

⁵⁹ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre:4,Cilt:17,İçtima:2,76.İnikat(26.10.1933),s.48.

⁶⁰ "10 senede 100 senelik iş!", **Cumhuriyet**, 15 Kasım 1933.

⁶¹ **Cumhuriyet**, 15 Kasım 1933.

⁶² Afetinan, **Tarih Boyunca Türk Kadının Hak ve Görevleri**, s.181.

⁶³ **A.g.e.**, s.181.

⁶⁴ **A.g.e.**, s.189

TBMM’de 258 kişinin oyu ile kanun değişikliği yapılmıştır. Ret ve muhalif oy çıkmamıştır.

Türk kadınına milletvekili seçme hakkı verilmesi bütün ülkede bayram havası estirmiş, İstanbul’da etkinlikler kutlanırken Ankara’da bayanlar Halkevinde toplanmıştır.⁶⁵ Ankara Kız Lisesi Öğretmenlerinin hazırladığı toplantıya öğretmenlerin yanında Bayan İnönü, Bayan Özalp ve birçok önemli milletvekili eşleri ile öğrenciler katılmış olup Afet İnan, bu toplantıya başkan seçilmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisinin kadınlara en büyük haklarından birini vermesi ile yüce bir iş yaptığını söyleyerek “*Bundan ötürü biz Ankaralı kadınların Büyük Millet Meclisine bağlılığımızı ve teşekkürlerimizi sunmamız gerekir.*” demiştir.⁶⁶

Afet İnan, Atatürk’ün kafasında tasarladığı uygulamaları hayata geçirirken hep başrolde olmuş, Atatürk’ün kendisine verdiği ödevleri eksiksiz yerine getirerek Türk kadınların siyasi haklarının alınmasında özverili bir çalışma sergileyerek Atatürk’ün güvenini kazanmayı başarmıştır. Afet İnan Türk kadınlarının yapması gereken iki türlü ödevi şöyle açıklamaktadır: “*Aydın Türk Kadınlarına iki türlü ödev düşüyor. Biri kendi haklarını ödev karşılığı kullanmak, diğeri ise bunları bilmeyenlere öğretmek ve geniş halk kitlelerine anlatmaktır... Türk Kadını olarak ödevimiz ve isteğimiz, milletimizin milletler topluluğu içinde medeni vasıfları ile yerini alması ve yükselmesidir.*”⁶⁷ Kanuni haklar olarak bugün Türk kadınlarının dünyanın en medeni memleketleri ile aynı düzeyde olduklarını ifade eden Afet İnan’a göre bundan dolayı milli bir gurur duymamak mümkün değildir.

Afet İnan 1923 yılında Türk kadınları nüfus sayımına dahi giremezken Atatürk’ün bu süreci zamana bıraktığını ve bu hakları nasıl kazandıklarını şu cümle ile izah etmiştir: “*Kendisinin konuşmalarından hatırladığıma göre o zemin ve zamanı iyi hesap etmiştir. Esasen olaylar da bize bunu göstermektedir. “Büyük Millet Meclisinin o günkü zihniyet ve havası içinde bu iş halledilemezdi.”*”⁶⁸

Afet İnan Atatürk’ün ölümünden sonra da kadınlar ile ilgili sosyal ve kültürel faaliyetlerine devam etmiştir. 1952 yılında Milletlerarası Kadınlar Birliği Kongresine katılması, 1953 yılında Kadının Sosyal Hayatını Araştırma ve İnceleme Derneği’ni kurması, Kopengag merkezli Beynelmillel Kadınlar Alyansının idare heyetinde çeşitli görevlerde bulunması, 1954 yılında Londra’da “kadın hakları” ile ilgili bir kütüphaneyi gezmesi, 1958 yılında Brüksel ve Zürih’te kadınların yaptığı sergileri gezmesi, 1962 yılında İngiltere, Fransa ve Danimarka’da kadın hakları ile ilgili çalışan 20’den fazla kuruluşa, cemiyete giderek araştırmalarda bulunması onun bu konulardaki ilgi ve alakasının somut göstergelerinden bazılarıdır.

⁶⁵ “Türk Kadınlığının Bayram Günü”, **Ulus**, 7 Aralık 1934.

⁶⁶ **Ulus**, 7 Aralık 1934.

⁶⁷ Afetinan, **Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri**, s.s.221-223.

⁶⁸ **A.g.e.**, s.222.

Afet İnan'ın UNESCO Türkiye Milli Komisyonundaki Faaliyetleri

20 Mayıs 1946 tarihli ve 4895 sayılı kanunla kabul edilen UNESCO sözleşmesine Türkiye Devleti adına Milli Eğitim Vekili Hasan Ali Yücel imzayı atmıştır.⁶⁹ Türkiye Cumhuriyeti, UNESCO sözleşmesinin 7. maddesine dayanarak 1948'de bir hazırlık komitesi kurmuş olup hazırlıklar tamamlandıktan sonra 1949 yılında UNESCO Türkiye Milli Komisyonu'nu oluşturmuştur.⁷⁰ 5 Ağustos 1949 tarihinde Ankara'da kurulan UNESCO Türkiye Milli Komisyonu'nun bütçesi, üye devletlerin iki yılda bir kuruma ödedikleri aidat ile karşılanmakta olup UNESCO eğitim, bilim ve kültür alanlarındaki amaçlarını, kendisine üye olan devletin Milli Komisyonları kanalı ile gerçekleştirmektedir. UNESCO'nun merkezi Paris'te bulunan 3 organı vardır. Genel Konferans (Genel Kurul), Yürütme Konseyi (Yönetim Kurulu) ve Sekreterlik.⁷¹

18 Haziran 1955 yılından 21 Aralık 1979 yılına kadar UNESCO Türkiye Milli Komisyonu'nda Türk Tarih Kurumu temsilcisi olarak, 11 dönem art arda üye olarak görev yapan Afet İnan'ın görev yaptığı dönemde Ord. Prof. Dr. Tevfik SAĞLAM (1955- 1963), Prof. Dr. Bedrettin TUNCEL (1963-1979) UNESCO Türkiye Milli Komisyonu Yönetim Kurulu Başkanlığı yapmışlardır.⁷²

Afet İnan, UNESCO Türkiye Milli Komisyonu üyeleri için şu ifadeleri kullanmıştır: *"İlk komisyon üyeleri, büyük bir feragat ve fedakârlıkla çalışmışlar ve komisyonun sağlam bir çalışma temelini atmaya muvaffak olmuşlardır."*⁷³ Afet İnan UNESCO Milli Komisyon üyesi olarak 1955 yılında UNESCO Sosyal Ve Manevi İlimler Komisyon Başkanlığına seçilmiştir. Afet İnan'ın ilk yaptığı işlerden biri UNESCO Bibliyografya Dergisine Türk Tarih Kurumu yayın listesinin alınmasını teklif etmesidir.

1956 yılı 29 Mayıs - 2 Haziran tarihleri arasında Fransa'da 20 ülkenin katıldığı UNESCO Aix-en-Provence Avrupa Milli Komisyonları toplantısına Türkiye temsilcisi olarak katılan Afet İnan, 10 bayan temsilciden biri olma gururunu taşımıştır. Afet İnan Fransa'daki toplantı için şunları demiştir: *"Fransa Milli Komisyonu, bizlere memleketlerinin tabii güzelliklerini, endüstri merkezlerini, sanat eserlerini, tarihi değerlerini sevdirek tanıttılar. UNESCO'nun Avrupa Milli Komisyon temsilcileri bu konferansta, çalışmışlar, birbirlerini tanımışlar, kendi meşgulliyetleri sahasında mesleki fikir alışverişi yapmışlar ve kültürün insanları ne suretle birbirini yaklaştırmaya yaradığına güzel bir örnek vermişlerdir."*⁷⁴

⁶⁹ Afetinan, *Tarih üzerine İnceleme ve Makaleler*, s.363.

⁷⁰ *A.g.e.*, s.s.370, 372.

⁷¹ UNESCO Nedir, <http://www.unesco.org.tr/?page=15:62:1:turkce> (Erişim tarihi:11 Haziran 2018).

⁷² Afetinan, *Tarih üzerine İnceleme ve Makaleler*, s.s.361-374.

⁷³ *A.g.e.*, s.419.

⁷⁴ *A.g.e.*, s.360.

UNESCO'nun 10.yıl dönümü münasebetiyle "UNESCO" faaliyetlerini Türkiye'de tanıtma programları düzenlenmiştir. 11 Kasım 1956 yılında Ankara Milli Kütüphane 'de, 21 Kasım 1956 yılında İstanbul Galatasaray Lisesi'nde ve 29 Kasım 1956 İzmir Halk Eğitim Merkezi'nde UNESCO Milli Komisyonu Yönetim Kurulu üyelerinin katıldığı çeşitli konferanslar tertip edilmiş olup yönetim kurulu adına Prof. Afet İnan da bu programlarda birer konuşma yapmıştır. ⁷⁵Afet İnan bu programlarda UNESCO'nun milletlerarası eğitim, ilim ve kültür münasebetlerini geliştirmek ve milletlerin birbirini daha iyi tanıyıp anlamalarını sağlamak maksadı ile kurulduğu vurgulamıştır. UNESCO'nun gayesi, tarihçesi ve 10 yıllık faaliyetleri üzerinde konuşulmuş; sosyal bilimler, kültür çalışmaları, propaganda ve teknik yardım programları etrafıca anlatılmış ve programların bitiminde de Birleşmiş Milletler ve UNESCO sergisi açılmıştır.

1957 yılında Afet İnan'ın Türkiye Milli Komisyonu'nda aktif olarak çalıştığı ve bazı ek görevler de üstlendiği anlaşılmaktadır. Doğu ve Batı kültürlerinin karşılıklı olarak değerlendirilmesi konusunda milli bir plan hazırlanmasının komisyonu faydalı olacağını değerlendirmiş ve silahlı çatışma hallerinde kültür eserlerinin korunması ile ilgili anlaşmalar konusunda çalışmalar yaparak makaleler hazırlamıştır.⁷⁶ Afet İnan, 1958 yılı Mart ayında İzmir ve Manisa'da halk toplantılarında "UNESCO yayınları" üzerine bilgilendirmelerde bulunmuş olup UNESCO Haberleri bülteninde iki makalesi yayımlanmıştır.⁷⁷ Paris UNESCO Dergisi için "*Yedi Asırlık Türk Tıbbiyesi*" isimli yazıyı Fransızca olarak kaleme alan Afet İnan, 1960 yılının Şubat ayında 3. Avrupa Milli Komisyonlar toplantısına Türkiye temsilcisi olarak katılmıştır.

Afet İnan 11 dönem art arda üyelik yaptığı UNESCO Milli Komisyon toplantılarına kendi ifadesiyle "*muntazam*"⁷⁸ olarak katılmıştır. Afet İnan, UNESCO'nun barışa olan katkısını şu sözlerle değerlendirmiştir. "*O halde ne yapmalıdır ki milletler arasında düşmanlıklar kalsın, hurslar sönsün ve müreffeh bir dünyada, kültürden istifade eden ve sulh içinde yaşayan insanlar mesut olsunlar. UNESCO, Birleşmiş Milletlerin bir teşekkülü olarak "Cooperation Intellectuelle'den" sonra daha şümüllü olarak bu sorulara cevap vermek için çalışıyor.*"⁷⁹ Afet İnan, UNESCO'nun Doğu-Batı kültürlerinin birbirini tanıması açısından çok önemli bir teşkilat olduğuna inanan biri olarak milletlerin birbirini tanımasının milli gelenekleri unutturmayacağını, UNESCO'nun tam tersine karşılıklı anlayışı ve anlaşmaları artırıp dünyada barışçı bir zihniyeti hâkim kılacağına işaret etmiştir. Afet İnan UNESCO'nun eğitim bilim ve kültür alanında, ırk, dil ve din ayrımına

⁷⁵ A.g.e., s.420.

⁷⁶ A.g.e., s.420.

⁷⁷ A.g.e., s.421.

⁷⁸ A.g.e., s.s.420-422.

⁷⁹ A.g.e., s.362.

tabi tutmadan milletlerarası işbirliği ile barışı sağlayacağına bütün samimiye-tiyle inanmıştır.⁸⁰

Afet İnan'ın İdeal Cumhuriyet Köyü Projesi

"İdeal Cumhuriyet Köyü" planı 1937 yılında General Kazım Dirik tarafın-dan Atatürk'e sunulduğunda Atatürk bu planın uygulanmasının istese de ne yazık ki Atatürk zamanında uygulanmasını mümkün olmamıştır. Görünen o ki bu planın ancak bir kısmı Cumhuriyetin 50.yıldönümü için hazırlanmış ve uy-gulanmaya çalışılmıştır. Afet İnan 1937 yılında yapılmış olan "*İdeal Cumhuriyet Köyü*" planını Trakya Umumi Müfettişi General Kazım Dirik'in kendisine ver-diğini ve Atatürk'ün bu planı gerçekten beğendiğini ve uygulanmasını istedi-ğini belirtmiştir.⁸¹ Bu plan ne Atatürk hayatta iken ne de ondan sonra uygulama safhasına geçememiştir. Afet İnan bu planı küçültüp Türk Tarih Kurumunda bastırarak "*Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı 1933*" kitabına ilave etmiştir. Afet İnan yeni köy planları yapılırken bu pla-nın kullanılacağı ümidiyle İmar ve İskân Bakanlığına da bu planın bir nüshasını vermiştir. Afet İnan bu konuda şöyle demiştir: "*Şimdi Cumhuriyetimizin kuruluş-unun 50.yıldönümü için TBMM'nde kanun hazırlanmış ve ödenek konacak. Bakanlık-larımızı kendi konularıyla ilgili çalışmalara başlamıştır.*"⁸²

Afet İnan bu planın aynen olmasa bile kamu kuruluşlarının bir kısmını kapsayacak şekilde yapıldığı takdirde Cumhuriyetin 50.yılında medeni hayat için kalıcı olacağı inancındadır.⁸³ Afet İnan bu planı her gördüğünde ülkenin çeşitli yerlerinde İdeal Cumhuriyet köylerimizin çoğaldığını, mutlu ve çalışkan köylüleri hayal etmiştir. Afet İnan şu açıklamayı yapmıştır: "*İnsan gücümüzün, emeklerini değerlendiren, her ihtiyacına cevap veren böyle bir köyü kim istemez ki.!... Bu köy planı şüphe yok ki, her arazi şekline aynen uygulanamaz. Fakat bu esaslara göre alınırsa, Cumhuriyetimizin Ellinci Yılı için her vilayetimiz bir köyünü buna göre kurar ve mevcut köylerinden birine bu kamu kuruluşlarını yaparsa diğer köylerimize de örnek olacaktır. Her halde Ankara köylerinden biri bunun için seçilmelidir. "İdeal Cumhuriyet Köyü" planının hakikat olması dileğimle.*"⁸⁴

25 Şubat 1973'te Ankara Televizyonu, Afet İnan'ın da katıldığı "*İdeal Cum-huriyet Köyü*" planı ile ilgili bir program yapmıştır. Köyişleri Bakanlığından Erdiñç Güder, Tarım Bakanlığından Ankara Ziraat başmüdürü Ahmed Akyüz,

⁸⁰ Afet İnan, "Avrupa Memleketleri UNESCO Milli Komisyonları Toplantısı", *Kültür Dünyası*, Sayı 26-27(Temmuz-Ağustos 1956), s.5.

⁸¹ Afetinan, *Cumhuriyet'in 50. Yılı İçin Köylerimiz*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1978, s.57.

⁸² *A.g.e.*, s.57. Bu plan Afet İnan'ın "*Ellinci Yılda Tarihten Geleceğe*" kitabının en arkasındaki resimler bölümünde de vardır. Bkz.: Ek-3

⁸³ *A.g.e.*, s.58.

⁸⁴ "*50.yıl köyleri kuralım*", *Cumhuriyet*, 7 Haziran 1972, s.2.

İmar İskân Bakanlığında bölge plancısı Özmen Kendir'in katıldığı programda ⁸⁵Afet İnan bir açılış konuşması yapmıştır. Cumhuriyetimizin 50.yılına girildiğini ve devletin bu yıldönümü için hazırlıklar yaptığını belirten Afet İnan'ın konuşmasının devamı şöyledir: *"Çünkü Türk milleti için sevinçli tarihi bir olay olacaktır ve Cumhuriyetimiz yarım asırlık oldu diye övüneceğiz. Törenler, anıtlar, gösteriler, bunlar milli benliğimizin yaşantısına heyecan verecek ve izler bırakacaktır... Sosyal bünyemizde yaşantımıza fayda sağlayacak milletimizin çağdaş uygarlık düzeyinde olma çabasında birçok kamu kuruluşların Ellinci yıl anısına adanması yerinde olacaktır. Bunun inancı ile "İdeal Cumhuriyet Köyü" planı üzerinde çeşitli yönlerden kamuoyunu aydınlatmak için bu işlerin yürütücüsü olan idarecilerimiz çeşitli yönlerden konuşacaklardır. Benim elimde 1937 yılında Trakya Umum müfettişliğince bastırılmış böyle bir plan var. Planda 43 kamu kuruluşunun yerleri ve görecekleri hizmetler belirtilmiştir. Bunlardan hepsi veya birkaçı, Köy işleri bakanlığında planlaştırıldığı esaslara göre hükümet veyahut yardım yapmak isteyen kuruluşlar, bankalar ve şahıslar tarafından her bölgede ele alınması çok yerinde olacaktır. Bunlar yapıldıkça da birbirine örnek verecek ve hükümetimiz tarafından planlaştırıldığı üzere 50.yıl şenliklerinde ya temelleri veyahutta açılışları yapılacak, her köyün koruluğuna ağaçlar dikmekle Cumhuriyet bayramı kutlanmış olacaktır."⁸⁶*

Afet İnan televizyondaki bu konuşmasından sonra kendisine birçok mektubun geldiğini ve bu projenin büyük dikkat çektiğini belirtmiştir.⁸⁷ Afet İnan Cumhuriyetin 50.yılı hazırlıkları yapılırken *"İdeal Cumhuriyet Köyü"* planını ve hazırladığı mektubu Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği vasıtasıyla İmar ve İskân, Köy işleri ve İçişleri Bakanlıklarının dışında bütün valiliklere de göndermiştir. Afet İnan'ın 4 Ağustos 1972'de Türk Tarih Kurumu kurucu üyesi sıfatı ile gönderdiği mektupta istekleri şöyle sıralamıştır: *"Vilayetiniz sınırları içinde arazi şekline göre, daha da yeni ihtiyaçlar ilave edilerek, Ellinci Yıl adını taşıyacak bir köyün temeli atılabilir, mevcut köylerden birisi seçilerek bu kuruluşların hepsi planlaştırılabilir, olmayanlar birer birer ilave edilse, her köye bu kuruluşlardan biri 1973 de, diğerleri de gelecek yıllarda yapılmak üzere ele alınsa, köylülerimize bunların faydalarını anlatacak konuşmalar yapılabilir, özellikle koru olabilecek yerler ayrılarak Cumhuriyetin yıldönümü şenliklerinde fidanlar dikilebilir sanırım. Cumhuriyetin kutlama günlerinde bütün bu kuruluşlara toplu bir halde el emeği katılarak da şenlikler düzenlenebilir, Bu kamu kuruluşlarının listesi ve yaptırılacak planları köy odalarına ve görülecek yerlere asılır ve faydaları bir iki cümle ile altlarına yazdırılabilir. Sayın Vali, bütün bunlar benim aklıma gelebilenler ve pek heyecanla görmek istediğim şeylerdir. Sizler elbette daha rasyonel ve olumlu bir surette düşünür ve bunları kolaylıkla uygularsınız. Yurdumuza kalıcı ve faydalı kuruluşların, milletimize kutlu olması dileğiyle derin saygılarımı sunarım."*⁸⁸

⁸⁵ Afetinan, *Cumhuriyet'in 50. Yılı İçin Köylerimiz*, s.69.

⁸⁶ *A.g.e.*, s.69.

⁸⁷ *A.g.e.*, s.72.

⁸⁸ *A.g.e.*, s.s.58,59,81.

Afet İnan kamu hizmetine faydalı olacak 43 tesisin yerini belirlemiş, bu tesislerin arazi şekline göre uygulanmasının uygun olacağını söylemiştir: ⁸⁹ Afet İnan 24 Temmuz 1972'de Köyİşleri Bakanı Prof. Dr. Necmi Sönmez'den aldığı yazılı metinde şu bilgilerin olduğunu söylemektedir: *"Bakanlığım, köylerimizin yerleşimlerinin düzenlenmesi amacıyla bölgesel şartlara uygun fiziki planlamalar yapmakta ve imar planı ile tip projelerini hazırlamaktadır. Köylerimizin yeni yerlerindeki yerleşmelerini yukarıdaki esaslar içinde düzenleyen imar planlarında sosyal, ekonomik ve kamu tesislerinin köy meydanı içindeki konumu detaylı bir şekilde işlenmekte ve bu tesislerden biri olan Halkevi uygulamaya alınan bu köyde inşa edilerek köy meydanının çekirdeği kurulmakta, köy konutlarının zamanla bu çekirdek etrafında bir plan dâhilinde inşa edilmesi suretiyle köyün modern bir kuruluş haline gelmesi olanakları hazırlanmaktadır."*⁹⁰

Cumhuriyet gazetesi yazı işleri müdürü olan Cihat Baban yazmış olduğu bir makalede 50.yıldönümü kutlamaları üzerinde durmuştur. Afet İnan'ın *"İdeal Cumhuriyet Köyü"* planını da ekleyerek bir mektup gönderdiğini belirten Cihat Baban, *"Acaba her vilayet böyle bir numune köy yaratamaz mı?"* diye sormuştur. Bu köylerin 29 Ekim 1973 tarihine yetiştirmenin mümkün olamayacağını belirten Baban şöyle demiştir: *"Fakat bu köylere bugün başlanır, yıl içinde biter, 1974 Ekiminde vatandaşa tahsil edilebilir. Böylece 50.yılda değil de ellinci yılı izleyen yıl içinde sonuçlandırılmış olur. 67 vilayette, 67 köy, herhalde başarılamayacak ve yapılamayacak bir şey değildir... Numune köylerin göze hitap eden tarafları ile çok başarılı olacağına inanmak lazımdır."*⁹¹

Cihat Baban, Valilerin Türk Tarih Kurumu'na ve Afet İnan'a müracaat ederek bu planı tedarik edebileceklerini, bu plan üzerinde bölgenin özelliğine göre tasarrufta bulunabileceklerini belirterek sözlerine şöyle devam etmiştir: *"Fakat hangi vali ki 1973 Ekim tarihinde bir numune köyü yaratmış olur o vali Atatürk'e yakınlığını ispat etmiş bulunur. Evet, Atatürk'ün büyüklüğü ile orantılı bir ellinci yıl dönümü kutlama fırsatını, istikrarlı ve devamlı iktidarlara sahip olmadığımız, çalışma metodlarımızda Atatürk'ü üzecek derecede geri ve alaturka olduğumuz için resmen ve açıkça kaçırdık. Hiç değilse onun bir veya iki arzusunu tahakkuk ettirelim de kalbimizi istila edecek vicdan azabına bir teselli imkânı hazırlayalım."*⁹²

1973 yılında TBMM Milli Eğitim Komisyonu içindeki alt komisyon ellinci yıl kutlama törenleri için ayrılan 100 milyon liranın bin köye ilkokul yapılması ve bir de Cumhuriyet Üniversitesi kurulmasına harcanmasını kabul etmiştir.⁹³ Afet İnan 9 Haziran 1972'de söz konusu teklifi yapan AP Eskişehir Milletvekili Orhan Oğuz'a bir mektup yazmıştır: *"Cumhuriyetin 50.yıldönümü için T.B.Millet Meclisinde bin köye okul teklifinizi pek sevinçle karşıladım. Ancak Üniversiteyi Yüksek*

⁸⁹ A.g.e., s.60. Bkz.: Ek-3

⁹⁰ A.g.e., s.73.

⁹¹ A.g.e., s.74.

⁹² A.g.e., s.75.

⁹³ A.g.e., s.75.

Teknik Okul olarak düşündüm. Çünkü yurdumuzda daha çok teknik elemana ihtiyaç var sanırım."⁹⁴

Afet İnan bu planda yer alan 43 kamu kuruluşuna yeni ihtiyaçlar ilave edilerek her köye uygulanabileceğini, ellinci yıl adını alacak bir örnek köyün Ankara içinde temellerinin 29 Ekim 1973'te atılmasının sağlanabileceğini belirtmiştir. Ayrıca her şehre "Ellinci yıl korulukları" adı altında fidan dikilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Afet İnan'ın açıklamaları şu şekildedir: "Diğer illerimizde ise, yerleri değiştirilecek köyleri, bu planlara göre yapmak mümkündür. Bu kamu kuruluşları hükümet tarafından yapılabileceği gibi, yararına inandırılarak köylülerin kendi emek ve katkıları ile de meydana getirilebilir. Bunlar daha da yaygınlaşabilir. Varlıklı, hayırsever vatandaşlarımız, planları hazır olduğu için, bunları yaptırmaya teşebbüs edebilecekleri gibi, bazı sosyal kuruluşlarımız da bir kampanya ile bunu gerçekleştirebilirler..."⁹⁵

Afet İnan'ın 29 Mart 1973'de Cumhuriyetin kuruluşunun 50.yılı için hazırlanan Manisa'nın Alaşehir ilçesinin Ak keçili Köyü'ne kitap yardımı yaptığı anlaşılmaktadır.⁹⁶ Afet İnan'ın verdiği bilgilere göre bu köye köy kalkındırma kooperatifi, halk dershanesi, okuma odası, kitaplık kurularak ağaçlandırma yapılarak köy konağının temeli atılmıştır. 1973 yılında gazetelerde yer alan 50.yıl haberleri köylüleri de harekete geçirmiş ve köyleri ile ilgili isteklerini mektup ile devlet büyüklerine göndermişlerdir.

Afet İnan'ın büyük katkılarıyla tekrar gündeme alınan Cumhuriyetin ellinci yılında köylerin modernize edilmesi fikri 1973 yılında uygulanmaya başlanmıştır.⁹⁷ Afet İnan Köyişleri Bakanlığı Toprak ve İskân İşleri Genel Müdürlüğünün 1306 sayılı kanununun ek 2.maddesi gereğince yürüttüğü köysel alanda iç iskânın düzenlenmesi ve köy gelişim merkezlerinin kurulması konulu çalışmalarda 15 köyün bu kapsamda seçilerek düzenlendiğini belirtmektedir.⁹⁸ Hatay, Kayseri, Eskişehir, Çankırı, Elazığ, Tunceli ve Yozgat şehirlerinde 27-30 Ekim 1973'te, Manisa, İzmir ve Konya'da 22-23 Aralık 1973'te törenler yapılarak yeni yerleşmeler olmuştur. Afet İnan Balıkesir, Diyarbakır, Amasya ve Tokat şehirlerinden dört köyünde yakında yerleşmeye açılacağını belirtmiştir.⁹⁹ Afet İnan belirlenen bu köylerde tip projelerin keşif özetlerinin çıkarıldığını ve yönetmelikte öngörülen köy katkısı miktarı, keşif bedeli, açılan kredi miktarı ve köylü katkısı ile yatırım toplam miktarı ve sosyal tesisler için harcanacak para miktarının tespit edildiğini belirtmiştir."¹⁰⁰

⁹⁴ A.g.e., s.75.

⁹⁵ A.g.e., s.79.

⁹⁶ A.g.e., s.76.

⁹⁷ A.g.e., s.s.77-81.

⁹⁸ A.g.e., s.s. 83, 109.

⁹⁹ Afet İnan, "Yeni Köylerimiz", *Cumhuriyet*, 7 Şubat 1974, s.2.

¹⁰⁰ Afetinan, *Cumhuriyet'in 50. Yılı İçin Köylerimiz*, s.85.

Afet İnan'ın sosyal ve kültürel yaşantımız ile ilgili birçok düşüncesi ve önerileri olmuştur. Bunlardan bazıları şunlardır: 1- Her şehirde bulunan eski evlerin restore ettirilerek müze haline getirilmesi.¹⁰¹ 2- Savaş Araçları Müzesi yapılması ¹⁰² 3- 1918-1939 yılları arasındaki yazılı tarihi belgeleri Ankara'da bir arşiv binasında toplamak. 4- Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu olarak Atatürk'ün bütün resmi yazı ve nutuklarını bugünkü kuşakların anlayabileceği biçimde bir dizi halinde yayınlamak. 5- Ankara Milletvekili olarak Atatürk'ün adına bir kültür sitesi kurmak.(Kütüphanesi, konferans salonu, spor tesisleri ve daha başka) 6- Ankara'nın çevresinde ve öbür yerlerde orman yetiştirmek. 7-. Türk uygarlığına ait eserleri korumak, tanıtmak ve üzerlerinde bilimsel incelemeler yapmak için teşvik edici ödüller vermek.

Yukarıda bahsi geçen öneriler bizlere Afet İnan'ın kültürel ve sosyal konularda hayata daha geniş bir pencereden bakmayı başarmış biri olduğunu, Atatürk devrimlerine ve tarihe olan bakış açısını net bir şekilde göstermektedir. Ona göre tarih, bugünün kurumlarını inceleyerek anlama fırsatını bizlere vermiş olup bu inceleme ve araştırma faaliyetleri en yakın zamandan en eski zamana doğru yapıldığı takdirde olayların derin sebepleri anlaşılabilir olacaktır.

Afet İnan tarihin derinliklerine inildikçe fikri hareketler ve sanat eserleri hakkında derin bir anlayışın oluşacağını ve bilgi sahibi nesillerin yetişeceğini öngörmüştür. Türk Tarih Kurumunun öncülüğünde Cumhuriyetin ilk arkeolojik kazılarına bizatihi katılması, yurt içi ve yurt dışı kongrelerde bu arkeoloji raporlarını sunması, kadın haklarının kazanılmasındaki çabalarının ardından katılmış olduğu konferanslar ile yazmış olduğu makalelerin azınsanmayacak kadar fazla olması savunduğu düşünceleri ve öngörülerini ile örtüşmekte ve birbirinin devamı olarak bir süreklilik arz etmektedir.

¹⁰¹. Köklü bir ev kültürüne sahip olan Türklerin hem çağdaş medeniyete ayak uyduracak şekilde hem de eski yaşantımızı yansıtacak "Ev Müzelerinin" olması gerektiğine inanan Afet İnan bunun nasıl olacağını şöyle açıklamıştır: " Her şeyden önce her bölgede eskiden kalma bir veya birkaç evin bulunduğu sokaktaki evler restore edilmelidir. Bu ev ya da evlerde, müze eşyaları için kullanılan vitrinler bulunmamalıdır. Ev, bölgenin özelliğine göre, daha önceki devirlerde kullanıldığı tarzda döşenmeli, sanki o günler yaşanıyor gibi hissi verilmelidir..." **A.g.e.**, s.78

¹⁰² Afet İnan'ın düşünceleri şöyledir: "Türk Kurtuluş savaşı için Genel Kurmay Başkanlığının depolarında buluna o devrin savaş malzemesini çeşitli belgelerde, ya açık yerlerde veya kapalı müzelerde, resimlerle tespit edilmelidir. Bundan amaç o dönemde hangi araçlarla bu savaşın kazanıldığı gözle görülmelidir. Bazı savaş sahalarında kabartma haritalar da yaptırılabilir. Bunun örnekleri vardır. Hatta Zafer Tepe için(Afyon) böyle bir plan yaptırılmıştı. Afyon anıtında o dönemin iki top arabası teklifim üzerine 1955'te ortaya konulmuştur. Bunların faydası o devrin savaş araçlarını gözle görülür bir durumda bugünkü kuşaklara tanıtmaktır". Afet İnan'ın bahsi geçen önerilerinin hepsi bu makalede vardır. Afet İnan, "1981'e hazırlık" **Cumhuriyet**, 5 Mart 1978.

KAYNAKÇA

I.-Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi(BCA);

BCA, Fon No: 030. 11.1.0, Kutu No: 214, Dosya No: 18, Sıra No:12 Yer No: 37.226.1.

II. Resmi Yayınlar

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri;

Devre: III, Cilt: 17, İçtima: 3, 37.İnikat.

Devre: IV, Cilt:17,İçtima: 2, 76.İnikat.

III. Süreli Yayınlar

Gazeteler;

Akşam, 08 Eylül 1937.

Anadolu, 04 Temmuz 1932.

Cumhuriyet, 04 Nisan 1930.

Cumhuriyet, 15 Kasım 1933.

Cumhuriyet, 16 Eylül 1935.

Cumhuriyet, 03 Eylül 1937.

Cumhuriyet, 04 Eylül 1937.

Cumhuriyet, 05 Eylül 1937.

Cumhuriyet, 7 Haziran 1972.

Ulus, 15 Eylül 1935.

Ulus, 18 Eylül 1935.

Ulus, 19 Eylül 1935.

Vakit, 13 Eylül 1933.

IV. Kitaplar

ÂFETİNAN,(Prof. Dr.), Tarih Üzerine İnceleme ve Makaleler, Akın Matbaası, Ankara, 1960.

ÂFETİNAN, Ayşe(Prof. Dr.), Atatürk'ten Mektuplar, 2.b., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara,1989.

- ÂFETİNAN, Ayşe(Prof. Dr.), Cumhuriyet'in 50. Yılı İçin Köylerimiz, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1978.
- ÂFETİNAN, Ayşe(Prof. Dr.), Tarih Boyunca Türk Kadının Hak ve Görevleri, 4.b., Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1982.
- Birinci Türk Tarih Kongresi, Konferanslar, Müzakere Zabıtları, 2.b., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2010.
- DOĞRAMACI, Emel, Atatürk'ten Günümüze Sosyal Değişimde Türk Kadını, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, TTK Basımevi, Ankara, 1993.
- Dördüncü Türk Tarih Kongresi; Kongreye Sunulan Tebliğler, 2.b., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2010.
- ERSANLI, Büşra, İktidar ve Tarih, Türkiye'de "Resmi Tarih " Tezinin Oluşumu(1929-1937), 5.b, İstanbul, 2013.
- GÖÇERİ, Nebahat, Kadın Hareketi Tarihi, Sivas 2010.
- İkinci Türk Tarih Kongresi; Konferanslar, Müzakere Zabıtları, 2.b., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2010.
- KIRKPINAR, Leyla, Türkiye'de Toplumsal Değişme ve Kadın, 1.b., Zeus Kitapevi Yayınları, İzmir,1999.
- TOPRAK, Zafer, Darwin'den Dersim'e Cumhuriyet ve Antropoloji, 1.b, Doğan Egmont Yayıncılık, İstanbul, Nisan 2012.
- ORTAYLI, İlber, Gelenekten Geleceğe, 8.b, Ufuk Kitapları, İstanbul,2002.
- Üçüncü Türk Tarih Kongresi; Kongreye Sunulan Tebliğler, 2.b., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2010.

V. Makaleler

- İNAN, Afet, "Avrupa Memleketleri UNESCO Milli Komisyonları Toplantısı", Kültür Dünyası, Sayı: 26-27(Temmuz-Ağustos 1956), s.5.

VI. İnternet Kaynakları

- <http://www.unesco.org.tr/?page=15:62:1:turkce> (Erişim tarihi:11 Haziran 2018).
- <http://antropoloji.blogspot.com.tr/2012/10/kafatas-olcumu.html>(Erişim tarihi:23Nisan 2018).

Tarih ve GÜNce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
II/4, (2019 Kış), ss. 127-154.

Geliş Tarihi: 12 Kasım 2018

Kabul Tarihi: 31 Ocak 2019

THE REFLECTIONS OF TURKISH REVOLUTION ON THE LANGUAGE BETWEEN 1930-1938

Suat BURAK*

Abstract

There has been a continuous social change in Turkey since the Reorganization (Perio). With the Reorganization Edict, the Ottoman turned its face to the West with many modernization movements. The revolution staff which appeared in the continuation of the Young Turk movement that tried to save the Ottoman Empire and with the power of historical accumulation, established a new state. As in every revolution that started to build a nation-state in the world, Turkish Revolution gave a special importance to Language, History and Education while carrying out building nation-state. Nation states, which are the product of political and bureaucratic interventions, has tended to create their own languages as a result of their institutionalization. Especially as specifying the Turkish identity, the language phenomenon which defines "us" and differentiates "other" has had great importance for Turkey. At the same time, Language in providing nation integration contributed to the social and political participation of individuals as citizens. In the 1930-1938 period, the Revolutionary staff produced policies for the field of language and gave great importance. In the reflection of these policies, the Turkish Language Association, the First, Second and Third Turkish Language Congresses appear as important activities.

Key words: Turkish Revolution, Nation State, Language

---

* suatburak@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0001-9152-9791.

1930-1938 ARASI DÖNEMDE TÜRK İNKILÂBININ DİL ALANINDAKİ YANSIMALARI

Öz

Tanzimat'tan günümüze kadar Türkiye'de sürekli bir toplumsal değişim yaşanmıştır. Tanzimat Fermanı ile Osmanlı birçok alanda çağdaşlaşma hareketleri ile yüzünü Batı'ya çevirmiştir. Osmanlı Devleti'ni kurtarmaya çalışan Jön Türk hareketinin devamında ve tarihsel birikimin gücü ile ortaya çıkan İnkılâp kadrosu yeni bir devlet kurmuştur. Dünyada ulus-devlet inşasına başlayan her inkılâpta olduğu gibi Türk İnkılâbı da ulus-devlet inşasını gerçekleştirirken Dil, Tarih ve Eğitim konusuna ayrı bir önem vermiştir. Siyasal ve bürokratik müdahalelerin ürünü olan ulus devletler, kurumsallaşmalarının bir sonucu olarak kendi ulusal dil oluşturmaya yönelmişlerdir. Türk kimliğini belirtirken özellikle Dil olgusu "biz"i tanımlayan, "öteki"nden ise farklılaştıran bir politika olarak, Türkiye içinde büyük önem taşıdığı söylenebilir. Aynı zamanda Dil, ulusal bütünleşmenin sağlanmasında, bireylerin vatandaş olarak toplumsal ve siyasal alanlara katılmasına katkı sağlanmıştır. 1930 - 1938 sürecinde İnkılâp kadrosu Dil alanına yönelik politikalar üretmiş ve büyük önem verilmiştir. Bu politikaların yansımada karşımıza Türk Dil Kurumu, Birinci, İkinci ve Üçüncü Türk Dil Kurultayları önemli faaliyetler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk İnkılâbı, Ulus-Devlet, Dil.

Introduction

The history of mankind is a whole story of change. From the emergence of human communities to the present day, there has been a constant development and change in every aspect of social life. This change takes place in every aspect of social life such as family order, state systems, economic life, communication, religion, language, art, etc. Whole accumulation of mankind lies under the process of social change. This accumulation is "Technology" in the field of material culture and "Ideology" in the field of non-material culture¹. Many tendencies of man from his daily behaviors to his political preferences are in fact a sign of his ideology.² The transition from a traditional to a modern society has

¹ Emre Kongar, **Toplumsal Değişme Kuramları Ve Türkiye Gerçeği**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2004, p.56. Veysel Bozkurt, **Değişen Dünyada Sosyoloji**, Ekin Kitabevi, Bursa,2006, p. 330, 331, 332.

² Emre Kongar, *ibid*, p. 343.

resulted in a holistic and radical change in patterns of human life.³ Although modernization is an evolutionary process, the main developments that has taken place in the modernization phenomenon are defined as Enlightenment, French Revolution and Industrial Revolution.⁴ Enlightenment has constituted the intellectual dimension of modernization. Along with the Enlightenment movement, basic concepts and approaches such as Rationalism, Humanism, Human Rights, Secularism, Democracy, Freedom, Equality, Positive Science Approach have also become an integral part of modern and mature societies.⁵ These features are also the milestones of Nation-States.

XX. century is the century of ideologies and major transformations. The origin of this transformation is XIX century. XX. century has been the field of application of this transformation. XX. century was the century that Liberalism, Communism, Capitalism, Imperialism and similar movements and orders were born. XX. century is the century of concepts. The most important feature of the XX century was that the longing for independence has spread all over the world. Another source of inspiration for the rapid independence phenemomen of XX century was the war of national independence against the Western colonialist states in Anatolia and the Turkish Revolution during this war. Constitutionalism and Republic periods established the social change in Turkey. In the Ottoman history, the Tanzimat Edict has an important place in the history of renewal. This was the period when the Ottoman Empire tried to make comprehensive reforms in administrative, military, financial, judicial, educational and cultural fields. Although it was a discourse of reviving old Ottoman," the idea of creating a new thought" has begun. In addition, the foundations of the movement of thought such as equality, freedom, democracy, republic, Islamism, nationalism, socialism, liberalism, positivism, materialism and feminism were laid during the Reorganization and Reformation periods. The developments in the constitutional period and especially in the Republic period has originated in terms of intellectual and institutive in Reorganization and Reformation periods.⁶ It would continue the social engineering project that started in the Ottoman-Turkish society in the 1860s, this time without losing ideological constitutional process of creating

---

³ Samuel Huntington, Transl: Fahrettin Altun, **Modernleşme Kuramı**, Küre Pbl., İstanbul, 2000, p.150.

⁴ Macit Gökberk, **Felsefe Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999, s.289.

⁵ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Pbl., İstanbul, 1996, p.25. Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, TTK Pbl., Ankara, 2007,p.40-41.

⁶ Şerif Mardin, **Türk Modernleşmesi**, İletişim Pbl., İstanbul, 1991, s. 12.

a modern.⁷ The first organized opposition was the community called “*İttihat-ı Osmaniye*” which was established by the students of Military Medicine, *İshak Sükûti, Mehmet Reşit, Abdullah Cevdet, İbrahim Temo and Hüseyinzade Ali* in 1889. The power of this society expanded over time and it became “*Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti*” with Ahmet Rıza who took lessons from the French positivist Pierre Lafitte.⁸ These developments clearly show the intellectual heritage transferred from the II. Constitutional Monarchy and the Young Turks to Kemalism.⁹ We see that Turkish modernization has had an uninterrupted continuity starting from the Reorganisation ideology to the Kemalist six arrows.¹⁰ With the end of the War of Independence, Mustafa Kemal Atatürk implemented the social change project in a holistic approach that comprehended all dimensions of society. Especially after defining the National Pact, the staff turned towards the building a nation-state in a more radical way.

1. LANGUAGE ELEMENT IN NATIONAL STATE FORMATION

The process which started with Renaissance and Reform and then continued with Enlightenment in European history has also shown its effect in political field. It was a basis for national communities, a new necessity to manage and it was a new idea that would conquer the masses and tie the nation to its state by overcoming ideologies with all individual interests. It was anew basis for national communities, a new necessity to manage a new idea that would conquer the masses and connect the nation to the state by overcoming ideologies with all individual interests. It was the idea of nation which saved Europe once more from disintegration, religious conflict and civil war and nurtured and fostered sense of community.¹¹ This idea would lead to the emergence of the mo-

⁷ Cemil Koçak, “*Yeni Osmanlılar ve Birinci Meşrutiyet*”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Volume IX, Dönemler ve Zihniyetler, İletişim Pbl., İstanbul, 2009, p. 82.

⁸ Sina Akşin, *Jön Türkler İttihat ve Terakki*, İmge Pbl., Ankara, 1998, p. 26,27.

⁹ Erik Jan Zürcher, “*Kemalist Düşüncenin Osmanlı Kaynakları*”, Transl: Özgür Gökmen, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Kemalizm, Cilt II, İletişim Pbl., İstanbul, 2009, p. 44-55.

¹⁰ Paul Dumont, “*Kemalist İdeolojinin Kökenleri*”, Transl. Meral Alakuş, Atatürk ve Türkiye’nin Modernleşmesi, Hazırlayan Jacop M. Landau, Sarmal Pbl., İstanbul, 1999, p.

¹¹ Hagen Schulze, *Avrupa’da Ulus ve Devlet*, Transl. Timuçin Binder, Literatür Yayıncılık, İstanbul, 2005, s.91.

modern state. The first country that realized the nation-state structure in the modern sense was Britain.¹² The nation-state process that began in Britain was enriched by the opinions of many philosophers and spread across Europe. In Europe, many philosophers such as Montesquieu, Bodin, Hobbes, Rousseau, wrote about the ideal state. Machiavelli's "Prince" and Thomas More's, Utopia were the works that had same purposes. In Europe, those ideas influenced many countries, mainly France. Concepts such as human rights, freedom, equality and democracy were rapidly spreading and being discussed both in Europe and America. As a result, there would be the French Revolution, where concepts like Nation and Nationalism would come to the forward. The American Revolution marked its appearance among the British colonialists in the New World; the French Revolution, put it in the European continent with a semi-religious commitment.¹³ In almost the whole world, concepts such as liberty, equality, justice, democracy and secularism have become indispensable elements of the countries.

The Congress of Vienna in 1815 gave a new direction and speed to nationalism. Many countries in Europe were reshaping around the slogan of "a state for every nation, but only a nation for a state".¹⁴ In Germany, with another idea, a nation united as a community that shared a common language and culture.¹⁵ In Europe, various sizes of countries has occurred. These countries have been nation-states, based on citizenship in the modern sense. Paris Peace Congress in 1919-1920 adopted the principle of nationality, unlike the Vienna Congress of 1815 and it was included in Europe's public law. At the end, the political map of the entire European continent was radically changed and redrawn. The idea of nation had tones that evoked religiosity. Nationalism has become the worldly belief of the industrial age and the new state was imposed by the nation, not by God.¹⁶ National state meant independence, even development. By bringing in so many different political functions, with a word which was defined in XIX century, it was natural that such a common concept which appeared as "Evil Face" and offered "cure-all" has led to different interpretations and understanding

---

¹² Carlton J. H. Hayes, **Milliyetçilik Bir Din**, Transl. Murat İzkaya, İz Yayıncılık, İstanbul, 1995, p.68.

¹³ Carlton J. H. Hayes, *ibid.*, p.68

¹⁴ Hayes, *ibid.*, p.122.

¹⁵ Schulze, *ibid.*, p.153.

¹⁶ Schulze, *ibid.*, p.155.

throughout the World, mainly in Turkey.¹⁷ If we consider nation and nationalism as a modern phenomenon, we can consider the national unity of nations as a necessity of this modernity. Because modernization has covered every aspect of life, including intellectual, political, economic, social and cultural. For this reason, a common language makes instilling many functions, from education, political participation and cultural values, a necessity of the expanding modern world. For that reason, even though language is not one of the basic elements in the national unity, single language policies have been carried out in almost all countries. After the French Revolution, for many Nation-States which has been established around the idea that *each nation will have its own political unity and an independent state*, Language, Culture and History, come to the prominence as a unifying element. Writing with the same language, keeping the record of history in the same language and creating a common culture with a common language, creating a mentality change, directing the masses to specific purposes, are the desired aims of both modernization and nationalist policies in the process of nation-building.

Language is defined as a multi-faceted and developed system which enables the thoughts and emotions of the individuals that make up the society to be transferred to others by using the common elements and rules valid in terms of voice and meaning in that society.¹⁸ Language is an important phenomenon for social life. Language is not only a means of communication between individuals, but also one of the basic conditions for participating in social life. In the modern world, it is the most important indicator of being a citizen. We can see the functionality of the language in many areas such as participation in political life, getting education, learning our cultural values, being a member of a group, expressing our thoughts, etc. As in Heidegger's "*language is the home of man*" or as famous linguist F.Brusot "*Language is an entity created by the community. Born, grows; it is always in the service of her speaking community*"¹⁹ Language as a social phenomenon is also directly related to culture as part of social life. Ziya Gökalp regards language as the main element of culture. According to him "*every nation kneads its own language and culture for centuries. Culture works are the frozen forms*

---

¹⁷ Baskın Oran, *Az gelişmiş Ülke Milliyetçiliği- Kara Afrika Modeli*, Bilgi Yayınevi, 3. Basım, Ankara, 1997, p.22.

¹⁸ Zeynep Korkmaz, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, Cilt-1, Türk Dil Kurumu Pbl., No:629/1, Ankara, 2005, p.665.

¹⁹ Kazım Yetiş, *Atatürk ve Türk Dili-3*, Cilt-1, Atatürk Tarih ve Dil Yüksek Kurumu Pbl., No: 830/1, Ankara, 2005, p.223.

of language in a certain place and moment. Libraries are the museums collecting language monuments".²⁰ Culture is, first of all, communicated by language, the primary tool that forms and protects it. As Mehmet İzzet states, *the ore of the nation is language*.²¹ Kemal Arı explained the Turkish language and its importance as "*Language is a value that is connected with national feelings. The Turkish language is the heart and mind of the nation*".²² In Mazzini's words "*every nation must be a state and a single state for the whole nation. In such states, a single language, the language of the nation is dominant*"²³ Language is the most important characteristic of human societies and direct human. If culture is born with language, enrichment has also been in writing. Written language can be transferred through education. It should also be noted that the language of writing is the language spoken by public means. This means the Official Language that is accepted for administrative, educational, political or other purposes. National unity and solidarity, which is intended to be provided by the official single language, is an important indicator that we can emphasize the importance of language for nationalism and nation-state. As language is a tool used in the identification of national identity and the transfer of culture to the future generations. This is a necessary outcome, although it is not compulsory for national identity and sense of belonging and therefore for national integration.

2.TURKISH REVOLUTION AND LANGUAGE

The first phase of language studies in Turkish history started with the political, social and cultural awakening of Reorganization. The reorganization is a period in which the language issue was discussed in an unprecedented manner. People such as Namık Kemal, Ali Süavi, Ziya Pasha, Ahmet Mithat and Şemsemidin Sami have frequently expressed their views on this issue during the Reorganization period and have given various struggles in this field.²⁴ Beyond the discussions and explanations, the clerks used plain and clear writing during Ali Pasha, the Ministry of Foreign Affairs, it was ordered to write in French first and then translate into Turkish; leaflets for teaching a simple language in schools

---

²⁰ Mehmet Kaplan, *Kültür ve Dil*, 12.Baskı, Dergah Pbl., İstanbul, 1999, p.138-141.

²¹Mehmet İzzet, *Milliyetçilik Nazariyeleri ve Milli Hayat*,Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1969,p.104.

²² Kemal, Arı, *Türk Devrim Tarihi - II - (Oluşumu, Öğretisi Ve Ülküsü)*, Burak Kitabevi, İzmir, 2011, p.371.

²³ Eric Hobsbawm, "*Ulusçuluk*", Birikim Yayınları Dergisi, Ocak Sayısı, İstanbul, 1992,p.110.

²⁴ Uriel Heid, *Türkiye'de Dil Devrimi*, Transl. Nejlet Öztürk IQ Kültür Sanat Yay. İstanbul, 2001, p.30.

were published, in short, official initiatives were also made.²⁵ The 1908-1909 Young Turk Revolution pioneered the second phase. In the early years of the Republic, there was both a mature intellectual environment and a considerable accumulation for the reforms to be made in spelling, letters and languages. As a result, the studies and discussions on the language continued in the Republican period. After the War of Independence was won and the establishment of the Republic of Turkey, various national unity and empowerment policies were implemented to ensure national integration and advance. On the one hand, Turkey rose above the consciousness of citizenship as a secular, democratic country, and on the other hand highlighted various elements as national identity. The Revolution staff, without any racist expression, by removing the phenomenon of religion, said that they saw everyone who lived on Anatolia as Turks, and related this as the unity of language and purpose as a link with the connection of the past. For all these mentioned above, in Turkey, both French nationalism based on various citizenship principles such as freedom, equality, justice, secularism, as well as the *Single Language, Single History and Single Cultural policy* based on the understanding of Cultural Nationalism of German Romanticism.

The language is a conscious system of socialized symbols. Human expresses his thoughts and feelings through language. Though man's judgment, comparison, reasoning and choice are functions of thought, thought cannot exist independently of language. Undoubtedly, language is a very important element for social life. Thomasius says; "*there is no mind without language and words*"²⁶, Humboldt says; "*language is something that creates thought*"²⁷ Leibniz says; "*language is the mirror of the mind*"²⁸ Yunus Emre says; "*...language is the way of wisdom*" Celal Nuri İleri says "*...language is the means of expression of civilization, it is directly civilization and life. Thinking is possible through language*"²⁹. Language Engineering, which has seen in many countries in the nation-state processes, aims to create a modern nation-state structure. For this purpose, the language has a central position and is important for both modernization and nationalism policies. The Turkish Language Reform, one of the Republican cultural policy in Turkey is important both in terms of nationalism and modernization. This process, which started with the change of the alphabet, continued with the works of the

²⁵ Uriel Heid, *ibid*, p.30.

²⁶ Bedia Akarsu, *Wilhelm Von Humboldt'da Dil-Kültür Bağlantısı*, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1995, p. 27.

²⁷ *İbid*, p. 30.

²⁸ *İbid*, p. 30.

²⁹ Celal Nuri İleri, *Türk İnkılabı*, Kaknüs Pbl., İstanbul, 2000, p. 128.

Turkish Historical Society and reached its culmination with the efforts of Simplification of Language. As Mustafa Kemal Atatürk wants to see Turkey “*have reached the level of contemporary civilization, even exceeded it,*” these cultural policies were the works carried out to create the modern nation-state structure.

After the victory in the War of Independence and establishment of the Republic of Turkey, he had to draw a path. Westernization and Modernization were the name of the direction of the right path for society's progress and development.³⁰ After the restructuring process in the political sphere, we see that the other reforms that were made were imitated by Western laws in the legal field, which could be the basis of these reforms. The reforms in the field of law have continued unceasingly, according to the level that could meet the needs of a modern nation-state, with a pragmatist understanding, on a secular basis. The economic understanding of the period depended on the conditions of the country. In order to develop the country and to have the economic structure of a modern nation-state, the ideal of rapid development and economic independence, which has been observed since the first years of the country, has formed the essence of economic policies. In social and cultural reforms were realized in order to form the a modern nation-state structure and the lives of the individuals who would live as members of a democratic country based on citizenship and reminder policies were followed. In short, Turkey has experienced an identification process. The main purpose of these policies was to awaken Turkish consciousness so as to provide unity and solidarity in the country. This philosophy constitutes the essence of a century-old Western influence adopted to give a universal character to the Turkish Revolution. However, in an environment in which social sciences were not well developed, scientism and science dogmatism were sometimes found to be inefficient in social analysis.³¹ Positivist thought, every kind has been adopted as the opinion of a scientific mentality towards ideological and metaphysical world and have formed the basis of secularism in Turkey.³² The intellectual movement which was based on positivism and revolutions to identify principles to make Turkey e a modern nation-state and held the future of Turkey was known as Kemalism As a political party, CHP has rolled up its sleeves to create a modern nation-state, and has developed a new idea and understanding by creating its thoughts.

---

³⁰ Nur Betül Çelik, “Kemalizm: Hegenomik Bir Söylem” **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm**, Volume II, İletişim Pbl., 2009 p. 76.

³¹ Taner Timur, **Türk Devrimi (Tarihi Anlamı ve Felsefi Temeli)**, Sevinç Pbl., Ankara, 1968,p. 158.

³² Ibid, p. 158.

Whether it was French nationalism or German romantic nationalism, there were various elements that strengthen the national unity such as religion, language and race in the whole nation-building process. Nations are sometimes based on religion, sometimes on language and sometimes on geographical unity. But it is impossible to think all these elements independently of each other. Therefore, all elements such as religion, language, culture, race, history, geographical unity can be effective in various ways in the process of nation building. This also varies widely from country to country. In Turkey, before the language, history, culture union, religious unity has been a key element. Even today, this is still largely valid. The revolution staff also highlighted various elements such as historical unity and language unity in order to determine national identity and to strengthen national integration. History Thesis and Language Thesis that were put forward during the Republican period and the support of these two theses and the fact that the Turkish Historical Society and the Turkish Language Association were regarded as sister organizations were not coincidental results. It was a reflection of the fundamental policies of Kemalism in the process of ensuring national integration. Nationalism, as a part of the definition of Turkish identity during the nation-building process, has also been used as a tool to realize modernization.

In the time period from 1919 until 1925, Turkish Republic has sought to create a political framework. Since 1925, the revolution staff has focused on social, cultural and economic reforms, and reforms have taken place in these areas. One of the social-cultural reforms that took place was the adoption of the Latin alphabet instead of the Arabic alphabet. The first proposal to change alphabet in Turkey can also be traced back to the Tanzimat period, as in almost every reform. Ahmet Cevdet Pasha, Munif Pasha, Mirza Fethali Ahunzâde, Celal Nuri İleri, Hüseyin Cahit Yalçın and Kılıçzade Hakkı have advocated the transition to Latin alphabet.³³ Several studies have been conducted from time to time not to defend. Despite all the good intentions, the failure in the language field has also been seen in the alphabet work, and no final result has been achieved. . Because there was a polyphony in the language area, as a result of this lack of a certain understanding neither the driving force of modernization, nor the profound effects of nationalist movements have ensured the success of the developments in the alphabet. The real movement of this revolution was only achieved

---

³³ Uriel Heid, *ibid*, p.32.

in the Republic. In the Republican period, we see that the discussions of the alphabet began to be discussed again by various communities. But as a nation-state of Turkey, could be carried out primarily political and legal reforms in the area, alphabet change could only take place in 1928. The rebellions that emerged during the most violent times of the political events of the period and the decisions taken as a result of them and the newly established Independence Law, prepared a suitable environment for the reforms that Mustafa Kemal Atatürk wanted to realize.

For the works to be done in the field of alphabet, firstly, Ministry of National Education established an Alphabet Council in 1928. They also benefited from foreign language experts in these studies. As the first step, the Law on the Adoption of International Numbers 1288 of the Latin Numbers, which we use today, was adopted instead of the Arabic numerals on 20 May 1928.³⁴ Mustafa Kemal Atatürk introduced the new Turkish letters to the Turkish people on August 9, 1928 at the Gulhane Park in Istanbul and said the following:

“Our harmonical rich people will show themselves with new Turkish letters. New Turkish letters should be learned quickly. We teach every citizen, woman, man, worker, fisherman. We know this as patriotism and nationalism.”³⁵

Grand National Assembly of Turkey (TBMM) has adopted the alphabet with 29 letters of Latin alphabet written in left-to-right with the Law No. 1353 of November 1, 1928.³⁶ On November 24, 1928, the Grand National Assembly of Turkey gave the title of Head of National Schools to Atatürk.³⁷ The Arabic alphabet was not in accordance with the structure of Turkish, learning and teaching was very difficult, number of the vowels were a few in Arabic, there were many vowels in Turkish, all these can be considered as the reasons for the letter revolution. But none of this would be enough to indicate the true nature of the alphabet revolution. Because the letter revolution was first and foremost a result of modernization and Turkish nationalism. The adoption of the Latin alphabet would open the doors of the civilized world as the target and thus would be able to differentiate people from the Arab religionists.³⁸ And whatever the reason was indicated, it was a necessary and compulsory revolution for a country that has modeled the West, as Hamdullah Suphi Tanrıöver has said, “... It is necessary

---

³⁴ Mahmut, Goloğlu, **Devrimler ve Tepkiler**, Türkiye İş Bankası Pbl., İstanbul, 2009, p.276.

³⁵ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, Cilt II, Atatürk Araştırma Merkezi Pbl., 1997, Ankara, p. 272.

³⁶ Mahmut, Goloğlu, *ibid.*, p.283.

³⁷ Mahmut, Goloğlu, *ibid.*, p.284.

³⁸ Suna Kili, **Türk Devrim Tarihi**, Türkiye İş-Kültür Yay., 6th Edition, İstanbul, 2002, p. 308.

to accept the Latin letters and we will accept this decision sooner or later in favor of the Turkish nation".³⁹ This meant refinement of the past, rebuilding the future West-based for Turkey that had the dream of nation-state.

The reforms implemented intensively in the Republican period and especially after 1928 they have been directed towards nationalization and modernization. The aim of all reforms made by the revolution staff was to create a modern nation-state. Therefore, the process of nationalization continued to be supported by the process of disseminating among the people. In particular, the most concrete step of reading and writing for women and men during the education process was the acceptance of the Latin alphabet. At the same time, as a practical benefit, a faster reading-writing learning process was provided, and education was not only an area that a certain class could benefit from. At the core of this revolution was a pragmatic understanding. In other words, the reforms that were carried out during the republican period were realized with a pragmatic and hasty attitude in order to realize the rapid development and economic growth and to modernize the country. In this reform movement, we can clearly see this situation. At the same time, the necessity of a long-term study in the field of language has become more important. As Velidedeoğlu said, "the letter revolution would certainly bring the language revolution, in other words the transition from a mixed language, Ottoman to a national language, Turkish"⁴⁰

Changing human beings could happen with changing his world of thought. The change of thought means changing the language. In order to enter a new field of civilization, revolutionizing language has become an inevitable necessity. The success of the letter revolution required language reform. Also a result of the exchanges, Turkey hosted quite various language communities. The language could not be expected to be different in the modern nation-state, which the reform staff wanted to create. First Turkish History Congress was held on 11 July 1932 in Ankara.⁴¹ On the closing day of the congress, Atatürk has invited some of the respectable members of the congress such as Afet İnan, Yusuf Akçura, Samih Rifat, Sadri Maksudi, Hamid Zübeyr Kosay, Huseyin Namik Orkun and Ruşen Eşref Ünaydın and a large-draft program prepared by him proposed for the establishment of a similar institution for the research of the Turkish lan-

³⁹ Naşit Hakkı Uluğ, **Üç Büyük Devrim**, Ak Pbl., İstanbul, 1973, p. 165.

⁴⁰ Tahsin Yücel, **Dil Devrimi ve Sonuçları**, Can-Sanat Pbl., İstanbul, 2007, p. 85.

⁴¹ Büşra Ersanlı Behar, **İktidar ve Tarih**, 2nd Edition, Afa Pbl., İstanbul, 1992, p.96.

guage. The next day, July 12, 1932 Turkish Language Institution (Turkish Language Association) was officially established.⁴² According to Article 2 of the Association Regulation, "the aim of the Association is to reveal the beauty and richness of the Turkish language and to reach it to the height of the world."⁴³ In order to achieve this goal, special committees were created for the study of linguistics and philology, etymology, grammar and syntax, dictionary and terminology, word collection and publications. Turkish Language Institution in the main statutes are cited as the organization's central Ankara, Turkey Republic of Turkey and Chairman of the National Assembly for the Prime Minister and Chief of the institution was designated as the honorary president.⁴⁴ First of all, a link between Turkish Language Association and spoken language would be established. The language of the people, intellectuals and the state would be combined in the same level. All foreign elements from the language of writing, science and law were to be discarded. The main source, in other words the language of the people, would be used and Turkish sovereignty would be ensured. Thus, the privileges that had long existed among the individuals in society would end with the elimination of language separation. This will be an important step in the implementation of the principle of populism.⁴⁵ " *The return of Turkish to the language, the development of the Turkish language, the emancipation of the self is the necessity of the Turkish revolution, nationalist, populist, secular and revolutionary...*"⁴⁶ Besides all these, speaking and writing Turkish can be a major element of being Turkish, and in order to provide national unity and to shape the national culture, the language revolution is a very important step of modernization and nationalization. Language studies have been intensified after the establishment of the Turkish Language Association. The main purpose of the Turkish Language Association was to promote and develop the Turkish language.

2.1. 1st Turkish Language Congress

The 1st Turkish Language Congress began on Monday, September 26, 1932 and ended on Wednesday, October 5, 1932.⁴⁷ The date of 26 September

---

⁴² Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, Volume III, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2010, p. 104.

⁴³ Şerafettin Turan, *ibid*, p.105.

⁴⁴ Emin Özdemir, *Dil Devrimimiz*, Türk Dil Kurumu Pbl., Ankara, 1969, p. 39.

⁴⁵ *İbid*, p. 39.

⁴⁶ Utkan Kocatürk, *Atatürk Çizgisinde Geçmişten Geleceğe, Atatürk ve Yakın Tarihimize İlişkin Görüşmeler Araştırmalar Belgeler*, Atatürk Araştırma Merkezi Pbl., Ankara, 2005, p. 263.

⁴⁷ *I. Türk Dil Kurultayı, Tezler-Müzakereler-Zabıtlar*, Devlet Basımevi, İstanbul, 1933, s. 450.

1932, which was the opening day of the Turkish Language Congress, was later accepted as a Language Day.⁴⁸

All of the participants of the congress and the management staff were the people of the revolution staff who were actively involved in or played a role in politics. We can gather the theses and speeches presented in the congress under two main headings:

- a) Comparing the Turkish with the ari and sami languages, theses on the place, importance and historical development of Turkish
- b) Theses presented about what had to be done in order to search for the development of Turkish within its own conditions

1st Turkish Language Congress was the first place that the revolutionary Staff who were in search of an environment announced the works they intended to do in the field of language. In addition to this, many theoretical knowledge that could be based on language studies were discussed in this convention and the direction of the studies in the language area was determined in a way. People who worked on the issue of language have acted in this direction. At the end of the congress, the works that were planned to be done were as follows:

- a) Turkish should be compared with the highest Turkish languages such as Sumerian, Eti, Indian-European and Semitic languages..
- b) The historical development of Turkish should be searched, the comparative grammar should be written.
- c) The words in Turkish dialects should be compiled by dialects, then the main Turkish dictionary, the terms dictionary should be prepared as soon as possible. By preparing syntax dictionary, giving names attention should be given to the processing of these annexes and prepositions to the full need of our language.
- d) History of Turkish, grammar should be written.
- e) The works on the Turkish language in the Eastern and Western countries should be collected and these works should be translated into Turkish.
- f) The Association should publish its researches of those who deal with Turkish language works both in and out.

---

⁴⁸ Emin Özdemir, *ibid*, s. 42.

g) In the national newspapers, language should be given a special place.⁴⁹

As a result, a very important element of the process of modernization and nationalization, was to deal with together with the Ist Turkish Language Congress. The aim of the Congress was inegrate people everyone living within the borders of the Republic of Turkey. In this way, it was aimed to provide unity and solidarity against both internal and external threats, and to eliminate the differences within the society in accordance with the uniformity of modernization. In the process from the Ist Turkish Language Congress to the 2nd Turkish Language Congress, the studies in the field of language were generally on the discourse collection. In 1933, a Great Language Questionnaire was launched and nearly 1,500 Arabic and Persian words were published in newspapers through scanning Kamusi Turki and all citizens were asked to find Turkish words to meet these words. It was started to be prepared Equivalence Guide with the results obtained here. Approximately 125,000 compilations have been received from each location of the country and the publication and writing books containing the assets of Turkish were determined as 150. These sources were scanned by linguists in response to foreign words. As a result of this scan, a work with the name of the Journal of the Interpretation of the Discourse from Ottoman to Turkish was completed.⁵⁰

In all these studies, the results of the language questionnaire, the words in the Scan Magazine, correcting the errors of the journal, and the results obtained from the various sources of language and etymology research were used. It should not be forgotten that the contributions of the community centers on the language studies and especially the surveys that have been organized. New Turkish grammar studies were left after the dictionary and term works, but the principles of word formation which were unnecessary in word making were given to teachers in two questionnaires and their answers were taken. Together with all these activities, the association published the organization, regulations, instructions, main decisions, results of the studies of the branches, the results of the surveys and the results of the survey responses, the results of the term studies and they also published 7 issues of Turkish Language Journal, including many valuable scientific articles. In addition to these bulletins, many scientific researches related to the etymology of Turkish and its relation to other languages have been carried out, some of the works were printed and some were prepared for

---

⁴⁹ I. Türk Dil Kurultayı, *Tezler-Müzakereler-Zabıtlar*, Devlet Basımevi, İstanbul, 1933, ps. 456.

⁵⁰ "Türk Dili", *Türk Dili Tetkik Cemiyeti Bülteni*, Bulletin 8, September, 1934, p. 12-18.

printing.⁵¹ The Etymology Branch of the institution was working on a thesis on Turkish history studies. It was the thesis that Turkish language was the main source for all advanced languages, Turkish culture and all cultures of the earth. From this point of view, the Etymology Branch collected many information about that Hindu-European and Semitic language sections, which were the source of the post-Ural-Altay, had many words from Turkish.

2.2. II. Turkish Language Congress

2nd Turkish Language Congress began on 18 August 1934 and continued for six days and ended on Thursday, August 23rd. Atatürk followed all sessions of the congress. Kazım Karabekir, who was also the second congressman, as he was in the first congress. Some of the theses submitted to the Second Turkish Language Congress were read in front of the assembly and some were given to commissions. All the theses were reviewed by the General Directorate of the Turkish Language and published in the Turkish Language Bulletin of the Turkish Language Association. While preparing the data in this section, they benefited from the 8th issue of the Turkish Language Bulletin published at that time and 2. Turkish Language Congress guide which published only for the members.⁵² Therefore, there was not a list of the participants as it was in the previous section. The working program of the Congress was grouped under three main headings as follows:

1- *The place of Turkish language among world languages*

- a) *Relations between Turkish and Indo-European languages.*
- b) *The relationship between Turkish and Semitic languages .*
- c) *The place of Turkish among the Ural-Altai languages.*
- d) *Relations between the various dialects of Turkish.*

2- *Historical flow of Turkish language*

- a) *Consequences of linguistic studies of paleontology and comparative paleontology on the history, history thesis of the Turkish language and the oldest language relics*

⁵¹ "Türk Dili", Türk Dili Tetkik Cemiyeti Bülteni, Bulletin 8, September, 1934, p. 8-11.

⁵² Türk Dil Tetkik Cemiyeti Kurultay Kılavuzu, İstanbul Devlet Matbaası, 1934.

- b) *Investigations about the oldest known Turkish languages (Sumerian, Eti, Elam languages) and their evidences.*
  - c) *Investigations about the last 13 centuries of Turkish language and various Turkish dialects.*
  - d) *Researches of the effects of language issues on history and public affairs in the Republic of Turkey language.*
- 3- *The meaning and objectives of the language revolution*
- a) *The general view: The essence of the desired Turkish language and the destination to reach within this scope.*
  - b) *Examinations and observations on the activities of the association towards the language revolution*
  - c) *Investigations on the needs of the Turkish language and its future.*⁵³

In the 2nd Turkish Language Congress, a collective evaluation of the works that have been carried out since the 1st Turkish Language Congress and the reasons leading to deficiencies and confusion have been emphasized. Since the theses and speeches presented in the congress were evaluated by a commission again, a dissertation or speech which was not appropriate for the general understanding could not be made. As a result of the studies carried out since the 1st Turkish Language Congress, theses explaining the history of Turkish language, its importance in languages, its relations with other languages and the aim and importance of the language revolution were presented and speeches were made. Another point is a change of understanding that it was now necessary to make a planning rather than a planning in the language area. Again 2nd Turkish Language Congress has revealed some facts. Although significant results were obtained in the compilation work, it was not possible to achieve a planned progress in the country. Individuals from all walks of life were trying to write or speak with the words they invented. Especially the language used in schools was in grave condition. Because, on the one hand, the newly accepted terms, on the other hand, the words of the teachers as a result of playing with the words the derivation has become a deadlock situation. Finally, Yusuf Ziya Bey in his thesis titled 'The Relationship of Turkish with the Ural-Altai Languages' stated that Turkish should be considered as the mother of languages. This opinion, mentioned by some other participants in the congress process, was the

---

⁵³ II. Türk Dil Kurultayı, Tezler-Müzakereler-Zabıtlar, Devlet Basımevi, İstanbul, 1934, p. 142.

first discourse of the Sun-Language Theory, which would be put forward in later years. In addition, the Surname Law was enacted on 21 June 1934. This law also influenced the development of the language revolution because the surnames to be taken were supposed to be Turkish. This has led to the emergence of numerous Turkish words. This was also important as an internalization of a single national identity, covering religion, sect, and class distinctions. In this respect, it was compatible with both the language revolution and the secularism, populism and nationalism principles of Kemalism. Efforts to translate the language of worship into Turkish have also begun after the Surname Act such as Reading the Kuhutbahs in Turkish, translation of the Azan into Turkish, translation of the Quran into Turkish. All these developments were the works to protect and strengthen this national unity after the establishment of national unity.

In accordance with the general purpose of the Congress, after the second Turkish Language Congress, academic research has been carried out on the scientific importance of Turkish language and its place among world languages. Within this period, the gap between the language of writing and the language of the speech was filled as much as possible and the ways in which the articles written for the public were understood by the citizens as much as possible. As it is known, it was decided in the previous congress it was decided to publish to the Equivalents Guide from Scan Journal. Efforts have been made for this, surveys have been arranged and as a result, pocket guides were printed from Ottoman to Turkish, from Turkish to Ottoman. Compilation works continued after this congress. On the Sun-Language Theory, a very rigorous and large work process has begun. However, the work of the institution's branches was not stopped and the works continued. Many works have been translated until this period. After the studies made by the Turkish Historical Society, it is seen that the Turkish Language Association has put forward a new language thesis by using these studies. The new Turkish language thesis finds the language of our old ancestors, the Turks, who spread this culture to the world in all the cultures that carry culture on earth. As a result, not only the languages in the Ural-Altaic language family, but also the dialectic families of the Indo-European and Hamito-Semitic languages, are dialects of the main Turkish language. In the next period, it is stated that the studies would continue to be the proof of this thesis and it

was stated that Ankara University would be the Language, History and Geography Faculty.⁵⁴ In addition, on the results of the language thesis and the following statements were stated on the results: "*Sun-Language Theory, the language of foreign language in our language so far to prove that the origin of the Turkish source of work in the field has provided a large breadth and convenience.*"⁵⁵ Studies on language have been carried out on the support and development of Sun-Language Theory.

2.3. III. Turkish Language Congress

The 3rd Turkish Language Congress began on Monday, August 24, 1936 and ended on Monday, August 31, 1936. The main subject of this Congress was Sun-Language Theory, which was described as brand new school of linguistics. Therefore, there were quite a large number of participants and foreign scientists from various countries participated in the congress. The 3rd Turkish Language Congress the official relationship between Turkish History Thesis and language became formalized and in other words, it was a conference in which the Sun Language Theory has been harmonized with the Turkish History Thesis. During the congress, the role of the sun in religion and civilization was emphasized; based on this theory, paleocytological investigations were performed using the panchronic method. The anthropological characteristic of the theory was illuminated with great care. Again based on this theory, terminology examples were given and some features in Greek languages were examined. Comparison of Turkish and Arabic and useful analysis analyzes were carried. This process of change that started in language was not easy. But the theory, which was emphasized in those days, was the basis of the reform movements that started in the language. Language reform was temporarily rescued by the introduction of Sun Language Theory in 1935. This theory acknowledges that all languages originate from a single language originally spoken in Central Asia, which belongs to the earliest periods of history and Turkish is the closest one in all languages and they accepted that all languages came from the oldest language through Turkish. This theory, invented by a Viennese Orientalist named Kvergic, was met with suspicion by Turkish linguists, however, the repression of the revolution staff led to the adoption and support of this theory.

---

⁵⁴ II. Türk Dil Kurultayı, Tezler-Müzakereler-Zabıtlar, Devlet Basımevi, İstanbul, 1933, p. 11.

⁵⁵ İbid,p. 11.

The Sun Language Theory was based on a very simple reasoning. According to this, it was the light that caused the first man to understand or make sense of the people around him. An individual, who regulated his voice, tried to express his love, wonder, fear and interest for the sun the first time. On the other hand, as the physiological researches show, the first sound that a human could naturally take was the sound "a". Continuous repetition of this a sound has finally combined with the half-consonant to reveal the first word as "ağ. At this point, using the word ağ in the old Turkish dialects in the meaning of 'create' "change color", "light", "intelligence", "sky", "fire" was evaluated as an evidence that the first primitive language was created by Turks.⁵⁶ With the Sun-Language Theory, the issue of etymology has become prominent in the language field. The problem was not to find new words, but to prove that the existing words were of Turkish origin. All studies were progressing in this direction. The Turkish History Thesis was one of the tools used in trying to establish a new national identity and a strong national unity of Kemalizm. It has also been an indication that Turks existed as a civilized country and could exist thereafter. The claim that the Sumerians were Turkish was also supportive of both the writing and the language revolutions. Because Sumerians had invented the writing, this civilization, which was also advanced in the field of architecture, left many works. Turkish History Thesis met with Turkish Language Thesis in "Sun Language Theory". *"After this stage, the Sun Language Theory was based on the Turkish History Thesis and claims: If culture, which is the creation of the Turkish race, is the source of modern world civilization, all cultural languages are derived from Turkish as root language.."*⁵⁷ That is why the Turkish Historical Society and the Turkish Language Association were qualified as sister organizations. Both institutions had the same objectives as a result. This thesis admitted that the Turks had originally lived in Central Asia but had to migrate to other countries such as China, Europe and the Near East because of drought and famine. Thus, the Turks formed the world's high civilizations. Sumerians, Hittites, Urartians etc. were actually the first Turks. Atilla and Genghis Khan were defined as performers of civilization mission. This thesis aimed to give the Turks a sense of pride that was independent from the past, that is to say, for their own past and their national identity. The fact that the Hittites were the first Turks was of great benefit in proving that

---

⁵⁶ III. Türk Dil Kurultayı, Tezler- Müzakereler-Zabıtlar (1936), Devlet Basımevi, İstanbul, 1937, p 245.

⁵⁷ Ibid,p. 245.

Anatolia was a Turkish country since the ancient times, and the origins of the Republican citizens were thus extended to the lands they lived in.⁵⁸ Falih Rıfka Atay summarized this issue as follows:

"I never believed in this theory. The aim of Atatürk was to make the Turkish language one of the richest ones by proving that foreign words were in Turkish. Many things have been said for history theses and it has been suggested that Atatürk pursued a pseudo history. Indeed, our language and our history were nothing like what the Ottoman intellectuals thought, nor everything that the time of Atatürk was forcing. It was not enough to conclude his work. Alas, the recent language studies found the disease depressions that undermine Atatürk's unique and astonishing common sense."⁵⁹

For Atay again, *"In order to convince the Turks that he can create a civil society outside his own personality and the Islamic world, it is necessary to convince about his language and history. In order to save his nation from inferiority, Atatürk did not hesitate to adopt even the most exuberant claims of linguists and historians."⁶⁰*

CONCLUSION

The revolution staff knew the need to process, reinforce and develop national feelings in the language field. The Turkish Language Revolution, simplification of the Turkish language, a significant portion of the activities carried out in this period was seen as the simplification of the terms in the primary and secondary schools. The simplification of the language, in the early days, must be understood as the simplification of Arabic and Persian words. In the following years, a more moderate attitude was seen in the language. On the other hand, doors of Turkish language were almost open to Western languages. As a result, each language is in the form of its own time. Idioms were forgotten, idioms were derived; syntax gained new features. These were born from the needs of the language. In order to meet these requirements, the society had necessity of making changes in language and has given it the necessary form. Every language is in

---

⁵⁸ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, p.79.

⁵⁹ Falih Rıfka Atay, **Çankaya**, Pozitif Pbl., İstanbul, 2004, p. 475-480.

⁶⁰ Zeynep Korkmaz, **Türk Dili Üzerine Araştırmalar**, Volume I, Türk Dil Kurumu Pbl., Ankara, 2005, p. 303.

the current flow..⁶¹ Therefore, the reforms taking place in language, are valid for all countries and in many other countries, such language policies that have been applied in Turkey, was seen. Therefore, language policies are directly related to nationalism and modernization projects. The nation-state, one of the parameters of modernization, is a structure built on one language and this structure is shaped by nationalism approaches; the language has taken its share of this formation. This is very important in ensuring the modernization and national unity.

In Turkey, the modernization was seen as a model of advanced Western societies and communities as a whole series of policies aimed at changing the social structure as appropriate. So for Turkey's modernization is expressed as Westernization or Europeanization. Although the modernization process in Turkey, began during the Ottoman Empire, rooted in the real, regular and steady changes could take place during the Republic period. The modernization policies implemented by the Revolutionary Staff aimed to unify with the past and to integrate with the modern world. The most obvious indications of this can be seen in the identification studies carried out. We can explain the effect area of the modernization policies that we want to encompass the people, but we can explain this in part with the process of achieving. In other words, although the revolutions were intended to spread to the public through institutions such as Community Centers, Community rooms and later the Village Institutes, this was often not adopted by the public and therefore was incomplete. On the other hand, since the modernization process was often carried out in a hasty manner, the development process of the people has not been taken into account. In Turkey, as in the modernization process of breaking away from religion and tradition, a transformation was aimed into a secular worldview, where science and mind came to the fore as their mind forefront of science and secular aimed towards a transformation into a world view. Implemented policies were also appropriate to developments. The basic elements of positivism, such as reason and progress, from the old to the new order, have been the mainstreams of the Republican era and thus, positive sciences were used in processes such as information and social organization

---

⁶¹ Ömer Asım Aksoy, *Dilde Bilim ve Devrim*, Türk Dil Kurumu Pbl., Ankara, 2004, p. 54,55.

There are several issues that are noteworthy in the reforms to be carried out by the Kemalism thought system. The policies realized at the very beginning of this were done with a fast and decisive attitude and pragmatist understanding. However, scientific principles have always been in the core of applied policies and importance was given to positive science. Although the policies implemented were considered as nationalist policies, there was a scientific content. Negative attitudes of minorities living in the Ottoman Empire contributed to the strengthening of nationalist feelings in Turkey. Especially the Balkan War and World War I caused a break from the communities such as Armenians, Greeks and the Arab communities. However, between 1919 and 1921, religion that combines elements of the masses in Turkey had very important functions, it was the most important elements that define us. However, cultural policies that could replace a phenomenon such as religion in the later period were carried out. The main ones were history and language policies. Turkish language specifying the identity of the phenomenon of "we" define "other" as a policy that differentiates us, was of great importance in Turkey. At the same time, contribution to the integration of individuals into the social and political fields was ensured in the national integration with language reform. It has played an important role in the transfer of culture to future generations and in the process of socialization. It is clear that one of the realities of the Revolutionary Staff, which was behind both the alphabet and the language reform, was to facilitate the education and training of the people. One of the most important aspects of language reform was that History Thesis and Language Thesis had the same objectives. This is why the Turkish Historical Society and the Turkish Language Association are considered as supporting institutions. The Revolutionary Staff wanted to strengthen the national unity with the language and history thesis. The starting point of both theses was that Turks had a very important cultural civilization in history. Through migration, this civilization was scattered all over the world. Thus, as highlighted in this thesis with Turkey was once a part of civilization, it was Turkey's next steps would still be a part of modernity stated. Both theses were helping to prove the Turkishness of Anatolia. In fact, it was an attitude towards Armenians and Greeks who demanded this land. Thus, there has been studies supporting the thesis "Turkey belongs to the Turks".

All the works on language, all the messages produced, the target audience of the public as well as other areas of education institutions, through Community Houses and Community. In addition, the Faculty of Language, History and

Geography, the Turkish Historical Society and the Turkish Language Association are organizations that have had a significant contribution to studies on language. Although the policies implemented were seen as modernization and nationalist policies, there was a scientific content. For Atatürk, indicating that Turkey has undergone a shake-up process, the Turkish nation " will be along with the civilized countries both with intellectual side and writing" The importance Atatürk has given for language reform is clearly seen. Atatürk pointed out the importance of Turkish Language and Historical Society while building a nation state and put all language and history Works in the center of this process. Turkish Language Reform was the projection of Atatürk and the Revolutionary Staff as the architect of the modernization project:

*"First of all, I would like to touch upon the problem that is the first mainstream of every development. Before each vehicle, it is necessary to give the reading and writing skill to the big Turkish nation. The great Turkish nation can be stripped of ignorance, with little effort, but with such a vehicle that easily fits its beautiful and noble language This is the literary key, but Turkish alphabet is basis from the Latin Alphabet, simple experience of how the Turkish letters from the Latin basis, the Turkish language is appropriate, the city and the village of the age-old Turkish children have read how much easier to read as the sun has revealed. ... Our compatible, rich language will show itself with new Turkish letters. For centuries you have to keep our heads in the iron frame, understand and understand the signs that we understand and understand that you need to understand. The traces of what you understand will soon be witnessed by the whole world. I absolutely believe this ... This nation is not a nation created to be ashamed; a nation that has been created to honor and has filled its history with pride. But if 80 percent of the nation does not know how to read and write, this is not your fault. They do not understand the character of the Turks. It is now necessary to root out the mistakes of the past.. We will correct the mistakes... Our nation will show that they are along with the civilized countries through intellect and literacy."*⁶²

Tanzimat Edict in the Ottoman society began to change with the prevailing system of thought and from the Reformation to the present day there has been a continuous social change in Turkey. It is the period in which the reforms in the administrative, financial, judicial, educational, social and cultural fields of the Ottoman Empire are tried to be carried out comprehensively. The period of transition from feudalism to absolute monarchies and from there to national states has been determined by the Ottoman Constitution and the Republic. The aim

⁶² Utkan Kocatürk, *Atatürk'ün Fikir Ve Düşünceleri*, Atatürk Araştırma Merkezi Pbl., Ankara, 2005, p.257-259.

of İttihat ve Terakki to save the state was ended by World War I the construction of the "Nation-State" of the Kemalist movement began. Although the War of Independence and the Kemalist movement were more successful than the Unionists, the Republic did not have many diseases and distortions of the 2nd Constitutional Monarchy. Although the Turkish Revolution has had a three hundred years of background, we can say that it is the definition of essential crust replacement with a serious and radical breakdown starting in 1923. It is an enlightenment in political, social, economic and cultural fields and it is a movement and process that can be perceived as a crustal change in reaching the level of contemporary and civilized nations. Republic and the Revolution, the process of change initiated by Atatürk was the product of a need and necessity, it was inevitable, it was radical. Kemalism, as the intellectual dimension of the Turkish Revolution, has been a guideline for action. It can be said that Kemalism is a set of policies that are applied to change the social structure by combining the scientific and contemporary laws of the developed civilizations with their own culture. As in every revolution that started the nation-state construction in the world, Turkish Revolution gave a special importance to Language, History and Education. Because the acquisition of national identity, transferring culture to future generations, these three fundamental dynamics have a very important place. Especially with the emergence of nation-states as a mandatory process of shaping the moral sources of the nation, the establishment of national sensitivities of a common Language, History and Education for this purpose has been needed.. Thus, nation states, the products of more political and bureaucratic interventions, tend to create their own national language, history and education as a result of their institutionalization. When specifying the particular case of Language and History of Turkish identity "we" define "other" as a policy that differentiates can be said that great importance in Turkey. At the same time, Language, History and Education contributed to the integration of individuals into the social and political fields in the achievement of national integration. In the 1930-1938 process, the Revolutionary staff produced policies and focused on Language, History and Education.

BIBLIOGRAPHY

A) Archieve Documents

Prime Ministry Republic Archive

B) Official Publications

- I. Türk Dil Kurultayı, Tezler-Müzakereler-Zabıtlar, Devlet Basımevi, İstanbul, 1933.
 Türk Dil Tetkik Cemiyeti Kurultay Kılavuzu, İstanbul Devlet Matbaası, 1934.
 II. Türk Dil Kurultayı, Tezler-Müzakereler-Zabıtlar, Devlet Basımevi, İstanbul, 1934.
 II. Türk Dil Kurultayı, Tezler-Müzakereler-Zabıtlar, Devlet Basımevi, İstanbul, 1934.
 III. Türk Dil Kurultayı, Tezler- Müzakereler-Zabıtlar (1936), Devlet Basımevi, İstanbul, 1937.

D) Books

- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Volume II, Atatürk Araştırma Merkezi Pbl., 1997, Ankara.
 AKŞİN, Sina, **Jön Türkler İttihat ve Terakki**, İmge Pbl., Ankara, 1998.
 ARI, Kemal, **Türk Devrim Tarihi - II - (Oluşumu, Öğretisi Ve Ülküsü)**, Burak Kitabevi, İzmir, 2011.
 AKARSU, Bedia, **Wilhelm Von Humboldt'da Dil-Kültür Bağlantısı**, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1995.
 AKSOY, Ömer Asım Dilde Bilim ve Devrim, Türk Dil Kurumu Pbl., Ankara, 2004.
 ATAY, Falih Rıfki Çankaya, Pozitif Pbl., İstanbul, 2004.
 BEHAR, Büşra Ersanlı, **İktidar ve Tarih**, 2nd Edition, Afa Pbl., İstanbul, 1992.
 BOZKURT, Veysel, **Değişen Dünyada Sosyoloji**, Ekin Kitapevi, Bursa, 2006.
 DUMONT, Paul **"Kemalist İdeolojinin Kökenleri"**, Transl. Meral Alakuş, Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi, Hazırlayan Jacop M. Landau, Sarmal Pbl., İstanbul, 1999.
 GÖKBERK, Macit **Felsefe Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999.
 GOLOĞLU, Mahmut, **Devrimler ve Tepkiler**, Türkiye İş Bankası Pbl., İstanbul, 2009.
 HAYES, Carlton J. H., **Milliyetçilik Bir Din**, Çev. Murat İzkaya, İz Yayıncılık, İstanbul, 1995, p.68.
 Huntington, Samuel, **Modernleşme Kuramı**, Transl: Fahrettin Altun, Küre Pbl., İstanbul, 2000.
 HOBSBAWM, Eric, **Milletler ve Milliyetçilik**, Transl: Osman Akinhay, Ayrıntı Pbl., İstanbul, 1995.

İZZET, Mehmet, **Milliyetçilik Nazariyeleri ve Milli Hayat**, Ötügen Yayınevi, İstanbul, 1969.

İLERİ, Celal Nuri, **Türk İnkılabı**, Kaknüs Pbl., İstanbul, 2000.

KOCATÜRK, Utkan, **Atatürk Çizgisinde Geçmişten Geleceğe**, Atatürk ve Yakın Tarihimize İlişkin Görüşmeler Araştırmalar Belgeler, Atatürk Araştırma Merkezi Pbl., Ankara, 2005.

KOCATÜRK, Utkan, **Atatürk'ün Fikir Ve Düşünceleri**, Atatürk Araştırma Merkezi Pbl., Ankara, 2005.

KONGAR, Emre, **Toplumsal Değişme Kuramları Ve Türkiye Gerçeği**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2004.

KORKMAZ, Zeynep, **Türk Dili Üzerine Araştırmalar**, Volume-1, Türk Dil Kurumu Pbl., No:629/1, Ankara, 2005.

Korkmaz, Zeynep **Türk Dili Üzerine Araştırmalar**, Volume I, Türk Dil Kurumu Pbl., Ankara, 2005.

KAPLAN, Mehmet, **Kültür ve Dil**, 12th Edition, Dergah Pbl., İstanbul, 1999.

KİLİ, Suna, **Türk Devrim Tarihi**, Türkiye İş-Kültür Yay., 6th Edition, İstanbul, 2002.

LEWIS, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, TTK Pbl., Ankara, 2007.

MARDİN, Şerif, **Türk Modernleşmesi**, İletişim Pbl., İstanbul, 1991.

ORAN, Baskın, **Az gelişmiş Ülke Milliyetçiliği- Kara Afrika Modeli**, Bilgi Yayınevi, 3rd Ed., Ankara, 1997.

ÖZDEMİR, Emin, **Dil Devrimimiz**, Türk Dil Kurumu Pbl., Ankara, 1969.

SCHULZE, Hagen, **Avrupa'da Ulus ve Devlet**, Transl. Timuçin Binder, Literatür Yayıncılık, İstanbul, 2005.

URİEL, Heid, **Türkiye'de Dil Devrimi**, Çev. Nejlet Öztürk, IQ Kültür Sanat Yay. İstanbul, 2001.

ULUĞ, Naşit Hakkı, **Üç Büyük Devrim**, Ak Pbl., İstanbul, 1973.

TİMUR, Taner, **Türk Devrimi (Tarihi Anlamı ve Felsefi Temeli)**, Sevinç Pbl., Ankara, 1968.

TURAN, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi**, Volume III, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2010.

YÜCEL, Tahsin, **Dil Devrimi ve Sonuçları**, Can-Sanat Pbl., İstanbul, 2007.

YETİŞ, Kazım, **Atatürk ve Türk Dili-3**, Volume-1, Atatürk Tarih ve Dil Yüksek Kurumu Pbl., No: 830/1, Ankara, 2005.

ZÜRCHER, Erik Jan, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Pbl., İstanbul, 1996.

E)Articles

ÇELİK, Nur Betül, **"Kemalizm: Hegenomik Bir Söylem"** Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm, Volume II, İletişim Pbl., 2009.

HOBSBAWM, Eric **"Ulusçuluk"**, Birikim Yayınları Dergisi, January, İstanbul, 1992.

KOÇAK, Cemil, **“Yeni Osmanlılar ve Birinci Meşrutiyet”**, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Volume IX, Dönemler ve Zihniyetler, İletişim Pbl., İstanbul, 2009.

ZÜRCHER, Erik Jan, **“Kemalist Düşüncenin Osmanlı Kaynakları”**, Transl: Özgür Gökmen, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Kemalizm, Cilt II, İletişim Pbl., İstanbul, 2009.

Tarih ve GÜNCE

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
II/4, (2019 Kış), ss. 155-202.

Geliş Tarihi: 17 Temmuz 2018

Kabul Tarihi: 31 Ocak 2019

TÜRK RUM MÜBADELESİNDE “ETABLI” SORUNU, İSTANBUL’UN SINIRLARI KONUSUNDAKİ ANLAŞMAZLIK VE TÜRKİYE’NİN İZLEDİĞİ POLİTİKA

İbrahim ÇULHA*

Öz

Devletler tarihine bakıldığında çoğunlukla komşuları ile olan ilişkilerinde inişli çıkışlı grafikler çizdikleri görülür. Bu ilişkiler denge dönemlerinde yumuşama şeklinde seyrederken, güçlü olunan dönemlerde ise grafik güçlü olanın yönüne dönmüştür. Türk Yunan ilişkilerinde de bu çerçevede askeri, siyasi, sosyal ve ekonomik boyutlarıyla çok yönlülük göstermiştir. Anadolu ve Balkanlar üzerine olan bu ilişkiler iki ülkeyi zaman zaman karşı karşıya getirmiştir.

XX. yüzyıl başlarında Türkiye, Sevr Barış Anlaşmasını reddederek Kurtuluş mücadelesi vermiş, zafer sonunda imzalanan Lozan Anlaşması ile diğer Batılı devletler gibi tam bağımsız ve eşit statüde bir devlet olmuştur. Lozan Barış Konferansı’nın ortaya koyduğu siyasi metinlerden biri de “Türk ve Yunan Halklarının Mübadelesine ilişkin sözleşme ve protokoldür. Bu sözleşme ile Türler ve Rumlar yaşadıkları yerleri terk etmek zorunda kalırken, her iki ülke içinde yıllarca sürecek sorunların yaşanmasına neden olmuştur.

Mübadele görüşmeleri devam ederken İstanbul’da daha çok Rum bırakmak ve Batı Trakya’daki Türkleri göçe zorlamak isteyen Yunanistan “etabli” sorununu yaratmıştır. Tarafların bu konuda anlaşmaya varamaması üzerine Yunanistan, Türkiye’nin o dönemde Milletler Cemiyeti üyesi olmamasının avantajlarını da kullanarak Türkiye üzerinde baskı kurarak meselenin istediği yönde çözülmesi için konuyu Milletler Cemiyetine taşımıştır.

Bu makalede mübadele içinde Yunanistan tarafından yaratılan “etabli” sorunu ile ilerleyen dönemlerde Türkiye’nin iç işlerine müdahaleyi de içerecek şekilde Türkiye’nin zor durumda bırakılması çabaları ve buna karşın

---

* Doktora öğrencisi, ibrahim.19701@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0001-9395-9832.

Türkiye'nin izlediği politikaları ele alınmıştır. Bu makalede yazılı kitap, makale, tez, sempozyum, seminer, gazete, anı türü çalışmalardan ve yapılan röportajdan yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Lozan, Diplomasi, "Etabli", Batı Trakya, İstanbul.

EXCHANGE OF TURKISH GREEK IN "ETABLI" PROBLEM, DISPUTE BORDER OF ISTANBUL AND THE POLİCY FOLLOWED BY TURKEY

Abstract

When you look at the history of the states, it is often seen that they draw rolling graphs in relation to their neighbors. These relationships were in the form of softening during the equilibrium period, while in the stronger periods, the graph turned towards the stronger one. In this context, Turkish-Greek relations have also been very versatile with military, political, social and economic dimensions. These relations on Anatolia and the Balkans sometimes confronted two countries.

In the early 20th century by rejecting the Treaty of Sevres Turkey gave struggle for victory after signing Lausanne Treaty Turkey had independence and became a real state like other western states. One of the texts of the Lausanne peace treaty is the contract and protocol for the exchange of the Turkish and Greek people. With this agreement, Turks and Greeks were forced to leave the places they lived and caused years of problems for both countries.

As exchange negotiations continued, Greece created the problem of etabli' aiming to leave more Greek in İstanbul and making the Turks in the Western Thrace to migrate. As they parts couldn't come to an agreement on this issue, Greece, using the advantages of being a member of the Society, wanted the issue to be talked in the League of Nations as Greece wanted the matter put pressure on Turkey.

This article dealt with the problem of "Etabli", created by Greece, efforts aiming to intervene Turkey's internal affairs in the future and the policies pursued by Turkey.

Key Words: Lausanne, Diplomacy, "Etabli", Western Thrace, İstanbul.

Türk Yunan Mübadele Fikrinin Gelişimi Ve Mübadelenin Nedenleri

Kelime anlamı “değişim” olan mübadele kelimesinin geçmişi, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı ve bu savaş sonrasında oluşan yeni sınırların ötesinde kalanlar, daha sonra da Balkan Savaşları'nın bölgede yol açtığı nüfus hareketliliklerine kadar gitse de, Lozan Konferansı sırasında kararlaştırılıp imzalanan ve Türkiye’de yaşayan Rum azınlık ile Yunanistan’da yaşayan Türk-Müslüman azınlığın değişimi için kullanılagelmiştir.

IX uncu yüzyılda Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu kargaşa ortamını dönemin büyük güçlerinin de teşvikiyle fırsata dönüştürmek isteyen, Devletin içindeki birçok ulus bağımsızlık hevesiyle ayaklanmışlardı. Bağımsızlıklarını kazanan bu uluslar üzerlerinde hak iddia ettikleri Balkanlardaki yerleri ülkelere katabilmek için Osmanlı İmparatorluğu'na karşı çeşitli ittifaklar kurmuşlardır. Bu ittifaklar 8 Ekim 1912 tarihinde Karadağ'da ateşlenen kıvılcım ve müteakip iki hafta içinde Sırbistan, Bulgaristan ve Yunanistan'ın da dahil olduğu Balkan Savaşlarının çıkmasına neden olmuştur.¹ 1912-13 yıllarında devam eden savaşlarda Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa'daki topraklarının % 80'ine yakını ve toplam nüfusun da yaklaşık %16'sını (4,2 milyon) kaybetmiştir. Bu savaşlar sonunda yaklaşık 800.000 insan yaşadıkları yerden göç etmek zorunda kalmıştır. Bu toplam rakam içindeki Müslüman nüfus yaklaşık olarak 400.000 civarındadır ve Yunan, Sırp ve Bulgar katliamından kaçmak için göç etmişlerdir.² Bu rakamlara özel hayır kurumlarından yardım alanlar ve hayatlarını kaybedenler dahil değildi. Balkan Savaşlarının ertesinde yaşanan bu yoğun göçlerin yanısıra sınırların diğer tarafında artık o yerlerde kalması zor görünen insanların durumlarına çözüm bulabilmek için Mübadele fikrinin bu dönemde ciddi anlamda ilk kez görüşülmeye başlandığını görmekteyiz. Meydana gelen nüfus hareketlerine çözüm bulmak için Bulgaristan'la 29 Eylül 1913'te imzalanan İstanbul Antlaşması'nda göre; Bulgar topraklarından 48.570 Müslüman ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Trakya'daki topraklarından 46.764 Bulgar mübadeleye tâbi tutulmuş, ancak Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması mübadele işlemlerini yarıda kalmasına

¹Erik Jan Zürcher, “Greek and Turkish refugees and deportees 1912-1924”, Turkology Update Leiden Project Working Papers Archive, Department of Turkish Studies, Universiteit Leiden, Ocak 2003, s.1.

<http://www.transanatolie.com/english/turkey/turks/ottomans/ejz18.pdf>

²Justin McCarthy, (Çeviren: Fatma Sarıkaya), Ölüm ve Sürgün-Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı (1821-1922), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2012, s.182-187;Erik J.,Zürcher, “Greek and Turkish Refugees and Deportees, 1919-1924”, Ocak 2003, s.1.web erişim: <http://www.transanatolie.com/english/turkey/turks/ottomans/ejz18.pdf>

neden olmuştur.³ O tarihlerde tamamlanamayan mübadele daha sonraki yıllarda iki ülke arasında ciddi sorunların yaşanmasına neden olacaktır. Çözümü ise ancak 1950 ve daha sonra 1989 yıllarındaki iki büyük göçle mümkün olabilecektir.

Diğer Balkan ulusları gibi büyük devletlerin desteğini alan Yunanistan Yunan Devleti'ni kurduktan sonraki temel politikası, topraklarını devamlı olarak Osmanlı Devleti aleyhine genişletmek olmuştur. Yunanistan 1830'da kurulduğunda Rumlar özellikle Mora, Teselya ve Ege Adaları'nda yaşarken on dokuzuncu yüzyılın sonlarında Batı Anadolu'daki Rum nüfus varlığının gittikçe artırıldığı görülmüştür. Rum nüfus özellikle, Çeşme, Urla, Ayvalık bölgelerinde yoğunlaşmıştı⁴ Yunanistan bu yayılma ve genişleme siyaseti, sınırlarının dışındaki Yunanlıların yoğun olarak yaşadığı toprakları ele geçirmek istemesi "Megali İdea"⁵ olarak tanımlamaktadır.⁶ 3 Ocak 1844'te, Başbakan Kolettis Yunan Parlamentosu'nda yaptığı konuşmasında "Megali İdea'yı" şöyle tarif ediyordu:⁷ *"Yunanistan Krallığı, Yunanistan değildir; sadece bir parçası, en küçük, en yoksul bir parçasıdır. Yunanlılar, sadece Krallık içinde oturanlar değildirler, aynı zamanda Yanya'da ya da Selanik'te, Serez'de, ya da Edirne'de, İstanbul ya da Trabzon'da, Girit ya da Sisam Adası'nda, Yunan tarihine ya da Yunan ırkına bağlı başka yerlerde oturanlar da Yunanlıdır. Helenizmin iki büyük merkezi vardır: Krallığın başkenti Atina'dır. İstanbul, büyük başkent, bütün Yunanlıların kenti, düşü, umududur."*

Balkan Savaşları Yunanistan için de özlemini çektiği genişleme arzusu ve "Megali İdea'sını" gerçekleştirmesi için önemli fırsat oldu. Nitekim Balkan Savaşları sonrası Osmanlı'nın Balkan vilayetlerinin bir kısmını Yunanistan'ın lehine olacak şekilde kaybedilmesi ile Osmanlı Devleti artarak devam eden yeni

³ Yüksel Küçükler, "Birinci Dünya Savaşı Döneminde Yaşanan Rum Göçü ve Kadük Bir Mübadele Girişimi", Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Sayı 10/1 Kış 2015, s.6.; H. Yıldırım Ağanoglu, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makûs Talihî : Göç, İz Yayıncılık, İstanbul, 2001, s.63.

⁴ Tuncer Baykara, "Batı Anadolu'daki Rum Nüfusunun XIX. Yüzyıldaki Durumu Yeni Yunan Göçleri ve Yerli Hristiyanların Yunanlaştırılması", Üçüncü Askerî Tarih Semineri, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1986, s. 437.

⁵ Megali İdea Yunanca büyük fikir, ülkü anlamına gelir. Yunanistan'ın sınırları dışında özellikle, doğusunda yaşayan Rumların yaşadıkları toprakları da Yunanistan sınırları içerisine katmayı amaçlamaktadır. Yunanistan'ın

1922 yılında İstiklal Savaşı'nda yenilmesi ile tarihe karışan bu fikrin başlangıcı olarak Başbakan Kolettis'in 1844'te, Yunan Parlamentosu'nda yaptığı konuşma kabul edilmektedir.

⁶ Elçin Macar, Cumhuriyet Dönemi'nde İstanbul Rum Patrikhanesi, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s.60.

⁷ Nurten Çetin, "1914 Osmanlı-Yunan Nüfus Mübadelesi Girişimi", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2010, Sayı, 24, s.150.

nüfus hareketlerinin yol açtığı sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Bu savaşlar sonunda Türkiye'nin Yunanistan'a kaybettiği topraklardan gelen Müslüman mülteci sayısı ise yukarıda bahsedilen göçmen miktarı içinde 143.189'du.⁸ Balkan Savaşları sonunda Osmanlı ile Yunanistan arasında ortaya çıkan yeni sınırların Osmanlı'daki ekonomik, siyasi ve toplumsal etkileri 1914 yılının ilk aylarında hissedilmeye başlamıştı. Bunun yanında Yunanistan'ın Atina Antlaşmasına aykırı olarak, Müslüman Türkleri göçe zorlaması⁹ toplumsal ve ekonomik sorunların daha da artmasına neden olacaktı. Yapılan baskılar, yaşanan bu yoğun göçler ve sonrasında I inci Dünya Savaşı müteakiben Türk Kurtuluş Savaşı ile sınırların tekrar değişmesi, yine yoğun miktarda göçlere sebep olacaktır. Hem Türkiye'ye hem de Yunanistan'a göç etmek zorunda kalan göçmenler, gittikleri ülkelerde pek çok zorluklarla karşılaşmış, trajik olayların ortaya çıkması engellenememiştir Yunanistan'la Türkiye arasında ilerde çözülmesi çok zor olacak sorunlara da neden olacak, konunun çözüme kavuşturulması Lozan'a kadar uzayacaktı.

Lozan Konferansı'nda çözüme ulaştırılacak Osmanlı ve Yunanistan arasında nüfus sorunu daha 1914'den itibaren hissedilmeye başlanmıştı. Bu soruna kalıcı bir çözüm bulma çabaları Mayıs 1919'dan itibaren başlamıştır. Bu konudaki ilk girişim, Osmanlı'nın Atina'daki elçisi Galib Kemalî Bey'den gelmiştir. Galib Kemalî Bey, Hatıratı'nda mübadele önerisi ile ilgili olarak şunları söylemektedir:

“...Mösyö Venizelos'a sırf bir şahsi mülahaza kabilinden Makedonya'daki Müslümanlarla Aydın Vilayeti'nde meskûn Rumların mübadele edilmesi, bunların bırakacağı emlakın de mübadele suretiyle onlara verilmesi ve aradaki fark-ı fiatın Hükûmetlerce tazmin edilmesi yolunda bir i'tilâf yapılmasını teklif ettim”¹⁰ demektedir. “Galib Kemalî Bey, Yunanistan başbakanına kişisel olarak söylediği bu fikrini daha sonra Osmanlı Devleti'nin onayına sundu. Bu öneri Osmanlı Hükûmeti tarafından olumlu karşılandı.”¹¹

Eleftherios Venizelos, teklif edilen mübadele önerisini reddetmemekle birlikte mübadelenin uygulanması için çeşitli koşulların yerine getirilmesi önerisinde bulunarak mübadelenin başlatılmasını geciktirmekten de geri kalmamıştır. Çetin'e göre “Anadolu'da yaşayan ve Yunanistan'a göç etmek zorunda kalan Rum

⁸ Arnold Joseph Toynbee, (Çeviren: Kadri Mustafa Orağlı), Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meşalesi, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2007, s.161.

⁹ Zürcher, a.g.m., s.2.

¹⁰ Çetin, a.g.m., s.154

¹¹ Çetin, a.g.m., s.154

*göçüne, yapılacak bir mübadele ile son noktanın konulması Yunan "Megali İdea'sına" bir engel oluşturacaktı. Ayrıca Yunan Hükümeti için yeni ekonomik sorunlar ortaya çıkacaktı"*¹² Ancak I inci Dünya Savaşı'nın çıkması, Bulgaristan'la olduğu gibi Osmanlı-Yunanistan nüfus mübadelesinin rafa kaldırılmasına sebep olmuştur.

I inci Dünya Savaşı'ndan Osmanlı Devleti'nin yenilen tarafta olması nedeniyle Yunanistan Osmanlı Devleti'nin Ege'deki topraklarına göz dikti. Özellikle İngiltere'nin desteğini arkasına alan Yunanistan'ın bu genişleme ve yayılma isteği, Yunan Ordusunun Anadolu'yu işgali ile zirveye ulaştı. Ancak Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Atatürk liderliğinde başlatılan ve gerçek manada Türk Milleti'nin ölüm-kalım mücadelesi ve ülkenin ve milletin dönüm noktası olan Milli Mücadele'nin Eylül 1922 aylarında başarı ile tamamlanması Anadolu'daki Yunan irredentasi'nun da sonu oldu.¹³ Yunanistan'ın bu yenilgisinin ardından devam eden günlerde, Anadolu'da yerli Rumlar ile "I. Dünya Savaşı'nın ve Osmanlı yenilgisinin ardından 1919'da yüz binlerce Yunanlı mülteci kıyı boyunca, özellikle de Yunan birlikleri tarafından işgal edilmiş Ege kıyılarına yerleşmek üzere iç bölgelerden, aynı zamanda Makedonya ve Trakya'dan gelenler"¹⁴ sonra Anadolu'ya gelen Rumların bu kez ters yönlü olarak Türkiye'den kitlesel göç hareketlerine tanık olundu. Kitleler halindeki Rum göçü Büyük Tarruzun ileri harekâtında Türk Ordusu'nun İzmir'e girişinin ardından başlamış, bir ay içerisinde 300.000; Mudanya Mütarekesi'nden sonra Trakya ve İstanbul'dan 60.000 Rum göç etmiştir.¹⁵ Yaşanan bu göç dalgası sadece Batı Anadolu kentlerinden ve Marmara'dan yapılan göçlerle sınırlı değildi. Yunanistan'dan gelen vapurlarla Karadeniz kıyı şehirleri Samsun, Giresun, Ordu ve Trabzon'dan da göçmen taşıdı. Alınan önlemlere rağmen sahil şeritlerinde yığılan göçmenler sağlık, beslenme ve barınma sorunları ile karşı karşıya kalmışlardı.¹⁶ Bir ay içinde Türkiye'den Yunanistan'a göç eden Rum sayısı 650.000 olurken, 1922 sonunda sayı 1.000.000'u aşmıştır.¹⁷

¹² Çetin, *a.g.m.*, s.154

¹³ University Of Oxford, The Refugee Studies Programme, The 1923 Greek-Turkish Exchange of Populations and The Reformulation of Greek National Identity, Exchange of Populations Between Greece And Turkey: An Assessment of The Consequences of The Treaty of Lausanne Hosted Conference, September 17-20, 1998,s.1.

¹⁴ Dimitri Kitsikis, (Çev. Volkan Aytaç): Türk-Yunan İmparatorluğu- Arabölge Gerçeği Işığında Osmanlı Tarihine Bakış- L'Empire Ottoman (1985 Presses Univetsitaires de France), İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.s.210.

https://issuu.com/eyey/docs/dimitri_kitsikis_-_t_rk_yunan__mp

¹⁵ Hakkı Akalın, Ege'de Bahar Gül mü Diken mi?, Ümit Yayıncılık, Ankara, 2000, s.91.

¹⁶ Arı, a.g.e.,s.7.

¹⁷ Arı, a.g.e.,s.8.

Türkiye’den yapılan bu göçlerin yanında aynı tarihlerde Türkiye’ye de göçlerin yaşandığı dönemlerden bir tanesi daha başlamıştır. İşte yaşanan bu gelişmeler ve bunların yarattığı sosyolojik, siyasi ve ekonomik sonuçlar daha bu tarihlerden başlayarak her iki devlet içinde ileride yapılacak olan mübadelenin yani nüfusun karşılıklı değişiminin mutlak bir zorunluluk haline gelmesine neden olacaktır. Sosyolojiktir çünkü, Yunan Ordusunun işgal ettiği yerlerdeki Türklere yaptıkları zulüm, baskı¹⁸; işgal yılları ve geri çekilme esnasında yerleşim yerlerinin yakılıp, tahrip edilmesi¹⁹ ve onlarla işbirliği içinde olan yerli Rumların Yunan işgal yıllarında “Zamanı geldi öne çıkılacak” zihniyetiyle takındıkları taşkınlıklar ve olumsuz tavırlar nedeniyle²⁰ ne toplumsal ne de psikolojik olarak iki milletin artık bir arada yaşama imkânı kalmamıştır. Zaten Lozan öncesinde yaşananlar da bireysel, toplumsal ve siyasi hafızalarda çok taze idi. Ekonomikti, çünkü her iki ülke ekonomisine de oldukça ağır yük getirecektir. Ve elbette dönemin konjonktüründe milli devlet yaratma düşünceleri nedeniyle de siyasidir.

Aslında, İmparatorluk içinde yüzyıllardır Osmanlı Devleti’nin hoşgörüsü ile yaşayan Osmanlı vatandaşı yerli Rumların gelecekte yayılmanın son merhalesi olan Anadolu’nun işgali ile gösterdikleri tavırların işaretleri yıllar önce daha II. Meşrutiyet döneminde İstanbul’dan seçilen Boşo isimli Rum milletvekilinin meşrutiyete ve Osmanlı vatandaşlığına olan bakışını şu sözleri özetlemekteydi: “Evet, ben Osmanlıyım, fakat Osmanlı Bankası kadar Osmanlıyım”²¹

Yerli Rumların tutumlarının bu meyanda olması da göçlerin kısa zamanda bu kadar büyük çapta olmasına etki yapmıştır. Yunanistan’a yapılan bu büyük miktarlardaki göçler ise boşalan yerlerde toplumsal ve ekonomik önemli ölçüde değişiklikler meydana getirdi. Fiili işgalin sona ermesinden sonra boşalan bu yerlere hem Türkiye’nin iç bölgelerinden hem de Balkanlar’dan göçler yaşandı. Yunanistan’a yapılan bu büyük miktardaki göçler Türkiye’de ekonomik ve toplumsal değişiklikler yaratmasının yanında Yunanistan’da da ve benzeri etkileri

¹⁸ Ağanoglu, a.g.e., s.281.

¹⁹ Ali Naci Karacan, (Hazırlayan: Hulusi Turgut), Lozan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s.156. (İsmet İnönü’nün 13 Aralık 1922 tarihinde Lozan Konferansı’nda Azınlıklar konusu söz alarak yaptığı konuşması: “... Yunanlıların Anadolu’da 27 şehir, 1400 köy, 98.000 ev yakıp yıktıkları sabit olmuştur.)

²⁰ Kemal Arı, Büyük Mübadele-Türkiye’ye Zorunlu Göç (1923-1925), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2010, s.7.

²¹ Ahmet Emin Yalman, Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim, 1888-1922, Cilt: 1, İstanbul, 1997, s.107.

yapmıştır. Yine Yunanistan'da oluşan nüfus yığılması oralarda yaşayan Türkler'e yapılan baskıların önemli sebebi olmuştur.²² Mübadele öncesinden başlamak üzere Yunanistan uyguladığı siyasetle, yönetimi altındaki yerlerde ve Batı Trakya'daki birçok Türk'ü komitacılık iddiası ile tutuklamakta, köyleri silah arama bahaneleri ile basmakta, halkı işkence ve zulümler yapmaktaydı. 21-31 yaş aralığındaki erkekleri zorla askere almakta, bazen de askere alma bahaneleri ile sürüldüğü, adalardaki camiler, mescitler Rum saldırılarına maruz kalmaktaydı. Müslüman toplumunun malvarlıklarına ve yiyeceklerine el koymaktaydı.²³ Rumların bu yağma saldırılarında Kavala ve Pristine'de Müslüman halka "Türkler için artık Balkanlar'da yer yoktur. Gidin" diyerek tehditler savurdıkları olaylar yaşanmaktaydı.²⁴ Yunanistan'a kaybedilen topraklarda yaşayan Müslüman nüfus, bu şekilde kaldıkları baskılarla zorunlu göçe maruz bırakılmışlardır. Nitekim Balkan coğrafyasında güçlü bir üstünlüğe sahip olan Müslümanlar maddi varlıklarını da terk ederek Osmanlı topraklarına sığınmak mecburiyetinde kalmışlardır.²⁵

Bütün bu yaşanan olayların sonucu olarak 1922 sonlarına gelindiğinde Türkiye ve Yunanistan arasında bir mübadele yapılmasının artık kaçınılmaz bir zorunluluk haline geldiği hususunda hem Türkiye hem Yunanistan hem de Lozan'daki uluslararası aktörler tarafından mutabık kalınacaktı.

Türkiye'nin mübadele yapılmasındaki konusunda güttüğü amaç Osmanlı İmparatorluğu içindeki tüm azınlıkların özellikle de Rum azınlığının, Yunan işgali sırasında sergilediği tavırlar²⁶, mübadelenin en önemli sebeplerindendir. Ulus Devletlere yönelindiği o dönemde, İttihat Terakki yönetimi bağımsız ve homojen Türk ulus devletini kurmak istenmekteydi. Azınlıkların takındıkları bu tavırları da düşüncelerinde haksız olmadıklarına işaret etmekteydi. Ulus devlet

²² Zekai Güner, Lozan'da Türk-Yunan Mübadele Siyaseti (1923-1930), Siyasal Kitabevi, Ankara, 2017, s.18.

²³ Güner, a.g.e.,s.19.

²⁴ Nedim İpek, Mübadele ve Samsun, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2000, s.25-26.

²⁵ Ahmet Halaçoğlu, Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994, s.133.

²⁶ Raoul Blanchard, "The Exchange of Populations between Greece and Turkey", *The Geographical Review*, 1925, Sayı 15, No 3, s.450., web erişim: https://www.jstor.org/stable/208566?seq=2#page_scan_tab_contents

1925 yılında Rum azınlığının tavrı Blanchard tarafından şu şekilde ifade edilmektedir. "Türkiye'deki tüm azınlıklar her geçen gün Avrupa'daki kardeşlerine yönelmişler ve [Türkiye] devletinin düşmanlarına sempati beslemişlerdir. Ermeniler 1915 Rus işgaline ön ayak olmuşlar, Rum'larda, 1920 yılında Venizelos'un askerlerine sempati göstermekten kaçınmamışlardır. Dolayısıyla, Türklerin 1908'den sonra Osmanlı'nın tüm tebaasının sadakatini sağlama politikası da başarısız olmuştur."

oluşturma düşüncelerini Oran şöyle açıklamaktadır: “Hıristiyan azınlıkların nüfusça en kalabalıklarından olan Rumların sayısını azaltmak bu yoldaki en önemli engeli ortadan kaldıracaktı. Ayrıca, hem Osmanlı döneminde sık sık karşılaşılan Büyük Devletlerin içişlerine karışmasını sağlayan gerekçe kalmayacak, hem de Yunan irredentizmini sürdürmek isteyenlerin bir daha harekete geçmesi engellenecekti.”²⁷

Yunanistan’ın mübadele konusundaki amaçladığı ise;

1. Anadolu’dan gelen Rumlara yer açmak için mümkün olduğu kadar Müslüman Türk azınlığı Türkiye’ye göndermek; ayrıca Yunanistan’da yaşayan sadece Türkleri değil, Boşnak, Arnavut, Makedon azınlıktan Müslümanları da ve Türkiye’ye göç ettirmek istiyordu²⁸.

2.Yeni göç dalgasıyla ağırlıklı olarak İstanbul’dan gelecek zengin Rum burjuvazisinin yaratacağı yeni ekonomik, toplumsal ve siyasal sorunları önlemek ve yüzyıllardan beri Yunan halkının ideolojik ve kültürel merkezi olan İstanbul’u mutlak anlamda terk etmemek için mübadelenin sınırlarını dar tutmak amacı gütmekteydi.²⁹

Lozan’Da Mübadele Görüşmeleri, Sözleşmesinin Kabulü Ve Yaşanan Gelişmeler

Lozan Barış Konferansı I inci Dünya Savaşı’nın galipleri ile Türkiye arasında yapılacak olan barışın esaslarını belirlemek için toplanmıştı. Bu görüşmelerde savaş sonunda oluşan fiili duruma göre siyasal sınırların belirlenmesi ve aynı zamanda İmparatorluk döneminden kalan ekonomik, toplumsal, siyasal ve hukuksal sorunların da çözüm bulunması bekleniyordu.

Tarihsel süreç içinde Balkanlarda oluşan birçok ulus devlet oluşmuş bu devletler Türk Müslüman halk üzerinde baskılar yaratmakta ve bu bölgede yaşayan bu halkı kitlesel göçe zorlamaktaydı. Çünkü “ Her yeni kurulan ulus devlet, toprak egemenliğini sağlamak çabasıyla, toprak sahipliğini genellikle elinde bulunduran Türklerin yörelerindeki gücünü kırmak için, onları göçe zorlamayı

²⁷ Baskın Oran, Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.330.

²⁸ Nejat Doğan, “Uluslararası Sürekli Adalet Divanı’nda Türkiye-Yunanistan Mübadele Davaları”, Tesam Akademi Dergisi, Temmuz, 2015, s.225.

²⁹ Baskın Oran, a.g.e., s.330.

gerekli görmüştü.”³⁰ İmparatorluklar anlayışından farklı olarak ve dönemin şartları gereği kurulan bu devletler, bu gayretleri ile mümkün olduğunca homojen bir toplum yaratarak sınırlarını güvence altına almaya çalışmışlardır. Yukarıda bahsettiğim bu baskı ve göçe zorlamalara ilave olarak Türk Yunan savaşı sonunda yaşanan kitlesel Rum göçü de mübadele konusuna adeta bir katalizör görevi görmüştür. Kemal Arı’nda değerlendirmesiyle “Artık uluslararası hukuka uygun olarak, henüz bitmemiş bu süreci tamamlamak ve yasal bir zemine oturtmak gerekliydi.”³¹ Bu bağlamda Lozan’da çözüm bekleyen ana sorunlardan bir tanesi de oluşan bu nüfus sorununu çözüme kavuşması idi. Türk ve Yunan makamlarının karşılıklı isteği doğrultusunda oluşan nüfus sorunu, aynı zamanda uluslararası nitelikte taşınması nedeniyle konferansa katılan diğer ülkelerin de desteği ile konunun öncelikli çözülmesine zemin hazırlamıştır.

Lozan Konferansına katılan Türk heyetine, bakanlar kurulunca hazırlanan 14 maddelik bir talimatname verilmişti. Bu talimatnamenin 9 uncu maddesi azınlıklar konusu ile ilgiliydi ve bu konuda esas politikanın mübadele olacağı açıkça belirtilmişti.³² Türk heyeti böyle büyük çaplı bir göçü konferansın gündemine taşımada sıkıntısını yaşayacaklarını düşünürken konunun beklenmedik bir biçimde önce Müttefikler tarafından ortaya konulması Türk heyetini hem şaşırtmış hem de rahatlatmıştır. Lozan’a giden Türk heyetinde bulunan Rıza Nur bu konuda şunları söylemektedir: “Ahali mübadelesinin ben konferansın en zor ve dağdağalı işi olacağını zannediyor, nasıl teklif edeceğimi düşünüyordum. Bir gün kudret helvası gibi ayağımızın ucuna düştü. Hala şaşıyorum.”³³

Köklü bir devlet geleneği ve geçmişi olan devletin tecrübeli yöneticilerin bu teklife bu kadar çok şaşırmış olması uluslararası arenadaki aktörlerin niyetlerinin okunamadığı, havanın koklanamadığı ya da güçlü bir istihbarat olmadığına da işaret etmesi yönüyle dikkat çekicidir. Bu ifade, kısa bir süre önce Sofya’da elçi daha sonra Osmanlı Devleti’nin Dışişleri Bakanı olan Asım Bey’in Meclis’te, “*Balkanlar’dan imanım kadar eminim*”³⁴ dedikten kısa bir süre sonra Balkan Savaşı’nın patlak vermesini hatırlatmaktadır.

³⁰ Arı, a.g.e.,s.15.

³¹ Arı, a.g.e.,s.16.

³² Bilal Şimşir, Lozan Telgrafları 1922-1923, I, Ankara, 1990, s.214-215; Aktar, Varlık Vergisi ve “Türkleştirme Politikaları”, s.14; Tevfik Bıyıkoglu, Trakya’da Milli Mücadele, C.I., TTK Yayınları., Ankara 1987, s.470.

³³ Rıza Nur ve Joseph C. Grew, Lozan Barış Konferansının Perde Arkası, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2007, s.162.

³⁴ İlhan Bardakçı, İmparatorluğa Veda, Alioğlu Yayınevi, İstanbul. 2002, s.322.

Mübadele teklifinin ilk olarak Müttefiklerden gelmesi hususunu İsmet İnönü Lozan Barış görüşmelerinde yaptığı konuşmasında şu şekilde ifade etmiştir: *“Ahali mübadelesi teklifi önce Doktor Nansen³⁵ tarafından yapılmıştır. Ondan sonra işitilen ilk resmi ses Mösyö Venizelos’un ve arkasından Lord Curzon’un sesi olmuştur.”* demektedir.³⁶ Aslında ilk adımı Venizelos atarak Nansen’den Ankara Hükümeti’ne nüfus mübadelesiyle ilgili teklif götürmesini rica etmişti. Öyle ki Türkiye’den ve Bulgaristan’dan gelen mülteci kriziyle oluşan toplumsal ve ekonomik sorunlarla baş etmekte güçlük çeken Yunanistan bu ön uzlaşmayı bir an evvel uygulamaya geçirme gayretindeydi. Buna karşın Lozan görüşmelerinden önce Nansen ile resmi diplomatik ilişkiler kurmaktan imtina eden Ankara sadece nüfus mübadelesi fikrini prensipte kabul ettiğini belirtmekle yetinmişti.³⁷

Dolayısıyla mübadelenin sadece Türk tarafının istediği bir konu olmadığı, bu meseleyi daha önceden İngiltere ile müzakere ettikleri ve hatta Yunanistan’ın ülkesindeki nüfus yığılmasından dolayı daha istekli olduğu anlaşılmaktadır. Cemil Bilsel bu konuda şunları yazar: *“Değişmenin mecburiliği, bunun zaruri şartı idi. Bu asırda insanları, devletlerin birer mal gibi değişmesi, ne devletin insanlar üzerinde yürüttüğü hakimiyet telakkileri ile ne insanların haiz oldukları hürriyet hakkı itibar ile izah olunur bir şey değildir. Bu itibarla, bu, çok tenkit edilmiştir. Ancak bunu en evvel teklif eden Türkler olmamıştır. Sir Horace Romboldun, konferanstaki ifadesinden anlaşıldığına göre, bunu en evvel Nansen teklif etmiştir.”*³⁸ Konu hakkında Erich Jan Zürcher de *“Mübadele konusunun 1919’dan beri Milletler Cemiyeti, Mülteciler Yüksek Komiserliği görevini yürüten Norveçli Dr. Fridtjof Nansen tarafından önceden ortaya atıldığını ve Yunan hükümetinin de mübadele konusunda olumlu bir tutum takındığını belirtmektedir. Yunanistan’ın mübadele fikrine bu kadar olumlu ve aceleci yaklaşması, Yunanistan’ın 1.000.000’a yaklaşan mültecilerin yol açtığı sorunları hafifletmek amacı gütmesiyle açıklamak mümkündür. Bu mültecilerin yerleşim sorunları, ancak ülkede bulunan 600.000 Türk ve Müslüman göçmeni Türkiye’ye göndererek ve onlardan boşalan yerlere gelen Rum mültecileri yerleştirerek aşılabildi. Ağustos 1920’de*

³⁵ Fridtjof Wedel-Jarsberg Nansen (1861-1930) Norveçli kâşif, siyasetçi ve diplomat. Gençliğinde Kuzey Kutup Bölgesi’ne yaptığı keşif seferleri ile tanınmış daha sonraları siyasete atılmıştır. I nci Dünya Savaşı sırasında mültecilerle ilgili çalışmalar yürütmüş ve Nobel Barış ödülü almıştır. Lozan’da Türk-Yunan Mübadelesi’nin gerçekleşmesi için çalışmıştır.

³⁶ Karacan ,a.g.e.,s.161.

³⁷ Emine Tutku Vardağlı, “Doğu-Batı Ekseninde Türk-Yunan Diplomasisi: Lozan Barış Görüşmeleri ve Nansen -Venizelos Mektuplaşmaları”, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, 2017-Bahar, s.5.

³⁸ Cemil Bilsel, Lozan, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1998, s.293-294.

Bulgaristan'la daha az sayıda olmakla beraber benzer bir nüfus mübadelesi deneyimi yaşamaması Yunanistan'ın işini kolaylaştırmaktaydı" demektedir.³⁹

Dr. Fridtjof Nansen'in Raporu

Milletler Cemiyeti, Lozan Konferansı'nın başlamasına bir hafta kala 14 Kasım 1914'de Norveçli Dr.Fridtjof Nansen her iki ülkedeki nüfus hareketlerini yerinde araştırması için görevlendirildi. Nansen, nüfus hareketi sonucunda ortaya çıkan durumu incelemek üzere Yunanistan ve Türkiye'ye giderek nüfus durumu hakkında bilgiler aldı ve konunun çözümü yönünde yetkililerle görüşmeler yaptı. Aldığı bilgiler ve yaptığı görüşmeler sonunda bir rapor hazırlayarak Milletler Cemiyeti'ne sundu.

Nansen'in sunduğu ilk çözüm teklifi İstanbul'da yaşayan Rumların değişim dışı tutularak, Yunanistan'daki Müslümanlarla, Anadolu'daki Ortodoksların isteğe bağlı olarak yer değiştirmesi oldu.⁴⁰ Nansen'in bu görüşü Türk heyeti tarafından kabul görmemiştir. Türkiye, İstanbullu Rumların değil, Batı Trakyalı Türklerin değişim dışı tutulmasını istiyordu. Çünkü Türkiye'ye göre Müslümanlar Batı Trakya'da azınlık değil çoğunluktu. Dolayısıyla çoğunluk olan bir kitlenin, bulunduğu yerden göçe zorlanmasının kabul edilebilir bir durum olmadığını ifade etmekteydi.⁴¹ Yunanistan ise, ülkeye gelen göçmen yığılmasının oluşturduğu baskıyı gündeme getirerek, yer sorunlarının oluştuğunu ve bunun çözümü içinde 350.000 Türkün acil olarak Rumlardan boşalttığı Anadolu'ya gönderilmesini istiyordu.⁴²

Nansen, her iki ülkenin de itiraz ve görüşlerini dikkate alarak raporunu tekrar tanzim etmiştir. Mübadele konusu Lozan Barış Konferansının Ülke ve Askerlik Sorunları Komisyonu'nun 1 Aralık 1922'deki oturumunda görüşülmeye başlanmış ve Nansen yeni hazırladığı raporunu bu oturumda okumuştur. Nansen raporunda özellikle her iki ülkenin de ekonomilerinin kötü durumda olduğunu belirterek ekonomik durumun altını çizmiştir. Mübadelenin sosyolojik ve ekonomik açıdan hem göçmenler hem de iki ülke açısından en iyi çözüm ve hatta

³⁹ Zurcher, a.g.m., s.3.

⁴⁰ Lozan Barış Konferansı: Tutanaklar, Belgeler, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1969, s.116.

⁴¹ Ömer Budak, " Mübadele Meselesi ve Lozan'da Çözümü ",Karadeniz Araştırmaları, 2010, s.135-136.

⁴² Arı, a.g.e., s.16.; Seçil Akgün, "Birkaç Amerikan Kaynağından Türk -Yunan Mübadelesi Sorunu", III. Askeri Tarih Semineri, Türk-Yunan İlişkileri, Ankara, 1986, s.248, 249, 258.

mübadelelerin kaçınılmaz bir zorunluluk olduğunu belirtmiştir. Nansen, bu zorunluluğun nedenini açıklarken; “Her iki ülke için, gelecek yaz tarım ürünlerinin elde edilmesi yaşamsal önem taşıyordu. Bu yüzden nüfus mübadelesi işinin, hiç olmazsa bir kısmının şubat ayı sonundan önce, üç ay içinde sonuçlandırılması zorunluydu. Azınlıkların çabuk ve etkili mübadelesi, bu felaketi her türlü önlemden daha kolay önleyebilirdi”⁴³ Eğer bu duruma hemen çözüm bulunmazsa, ekonomik sonuçların her iki ülke için felaket olacağına dikkat çekmiştir. Sonuç itibarıyla Türkiye bakımından mübadele, Rumların bıraktığı verimli arazilerin işlenmesinde gerekli insan gücünü sağlarken, Yunanistan için ise hem daha önce gelen göçmenlerin barınma sorunlarının çözümüne hem de tarımda gerekli işgücünün bir an önce karşılanmasına ve göçmenlerin kendilerini besleyebilecekleri ürünleri almasına önemli bir katkı sağlayacak vurgusu yapılmaktaydı. Çünkü bu insanlar tarıma bağlı olarak yaşamakta yaz aylarından önce ürünlerini üretebilecek duruma gelmeleri ülke ekonomilerinin olduğu kadar bu insanlar içinde hayati öneme haizdi.⁴⁴

Nansen konuşmasında, yapılacak mübadelenin sadece iki ülke arasında değil aynı zamanda “Yakın-Doğu’da gerçek bir barışın ve ekonomik sağlamlığın oluşması için mübadelenin kaçınılmaz olduğunu belirtmiştir.”⁴⁵

Nansen, Yakın-Doğu’da halkların iç içe girmişlikten kurtarılmasının barışın oluşumunda önemli rol oynayacağını, mübadele ile sadece Yakın-Doğu da değil, Avrupa barışına da katkıda bulunacağını söylemiştir.⁴⁶

Nansen, raporunda ayrıca “mübadele antlaşması genel hükümleri kapsamalıdır; ayrıntılarla ilgili özel yönetmeliklerin hazırlanması, oluşturulacak Karma Komisyona bırakılabilir demekteydi. Bu Karma Komisyon da her iki ülkenin birer temsilcisi ile Milletler Cemiyeti Meclisince atanmış iki temsilciden oluşmalıdır”⁴⁷ Ancak raporda işin içine Milletler Cemiyeti’nin karıştırılması Türkiye’yi rahatsız etmişti çünkü Türkiye henüz o tarihlerde örgüte üye değildi. “Bundan dolayı İsmet Paşa, Dr. Nansen’in raporunu’bir özel kişinin raporu saydığını’belirtmiştir”⁴⁸

⁴³ Arı, a.g.e., s.16.

⁴⁴ Arı, a.g.e., s.16.

⁴⁵ Seha L. Meray, Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler, I/I, İstanbul, 2001, s.119.

⁴⁶ Meray, a.g.e., s.119.

⁴⁷ Cevahir Kayam, “Lozan Barış Anlaşmasına Göre Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Konunun TBMM’de Görüşülmesi”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Ankara, 1993, Cilt IX, sayı27, s.4.

⁴⁸ Kayam, a.g.m., s.4.

Nansen'in raporunda teklif ettiği çözüm önerileri konusunda iki ülke arasında derin görüş farklılıkları vardı. Bunlardan ilki mübadelenin kapsayacağı Rum ve Türkler konusunda çıkmıştır. Türk tezi daha baştan itibaren İstanbul'daki Rumlarında mübadele kapsamına alınmasını ve Batı Trakya Türklerini ise buldukları yerlerde kalması şeklindeydi. Yunanlılar ise bu teklife şiddetle karşı çıkmakta İstanbul'daki Rumların mübadeleden muaf tutulmasını istemekteydiler.⁴⁹

Diğer bir yaklaşım farklılığı ise Mübadelenin zorunlumu yoksa isteğe mi bağlı olacağı hususuydu. Yunanistan mübadelenin gönüllü olmasını teklif etmiş, Türkiye ise mübadelenin zorunlu olmasının her iki taraf içinde en uygun hareket tarzı olduğunu ve soruna kalıcı çözümün bu yolla mümkün olabileceğini savunmuştur. Bu konuda Lord Curzon ise, Türk tezini destekleyerek gönüllü mübadelenin birçok nedenden dolayı aylarca sürebileceğini ve bunun çok mahsurları olacağını vurgulamıştır. Curzon görüşünü şöyle açıklamıştır. *"Gönüllü mübadeleye karar verilirse, bunun uygulaması aylar gerektirecektir, oysa, her şeyden önce istenen, Türk nüfusun gelecek yılın başında toprakları işleyebilmek üzere Türkiye'ye getirilebilmesidir. İkinci olarak, Yunanistan'a her yandan yığılmakta olan göçmenlerin bu ülkede yerleşmesini sağlamak gerekmektedir. Mübadele zorunlu olursa, gidenlere arkalarında bırakmak zorunda kalacakları mal ve mülklerinin değerini ödemek kolaylaşmış olacaktır."*⁵⁰

Burada hemen belirtelim ki İngiltere'nin bu konuda izlediği siyaset Türkiye'nin görüşleri ile paralel olmasının karşın genel siyaset bakımından İngiliz heyeti başkanı temsilci Lord Curzon oturumlarda, Yunanlıları acınacak durumda göstererek adeta bir Yunan temsilciliğine soyunmuştur.⁵¹ İngilizlerin, Rumların durumunun Türklerin durumundan daha kötü olarak göstermesi gayretlerine karşı Türk heyeti başkanı İsmet Paşa eleştirilerde bulunarak meselelerin ekonomik yönden ziyade insani boyutuna dikkat çekmiştir.⁵² İsmet Paşa'nın "insani boyut" olarak dikkat çektiği konunun tarihsel örüntüsü ise görüldüğü şöyledir. Öncelikle Anadolu'nun Yunanistan tarafından işgal edilmek istendiği, müteceviz tarafın Yunanistan olduğu, bu işgalle Yunan'ın Türk'ü yok etme savaşına giriştiği gerçeğidir. Türk Milletinin yaptığıının ise bu işgale karşı

⁴⁹ Onur Yıldırım, (Hazırlayan: Duygu Öztürk), *Diplomasi ve Göç: Türk-Yunan Mübadelesinin Öteki Yüzü*, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Kış 2009, Cilt 6, Sayı 24, s.150.

⁵⁰ Arı, a.g.e., s.17.

⁵¹ Meray, a.g.e., s. 122, 123-126,127

⁵² Bülent Kara, *Taahyattan Vatandaşlığa Geçiş Sürecinde Türkiye'de Azınlıklar (1923-1950)*, Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2004, s.95.

ortaya çıkan bir direniş hareketi olduğu ve uluslararası hukuk kurallarına göre de mütecevize karşı ülkelerini savunmaları kutsal bir haktır. Yunanistan'ın işgalde başarılı olabilselerdi sonuçları itibariyle yerlerinden ve yurtlarından edilerek mağdur olacak kesim Türk tarafı olacaktı. Konuya bu insani gerçeklik açısından bakıldığında yayılmacı Yunan politikasının özellikle Yunan egemenliğinde yaşayan Türklerde meydana gelen tedirginlik ve Anadolu'ya kaçışları; işgaller nedeniyle yerinden yurdundan olan Anadolu Türklerinde meydana gelen tedirginlik ve iç kısımlara kaçışlar olmuştur. Ancak savaşın Türk ordusunun zaferi ile sonuçlanması ile bölgeden daha önce göç etmek zorunda kalan Türklerin yurtlarına dönüşü ve bunların olası bir intikam duyguları da bir vak'adır. Yine Anadolu'ya yerleşme ümidiyle gelen Rumlarda zaferin ardından oluşan tedirginlikle bu kez de Yunanistan'a kaçış başlamıştır. Bunun yanında Anadolu'da önceden yaşayan ve savaş döneminde olumsuz tavırlar takınan yerli Rumlarda tedirginlik ve Yunanistan'a kaçış olmuştur.

Konferans öncesinde İngiltere ve Yunanistan'ın mübadele konusunu mütalaa ettikleri bilindiğinden bu konuda o dönemde bu iki ülke arasında ya bir fikir birliği sağlanamadığı ya kazanımları artırmak için gelişen duruma göre pozisyon alındığı ya da İngiltere'nin uzlaşma arayışlarının da çok yüksek olduğu değerlendirilmektedir.

Sonuç olarak İngiltere'nin de niyetini belirttiği mübadele konusu İsmet Paşa ve Venizelos'un da önerisiyle alt komisyona gönderildi. Komisyonun başkanı İtalyan delege Montagna, danışmanlığını ise Nansen yapacaktı. Çalışmalarına 2 Aralık 1922'de başlayan komisyonun bir Türk bir Yunan üyesi bulunmaktaydı. İsmet Paşa başkanlığındaki Türk heyeti Ankara'nın verdiği talimatlara da uygun olarak, Batı Trakya Türklerinin mübadele dışı bırakılarak, İstanbul'da bulunan tüm Rumların mübadele edilmesinin yanısıra İstanbul'daki Rum Patrikhanesi'nin tüm kurumlarıyla birlikte ülkeden çıkarılmasını istedi.⁵³ Türk Heyeti mübadele konusunda kendi tezini kabul ettirebilmek, karşı taraf üzerinde baskı kurabilmek ve yapılan pazarlıklarda elini kuvvetlendirmek için Patrikhane meselesini burada gündeme getirmiştir. Buradaki bu ısrar Patrikhane'nin Türkiye sınırları dışına çıkarılması eğer bu mümkün olmaz ise bu hususu fırsat olarak kullanarak politik manevralar yapabilmektir. Bu konunun mübadele görüşmelerinde ısrarla dile getirilmesinin başarılı olunamazsa en azından politik bir manevra aracı olarak da kullanılmış olduğunu Türk Heyeti üyelerinden Rıza Nur'un şu sözleri üzerinden okunabilir: “Gerek ekalliyetler içinde,

⁵³ Arı, a.g.e., s.17-18.

gerek ahali mübadelesinde mühim ve hayati noktalar var, muallâkta (sürüncemede) kaldı. Aylardan beri askıntıda duruyor. Bir türlü bizim arzumuzu kabul ettiremiyorum. Düşündüm, bir pazarlık payı lazım. Frenklerin zihniyetini okşamalı yani onlara bir yem göstermeli. O da pek kıymetli bir şey olsun ki ağızlarının suyu aksın, bunları yola getirebilsin. Bu da Patrik ve Patrikhane'yi İstanbul'dan kovmak... Sonra bunu almak için istediğim o muallâktaki şeyleri derhal verirler.”⁵⁴

Bu konunun Lozan'da görüşüldüğü günlerde ise, TBMM'de de ateşli tartışmalara sebep olmuştur. “25 Aralık 1922 tarihli kapalı oturumda Burdur mebusu İsmail Suphi Bey bu konuda bir önerge vererek özellikle İstanbul'daki Rum ve Ermeniler ile Patrikhane'nin mübadeleye tâbi tutulmasının gereğini vurgulamış, Patrikhane'yi hala fesatlıklar yapmakla suçlamıştır”⁵⁵ Nutuk'ta da devlet içinde siyasi ayrıcalık verilen Patrikhane bünyesinde teşekkül eden Mavri Mira cemiyeti okul izci teşkilatlanmasıyla çeteler oluşturarak mitingler, propaganda ve eylemler yaptığı; Rum ve Ermeni Patriklerin Kuva-i Milliye aleyhine düşman devletlerle işbirliği yaptığı belgelerle açıklanmıştır.⁵⁶

Görüşmelerde Patrikhane'nin Türkiye sınırları dışına çıkarılması Yunan, Amerikan ve İngiliz delegeleri tarafından kesin bir dille reddedilecektir. Türkiye Lozan Konferansı'nın ilerleyen günlerinde konu ile ilgili yapılan müzakerelerde Patrikhane'yi Türkiye dışına çıkarılamayacak, sadece dini statüye sahip olması karşılığında Türkiye'de kalmasına izin verilecektir. Bu suretle hem Patrikhane'nin nüfuz gücü kırılmış hem de ilerde Türkiye'nin içişlerine de karışmayı içerecek girişimlerin önüne geçilmiş oluyordu.

Ancak Patrikhane ve ona bağlı din adamlarının Türkiye'ye bakış açısı ve izlediği politikaların da günümüzde de değiştiğini söylemek oldukça zordur. 25 Mart 2006'da Beyaz Saray'da, Rum Ortodoks Kilisesi'nin ABD Temsilcisi Demetrios ve Yunanistan Dışişleri Bakanı Dora Bakoyani'nin de katıldığı resepsiyonda, Yunanistan'ın Osmanlı İmparatorluğu'ndan bağımsızlığını kazanmasının 185. yıldönümünü kutlamasında, Başkan Bush, Demetrios'u dostu olarak nitelendirmekten gurur duyduğunu söyledi ve “*Modern Yunanistan'ın kurucuları 1821'de özgürlüklerini ilan ettiklerinde, ABD'nin güçlü desteğini buldu. ABD başkanları bağımsızlığı destekledi. Genç Amerikalılar, Yunan ordusunda gönüllü oldu. Birçok*

⁵⁴ Nur ve Grew, a.g.e., s.163.

⁵⁵ İbrahim Erdal, “Türk Basınına Göre; Patrikhane Konusu ve Patrik Araboğlu'nun İhracı Meselesi”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Mayıs 2004, Cilt 9, Sayı, 33, s.41.

⁵⁶ Nutuk, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, Cilt I (1919-1920), Onuncu Baskı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1970, s.2, 259.

Amerikalı, Yunanlılara mali destek sağladı" demiştir. Toplantının konuşan Demetrios ise, son 6 yıldır Yunanistan'ın milli gününü Beyaz Saray'da kutlama fırsatı verildiği için teşekkür ettikten sonra, 25 Mart 1821 tarihinin, Yunanistan'ın, Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetiminde acı dolu bir işgal altında "4 korkunç yüz-yıl" geçirdikten sonra, özgürlüğüne kavuşmasını simgelediğini öne sürmüştür.⁵⁷

Yunan tarihçi Kitsikis⁵⁸ ise ülkesinde büyük yankılar uyandıran ve tartışmalara neden olan şu görüşleri söylüyordu: Osmanlı İmparatorluğu Yunanlılar için hiçbir zaman "400 yıllık bir kölelik" dönemi olmamış, tam tersine Yunan kültürünün özgürce geliştiği ve evrensel tarihe katkıda bulunduğu bir ortam yaratmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun sömürgeci olmayan, çok uluslu ve tek bir hanedanın yönetimi altında en uzun süre yaşayan dünya devletlerinden biri olarak nitelemiştir⁵⁹ Bu bağlamda Kitsikis ayrıca ünlü Yunan devrimcisi Rigas Feraios'un 1797'de Osmanlı İmparatorluğu hakkındaki düşüncelerini belirten şu sözlerini de aktarmaktadır: "Osmanlı İmparatorluğu tüm bölgelerinden bilgilerin övdüğü dünyanın en güzel krallığı idi."⁶⁰

Kanımızca da Osmanlı Devleti eğer iddia edildiği gibi sömürgeci bir siyaset izlese, egemenliği altındaki uluslara baskı ve şiddet uygulaydı bu kadar uzun süre tarih sahnesinde kalması mümkün olamayacaktı.

Türk Rum Nüfus Mübadele Sözleşme ve Ek Protokolü

Mübadelelerin kapsam ve şartlarının tespiti için oluşturulan Komisyon 10 Ocak 1923'de yaptığı toplantıda, mübadele meselesi büyük ölçüde halledilmiş ve Batı Trakya'daki Türkler ile İstanbul'daki Rumların mübadele kapsamı dışında tutulması kararı alınmıştır. Aslında Mübadele konusu ile ilgili tartışmaların hemen sonuçlanmayacağı işaretlerinin olmasına rağmen, sorunun o aşamada yukarıda bahsedilen ana esaslar üzerinden bitirilmesi niyetinde olan komisyon şöyle bir karar almıştır: "Savaş tutsakları ile rehinelere geri verilmesini

⁵⁷ Hürriyet, 26.03.2006; Muammer Karabulut, Kin Kapısı-Patrikhanenin Kin Kapısında Bekleyen Halet Efendiler, Togan Yayınları, 2007, İstanbul, s.32.

⁵⁸ 1935 yılında Atina'da doğan Kitsikis, 1962'de Pari-Sorbonne Üniversitesi'nde tarih doktoru olduktan sonra çeşitli ülkelerin üniversitelerinde çalışmalarını sürdürdü. 1980'den sonra Türkiye'de Boğaziçi ve Bilkent Üniversitelerinde çalıştı. 1983'den beri Kanada'da Ottawa Üniversitesi'nde öğretim görevliliği yapmaktadır. Çok sayıda kitap ve makalesi olan Kitsikis'in çalışma alanı uluslararası ilişkiler tarihi, 19 ve 20 inci yüzyılda Türkiye-Yunanistan-Kıbrıs ilişkileridir.

⁵⁹ Kitsikis, a.g.e., s.7.

⁶⁰ Kitsikis, a.g.e., s.7.

içine almak üzere, Yunanistan ile Türkiye arasında nüfus mübadelesi sorununun, konferansa çağıran üç büyük devletle, Türkiye ve Yunanistan'ın birer temsilcilerinden kurulu ve bir İtalyan temsilcinin başkanlığını yapacağı bir alt komisyonun incelemesine havale edilmesine ve alt komisyonun bu soruna ilişkin olarak Dr. Nansen'i dinlemesine ve yararlı göreceği tanıklıkları toplamasına karar verildi".⁶¹ Mübadelenin nasıl yapılacağına ilişkin 19 maddeden oluşan düzenleme 30 Ocak 1923 tarihinde imzalanan Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine ilişkin Sözleşme ve Protokol⁶² ismiyle tarihteki yerini almıştır. Sözleşmeye göre⁶³ "Türk topraklarında yerleşmiş Ortodoks dininden Türk uyruklular ile Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyrukluların 1 Mayıs 1923 tarihinden başlayarak zorunlu mübadelesine girişilecek; bu kimselerden hiçbirisi, Türk Hükümeti'nin izni olmadıkça Türkiye'ye ya da Yunan Hükümeti'nin izni olmadıkça Yunanistan'a dönerek orada yerleşemeyeceklerdi. Mübadele İstanbul'da oturan Rumları ve Batı Trakya'da oturan Müslümanları kapsamayacaktı. 30 Ekim 1918 tarihinden önce yerleşmiş bulunan tüm Rumlar; 1913 tarihli Bükreş Antlaşması'nın saptamış olduğu sınırın çizgisinin doğusundaki bölgeye yerleşmiş tüm Müslümanlar da Batı Trakya'daki Müslümanlar sayılacaktı. Mübadele uygulamasında her iki halkın mülkiyet haklarına ve alacaklarına hiçbir zarar verilmeyecek, mübadele edilecek halklara mensup bir kimsenin hangi nedenle olursa olsun gidişine hiçbir engel çıkarılmayacaktı."

30 Ocak 1923 tarihinde imzalanan Sözleşme, mübadele konusuyla ilgili olarak kurulacak Karma Komisyon'un yapısını da belirlemişti. Buna göre; komisyonun üç tarafsız üyesi olacaktı ve Türkiye ile Yunanistan'ın da dörder üyesi bu komisyonda yer alacaktı. T.C. Bakanlar Kurulu (İcra Vekilleri Heyeti) Komisyon'un Türk heyeti başkanlığına Dr. Tevfik Rüştü'yü (Aras) seçmiş, heyet üyeliklerine de Hamit, İhsan ve Senieddin Beyleri getirmiştir. Bakanlar Kurulu'nun bu seçimi, TBMM tarafından 26 Ağustos 1923'te onaylanmıştır.⁶⁴ Karma Komisyon gerekli göreceği yerlerde, birer Türk ve Yunan üye ile komisyonca atanacak tarafsız bir başkandan oluşan alt komisyonlar da oluşturabilecekti⁶⁵ Bu sözleşmenin taraflarca imza altına alınması ile uygulanması zaruri görülen mübadelelerin uluslararası ve hukuki boyutu çözülmüş oluyordu.

⁶¹ Meray, a.g.e., s.128-129.

⁶² Meray, a.g.e., s.82,87; Cemil Bilsel, a.g.e., s..293-295.

⁶³ Arı,a.g.e., s.19.

⁶⁴ Doğan, a.g.m., s.225.

⁶⁵ Meray, a.g.e., s.85; Kara, a.g.e., s.206.

Mübadele nin kabul edilmesinin birçok nedeni vardı. Mübadele yapılması hem mübadele ye tabi insanlar hem söz konusu ülkeler açısından çok büyük sorunlara yol açabilecekti. Ancak yapılmadığı takdirde çok daha dayanılmaz acılara yol açacağı görülmekteydi. Aynı zamanda mutabakat sağlanmasında taraf ülkelerin beklentileri vardı. Türklerin Yunanistan’dan çıkarılması Yunanistan’ın Helen politikası için bir zorunluluktur. Yunanistan’ın beklentilerini bizzat Yunan Başbakan Venizelos 17 Haziran 1930 tarihinde Yunan parlamentosunda yaptığı şu konuşmayla ortaya koyacaktır. *“Türkiye’nin bizzat kendi- yani yeni Türkiye- Osmanlı İmparatorluğu hakkında tek bir şey dahi duymak istememektedir. Cumhuriyet Türkiyesi homojen bir Türk milli devleti kurmaya çalışmaktadır. (1922’de yaşadığımız) Küçük Asya felaketinden sonra ve neredeyse Türkiye’deki bütün milletdaşlarımızın Yunan topraklarına gelmesi (sonucunda), biz de zaten benzer bir işle uğraşıyoruz”*.⁶⁶

Türkler açısından ise, her şeyden önce ulus devlet olma fikri Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerde ortaya çıkmış gelinen bu noktada doruğa çıkmıştı. Diğer bir faktör ise, tarihsel seyir içinde görüldüğü gibi, Büyük Nüfus Mübadelesine konu olan Anadolu Rumları Osmanlı Devleti’nin sınırları içinde azınlık sınıfı olarak güven içinde yaşamış,⁶⁷ İstanbul’un fethi esnasında Fatih Sultan Mehmet’in Fermanı ile Rum, Ermeni ve Yahudi cemaatleri ile birlikte kiliseleri ve inançları teminat altına alınmış, sosyal ve iktisadi hayatlarını devam ettirmişlerdir.⁶⁸ Osmanlı fethedilen yerlerde halka karşı hoşgörölü ve insancıl davranışlar sergilediği halde bunun karşılığını bulamamıştır. Bu güvensizlik duygusu ve bir daha benzeri acılar yaşamama isteği Türkleri bu yola yöneltmiştir.

Mübadele Sözleşmesi bu niyetlerle imzalanmış olmasına rağmen ilerleyen dönemlerdeki görüşmelerde tarafların fikir birliğinde olamadığı birçok sorunla karşılaşılacaktı ve uygulanması o kadar kolay olmayacaktı. Öncelikle sözleşmeye uyarınca 1 Mayıs 1923 tarihinden itibaren uygulanacak mübadele, bazı sebeplerden dolayı gecikmiş ve ancak Kasım ayında başlanabilmiştir. 1923’den sorunun kesin olarak çözüme kavuşturulacağı 10 Haziran 1930’da Türkiye ile Yunanistan arasında imzalanan Ankara Antlaşması’na kadar, Türkiye ve Yunanistan arasında Mübadele Sözleşmesi’nin yorumundan ve uygulanmasından do-

⁶⁶ Aktar, a.g.e., s.22-23.

⁶⁷ Gülnihal Bozkurt, Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığında Gayri Müslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914), Türk Tarih Kurumu Yayını Ankara 1989, s.10.

⁶⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1982, C.II, s.6-7.

ğan görüş ayrılıkları, iki ülke arasında ciddi sorunların çıkmasına sebep olmuştur. Bu anlaşmazlık konuları “Etablis” tanımı ve İstanbul’un sınırlarının tespiti hususunda olmuştur.

Yorum farklılığı nedeniyle anlaşmazlık yaşanan bu konular Sözleşmenin ilk iki maddesi ile ilgiliydi. Sözleşmenin bu maddeleri şöyleydi:

1 inci maddesi, mübadelenin kapsamını belirtmektedir: Türk topraklarında yerleşmiş Rum Ortodoks dininden Türk uyruklarıyla, Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyruklarının, 1 Mayıs 1923 tarihinden başlayarak, zorunlu mübadelesine girişilecektir. Bu kimselerden hiçbiri, Türk Hükümetinin izni olmadıkça Türkiye’ye, Yunan Hükümetinin izni olmadıkça Yunanistan’a yeniden dönerek orada yerleşemeyecektir.

2 nci madde ise, 1. Maddeye getirilen istisnaları düzenlemektedir: Birinci Maddede öngörülen mübadele:

a) İstanbul’da oturan Rumları (İstanbul’un Rum ahalisini),

b) Batı Trakya’da oturan Müslümanları (Batı Trakya’nın Müslüman ahalisini) kapsamayacaktır.

Anlaşmanın 2 nci maddesine göre yerleşik olarak kabul edilme ve dolayısıyla mübadele dışında kalacaklar şöyle tanımlanmıştı. 1912 kanunuyla sınırlandırıldığı biçimde İstanbul Şehremaneti daireleri içinde 30 Ekim 1918 tarihinden önce yerleşmiş ve oturan bütün Rumlar, “yerleşik” sayılacak öte yandan 1913 tarihli Bükreş Antlaşması’nın çizmiş olduğu sınırın doğusunda kalan Müslümanlar da Batı Trakya’nın “yerleşikleri” olarak sayılacaklardır.⁶⁹

“Etabli” Sorunun Ortaya Çıkışı ve Türk Yunan Tezleri

Sözleşme gereğince kurulan Karma Komisyon bu çerçevede birer Türk ve Yunan ile tarafsız bir başkandan oluşan on bir alt komisyonla çalışmalarına başladı. Komisyon çalışmalarında zaman zaman çıkan anlaşmazlık konularında uzun ve çetin görüşmeler olmasına rağmen 1924 yılına kadar geçen süre içerisinde mübadele işini gerçekleştirmiştir. İlk başlarda uyumlu çalışıyor gibi görü-

⁶⁹ İsmail Soysal, Türkiye’nin Siyasal Antlaşmaları, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s.185; Gökçe Bayındır Gaularas, “1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Günümüzde Mübadil Kimlik ve Kültürlerin Yaşatılması”, Alternatif Politika, 2012, Cilt 4, sayı 2, s.130.

nen Komisyon 1924 yılına gelindiğinde İstanbul konusunda 30 Ocak 1923 Sözleşmesinin⁷⁰ ikinci maddesinin uygulamasından doğan yorum farklılığı sorunu ile karşı karşıya geldi. Anlaşmazlığın temelinde yatan en önemli faktör, kimlerin “etabli” yani “yerleşik” sayılacağıydı ve bu konu taraflarca farklı yorumlanıyordu. İstanbul ve çevresinde daha çok Rum bırakmak isteyen⁷¹ Yunanistan “etablis” olarak nitelendirilen “yerleşik” sorununu çıkarması Türk-Yunan anlaşmazlığını yeniden alevlendirdi.

Nihat Erim'e göre; *“Bu maddede kullanılan “sakin bulunmuş” tabiri üzerinde anlaşılmalıdır. Muahede metni aslen Fransızca’dır. Bu tabir Fransızca «etablis» kelimesi mukabili olarak kullanılmıştır. Yani muahedenin resmi tercümesi ve Türkiye Büyük Millet Meclisince tasdik ve kabul olunan Türkçe menî «sakin bulunmuş» tabirini ihtiva etmektedir. Kanaatımızca «etablis» kelimesi Türkçe’ye “yerleşmiş olanlar” şeklinde tercüme edilseydi, Fransızca kelimenin ifade ettiği manaya çok yaklaşmış olurdu. Çünkü Türkçemizdeki “yerleşmek fiili, Fransızca’da “s'etablis” fiilinin hemen de aynen tercümesidir.”⁷²*

Daha sonra ayrıntılarına girilecek olan “etabli” anlaşmazlığındaki Türk ve Yunan tezleri şöyleydi: Türk tezi; “yerleşik” tanımının içeriğinin Türk yasalarına göre tespit edilmesi gerektiğini savunurken Yunan tezi ise; mübadele anlaşması ne Türk ne de Yunan kanunlarına bu hususta bir atıf yapılmadığını, “yerleşmiş olanlar = etablis” kelimesinin manası, bu iki hükümet kanunları ile bağlı kalınmadan anlaşmanın metnine ve ruhuna uygun bir şekilde verilmeli, yani uluslararası hukuka göre belirlenmesini,⁷³ istiyordu.

Heyetler arasındaki çıkan bu ihtilâf Komisyon'da uzun tartışmalara neden oldu. Mesele Komisyonun adli şubesine havale edildi. Bu şube de fikrini bildirdi. Sonuç olarak Komisyondaki diğer üyeler de “yerleşik” tanımının uluslararası hukuka göre belirlenmesi yönünde görüş bildirmesi üzerine Karma Komisyon görüşmelerinde bir neticeye varılamadı.⁷⁴ Komisyonun Yunanistan lehine karar vermesi üzerine Türkiye’yi taraflı davranıldığı düşüncesi ile öfkelen-dirmiş ve aynı zamanda da Türkiye’yi zor duruma sokulmuştu. Fakat Muhtelit Komisyon

⁷⁰ İsmail Soysal, Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945), I, Ankara, 1983, s.176.

⁷¹ Seha L Meray, Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler, II/II, İstanbul, 2001, s.82.

⁷² Nihat Erim, “Milletlerarası Daimî Adalet Divanı ve Türkiye”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fak. Dergisi, Ankara, 1944, C.II, S.I, s. 63.

⁷³ Erim, a.g.m., s.63.; Kara, a.g.e.,s.96.

⁷⁴ Erim, a.g.m., s.63.

Konu uluslararası olsa da Komisyonun bu noktada aldığı karar egemen bir ülkenin iç içlerine müdahale anlamına gelmektedir. Çünkü hiçbir ülkenin bir bölgesinde oturanların tespitinde uluslararası anlaşmaların belirleyici olamayacağı, bu hususun ilgili ülkenin kanunlarına göre tespit edilmesi gerekliliğidir. Bu vurguyu İsmet İnönü daha azınlıklar meselesinin konuşulduğu ilk tarihler de Türk Heyeti'nin bu konu hakkındaki düşüncelerini ve hiçbir pazarlığa girilmeyeceğini şu şekilde dile getirmişti:⁷⁵ *“Azınlıkların gidip gelmeleri ve malları meselesi ise, Türk Kanunlarının halledeceği bir iştir. Azınlıklar için kontrol veya temsilci gönderilmesi, Türkiye'nin iç işlerine müdahale teşkil edeceği için asla kabul edilemez”*

“Etabli” Sorunun Milletler Cemiyeti'ne Taşınması ve La Haya Daimi Adalet Divanı'nın Kararı

Aslında Yunanistan “etabli” konusundaki anlaşmazlığı Milletler Cemiyeti'nin 11 inci maddesine⁷⁶ dayanarak Milletler Cemiyeti'ne götürmek istiyordu. Çünkü, Yunanistan; komisyondaki görüşmelerle “etabli” konusunda Türkiye'ye kendi tezini kabul ettiremeyeceğini biliyor konuyu Milletler Cemiyeti'ne taşıyarak dışarıdan yapılacak baskı ile bu amacına ulaşmaya çalışıyordu.⁷⁷ Böylece “yerleşik” tanımının içeriğini genişletecek ve bu sayede İstanbul'da mümkün olduğunca fazla Rum azınlık bırakabilecekti.

Meclis müzakerelerine Yunanistan adına M. Politis, Türkiye adına Fethi Bey, Karma Mübadele Komisyonu adına da Başkan General de Lara katılıyorlardı. General de Lara, Muhtelit Komisyonun halen müzakere aşamasındaki bir konunun Milletler Cemiyeti'ne havale edilmesini doğru bulmadığını söyledi. M. Politis, Meclis huzurunda Türk Hükümetinin mübadele komisyonunun yetkilerine tecavüz ettiğini, bu arada Rumları tutukladığını iddia etti. Başkan General de Lara İstanbul'u terk etmek için verilen sürenin dolduğu halde hala oradan ayrılmamış olan Rumların toplanarak bir yerde tutulduğunu bunun da zaten komisyonun tebliği üzerine yapılmış olduğunu dolayısıyla, Türk Hükümetinin

⁷⁵ Karacan, a.g.e., s.156-157.

⁷⁶ 11 inci Madde'nin 2inci Fıkrası: “Bundan başka, milletlerarası münasebetleri ihlâl eder mahiyette ve bunun neticesi olarak, sulhu ve sulhun tabii bulunduğu, milletler arasında iyi dostluk münasebetlerini tehdit eden her hal üzerine umumi heyetin veya meclisin dikkatini çekmek Cemiyetin her âzasının hakkıdır.”

⁷⁷ Özden Zeynep Alantar, “Türk Dış Politikasında Milletler Cemiyeti Dönemi”, (Derleyen: Faruk Sönmezoğlu), Türk Dış Politikasının Analizi, Der Yayınları, İstanbul, 2001, s.73.

hiçbir suretle Komisyonun yetkilerine tecavüz etmediğini ve Rumları tutuklamadığını bildirdi.⁷⁸

Üzerinde uzun tartışmalar yapılan konu da uzlaşmaya varılamıyordu. Bu arada Yunan Hükümetinin Milletler Cemiyeti Meclisine başvurması üzerine İsmet Paşa Milletler Cemiyeti Genel Sekreteri'ne 28 Ekim 1924 de gönderdiği telgrafta, Türk Hükümeti bakımından Karma Komisyonun Milletler Cemiyetini temsil ettiğini ve o, vazifesini yapmakta iken başka bir otoritenin, yani Milletler Cemiyeti Meclisinin onun yerine geçmesinin Komisyonun itibarını sarsacağını bildirdi.⁷⁹ Cemiyetin 31 Ekim 1924 tarihli toplantısında “etabli” meselesi görüşüldü.⁸⁰ Milletler Cemiyeti Meclisi İsmet Paşanın ikazını dikkate almış ve ittifakla aldıkları kararda, Karma Komisyonun meseleyi görüşmeye devam etmesini ancak bir sonuca ulaşılamazsa Milletler Cemiyeti Misak'ın 14 üncü maddesi'ne⁸¹ istinaden Daimi Adalet Divanından görüş istenmesini bildirdi. Milletler Cemiyeti'nin 15 Kasım 1924 tarihli kararı alan Komisyon görüşmelere tekrar başladı. Fakat her iki hükümet de ileri sürdükleri görüşlerinde ısrar ettiğinden 2 nci maddenin kapsamı üzerinde anlaşmaya varılamadı. Bunun üzerine, Milletler Cemiyeti Meclisinin tavsiyesi üzerine ve meselenin hukuki boyutları olması nedeniyle 12 Aralık 1924'te La Haye Daimi Adalet Divanına müracaat edilmesine ve görüş istenmesine karar verildi.

Karma Mübadele Komisyonu Başkanı General Monrique, Milletler Meclisi kararına uygun olarak 18 Aralık 1924'de Divan Kâtibine yazdığı mektupla 30 Ocak 1923 tarihli Türk- Yunan mübadele anlaşmasının 2 inci maddesindeki “yerleşmiş olanlar” kelimesinin manasına ve 2 inci maddedeki “İstanbul'un Rum Ahalisi” adı ile işaret edilen şahısların mübadele anlaşması “yerleşmiş (etablis)” sayılabilmeleri ve mübadeleden muaf sayılabilmeleri için gereken şartların neler olduğuna dair mütalâa vermesini istedi.⁸²

Sözleşme'nin aslı Fransızca olması nedeniyle, Divanda geçerli olan metin de Fransızca orijinal metindir ve ilgili 2 inci madde şu şekildeydi:

⁷⁸ Erim, a.g.m., s.63-64.

⁷⁹ Erim, a.g.m., s.64.

⁸⁰ Kara, a.g.e.,s.96.

⁸¹ Milletler Cemiyeti Misak'ın 14 üncü maddesi : “Cemiyet'in Genel Kurulu ile Konseyi tavsiye (danışma) görüşü isteme yetkisine sahiptir. Konsey, bir Uluslararası Sürekli Adalet Divanı tasarısı hazırlamakla ve bu tasarıyı Cemiyet üyelerine sunmakla görevlendirilmiştir. Bu Divan, Tarafların kendisine sunacakları uluslararası nitelikte her türlü anlaşmazlıklara bakacaktır. Divan, Konseyin ya da Genel Kurulun kendisine göndereceği her türlü anlaşmazlık ya da sorun üzerinde danışma görüşleri de istişari mütalaalar verecektir.”

⁸² Erim, a.g.m., s.64.

“Ne seront pas compris dans l’échange prévu à l’article premier:

- a) les habitants grecs de Constantinople;
- b) les habitants musulmans de la Thrace occidentale.

Seront considérés comme habitants grecs de Constantinople tous les Grecs déjà établis avant le 30 octobre 1918 dans les circonscriptions de la préfecture de la ville de Constantinople, telles qu’elles sont délimitées par la loi de 1912. Seront considérés comme habitants musulmans de la Thrace occidentale tous les Musulmans établis dans la région à l’est de la ligne-frontière

établie en 1913 par le Traité de Bucarest.”

Divan davayı orijinal Fransızca metni üzerinden inceledi ve yazılı açıklamalar ve uyarı yazıları daha önce verilen davada 16 Ocak 1925’de tarafların sözlü dinlenmesine başlandı. İlk olarak söz alan Yunan temsilcisi Politis Yunan Hükümetinin tezini şöyle izah etti:⁸³

Lozan’da İsmet Paşa, Montagna, Lord Curzon İstanbul Rumlarının mübadele harici kalmalarını prensip olarak kabul ettiler. Sonradan Türk heyeti bu prensibe bazı tahditler koymak istedi. Bunlar: Patrikhane’nin İstanbul’dan kalkması, İstanbul’da oturan Rumlardan Türkiye aleyhine çalışmış olan şahıs ve şirketlerin memleketten çıkarılması, Türk tebaası olmayan ve Türk tebaası olup da İstanbullu olmayan Rumların mübadeleye tabi tutulması gibi. Bu teklifler üzerinde uzun münakaşalar oldu. Sonuç olarak iki taraf arasında bir uzlaşma formülü bulundu. İsmet Paşa bu formüle göre 30 Ekim 1918’den önce İstanbul’a gelmiş olan Rumlar mübadele edilmeyeceğini ifade etti. Görülüyor ki bizzat Türk Heyet Başkanı İstanbul’a muayyen bir tarihten önce gelmiş olanları mübadele dışı tutulmasını kabul etmişti. Demek ki İstanbul’a sadece gelmiş olmak kâfidir.

Mübadele anlaşmasında kullanılan “yerleşmiş olanlar” tabirine gelince; anlaşmalara göre “ikametgâh” (domicile) kelimesi kullanıldığı zaman muayyen bir ülke ile mahalli kanunlarca tayin ve tarif edilmiş hukuki bir durum söz konusudur. Halbuki “yerleşmiş olanlar” (etablis) kelimesi daha ziyade fiili bir vaziyet ifade eder. Bir şahsın fiili durumu kastedildiğinde ise etabli tabiri kullanılır. Demek ki ikametgâh ile yerleşme arasında, birincinin kanuni bir durum, ikincisinin fiili bir vaziyet olmaları bakımından bir fark vardır. “Yerleşme”, oturma (sakin olmak) (residence) dan da mana itibar ile ayrılır. Ancak bir yerde

⁸³ Erim, a.g.m., s.65-67.

daimi oturmak, yerleşmek niyeti taşır. Bu bakımdan “yerleşme” “ikametgâh”a yaklaşır. Ancak bir şahsın ikametgâh tesis etmek hususundaki niyeti bir takım kanuni formalitelerle açıklanamaz, “yerleşme” de bu niyet sadece fiili bir takım durumlardan anlaşılır.

Yerleşmenin niyetinin ispatının ise; bu bir fiili vaziyettir ve takdiri tamamen serbesttir. Muhtelit Mübadele Komisyonu hangi şahsın İstanbul'da yerleşmiş, hangisinin yerleşmemiş olduğunu serbestçe takdir edecektir. Böyle bir takdirde bulunmak için bir şahsın bir yerde daimi olarak oturmak istediğini gösteren bazı işaretler gözönüne alınmalıdır. Bu durum Batı Trakya'daki Müslüman halk için de uygulanmalıdır.

Türk Hükümeti mahalli kanuna göre hareket edilmesini savunmaktadır. Mahalli kanun 14 Ağustos 1914 tarihli nüfus kanunudur. Buna göre bir yerde yerleşmiş sayılmak için oranın nüfus siciline yazılmış olmak gerekmektedir. Bu bağlamda İstanbul Rumlarından İstanbul nüfus siciline kaydını yaptırmamış olanlar yerleşmiş kabul edilmeyecek ve mübadeleye tabi tutulacaktır. Yunan Hükümeti bu fikri kabul edemez. Mahalli kanunların yetkisi prensip olarak kabul edilse bile, iki devlet arasında bir anlaşma varsa artık mahalli kanunlar tatbik edilemez. Mübadele Anlaşması mahalli Türk Kanununa bir atıf yapmak isteseydi bunu açıktan yapardı. Diğer taraftan, Türk Kanununun tatbiki anlaşmanın ruhuna da aykırıdır. Zira 1914 kanunu uygulanırsa İstanbul'da mübadele edilmeyecek pek az Rum kalır. Halbuki anlaşma İstanbul Rumlarının 30 Ekim 1918'de buldukları vaziyette kalmalarını istemiştir. Esasen 1914 kanunu bir “lex in perfecta”sı tamam olmayan kanundur. Buldukları yerin nüfus siciline kayıt olunmayanların yerleşmiş sayılmayacağını söylemiyor, bu gibilere sadece bir para cezası veriyor. Bu da gösterir ki “yerleşme” keyfiyeti nüfusa kayıt olmaya bağlı değildir. Nüfusa kayıt, sadece nüfus sayımını kolaylaştırmak için düşünülmüştür.

Yerleşmenin tespiti yetkisi konusunda; Türk Hükümetince mahalli mahkemeler yetkilidir. Halbuki, 30 Ocak 1923 tarihli Mübadele Anlaşmasınının 12 nci maddesi böyle bir iddiaya katıyen meydan bırakmamaktadır. Bu müşahedeyi yapmak Karma Mübadele Komisyonun vazifesidir.

Yerleşmenin manası ve kapsamı konusunda; Türk Hükümeti 3 üncü maddeye⁸⁴ istinaden Türkiye'nin, Rum ahalisi mübadeleye tabi yerlerinden birini 18

⁸⁴ Madde 3 - “Rum ve Türk ahalisi müteakabilen mübadeleye tabi bulunan araziye “18 Ekim 1912 tarihinden itibaren terk etmiş olan Rum ve Müslümanlar 1 inci maddede musarrah olan mübadeleye dâhil olunacaklardır. İşbu mukavelenamede zikri geçen “mu«hacir” tabiri muhaceret edecek,

Ekim 1912 den itibaren terk edip İstanbul'a gelmiş olanları da "yerleşme" tabirinin kapsamı dışında bırakıyor. Bu suretle İstanbul Rumlarından mühim bir kısmını mübadeleye tabi kılmak istiyor ve 2 inci maddede tespit edilen 30 Ekim 1918 tarihini fiilen 18 Ekim 1912 tarihine kadar çekerek 2 inci maddeyi ihlal etmektedir. demektir. 2 nci ve 3 üncü maddeler birbirinden müstakildir. Aynı bölge halkının durumunu tanzim etmektedir.

Sonuç olarak, Yunan Hükümeti şu yolda bir karar istemekteydi: Mübadeleden muaf tutulmak için yerine getirilmesi gereken şartlar ancak şunlar olabilirdi; İstanbul'a nereden olursa olsun 30 Ekim 1918 tarihinden evvel gelmiş olmak ve 30 Ekim 1918 tarihinden önce ister resmi ister başka sebeplerle menfaatlerinin ve meşgalelerinin merkezini İstanbul'da olması niyetini göstermiş olmaları yeterli sayılmalıdır. Bunlara örnek olarak, daimi bir meslek, bir ticaret, bir sanayi icrası, kanuni olarak müşteri sahibi olmak veya daimi karakteri haiz bir iş mukavelesi yapmak olabilmelidir.⁸⁵ Karma Komisyonun, bunların ispatını yazı ile olduğu gibi şahitlerle de, hatta sadece bazı alametlere istinaden mutlak olarak takdir edebileceğini ifade etmiştir.

Türk tezini⁸⁶ ise Politis'in konuşmasından sonra söz alan Tefvik Rüştü Bey izah etti. Türk tezini kuvvetlendiren birtakım belgeler daha önceden 10 Aralık 1925'de Türk Hükümetinin muhtirasında Adalet Divan Katipliğine verilmişti. Bunlardan biri, üçüncü tali komisyonda "etabli" kelimesi üzerinde yapılan tartışmaların tutanakları⁸⁷, diğeri Paris Hukuk Fakültesi Profesörlerinden M. Berthciemy'nin muhtirasıydı.⁸⁸ Tefvik Rüştü Bey konuşmasında, öncelikle M. Politis'in burada patrikhaneyi meselesine temas etmesinin Divana arz edilen dava ile ilgisinin bulunmadığını yüksek adalet mahkemesinin ancak kendisine sorulan noktalara cevap verebileceğinin dikkatini çekti. Konuşmasının devamında Lozan'da cereyan eden müzakerelerde "etablis" kelimesinin anlamına

---

veya 18 Ekim 1912 tarihinden beri muhaceret etmiş bulunanlar bilcümle eşhası maddiye ve naneviyeyi kasteder."

⁸⁵ Doğan, a.g.m., s.227-228.

⁸⁶ Erim, a.g.m., s.67-69.

⁸⁷ Üçüncü tali komisyonunda "etabli" kelimesi üzerinde görüşülürken Türk murahhası Şükrü Kaya Bey bu kelimenin "domicilie" kelimesi ile arasındaki farkı sormuştu. M. Fromageot verdiği cevapta, birincinin fiili bir durum, ikincinin kanuni bir vasiyeti ifade ettiğini izah etti. Bunun üzerine Şükrü Kaya Bey hac için Mekke'ye giden Türklerin etabli sayılmalarının tehlikesini hatırlattı. M. Fromageot ise kimin etabli olduğunu tayin etmek mahkemelere ait bir iş olduğundan böyle bir yanlışlığın mümkün olmadığını söylemişti. Şükrü Kaya Bey bu açıklamanın yeterince açıklayıcı olduğunu söylemişti.

⁸⁸ Bu belgede "yerleşmiş olmak" için muhakkak nüfus sicilline yazılmış olmak fikrine itiraz edilmekle beraber, yerleşme için gereken şartların fiilen yerine gelip gelmediği hususunu incelenme ve tespit yetkisinin iki taraf hükümlerine bırakılmasının doğru olacağı söylenmekteydi.

geçti. Mübadele Anlaşması hakkında cereyan eden 16 Ocak 1923 tarihindeki müzakere tutanaklarını aynen okudu. Bu tutanaklar okununca görülüyor ki Anlaşmanın 1 inci maddesi Lozan’da Türk topraklarındaki bütün Rumların ve Yunan topraklarındaki bütün Müslümanların mübadelesi esas kural olarak kabul edilmiştir; 2 nci maddesinde ise Batı Trakya Müslümanları ile İstanbul Rumları mübadeleden muaf tutulmuş; Yani esas prensip mübadeledir demiştir. Bu arada Rıza Nur Beyin müzakere esnasındaki sözleri de tutanaklara şu şekilde geçmişti. “Türk Hükümeti, Rum ayrılık temayüllerini ortadan kaldırmak arzusunda.”

Yunan Hükümetinin 18 Ekim 1918 den önce İstanbul'da bulunan bütün Rumların mübadeleden muaf tutulduğu yolundaki iddiasına gelince, bu noktada da Türk heyeti farklı düşünmektedir. Çünkü, öncelikle 2 inci maddede “oturanlar” tabiri tarif edilmiştir. Buradan hareketle bütün İstanbul Rumlarının hiç bir ayrıma tutulmaksızın mübadeleden muaf tutulmayacağını düşünülmendiğini göstermektedir. Sonra bir taraftan İstanbul'a 30 Ekim 1918’ den sonra gelen ramların da istisna edilmesini isteyen teklifin reddedilmiş olması; diğer taraftan “etablis” kelimesi yerine sadece “sakin olanlar”, yahut 30 Ekim 1918’den önce İstanbul'a müracaat etmiş olanlar veya “bulunanlar” veya diğer maddelerde olduğu gibi “ Rum ahaliden olan şahıslar “tabirleri kullanılmaması da 2 nci maddenin belirlenmiş bir tabaka Rumların mübadeleden istisnasının amaçlandığını gösterir.

3 üncü maddede “Türkiye veya Yunanistan” kelimeleri yerine “Türk ve Rum ahalisi karşılıklı mübadele edilecek olan topraklar” tabiri kullanılması 18 Ekim 1912 tarihinden itibaren bu toprakları terk etmiş olanların kastedildiğinin en güzel bir delilidir. Bununla birlikte anılan tarihte henüz Türkiye hudutları dışına çıkmamış olanlar da mübadeleye tabidir. Bunların İstanbul'a gelmiş olmaları mübadeleden istisna edilmelerini lazım icap ettirmez. Ancak bunlardan 30 Ekim 1918 tarihinden önce İstanbul'a gelip “yerleşmiş olanlar” 2 nci madde ile mübadeleden istisna edilmişlerdir. Dolayısıyla İstanbul'a sadece gelmiş olmak yetrli değildir.

Yunan heyeti anlaşmada açıkça yazılı olmamasından dolayı mahalli kanunların uygulanamayacağı sonucunu çıkarıyorlar. Halbuki anlaşma aynen tatbik edilmeyip bazı tadillerle uygulanacak kanunlara açıktan işaret etmektedir. Anlaşmanın 6 ncı, 7 nci, 8 inci ve 10 uncu maddelerde böyle olduğu görülmektedir. Diğer taraftan anlaşma ile çelişkili veya tatbik edilemeyecekleri anlaşmada

açıkça belirtilmeyen konularda iki ülke kanunları tatbik edilirler. Yunan hükümeti heyetinin uygulanması icabeden kanunların anlaşmada açıklandığı iddiasına gelince, hususta sadece bir örneğin olduğu, onun da 2 nci maddede belirtilen coğrafi hudutları tespit eden bir kanun olduğu hususudur denilmekteydi. Tefvik Rüştü Bey bu noktaya dair izahatını şu sözlerle tamamlıyordu:⁸⁹ *“Efendiler, her gün ticari anlaşmalar yapılıyor; her nevi anlaşmalar imza ediliyor. Eğer alâkadar memleketlerin kanunlarından bu anlaşmalarla tatbikten alıkonulmayanların ve meriyette kalanların yazılması lazım gelseydi her anlaşmaya bütün kanunların bir tablosunu ilave etmek icap ederdi ki, bir milletlerarası kaide değildir.”*

Yunan Hükümetinin görüşü izah edilirken, Türk Hükümetinin, İstanbul'daki Rumların miktarını mümkün olduğu kadar azaltmak istediği ve bu maksada ulaşmak için her çareye başvurduğu söylenmişti. Tefvik Rüştü Bey, bu konuda meselenin on bin kişi daha fazla veya daha az mübadele edilmesi meselesi olmadığını söyledi. Türkiye için bundan çok daha önemli şu meselesinin olduğunu ifade etti:⁹⁰ *“Türkiye kapitülasyonlarından henüz kurtulmuş bir memleketdir. Büyük fedakarlıklar bahasına elde ettiği istiklâlini, hâkimiyetini en ufak bir şekilde dahi olsa haleldar edebilecek olan tedbirler ve hareketler karşısında pek hassas davranmasından tabii ne olabilir? Nihayet, sizler bay Reis, hâkim baylar, hepiniz müstakil ve medeni memleketler fertlerisiniz. Eğer bir gün buna benzer bir mesele tabii başka şartlar ve başka bahaneler altında sizin memleketinizde de çıksaydı, sizlerde dahi bu millî hâkimiyet ve kanunların ekseriyete olduğu gibi akalliyete de müsavi tarzda tatbiki endişesi olacaktır; binaenaleyh bu aynı endişeyi duymakta haklı olup olmadığımızı muhakeme edeceksiniz.”*

Sözcü, amaç “yerleşme”yi belirleyecek ölçü bulmaksa bu kıstas neden mahalli kanunda aranmamaktadır.⁹¹ Türk kanunlarının “yerleşme”yi değil “ikametgâh”ı belirlediğini ifade etti. Bu iddianın cevabını ve iki kelime arasında bir farkı da, herhangi bir yerde sadece kayıt olunarak kanuni bir bağ tesis edilebilir. Fakat bu muhakkak yerleşmiş olmak değildir. Yerleşilmiş olduğu zaman ise bu kanuni bağ muhakkak tesis edilir şeklinde açıklamıştır. Sonuç olarak Türk kanununa Fransız kanunundan alınan “ikamet eden” tabirinin yerleşme olmadığıdır. Hem Yunan heyeti hem Karma Komisyonun adli şubesi ölçüyü Fransız kanununda aramışlardır. Fakat Türk kanununun da bu itibarla uluslararası hukuk kurallarına ve anlaşmaya aykırı olmadığını bir göstergesidir. O halde bu

⁸⁹ Erim, a.g.m., s.68.

⁹⁰ Erim, a.g.m., s.69.

⁹¹ Doğan, a.g.m., s.228.

kıstası doğrudan doğruya Türk kanununda aramak gerekmektedir. Türk kanununu tatbik edilince de onu uygulayacak makamlar da doğal olarak Türk otoriteleri ve Türk mahkemeleri olması gerekmektedir.

Milletlerarası Adalet Divanı, iki tarafın yazılı muhtıra ve sözlü olarak yaptıkları açıklama ve düşüncelerini inceleyerek görüşünü şu şekilde açıklamıştır:⁹²

Öncelikle, kendisinden mütâla istenmeyen patrikhane meselesi hakkında kendini görevli saymadığını açıklayarak bu konuyu kapattı. Divan, “etablis” kelimesinin manasını genel olarak değil de Lozan’da Mübadele Anlaşmasının 2 nci maddesinde kullanıldığı şekilde aramıştır. İhtilafın Anlaşmadaki “etabli” kelimesinin manasının yorumlanmasından kaynaklandığını; bu kelimenin iki devlet arasındaki bir anlaşmada olması nedeniyle de konunun devletlerarası bir hukuk meselesi olduğu; bunun idare ile halk arasında meydana gelen bir iç hukuk konusu olmadığına yönünde mütalaa verdi. “etablis” kelimesinin mana ve yorumu hakkında; kelimenin

Fransızca’da “etablissement” kelimesinin “oturma” ve “istikrar” olarak iki esaslı anlamı olduğu; “ikametgâh (domicile)” kelimesinde de buna yakın bir anlam ifade ettiğini, ancak Türk Hükümetinin iddia ettiği gibi iki kelimenin birbirinin aynı olmadığını belirtti. İkametgâh ile yerleşmenin her zaman olamayabileceği durumların olası olduğudur. Bir metnin sadece fiilî bir durum mu yoksa hukuki anlamda bir ikametgâh mı olduğunu bilmek bir yorumu gerektirmektedir.

Anlaşmanın milli kanuna açık bir atıf yapmadığı gibi zımni bir atıf da var denemez demıştır. Çünkü her ne kadar bir devletin vatandaşlığı mahalli kanuna göre belirlense de yerleşmedeki fiili durum bizzat anlaşmada belirlenmiş olabilir. Mübadele Anlaşmasının 2 inci maddesinde böyle bir durum vardır. Türk ve Yunan kanunlarının ayrı ayrı tatbiki aynı zümreye giren şahıslar için ayrı durumlar ihdas edebilirdi. Halbuki anlaşma Yunanistan’daki Türklerle, Türkiye’deki Rumları aynı akıbete tabi tutmak istiyor. Esasen anlaşmada “mahallî kanunların tatbik edilmesinin arzu olunduğunu gösterecek bir emare de mevcut değildir. “ Dolayısıyla Karma Komisyon “yerleşmiş ahali” sıfatını kelimelerin doğal manasına göre belirlemelidir.⁹³ Türk Heyeti bilhassa Anlaşmanın 18 nci

⁹² Erim, a.g.m., s.69-72.

⁹³ Doğan, a.g.m.,s.229.

maddesine⁹⁴ istinaden burada millî kanunlara atıf yapıldığı iddia edilmiştir. Fakat anlaşmanın bir maddesinde, akitlerin millî kanunlarında anlaşmanın icrası için zaruri görülen değişiklikler yapılacaktır denmesi, esasen malûm olan bir prensibin tekrarıdır. Tarafların millî kanunlarında, imzaladıkları anlaşma hükümlerine aykırı hüküm bulundurmamaları bir devletlerarası hukuku kaidesidir. Yoksa 18 nci maddeden milli kanunlara atıf yapıldığı manası çıkmaz. Divan, Tevfik Rüştü beyin, “yerleşmiş olanlar” tabirinin manasını belirlemek için ancak akitlerin milli kanunlarında bulunabileceği yolundaki mütalaasını da kabul etmiyordu. Türk Heyetinin milli kanunların bir kısım ahaliye tatbik edilmesinin muhtelif tabakadan Türk tebaaları arasında bir eşitsizlik yaratacağı yolundaki iddiasına da bir şahıs 1923 Anlaşmasına göre gayrı mübadil sayılınca diğer tebaa gibi Türk kanunlarına tabi olacaktır gerekçesi ile Divan tarafından reddedilmiştir.

Mahalli mahkemelerin yetkili olması konusunda ise, anlaşmanın 12 inci maddesinde açıkça belirtildiği gibi bu konuda Karma Komisyonu yetkili olduğu vurgulanmıştır. Diğer taraftan mümkün olduğu kadar çabuk bir neticeye varmak arzusu da olan Komisyonun işlerini

Milli mahkemelere havalesine uygun değildir. Her ne kadar Türk Heyeti, Şükrü Kaya Bey tarafından sorulan bir soruya M. Fromageot'nun verdiği cevaba dayanarak aksini iddia ediyorsa da Karma Komisyonun bu konuda yetkili olduğu açıktır demektedir. Çünkü M. Fromageot'nun izahatı Türkiye'den ayrılan topraklardaki Türk tebaasının oralarda yerleşmelerine dairdir denilerek adeta bir niyet okuması yapılıyordu.

Divan'dan istenen ikinci mütalaa konusunda, yani kimlerin Mübadele Anlaşmasının 2 inci maddesi gereğince “yerleşmiş” sayılacağı hususunda Yüksek mahkemenin mütalaa şöyleydi:⁹⁵ “2 inci maddede kullanıldığı şekilde “yerleşmiş olanlar” kelimesinin muayyen bir devirde muayyen bir mahalde oturanları ifade etmekten başka bir vazifesi yoktur denilebilir. Bununla beraber, bu “yerleşmiş olanlar” kelimesinin intihabı, bir şahsın oturan telâkki edilebilmesi için mevzu bahis devrede meskenin devamlılık vasfını haiz olması lazım geldiğine dikkati çekmeye yarar. Bu takdirde İstanbul'da sadece ziyaretçi sıfatı ile oturan şahıslar mübadele dışı sayılamazlar. Lazım gelen istikrar derecesi sarih bir tarife müsait değildir. Fakat Divan'ın kanatınca,

⁹⁴ “Madde 18 -Tarafeyni âliyeyni âkideyn kavanini mevzuaların da işbu mukavelenamenin icrasını temin için lâzım olacak tadilâtı mütekabilen icra eylemeye taahhüt ederler.”

⁹⁵ Erim, a.g.m., s.71-72.

Muhtelit Komisyonun adlî şubesi tarafından 1 Ekim 1924 te kabul edilen kararın 2 numarasında misal olarak zikredilen şartları 30 ilkteşrin 1918 den önce yerine getirmiş olanların 2 inci maddenin manasına göre “yerleşmiş olanlar” sayılmaları ve hatta İstanbul'a orada para kazanıp bilahare geldikleri yere dönmek niyeti ile gelmiş olsalar bile mübadeleden istisna edilmeleri icabeder. İstanbul'da oturdukları esnada onlar “yerleşmiş” sayılmalıdırlar, zira bu oturuş “yerleşme”nin zaruri şartı olan istikrar vasfını haiz bulunmaktadır.”

Türk Heyetinin, 3 üncü maddenin yorumundaki iddiasını da Divan şöyle reddediyordu: Türk tezine göre İstanbul'a mübadeleye tabi yerlerden 18 Ekim 1912'den sonra gelmiş olan Rumlar da mübadele edilmelidir. Bu iddia 3 üncü maddenin manasını ve 2 inci maddenin hükümlerinin yanlış yorumlanmasından kaynaklanmaktadır. İstanbul'da yerleşmiş olan bütün Rumlar için 2 inci madde gereğince 30 Ekim 1918 tarihi kesin bir durum arz etmektedir.⁹⁶ Bu tarihten evvel yerleşmiş olan Rumların hepsi mübadeleden muaf tutulması gerekmektedir. 2 inci madde bu kadar açıkken 3 üncü maddenin bu şekilde yorumlanması doğru görülemez.

Diğer taraftan 18 Ekim 1912 tarihinin İstanbul'da yerleşmiş olan Rumlara uygulanması Lozan'da uzun münakaşalara sebep olan 2 inci maddenin önemli bir kısmının yok sayılması sonucuna götürecektir. Ek olarak 3 üncü madde 10 uncu maddenin yardımı ile yorumlandığında da aynı neticeye, yani Türk tezinin kabul edilememesi neticesine varılacaktır. 10 uncu madde “yüksek âkit tarafların arazisini evvelce terk etmiş olan” şahısları, yani yabancı bir memlekete göç etmiş bulunan şahısları dikkate alıyor. Halbuki, muhacir tabirinin açık olarak 3 üncü maddede kullanılmıştır. O halde “arazi terk etme” tabiri bir devlet içinde bir yerden diğer yere olmuş olan bir ahali hareketini kapsamıyor denilmekteydi. Divan, yerleşmiş olmak için yerine getirilmesi gereken şartlar üzerinde durmuş, bu hususu Karma Komisyonun inisiyatifine bırakmıştır.

Sonuç olarak, Divan mütalaasında; 1. Yerleşmiş olanlar “etablis” tabirini daimilik vasfını haiz bir oturma ile belli eden fiili bir durum olduğunu ve hatta istikrarlı bir yaşamı ifade eden “belirli uzunlukta bir süre” oturmak niyeti şartının da aranması gerektiğine hükmetmiştir.⁹⁷ 2. 2 inci maddede “İstanbul'un Rum ahalisi” tabiri ile kabul edilen şahısların, Anlaşma gereğince “yerleşmiş olanlar” olarak ve mübadeleden muaf olmaları için, İstanbul şehrinin 1912 kanunu ile tespit edilmiş olan belediye hudutları içinde bulunmaları; oraya, her

⁹⁶ Doğan, a.g.m.,s.231.

⁹⁷ Doğan, a.g.m.,s.231.

nereden olursa olsun, 30 Ekim 1918 tarihinden önce bir tarihte gelmiş olmaları ve bu tarihten önce orada daimi olarak oturmak niyetinde bulunmaları mecburidir diyerek Yunan tezini haklı çıkarmış oluyordu.

Elbette bu bir tavsiye kararı olduğundan bağlayıcılığı da yoktu. Bu kararlar sadece tavsiye görüşünü isteyen organın olayda daha sağlıklı karar almasına yardımcı olması beklenmekteydi. Adalet Divanı'nın bu tavsiye kararı Yunanistan'ın görüşleri ile aynı olan görüş beyan etmesi ile çözüm bir süre daha ertelenmiş oluyordu.⁹⁸

Bir taraftan barış arayışları devam ederken mübadele dışı tutularak hukuki haklarını teminat altına alınmış Batı Trakya Türkleri göçe zorlaması ve daha önce yurtlarını terk etmek zorunda kalmış olanlara geri dönmeye zorluk çıkarması gibi hukuk dışı tavrı Türkiye'nin firari Rumlara da aynı tavrın gösterileceğini ifade etmeleriyle görüşmeler durdurulmuştur.⁹⁹ Yunanistan'ın Türkleri sözleşmeye aykırı hukuk dışı göçe zorlamasının yanısıra egemenliği altındaki Türklere kötü muameleler yapması ve onların mallarına el koyması¹⁰⁰ iki ülke arasında sıcak gelişmelerin yaşanmasına ve tansiyonun yükselmesine neden oluyordu. Halbuki Mübadele Sözleşmesinin 16 ncı maddesi mübadillerin mallarına el konulmasını yasaklamaktaydı. İki ülke de birbirlerini 16 ncı maddeyi ihlal etmekle suçlamışlardır.¹⁰¹

Yunanistan'ın Türklere bu şekilde acımasız davranmasının nedeni Yunan Başbakanı Venizelos'un düşüncelerinden açık bir şekilde anlaşılmaktadır. *"Aslında bu anlaşmazlık Yunan Hükümeti'nin Batı Trakya'ya akın akın gelen Rum göçmenleri yerleştirmek suretiyle Pan Helenizm idealini gerçekleştirmek istemesiyle başladı. Venizelos, Lozan Antlaşması sonuçlandırılmadan, Ankara Hükümeti'nin nüfus mübadelesinin yapılmasını önerdiğini duyar duymaz bu öneriye sıcak baktı. Çünkü, Batı Trakya'daki 350.000 Müslüman Türk'ün boşaltacağı yerlere Rum göçmenlerini yerleştirmek istiyordu"*¹⁰²

Venizelos bir yandan mübadele ile Türkiye'den Batı Trakya'ya gelen Rumların ve bir yandan da Bulgaristan'dan gelen Rumların barınma sorunlarını

⁹⁸ Kara, a.g.e.,s.96.

⁹⁹ İbrahim Erdal "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinde Gayrimübadil Olma Konusu ve Mübadeleden Iskat (Çıkma) Yolları", Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, Mübadele Özel Sayısı:3, Ocak 2014, s.7.

¹⁰⁰ Şimşir, a.g.e.,s.214-215

¹⁰¹ Faruk Sönmezoglu, Türk Dış Politikasının Analizi, Der Yayınları, İstanbul, 1998, s.74.

¹⁰² Alantar, a.g.m., s.75.

çözme düşüncelerini Batı Trakya’da hayata geçirmeye başladı. Rum göçmenlerin yerleştirilmesi amacıyla Batı Trakya’da yaşayan 350.000 Türk’ün mal ve mülklerine Yunan Hükümeti tarafından el konularak göçe zorlamaktaydı.¹⁰³ 1923-1924’te kırsal kesimde 824 ev, şehirlerde 5590 kişinin evini zorla ellerinden almıştır. Buna ilaveten, 124 cami ve Müslümanlara ait 667 ahıra dahi el kondu.¹⁰⁴

Gelişen bu durum karşısında Cemiyetin tarafsız üyelerinin sorunu adil bir şekilde çözebileceğini düşünen Türkiye Milletler Cemiyetine başvurmuştur. Türkiye’nin suçlamalarına karşılık Yunanistan’da Türk hükümetinin Karma Mübadele Komisyonu üyelerine baskı yaparak yaklaşık 4500 Rum vatandaşını tutuklayarak zorla sınır dışı etmeye çalıştığını iddia ederek Milletler Cemiyetine başvurmuştur.¹⁰⁵ Mart 1925’de Milletler Cemiyeti Genel Sekreterliğince her iki ülkeden istenen konu hakkında raporları sekreterliğe göndermişler. Türkiye konunun incelenmesi için cemiyetten bir kurul oluşturmasını ve kurulun iki ülkede inceleme yapmasını istemiştir. İki tarafsız üyeden oluşan kurul bir sonra çalışmalarına başlamış ve Haziran ayında çalışmalarını tamamlamıştır. Ancak Kurulun hazırlaması gereken rapor bir türlü Milletler Cemiyetine sunulmaması nedeniyle soruna bir çözüm getirilememiştir.¹⁰⁶

Bu sorun daha sonradan 10 Aralık 1925 de iki ülke Milletler Cemiyetine başvurarak ikili görüşmelerinin başladığını ve cemiyetin konu ile ilgili çalışmalarının durdurulmasını isteyecek ve iki ülke 1 Aralık 1926 da Atina Antlaşması ile soruna çözüm bulunacaktır. Buna göre; Yunanistan’daki Türk emlakları Karma Komisyonun belirlediği fiyattan Yunan hükümeti tarafından satın alınmasına ve Türkiye’de 1912’den önce ülkeyi terk eden Rumlara ait emlaklar ile İstanbul Rumlarına ait emlakların sahiplerine iade edilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁰⁷

Yunanistan’ın amaçlarına ulaşmak için azınlık halkı olan Türklerin mallarına el koyması ve kötü muameleler yapmasına batılı devletlerin tepkisi ise gerçekleri göz ardı ederek Venizelos yanlısı tutumlar sergilemek olmuştur. Yunan Hükümetinin yaptığı uygulamalar ve Milletler Cemiyeti’nin bütün bu olanları görmezden gelerek yanlı tutumu Esat Efendi, Şükrü Kaya, Vasıf Bey, Mahzar Müfit Bey, Tunalı Hilmi, Besim Atalay milletvekilleri TBMM’de 10 Kasım

¹⁰³ Alantar, *a.g.m.*, s.75.; Sönmezoğlu, a.g.e., s.75-76.

¹⁰⁴ Alantar, *a.g.m.*, s.75.; Sönmezoğlu, a.g.e., s.75-76.

¹⁰⁵ Murat Hatipoğlu, *Yakın Tarihte Türkiye ve Yunanistan (1923-1954)*, Siyasal Kitapevi, Ankara, 1997, s.48.

¹⁰⁶ Yücel Mutlu, *Lozanda Mübadele veya Memleketin Türk Nüfusunun Artırılması*, 2005, s.193.

¹⁰⁷ Mutlu, a.g.e., s.193.

1923'te gerçekleşen birinci oturumda ateşli konuşmalar yapmışlardır. Bu milletvekillerinin konuşmalarının ana fikri: *"Yunan zulmüne karşı Türkiye'de kalan Rumlara misilleme yapılması"*¹⁰⁸ yönündedir.

Türk milletvekillerinin sertlik yanlısı konuşmalarına rağmen İsmet Paşa, sağduyudan uzaklaşmamış ve şöyle demiştir: *"...Yüz binlerce halkın saadet ve felaketine taalluk eden bir meselede bitaraf bir heyet ile araya girmiş ve bu işi tanzim etmek mesuliyetini deruhte etmiş olan Cemiyet-i Akvam'ın cihan nazarında kendisini imtihana koyduğunu zannediyoruz, bu kanaatteyiz. Cemiyet-i Akvam murahasalarının nezaret ve mesuliyeti altında bulunan bir hadiseyi insaniye hüsnü surette cereyan etmez, birçok fecayi ve mezalime müncer olursa Cemiyet-i Akvam'ın bütün cihan nazarında yüksek mevkii ve yüksek itibarı mevzuu bahs olmaz mı? Cemiyet-i Akvam azaları meselede alaka-i ciddiye göstereceklerdir". "...sabır ve tahammülü son dereceye vardırıdktan sonra aldıklarımızı iade etmek ıstırası hasil olursa hiç tereddüt etmeyiz. Arkadaşlar! Türk'ün ananesi imzaya sadakat ve akdettiği mukaveleye ciddi bir samimiyettir"*.¹⁰⁹ İsmet Paşa'nın bu sözlerine rağmen gerek Milletler Cemiyeti ve gerekse Nansen yanlı tutumlarına devam etmişlerdir.

Bu taraflı tutumlar sadece Türklerin karşılaştığı sıkıntılarda sergilenmemiş aynı zamanda savaşın sonuçlarının yarattığı ve göçlerle ortaya çıkan ekonomik sorunların çözülmesinde yapılacak mali destekte de görülmüştür. Örneğin, Nansen tarafından hazırlanan rapor çerçevesinde finans komitesi Yunan Hükümetine mübadele için 9 Temmuz 1923'te bir miktar para aktarmıştır. Kısa bir süre sonra bu miktar yeterli görülmemiş ve İngiliz Bankası Yunan ulusal bankasına 1.000.000 sterlin, Mayıs 1924'te ise yine aynı miktarda para aktarmıştır. Nansen'in aynı raporuna göre ise Türkiye kendi kendine yeterli olduğundan yardım yapılmasına gerek yoktur demiştir.¹¹⁰

Bu noktada şunu da ifade etmeliyim ki savaş ve savaşın neticeleri ülkeler ve o ülkelerin insanları üzerinde büyük tahribat ve yıkımlar yaptığı aşikardır. Ancak bu yıkım ve tahribatların normale dönmesi, yaraların sarılması konusunda her ülke o kadar şanslı olmamaktadır.

Bu bağlamda Justin Mc. Carthy'nin eserinde yaptığı yorumda da bu konuda taraflı bir tutum takınıldığı vurgusu ile uluslararası adalet normları ve toplumların vicdanlarındaki karşılığı bakımından oldukça dikkat çekicidir.

¹⁰⁸ Bayram Bayraktar, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Ayvalık Tarihi, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1989, s.73-89.

¹⁰⁹ Bayraktar, a.g.e., s.73-89.

¹¹⁰ Alantar, a.g.m., s.75-76.

“Sığınmalarla ilgili olarak, asıl sorulacak soru, hangi ülkenin nüfusu daha çoktu ya da hangi ülkeye daha çok sığınmacı gitti değildir; o ülke gelen muhacirlerin derdine derman sağlayabilir miydi sorusudur. İşte bu soru sorulduğunda pek bellidir ki Türkiye gelen muhacirlere yardım sunmayı Yunanistan’a göre daha az hazırlıklı idi. Türk muhacirler savaşın yakıp yıktığı bir ülkeye gelmişlerdir. Türkler için çok az barınak vardı. Devletin sanayi üretimi gücünün çoğu savaşlarda yitirilmişti. İş imkânları yoktu. Halbuki Yunan Devleti hiç değilse böyle bir yıkıma uğramamış, sanayi üretim işletmeleri yerli yerinde idi. Öyle iken uluslararası yardımı yalnızca Yunanlılar aldı. Amerikan Kızıllaç’ı ve Yakın doğu Yardım Vakfı gibi Amerikan yardım kuruluşları Yunan sığınmacılarına barınak ve yiyecek sağlanması için milyonlarca dolar katkıda bulundular. Bank Of England, Yunanistan’a sığınanlar için 2 milyon sterlinlik ödeme yaptı. 1924’ten 1938’e kadar geçen dönemde, iki kez büyük miktarlarda borç verilerek Yunanistan’a yapılan para yardımı 20 milyon sterlini buldu. Türkler ise, borç da olsa paraya en çok ihtiyaç duyarken, hiç kimseden bir şey alamadılar”¹¹¹

Yine mübadele döneminde Helenizm politikaları ve ülkesine gelen göçmenleri yerleştirmek için genellikle Yunanistan’ın başlattığı “el koyma” girişimleri¹¹² Türkiye’de yapılan misillemelerle karşılık bulmuştur.¹¹³ Karşılıklı uygulanan bu politikalar neticesinde bunun asıl sıkıntısını uygulamaya tabi olan göçmenler yaşamıştır.

Bu anlaşmazlıkta sonuç Yunanistan ve Türkiye arasındaki daha ilk siyasi temaslarda, Yunan delegeleri Yunanistan’a göç eden Rumların Türkiye’ye geri dönmelerini gündeme getirmişti. Türk delegeleri ise böyle bir uygulamanın Türkiye’nin demografik yapısını bozacağını bunun söz konusu dahi edilemez bir durum olduğunu kesin bir dille ifade etmişlerdi.¹¹⁴ Çünkü bu konuda Türk Heyeti Ankara’dan kesin bir talimat almışlardı. Zaten ilerleyen dönemlerde mübadele yapılması gerekliliği konusunda mutabık kalınmış anlaşma imzalanmıştı.

Ortaya çıkan “etabli” anlaşmazlığı konusunda ise başlangıçta Türk Heyeti şu şartları ileri sürmüştü.

1. Türk uyuğu olmayan bütün Rumlar ile İstanbul doğumlu olmayan Türk uyuğu Rumların İstanbul’dan çıkarılması,

2. Son üç yıl içinde Türkiye’ye karşı düşmanca davranışlar içinde bulunan Rum derneklerinin ve birliklerinin İstanbul’dan çıkarılması,

¹¹¹ Mc.Carthy, a.g.e.,s.346.

¹¹² Şimşir, a.g.e., s.35.

¹¹³ Kara, a.g.e., s.207.

¹¹⁴ Güner, a.g.e., s.24.

3. İstanbul Rumlarına tanınan ayrıcalıktan yalnızca Beyoğlu, İstanbul ve Üsküdar Rumlarının yararlanması,

4. Evrensel Patrikliğin bütün kurulları ve organlarıyla birlikte İstanbul'dan uzaklaştırılması¹¹⁵

Görüşmelerin sonunda Yunanistan ikinci şartı kabul ederken, Türk heyeti de son şart hariç diğerlerinden vazgeçerek İstanbul'daki tüm Rumları "etablis" olarak kabul etmiş ve Rumların İstanbul'da kalmalarını onaylamıştı. Türkiye ayrıca zorunlu mübadelenin Mayıs 1923'e kadar tamamlanması istemiş ve husus da taraflarca kabul edilmiştir.

"Türkiye'nin en başından beri oldukça sert olan tutumunun son anda değişmesinde bir diğer tartışma konusu olan 'Ermeni Vatanı' sorunun büyük etkisi olmuştur. Çünkü Türkiye'nin Ermeni sorunu ile Batı Trakya hakkında savunduğu görüşler çatışmış, bu da Türkiye'nin Lozan'a taşıdığı tezleri zayıflatmıştır"¹¹⁶

Daha öncede değinildiği gibi Türkiye Lozan'da Patrikhane'yi sınırları dışına çıkaramamıştı. Ancak Türkiye'nin mübadele anlaşmasına göre mübadil olarak gördüğü Patrik Patrik Grigorios'un yerine Terkos Metropoliti Konstantin'in Patrik seçilmesi meselesinde, haklı olduğu konularda kararlı bir tutum sergileyerek geri atmadığı da görülmüştür.

Türkiye 16 Kasım 1924 tarihinde Grigorios'un yerine Terkos Metropoliti Konstantin Araboğlu'nun Patrik seçilmesine itiraz etmişti. "Bursa doğumlu olan ve Heybeliada'da eğitim gören ve başpapaz olan Konstantin Araboğlu, İstanbul doğumlu olmaması ve 1918 yılından sonra buraya gelmesinden dolayı mübadelesi gündeme gelerek konu uzun süre tartışılmıştır."¹¹⁷ Türkiye, Konstantin Araboğlu'nun etabli içinde sayılamayacağını dolayısıyla Patrik seçilmesinin mümkün olamayacağını söylemiştir. İki ülke arasında diplomatik krize neden olan konuyu Karma Komisyonun mübadeleye tabidir kararına rağmen Yunanistan'ın konuyu 11 Şubat 1925'te konuyu Milletler Cemiyeti'ne taşıdı.¹¹⁸

Gelişen bu olaylar üzerine Türk Hükümeti, Karma Mübadele Komisyonundaki Türk delegesi Hamdi beye bir telgraf göndererek, bu konudaki görüşlerini şöyle özetlemiştir: "Araboğlu Konstantin'in mübadelesi başpapaz olduğu

¹¹⁵ Oran, a.g.e., s.332.

¹¹⁶ Yıldırım, a.g.m., s.150.

¹¹⁷ Erdal, a.g.m.,s.42

¹¹⁸ Doğan, a.g.m.,s.231.

için ertelenmişse de mübadelesi kesin ve mecbûridir. Bu konu Türkiye'nin iç meselesidir, Yunanistan Lahey'e gitmekle iç işlerimize karışmaktadır. Rusya'nın daha önce yaptığı gibi bahane aramaktadır. Lozan antlaşmasının hiçbir maddesi ihlâl edilmemektedir. Eğer komisyon iki gün içinde Araboğlu'nun mübadeleye tâbi olduğuna dair bir karar almazsa, Tâli Komisyonun evvelce almış olduğu karar gereğince ertelenmiş olan mübadele kararı uygulanacaktır”¹¹⁹

Bunun üzerine Türkiye, Patrikliğin bir Türk kurumu olduğunu ve Türk kanunları altında idare edildiğini; ayrıca Sözleşme'nin herhangi bir kişiyi statüsü nedeniyle mübadele dışında bırakma ayrıcalığını tanımadığını ve Milletler Cemiyeti'nin bu konuya karışma yetkisi olmadığını Konsey'e bildirdi. Ancak Konsey 14 Mart 1925 tarihinde aldığı bir kararla, Milletler Cemiyeti'nin konuya karışma yetkisinin olup olmadığı hakkında Adalet Divanı'ndan danışma görüşü istedi.¹²⁰ Türkiye Araboğlu'nun mübadelesi konusunda ısrarlı olmuş ve iki gün içinde sınır dışı edilmesine karar vermiştir ve 30 Ocak 1925'te sınır dışı etmiştir.¹²¹ Konstantin Arapoğlu'nun da 22 Mayıs 1925'te istifa etmesi ve Türk-Yunan hükümetlerinin müzakereleri sonucunda yeni bir patriğin seçilmesiyle, Yunanistan Konsey'den başvurusunu geri çekmek istediğini bildirmiştir. Bunun üzerine Konsey, patriklik sorununu gündeminden çıkarmış ve Divan'dan da talebini geri çekmiştir. Böylece patriklik konusunda Divan herhangi bir karar almamıştır.

“Etabli” Sorununda İstanbul’un Sınırları Konusundaki Anlaşmazlık ve Firari Durumdaki Rumlar

Türkiye ve Yunanistan arasındaki mübadelenin uygulanmasında diğer bir görüş ayrılığı da İstanbul’un sınırları konusunda çıkmıştır. Türkiye, İstanbul’un sınırlarını mümkün olduğunca dar tutmak isterken, Yunanlılar İzmit’e kadar genişletme eğilimindeydi. Türkiye hiçbir ülkede bir il sınırını uluslararası anlaşmaların belirleyemeyeceğini, bu hususun ilgili ülkenin kanunlarına göre

¹¹⁹ Ramazan Tosun, "Patrik VI. Konstantin Araboğlu'nun Mübadelesi", Askeri Tarih Bülteni, Yıl:24, Say 46, Şubat 1999, s.56-57.

¹²⁰ Doğan, a.g.m.,s.232.

¹²¹ İbrahim Erdal, Türkiye ile Yunanistan arasında mübadele meselesi (1923-1930), Ankara Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2006, s.66

tespit edilmesi gerektiğini savunuyordu. Sonuçta 1912 Belediye Kanunu ile çizilen sınır kabul edildi.¹²²

1912 İstanbul Belediyesi kanununa göre şehrin doğu sınırı Bostancı'da bitmekteydi. O zamanlar Tuzla Gebze'ye bağlı küçük bir köydü. 1924 Mübadelesi'nde Bostancı'dan Gebze-Tuzla'ya kadar yerleşik Rumlar da mübadeleye tabi tutulmuştur.¹²³

Yine İstanbul'a komşu olan yerlerden olan İzmit'teki Rumlar da Gebze ve Darıca'daki mübadeleye tabi Rumlar gibi firari durumda olanlar Gebze-Darıca Limanından zorla gemilere bindirip Yunanistan'a göndererek bu konuda hiçbir taviz vermediğini göstermiştir. Bu konuda halen Yunanistan'ın Veria bölgesi içinde olan Nea Nikomedia köyünde yaşayan Pavlos Tütüncü ile yapılan söyleşiye verdiği yanıtlarda büyüklerinin ona aktardığını şekliyle bu uygulamayı doğrulamaktadır.¹²⁴

Yunanistan'a göç ettirilen bu mübadeleye tabi Rumlar Yunanistan'ın çeşitli bölgelerine yerleşmişlerdir. Darıca'dan Yunanistan'a giden Rumlar yerleştikleri bölgeye Darıca'nın antik adı Aritzu'yu vermiş, İzmit'ten giden Rumların bir kısmının yerleştiği bölgeye Yeni İzmit anlamına gelen Nea Nikomedia adını vermişlerdi. Selanik'teki bir kafe de "İzmit Rüyaları" adını taşımaktadır.¹²⁵

İstanbul'a komşu olan bu ilde mübadele dışında kalmak isteyen Rumların yanısıra İstanbul içinde de mübadeleye tabi olmasına rağmen mübadeleden kaçmak isteyen Rumların varlığı bir takım sorunların yaşanmasına neden olmuştur. Mübadelenin uygulanmasında Yunanistan'da pasaport verilen Türklere sadece 15 gün oturma izni veriliyor ve mütakiben kamplarda toplanarak Türkiye'ye sevkleri yapıyordu. Mübadele işlemleri Yunanistan'da bu şekilde devam ederken Türkiye de ise Anadolu'dan Yunanistan'a gönderilecek Rumların bir kısmının sevkleri İstanbul üzerinden yapılacaktı. İstanbul üzerinden sevk edilecekler

¹²² Oran, a.g.e., s.332

¹²³ F. Yavuz Ulugün, "Kocaeli'de Tarihsel Göçler" (Bildiri), "Kocaeli Tarih Sempozyumu" (KOÜ ve Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Birinci Ortak Organizasyonu - Academia.edu, "Kocaeli Tarihi", Kocaeli Büyükşehir Belediyesi internet sayfası), 2013, s.1.; Ağanoğlu H. Yıldırım, a.g.e., s. 312

¹²⁴ Söyleşi soruları tarafımdan hazırlanan; Erhan Tevfik'in görüşmesi ve çevirisiyle Pavlos Tütüncü ile 4 Mayıs 2018 tarihinde yapılan söyleşi. Söyleşi soruları ve cevapları (Orijinal cevabi elyazısı ve tercümesi) Ek'de yer almaktadır. Pavlos Tütüncü halen Selanik'in 60 km. batısında olan **Nea Nikomedia (Yeni İzmit)** yerleşkesinde yaşamaktadır. Ayrıca göçe tabi olmuş bu insanlar geçmişlerini canlı tutmak gelecek nesillere aktarmak için yaşadıkları yerin adını Nea Nikomedia (Yeni İzmit) olarak muhafaza etmekte ve internet sitelerindeki tarihi ve kültürel yayınları ile (<https://neanikomedia.weebly.com/istoria.html>) ile bu canlılığı yaşatmaktadır.

¹²⁵ Ulugün, a.g.s., s.1

içinde Trabzon’dan gönderilenlerin miktarı önemli bir yer tutmaktaydı. İstanbul’dan yapılacak sevk işlemlerinde mübadele dışında kalmak isteyen bazı Rumlar firari durumuna düşmeleri sorunların yaşanmasına neden oldu. Anadolu’dan gelen mübadeleye tabi bu Rumlar mübadeleden kaçmak amacıyla İstanbul’daki akrabalarının yanına sığınmışlardı.

Türkiye de bu durumda olan ve oturma süreleri dolduğu halde hala sevk edilemeyen Rumlar vardı. İstanbul Mübadele Komisyonu 20.000 Rum’a pasaport vermesine ve oturma sürelerinin dolmasına rağmen çok az Rum Yunanistan’a sevk edilebilmesi üzerine Mübadele Komisyonu Polis Müdüriyeti’ne bir tebliğ yayımlayarak pasaport almasına rağmen gitmeyen Rumların isimleri bildirdi. Bu tebliğde Rumların tutuklanarak merkezlerde toplanması istenmişti. Bunun üzerine Beyoğlu ve Üsküdar’a operasyonlar düzenlemiş Balıklı’da toplanan Rumlar, burada bir süre bekletildikten sonra vapurlarla Yunanistan’a gönderilmiştir.¹²⁶

Türkiye kararlı duruşuyla İstanbul’un sınırları dışında olan Rumları zorla ülke dışına çıkardığı gibi mübadeleden kaçmak isteyen firari durumdaki Rumları da ülke dışına çıkarmıştır.

Türk Yunan “Etabli” Anlaşması (Atina İtilafnamesi) 10 Haziran 1930 Ankara Anlaşması

Mübadelelerin uygulanmasından, özellikle de “etabli” kavramının içeriğinin belirlenmesinden ortaya çıkan sorunların çözülmesi için taraflar 6 Mart 1927’de yürürlüğe girecek olan Atina Antlaşmasını 1 Aralık 1926 tarihinde imzalamışlardır.¹²⁷ Antlaşmaya aynı gün imzalanan ve 1923 Sözleşmesi ile kurulan Karma Komisyon’un yetkilerini genişleten Nihai Protokol eklemiştir. Fakat bu kez de Nihai Protokol’ün 4 üncü maddesini Komisyon’daki Türk ve Yunan üyeleri farklı yorumladıklarında yeni bir itilaf doğmuştu.

Bahse konu Protokol’ün 4 üncü maddesi şu ibareyi taşıyordu:

“Bugün imzalanan antlaşmayla kendisine verilen (ve bu antlaşma imzalandığı anda yetkilerini tanımlayan önceki hukuki belgeler nedeniyle halen yerine getiriyor olmadığı) yeni görevlerle ilgili olarak Karma Komisyon’da ortaya

¹²⁶ Erdal, Türkiye ile Yunanistan arasında mübadele meselesi (1923-1930), s.46.

¹²⁷ Erim, a.g.m.,s.46.

çıkabilecek önemli ilkelerle ilgili sorunlar, İstanbul'da bulunan Türk-Yunan Hakemlik Mahkemesi Başkanı'na hakemlik için götürülecektir. Hakemin kararları bağlayıcıdır."¹²⁸

Buradaki anlaşmazlık konusu anlaşmazlıkları "kimin" hakemliğe götürebileceğiydi.¹²⁹ Türk heyeti bu yetkinin Karma Komisyon'un yetkisinde olduğunu savunmuştur. Yunan heyeti ise Komisyon'un yetkili olduğunu ve fakat kendilerinin de Türkiye'nin onayı olmadan çıkabilecek sorunları hakemlik mahkemesine bireysel olarak götürme yetkisi olduğunu iddia etmişlerdir. Bu görüş farklılığına Karma Komisyon'da mutabık kalınamayınca Komisyon Başkanı 4 Şubat 1928'de Milletler Cemiyeti Genel Sekreteri'ne bir mektupla bu durumu anlatmıştır. Milletler Cemiyeti Meclisi konuyu 22 Aralık 1927 ve 26 Ocak 1928'de görüşmüş ve nihayet 5 Haziran 1928'de anlaşmazlık hakkında Adalet Divanı'ndan danışma görüşü alınmasına karar vermiştir. 7 Haziran 1928 tarihinde de Genel Sekreter, ilgili talebi Divan Sekreterliğine sunmuştur. Her iki taraf da Divan'a yazılı savunma vermişler ve tezlerini 6 ve 7 Aralık 1928'de yapılan duruşmada sözlü olarak savunmuşlardır.¹³⁰ Yunanistan, yazılı savunmasında Protokol'ün 4 üncü maddesinin bir hakemlik düzenlemesi olduğu ve bu maddenin doğal olarak bir hakemlik mahkemesini işaret ettiği ve hakemlik mahkemesine de uluslararası anlaşmalarda ancak devletlerin dava açıp davalarda taraf olabileceğini iddia etmişse de Divan'a bu maddenin bir hakemlik düzenlemesi getirmediği gibi, konunun niteliği ve Karma Komisyon'un rolü dikkate alındığında taraflar arasında bir hakemlik anlaşmasından bahsedilemeyeceği gerekçesi ile Yunanistan'ın bu görüşünü reddetmiştir

Sonuç olarak Divan oy birliği ile aldığı kararda, Protokol'ün 4 üncü maddesindeki yetki konusunda Komisyon'un çalışmasını engelleyeceği ve sorumluluklarını yerine getirmesinde gecikmeye neden olacağı gerekçesi ile ne imzacı devletlere, ne Karma Komisyon'un bireysel üyelerine, ne de Karma Komisyon'daki üyelerden oluşacak belirli bir gruba bu yönde bir yetki tanımadığı sonucuna ulaşmıştır. 4 üncü maddede adı geçen ve yetkili olan tek özne Karma Komisyon'dur demıştır. Alınan karar Türkiye'nin görüşleri doğrulanmıştır.¹³¹

¹²⁸ Doğan, a.g.m.,s.232.

¹²⁹ Nihat Erim, "Milletlerarası Daimi Adalet Divanı ve Türkiye - III: Muhtelit Mübadele Komisyonunun Yetkisi Hakkında", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Ankara, 1951 C.8, S.3. s.47-48.

¹³⁰ Erim, a.g.m.,(1951), s.49-55.

¹³¹ Doğan, a.g.m.,s.235.

Mahkemenin bu kararından sonra da taraflar anlaşmazlıklarını bir çözüme kavuşturamamış ve bu anlaşmazlıklar 1930 yılına kadar büyük sorunların yaşanmasına sebep olmuştur. Bu konuda çözülemeyen ve sürüncemede kalan pek çok konu, 10 Haziran 1930 tarihinde Türkiye ile Yunanistan arasında imzalanan Ankara Antlaşması ile kesin olarak halledilmiştir.¹³² Buna göre; geldikleri tarih ve doğdukları yere bakılmaksızın olan İstanbul Rumları ve Batı Trakya Türkleri “Etabli” sayılarak gayrimübadil olarak kabul edilmiştir.¹³³

Mübadele ile 1.200.000 Rum Anadolu'dan Yunanistan'a, 460.000 Türk de Yunanistan'dan Türkiye'ye göç etmek zorunda kalmıştır.¹³⁴ 1930'da imzalanan Ankara Antlaşmasından sonra Türkiye ile Yunanistan arasında 9 Aralık 1933 yapılan Karma Komisyon'un Kaldırılmasına Dair Antlaşma ile mübadele işlemleri¹³⁵ 19 Ekim 1934 tarihinde resmi olarak sona ermiştir.

SONUÇ

Yapılacak olan barışın esaslarının belirlendiği Lozan Konferansı'nda Mübadele kapsamında, Türkiye izlediği politikalarda bir takım tavizler verse de esas itibariyle milli menfaatleri doğrultusunda mutlak olmasını düşündüğü konularda kararlı bir tutum sergilemiş görüşmelerin başından sonuna kadar bu görüşlerini savunmuş ve bu konularda hiç taviz vermemiştir. Bunların başında;

Lozan'da Yunanistan ve Türkiye arasındaki daha ilk siyasi temaslarda, 26 Ağustos 1922'de Türk Ordunun taarruzu ile Yunan Ordusunu bozguna uğratarak imha harekâtından sonra Türkiye'nin Karadeniz ve Ege sahillerine yığılarak başlayan Rumlar'ın Yunanistan'a göçleri konusunda idi. Bu hususta daha Lozan'da ilk siyasi temaslarda Yunan delegeleri Yunanistan'a göç eden bu Rumların Türkiye'ye geri dönmelerini gündeme getirmişti. Türk delegeleri ise azınlıklar konusunda kendilerine verilen kesin talimatla bunun söz konusu dahi edilemez bir durum olduğunu kesin bir dille ifade etmişlerdi. Daha sonraki görüş-

---

¹³² Doğan, a.g.m.,s.232.

¹³³ Erdal “Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinde Gayrimübadil Olma Konusu ve Mübadeleden Iskat (Çıkma) Yolları”, TSA Dergisi, s.8.

¹³⁴ Erdal “Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinde Gayrimübadil Olma Konusu ve Mübadeleden Iskat (Çıkma) Yolları”, TSA Dergisi, s.5.

¹³⁵ Nilüfer Erdem, Mehmet Hilmi'ye Göre Batı Trakya Türklerinin 1930 Türk-Yunan Dostluğundan Beklentileri, s.27. Web eşiim: <http://ataturkilkeleri.istanbul.edu.tr/wp-content/uploads/2013/03/ydta-15-16-erdem.pdf>

melerde yine Türkiye’de ilerleyen dönemlerde yayılma amaçlarına hizmet edecek bir Rum azınlık kalması için Yunanistan tarafından istenen Türkiye’deki tüm Rumların isteğe bağlı olarak mübadele edilmesi hususunda ise böyle bir uygulamanın mahsurları olduğu yönündeki Türk tezi karşı tarafa kabul ettirilmiştir. Bu konularda Türk tarafının izlediği politika baştan itibaren hiç değişmemiş ve milli menfaatleri doğrultusunda taviz verilmeyerek kararlı bir politika izlemiştir.

Kararlı bir tavır takınılan diğer bir konu ise Türkiye’nin mübadele anlaşmasına göre mübadil olarak değerlendirdiği Patrik Patrik Grigorios’un yerine Terkos Metropoliti Konstantin’in Patrik seçilmesi meselesinde de haklı olduğuna inandığı konuda kararlı bir tutum sergileyerek Terkos Metropoliti Konstantin’in seçilmesini önlemiş bu şahsı sınırlarının dışına çıkarmıştır. Patrikliğin bütün kurul ve organlarıyla birlikte İstanbul’dan uzaklaştırılması kabul ettirememiş fakat onun ekümenlik iddiasını boşuna çıkararak; Fatih Kaymakamlığı’na bağlı bir kurum haline dönüştürmüştür. Ayrıca Türkiye bu konuyu mübadele görüşmelerinde ustaca kullanarak milli menfaatleri yönünde siyaset izlemiştir.

Yunanistan, mübadele anlaşmasının hükümlerine yaptığı yorumla İstanbul şehrinin sınırlarını şehrin doğusundaki İzmit iline kadar genişleterek İstanbul’da daha fazla Rum bırakmak istiyordu. Türkiye İstanbul’un sınırlarınının 1912 Kanununa göre İstanbul doğu sınırının ilçesi olan Bostancı’da bittiğini hem müzakerelerde hem de Yargı süresinde ısrarla savunmuştur. Rumlar’ın zorunlu mübadelesinde bu sınırdan itibaren mübadele hükümlerini uygulamıştır. O dönemde İzmit’in köyü durumunda olan Tuzla ve Darıca’dan mübadeleye tabi olan Rumları zorla gemilere bindirmiş ve Yunanistan’a gönderilmiş bu konuda da hiç taviz vermeyip geri adım atılmamıştır. Mübadele konusundaki bu kararlı uygulamalar Türkiye’de bir azınlık sınıfın artık kalmadığı sonucunu doğurmuştur. Daha sonra çıkarılacak medeni kanunla da İstanbul’da kalanlar Türkiye Cumhuriyeti’nin birer vatandaşı olacağından hem Osmanlı döneminde sık sık karşılaşılan Büyük Devletlerin içişlerine karışmasını sağlayan gerekçe olan azınlıklar sınıfı kalmamış hem de Yunan irredentizmini sürdürmek isteyenlerin bir daha harekete geçmesi engellenmiş oluyordu.

Türkiye ortaya çıkan “etabli” anlaşmazlığı konusunda başlangıçta, Türk uyruğu olmayan bütün Rumlar ile İstanbul doğumlu olmayan Türk uyruğu Rumların İstanbul’dan çıkarılması ileri sürmüşse de yoğun çabalarına rağmen

sonunda İstanbul’daki Rumların mübadele dış tutulmasını önleyememiştir. Ancak son üç yıl içinde Türkiye’ye karşı düşmanca davranışlar içinde bulunan Rum derneklerinin ve birliklerinin İstanbul’dan çıkarılmasını sağlamıştır. Taleplerinden bir diğeri olan Batı Trakya Türkleri’nin mübadele dışında kalmasını da sağlamıştır.

Yapılan mübadele ile Türkiye gelecekte bir azınlık sorununa muhatap olmayacak şekilde politikalar geliştirmiş ancak “etabli” anlaşmazlığında ilk ileri sürdüğü koşullarda birtakım değişiklikleri de kabul etmek zorunda kalmıştır.

Anlaşmalar yoluyla da olsa özellikle kısa zaman içinde yapılan zorunlu toplu göçlerin toplumlar üzerinde büyük çapta sosyo-ekonomik sıkıntılara, çalkantılara hatta büyük sarsıntılara neden olması bir olgudur. Ancak, ülkelerin tarihlerine bakıldığında bazı dönemlerde olağandışı yaşanan gelişmelerin çözümü için buna benzer olguların yaşandığı zorunluluklar karşımıza çıkabilmektedir. 1923-30 yılları arasında yaşanan Müslüman ve Rum göçünün her iki taraf açısından da insani ve toplumsal yönlerini ikinci plana itilerek siyasi mülahazalar ışığında yalnızca buradaki rakamlar üzerinden bir kıyaslama yaparak çıkarımlar yapmak doğruya ulaşmanın yolu olmamaktadır. İstatistikler yoluyla konunun çarpıtılması ve her iki taraf açısından da yaşanan trajedik olaylara maruz kalan insanların acılarının Lozan Konferansı’nda İsmet İnönü’nün de vurguladığı gibi siyasi malzeme konusu haline getirilmemelidir.

Bu bağlamda tarihi yazanlar milli meselelerinde objektiflikten uzaklaşarak genellikle bir takım siyasi kaygılarla tarih yazma yolunu seçtiklerinden yapılan tarihe sadık kalınmamış olmaktadır ki bu da gerçeklerin büsbütün saptırılması sonucunu doğurmaktadır. Bu bakımdan Türk Yunan Mübadelesini sadece Türkiye’nin istediğini hususu günümüzde Türkiye içi ve dışı çeşitli platformlarda gündeme getirilerek her iki tarafta da yaşanan olumsuzluklardan Türkiye’nin sorumlu tutulma gayretleri görülmektedir. Osmanlı azınlıkları konusunda Ermenilerin olduğu kadar Rumlarında mağdur oldukları konusu sürekli sıcak tutularak Türkiye’den bir takım tavizler koparma ya da uluslararası toplum nezdinde zor durumda bırakılma çabaları yaşanmaktadır. Halbuki bilimsel veriler ve belgelere dayalı tarihi gerçekler ışığında mübadeleyi sadece Türk tarafının istemediği hatta ilk mübadele teklifinin de İngiltere’nin yönlendirmesiyle arabulucu Nansen ve Venizelos tarafından yapıldığı tarihi bir vak’adır. Yine Lord Curzon’un ifade ve bir anlamda da itirafı ile “‘Halkların

Ayrışması' aslında 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'nın ardından gerçekleşen görüşmelerde ortaya atılmış bir Avrupa fikridir"¹³⁶ demektir. Aslında mesele mübadele ve doğurduğu olumsuz sonuçları bakımından bunun öncelikli kim tarafından istendiğinden ziyade 1922-1930 yılları arasında yaşanan göç trajedisinin Yunan yayılma siyasetinin bir sonucu olarak ortaya çıkmasıdır.

---

¹³⁶ B.Cipof, "Darıca'da da Helenik Çalışmalar Başladı", *Teostrateji*, 2013, s.1-2. Web Erişim: www.21yyte.org.

KAYNAKÇA

BASIL YAYINLAR

- Ağanoğlu H. Yıldırım, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makûs Talihi : Göç, İz Yayıncılık, İstanbul, 2001.
- Aktar Ayhan, Varlık Vergisi ve “Türkleştirme Politikaları”, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.22-23.
- Arı Kemal, Büyük Mübadele-Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2012.
- Akalın Hakkı, Ege'de Bahar Gül mü Diken mi?, Ümit Yayıncılık, Ankara, 2000.
- Alantar Özden Zeynep, “Türk Dış Politikasında Milletler Cemiyeti Dönemi”, (Derleyen: Faruk Sönmezoglu), Türk Dış Politikasının Analizi, Der Yayınları, İstanbul, 2001.
- Bardakçı İlhan, İmparatorluğa Veda, Alioğlu Yayınevi, İstanbul. 2002.
- Bayraktar Bayram, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Ayvalık Tarihi, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1989.
- Bıykoğlu Tevfik, Trakya'da Milli Mücadele, C.I., TTK Yayınları., Ankara 1987.
- Bilsel Cemil, Lozan, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1998.
- Bozkurt Gülnihal, Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığında Gayrı Müslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914), Türk Tarih Kurumu Yayını Ankara 1989.
- Güner Zekai, Lozan'da Türk-Yunan Mübadele Siyaseti (1923-1930), Siyasal Kitabevi, Ankara, 2017.
- Halaçoğlu Ahmet, Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994.
- İpek Nedim, Mübadele ve Samsun, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2000.
- Karabulut Muammer, Kin Kapısı-Patrikhanenin Kin Kapısında Bekleyen Halet Efendiler, Togan Yayınları, 2007, İstanbul.
- Kitsikis Dimitri, (Çev. Volkan Aytar): Türk-Yunan İmparatorluğu- Arabölge Gerçeği Işığında Osmanlı Tarihine Bakış- L'Empire Ottoman (1985 Presses Univetsitaires de France), İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.
- https://issuu.com/eyey/docs/dimitri_kitsikis_-_t_rk_yunan__mp
- Macar Elçin, Cumhuriyet Dönemi'nde İstanbul Rum Patrikhanesi, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.
- Nutuk, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, Cilt I (1919-1920) , Onuncu Baskı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1970.
- Seha Meray, Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler, I/I, İstanbul, 2001.

- Seha L Meray, Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler, II/II, İstanbul, 2001.
- Lozan Barış Konferansı: Tutanaklar, Belgeler, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1969, s.116.
- Nur Rıza ve Grew Joseph C., Lozan Barış Konferansının Perde Arkası, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2007.
- Oran Baskın, Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.
- Soysal İsmail, Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945) I, Ankara, 1983.
- Soysal İsmail, Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.
- Şimşir Bilal, Lozan Telgrafları 1922-1923, I, Ankara, 1990.
- Toynbee Arnold Joseph, (Çeviren: Kadri Mustafa Orağlı), Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2007.
- Uzunçarşılı İsmail Hakkı, Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1982, C.II.
- Yalman Ahmet Emin, Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim, 1888-1922, Cilt: 1, İstanbul, 1997.

MAKALELER

- Blanchard Raoul, "The Exchange of Populations between Greece and Turkey", The Geographical Review, 1925, Sayı 15, No 3. web erişim: https://www.jstor.org/stable/208566?seq=2#page_scan_tab_contents
- Budak Ömer, "Mübadele Meselesi ve Lozan'da Çözümü", Karadeniz Araştırmaları, 2010.
- Çetin Nurten, "1914 Osmanlı-Yunan Nüfus Mübadelesi Girişimi", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2010, Sayı, 24.
- Cipof B., "Darıca'da da Helenik Çalışmalar Başladı", Teostrateji, 2013, s.1-2. Web Erişim: www.21yyte.org.
- Doğan Nejat, "Uluslararası Sürekli Adalet Divanı'nda Türkiye-Yunanistan Mübadele Davaları", Tesam Akademi Dergisi, Temmuz 2015.
- Erdal İbrahim "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinde Gayrimübadil Olma Konusu ve Mübadeleden İskat (Çıkma) Yolları", Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, Mübadele Özel Sayısı:3, Ocak 2014.
- Erdal İbrahim, "Türk Basımına Göre; Patrikhane Konusu ve Patrik Araboğlu'nun İhracı Meselesi", Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Mayıs 2004, Cilt 9, Sayı, 33.
- Erdem Nilüfer, Mehmet Hilmi'ye Göre Batı Trakya Türklerinin 1930 Türk-Yunan Dostluğundan Beklentileri. Web erişim: <http://ataturkilkeleri.istanbul.edu.tr/wp-content/uploads/2013/03/ydta-15-16-erdem.pdf>
- Erim Nihat, "Milletlerarası Daimî Adalet Dîvanı ve Türkiye", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Ankara, 1944, C.II, S.I.

- Erim Nihat, “Milletlerarası Daimi Adalet Divanı ve Türkiye - III: Muhtelit Mübadele Komisyonunun Yetkisi Hakkında”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Ankara, 1951 C.8, S.3.
- Hatipoğlu Murat, Yakın Tarihte Türkiye ve Yunanistan (1923-1954), Siyasal Kitapevi, Ankara, 1997.
- Kayam Cevahir, “ Lozan Barış Anlaşmasına Göre Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Konunun TBMM’de Görüşülmesi”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Ankara, 1993, Cilt IX, sayı 27.
- Küçükler Yüksel, “Birinci Dünya Savaşı Döneminde Yaşanan Rum Göçü ve Kadük Bir Mübadele Girişimi”, Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Sayı 10/1 Kış 2015.
- Mutlu Yücel, Lozanda Mübadele veya Memleketin Türk Nüfusunun Artırılması, 2005.
- Sönmezoğlu Faruk, Türk Dış Politikasının Analizi, Der Yayınları, İstanbul, 1998.
- Tosun Ramazan, "Patrik VI. Konstantin Araboğlu'nun Mübadelesi", Askeri Tarih Bülteni, Şubat 1999, Yıl:24, Sayı 46.
- University Of Oxford, The Refugee Studies Programme, The 1923 Greek-Turkish Exchange of Populations and The Reformulation of Greek National Identity, Exchange of Populations Between Greece And Turkey: An Assessment of The Consequences of The Treaty of Lausanne Hosted Conference, September 17-20.
- Vardağlı Emine Tutku, “Doğu-Batı Ekseninde Türk-Yunan Diplomasisi: Lozan Barış Görüşmeleri ve Nansen-Venizelos Mektuplaşmaları”, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, Bahar-2017.
- Yıldırım Onur, (Hazırlayan: Duygu Öztürk), *Diplomasi ve Göç: Türk-Yunan Mübadelesinin Öteki Yüzü, Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Kış 2009, Cilt 6, Sayı 24.
- Zurcher Erik Jan, “Greek and Turkish refugees and deportees 1912-1924”, Turkology Update Leiden Project Working Papers Archive, Department of Turkish Studies, Universiteit Leiden, Ocak 2003.
- <http://www.transanatolie.com/english/turkey/turks/ottomans/ejz18.pdf>

TEZLER

- Kara Bülent, Taabiyetten Vatandaşlığa Geçiş Sürecinde Türkiye’de Azınlıklar (1923-1950), Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2004.
- Erdal İbrahim, Türkiye ile Yunanistan arasında mübadele meselesi (1923-1930), Ankara Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2006.

SEMPOZYUMLAR

- Ulugün F. Yavuz, “Kocaeli’de Tarihsel Göçler” (Bildiri), “Kocaeli Tarih Sempozyumu” (KOÜ ve Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Birinci Ortak Organizasyonu - Academia.edu, ;“Kocaeli Tarihi”, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi internet sayfası), 2013.

SEMİNERLER

Akgün Seçil, “Birkaç Amerikan Kaynağından Türk -Yunan Mübadelesi Sorunu”, III. Askeri Tarih Semineri, Türk-Yunan İlişkileri, Ankara, 1986.

Baykara Tuncer, “Batı Anadolu’daki Rum Nüfusunun XIX. Yüzyıldaki Durumu Yeni Yunan Göçleri ve Yerli Hristiyanların Yunanlaştırılması”, Üçüncü Askerî Tarih Semineri, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1986.

HATIRATLAR

Karacan Ali Naci, (Hazırlayan: Hulusi Turgut), Lozan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009.

GAZETELER

Hürriyet, 26.03.2006.

RÖPORTAJ

Mübadele edilen Rum Tütüncü ailesinin torunu Pavlos Tütüncü ile 4 Mayıs 2018 tarihinde yapılan söyleşi.

Tarih ve GÜNCE

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
II/4, (2019 K1Ş), ss. 203-230

Geliş Tarihi: 15 Kasım 2018

Kabul Tarihi: 31 Ocak 2019

JEWISH MIGRATION FROM TURKEY TO ISRAEL AFTER THE FOUNDATION OF ISRAEL

Kemal ARI*

Translated by Aytül Ergül ONURSAL

Abstract

From Turkey to Israel after the foundation of the Israeli state is one of the most interesting events in recent Turkish history. Foundation of the Israeli State was one of the main reasons that led to the immigration of most of the Turkish Jews from Turkey to Israel. If this issue is looked at closely, it could also be seen that the reason behind the migration of some of the Turkish Jews were rather personal, such as higher pay rates, better employment opportunities, and religious feelings. It is also important to emphasize that, on the whole, Turkish Jews who migrated from Turkey to Israel had positive impressions and memories about Turkish society and Turkey.

Keywords: Israel, Turkey, Turkish Jews

İSRAİL'İN KURULMASINDAN SONRA TÜRKİYE'DEN İSRAİL'E YAHUDİLERİN GÖÇÜ

Öz

İsrail Devleti'nin kurulmasından sonra Türkiye'den İsrail'e Yahudi göçü, yakın Türkiye tarihinin en dikkat çekici olaylarından birisidir. Türkiye'den Museviler yoğun biçimde İsrail'e göç etmişlerdir. Bu göçün nedeni olarak daha yüksek ücretle çalışabilecekleri iyi bir iş edinme umudu yanı sıra dini duygular da etkili olmuştur. İsrail'e göç eden Museviler, Türk Toplumunu ile İsrail arasında iyi ilişkilerin oluşumuna önemli katkılar sunmuşlardır.

---

* Prof. Dr., Dokuz Eylül University, kemalari1965@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-5013-1231. This article was previously published as Turkish in Onbirinci Askeri Tarih Sempozyumu Bildirileri XVIII, Gnkur. Atase press, Ankara, 2007.

Anahtar Kelimeler: İsrail, İsrail'e Göç, Türkiye, Türkiyeli Museviler, Türkiye ve İsrail

It is known that Judaism has had a long and deeply rooted history in Turkey. During its transformation from the Ottoman Empire to Turkish Republic, there have been political changes in Turkey's regulations regarding the remnants of minorities from the Ottoman Empire. Treaty of Lausanne, signed on July 24th 1923, approached the status of Turkish Jews as a minority just as it had done with other minorities¹. Jewish communities lived in various locations in Turkey, and among these places Istanbul, Izmir, Bursa and Edirne were where the Jewish population was dense. They had their own synagogues as their places of worship. They kept their unique culture and lived as law-abiding citizens of Turkey. Apart from the proposal of Turkification of the Jews during periods of extreme Turkish patriotism², there have not been any major problems between the Jewish minority and Turkish society. Even during the years of War of Independence, the differences in opinions that were experienced between the Turks and the Armenians and the Orthodox Greeks were not experienced between the Turks and the Jewish community. Moreover, Rabbi Nahum Efendi and his congregation openly supported the efforts of Mustafa Kemal Atatürk to establish a new nation and to fight against imperialism³. In addition to the Third Sword sent from the Republic of Bukhara, 500 Turkish Liras were sent by a Jewish businessman, Misbah Efendi, to the order of the Commander of the West Front⁴. There was a great admiration for especially Mustafa Kemal Pasha among the Jewish community. According to the famous Jewish writer Avram Galanti from Turkey, Mustafa Kemal was and is the greatest man of all times⁵. Similarly, Davit Fresco expressed on the El Tyempo on 27 October 1922 that freedom of religion, justice and tolerance had prevailed in Turkey for over centuries and that the Turkish Jews were going to continue living with same feelings. He was expressing that they would closely observe the developments in this transition period and advising the Turkish Jews to fulfill their responsibilities in this new period; and he concluded his article by saying "Because we are the children of this homeland". Rabbi Nahum Efendi was the person who was appointed by

¹ Çetin Yetkin, *Türkiye'nin Devlet Yaşamında Yahudiler*, Afa Press, İstanbul 1992 p.241.

² Asım Us, *Hatıra Notları, 1930-1950*, İstanbul, 1967.

³ Kemal Arı, "*Kurtuluş Savaşı'nda Musevi Cemaati ve Hahambaşı Hayım Nahum Efendi*", *Communiques The Joint Turkish-Israeli Military History Conference: II*, Gnkur Press, Ankara, 2003, p.43-57.

⁴ Kemal Arı, *Üçüncü Kılıç: İzmir'in Kurtuluşu ve Yüzbaşı Şerafettin*, Zeus Press, İzmir, 2006.

⁵ Avram Galanti, *Türkler ve Yahudiler*, Gözlem Press, İstanbul, 1995, p.45.

Mustafa Kemal Pasha during the Turkish War of Independence to explain the Turkish thesis to the Western countries and especially to the United States, and he was the advisor of the committee responsible for the status of the minorities during the Treaty of Lausanne⁶. When King's commission came to Turkey and asked about the attitudes of the minorities about this period of transition, the Jewish community was not provoked by any of the external instigations. During this new period, Turkish Jews did not step back from showing their commitment to Turkey. The *Ikdam* and the *Vakit*, which were papers printed in Turkey, contained articles about the behaviors and position of Rabbi Nahum in Lausanne. Moreover, the *Ikdam* wrote about him as: "Someone who had always worked for the best of the nation with all his effort. We shake and even kiss his clean hands. He and those like him always have a place on top of our heads. For the people of this country, there is no difference among Ahmet, Mehmet and Rabbi Nayum"⁷. Despite these positive feelings, the Jewish community was affected by the feelings of fervid nationalism. First on the *Tasvir-i Efkâr* then on the *Ileri* and the *Türk Sesi*, articles that expressed ideas against the Jews made their appearance⁸. Although it was seen in the interview between the Chief Rabbi of Izmir, Rabbi Moshe, and the *Tasvir-i Efkâr* that there were humiliating remarks about the Jewish community and the chief rabbi, this was only for a transitory period. Within the framework of attempts to create a national economy, these negative thoughts were based on the fact that the Jews had the possession of considerable capital. Although these negative views appeared on the press from time to time, they were never observed at administrative levels. What is more was that this negative period was replaced by a wiser period after a year or two. During this period, income tax that had started to be collected on November 11th 1942, which was the time of World War II, was disrupted. The aim of this taxation was to get tax from those who had unfairly made money during World War II. This taxation was mainly targeting the minorities and it was said that it was with the influence of Germany. For example, one of the people who had great responsibility in the issuance of this tax, Treasurer of Istanbul, Faik Ökte had written in his memoirs "*Hitler's hysterical rashtas have started to pass by our borders*"⁹.

---

⁶ Avner Levi, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler*, İletişim Press, İstanbul, 1996, p.22.

⁷ *Ibid*, s.22.

⁸ *Ibid*.

⁹ Faik ÖKTE, *Varlık Vergisi Faciası*, Nebioğlu Press, p..81

Filled with ups and downs, the strongest blow of this period came with the foundation of the Israel State on the Palestinian land in 1948. This was, without doubt, one of the most significant events of the postwar years. Palestine was on a region related to Syria under the administration of the Ottoman Empire until World War I. The army commanded by General Allenby detached Palestine from the Ottoman Empire in 1918. After World War I, French mandate was formed in Syria, and Palestine was handed over to English mandate. Balfour Declaration was proposing the foundation of a Jewish country on this territory¹⁰. While they were under the English mandate, there were continuous struggles between the Jewish settlers and the Palestinian Arabs. A continuous Jewish migration was irritating the Arab residents in the region, and as new settlements were being established, there were bloody hostilities and terrorist activities that were even unstoppable by the British. As the problem became bigger and bigger, all the Arab world became concerned about it and the Jewish presence in the region was faced with the reaction of Jordan and Egypt. The dense Jewish massacres that took place in Germany and to some extent in Italy during World War II had created a positive image and sympathy in public opinion worldwide. Immediately after the war, the idea of providing these oppressed people with homeland where they would be able to live peacefully started to be written about on significant newspapers and to be uttered by politicians. This period gained momentum after the war. Settlers on Palestinian land and their political representatives talked more and more about a Palestinian motherland. As more Jews migrated to the region, the pressure on the Palestinian Arabs was increasing, and they were being forced to abandon their lands and emigrate, and the Palestinian refugees were immigrating to the Arab countries in the region. This state of affairs caused serious concerns among the Arab world. During this period, Turkey was presenting itself as being closer to the Arab world's thesis. Actually, this could very clearly be observed in the official reports of England and the USA. There was a sense of Islamic unity, and Turkey was observing this sense Islamic closeness with interest within the conjuncture of those times. On the other hand, as the region was under the mandate of England, she was constantly expressing that it was against the foundation of the Israeli state¹¹.

In the meantime, attacks on the Palestinian Arabs were not coming to a stop, and the English administration could no way stop these. The Jews were attacking the Palestinians endlessly. When some Palestinian cities were laid

---

¹⁰ Levi, *ibid*, pp. 156-157.

¹¹ *Ibid*, pp. 158-162.

siege to by the Jewish troops, and when Jewish troops started attacking Jerusalem, a united army of Egypt, Syria, Iraq, Jordan and Lebanon entered Palestine. This was how the Arab Israeli War began¹². All Palestinian land was being the stage where one to one combat took place and there was bloodshed everywhere. A Secretary Of Arab Unity was formed in Damascus and announcements related to the issue were being made by it¹³. At the beginning of this period, the Jewish Council declared the Foundation of the Israeli State¹⁴. It was officially founded on May 14th 1948. The name of this state was Israel. After this declaration, England made an official announcement stating that its mandate of Palestinian lands have seized. On May 15th 1948, General Cunningham left the Palestinian lands. This marked the end of the 27-year old English mandate of the region. King Abdullah of Jordan had the mission of bringing peace until then, but had not been able to succeed in his attempts. Egypt expressed that it would not allow the foundation of an Israeli state adjacent to its border, and started taking action and Syria and Iraq contributed to the United Arab army by providing significant number of soldiers. Israel was besieged from four sides; and King Abdullah published a decree stating that since the English Mandate in the region had ended, Balfour Declaration was null and void¹⁵. Despite the fact that the president of the USA, Truman, had been stating that it was against the foundation of an Israeli state, and the only solution in Palestine should be serving peace on world, its hesitant posture to accept this new state did not last long and the USA accepted the Israeli State. The argument proposed was not to loose the political support of the Jewish residents in America¹⁶. On one hand the United Arab Army was advancing on the Palestinian lands and Egyptian troops were approaching Tel Aviv, on the other hand countries were as if they were in a competition to accept the Israeli State. On the day following the USA officially announced its acceptance of Israel, the USSR also declared its acceptance of the new state¹⁷. In the meantime, British troops in the region were still abandoning the Palestinian lands. After a week-long military encounters, Egyptian and Jordanian armies had united, the problem was on a path to be solved as wished by the Arab world, the USA and England delivered a note to the Arab countries to

---

¹² Cumhuriyet, 15 May 1948.

¹³ *Ibid*, 15 May 1948.

¹⁴ *Ibid*, 15 May 1948.

¹⁵ *Ibid*, 15 May 1948.

¹⁶ Abidin Daver, "Kan ve Ateş İçinde Doğan Bir Devlet", Cumhuriyet, 16 May 1948.

¹⁷ Cumhuriyet, 18 May 1948.

follow the ceasefire as called out by the UN Security Council¹⁸. The president of the new Israeli State, Weizmann, was reporting to worldwide news agencies that the USA was going to donate money and weapons to Israel¹⁹.

These being the state of affairs on the world, the Arab Army had not stopped, and were in Jerusalem and were approaching Tel Aviv. As Israel requested help from the USSR, the Arab World accepted the armistice proposal. The ground was prepared for armistice on June 10th²⁰.

In reality, the English Mandate had spent efforts for the foundation of an Israeli State. Therefore, the Arab world had always objected to the English mandate rule. Shortly before the Second World War, England believed that a national Jewish homeland was founded and decided to keep the population of Palestine as 2-3 Arab and 1-3 Jewish. It was restricting the Jewish immigration to the region according to this principal. Hence, England had the idea of establishing an Arab Jewish state. However, even this fact could not satisfy the Zionists. Hence, after the war had ended, they did not refrain from opposing England who had been very generous in donating Palestinian land to make their homeland. They were making use of their power in the USA for this. When the United Nations decided to divide the land between the Israeli State and the Palestinians, Palestinian Arabs rebelled; and as response the Jews got armed and conquered many places in Palestine. Consequently, Arabs were forced to migrate, and they left their homeland and went to Beirut, Damascus, Aleppo and Egypt as refugees²¹.

As the Arabs were being forced to abandon their homelands, a vast wave of Jewish migration started from all over the world to Israel. Regardless of whether from East or West they were migrating from the USA, the USSR, Bulgaria, Romania, and Germany. Actually, this was not something that happened by itself. Israel was especially supporting the Jewish migration. According to what the American reporters in Tel Aviv stated, and what was reported on the Herald Tribune, Israelites were intending to house at least one million Zionist immigrants in the Negev Region. These immigrants had already been arriving in large waves to Israel²². There were rich sources of mines in the Negev region, and they could be a source of economic gain²³.

---

¹⁸ *Ibid*, 25 May 1948.

¹⁹ *Ibid*, 26 May 1948.

²⁰ *Ibid*, 10 June 1948.

²¹ Ömer Rıza Doğrul, "Filistin Savaşı'nın Hakiki Mahiyeti", Cumhuriyet, 18 June 1948.

²² Cumhuriyet, 7 November 1948.

²³ *Ibid*, 7 November 1948.

The news of the foundation of Israel was a source of motivation for the Jews who immigrated to that region to become Israeli citizens. Of course, reasons behind migrations to Israel varied from time to time. Besides the economic reasons, there were political and mystical reasons. Perhaps, the aim of the mystical reason was that the Jews who had lived more than 2000 years in the Diaspora perceived the foundation of the Israeli state as a mystical obligation. It is possible to understand this feeling from the perspective of social psychology. It can be said that this feeling was very intense between the years of 1948-1954, where migration numbers were at peak. Of course, the Turkish Jews could not remain ignorant when approximately 6 million Jews were massacred in Germany²⁴. This genocide created a sense of unity among the Jews worldwide. This strong sense of unity prepared the psychological grounds for migrations to Israel for the sake of unification after the foundation of Israel. Moreover, effects of "Wealth Tax" were still observed on the Jewish community in Turkey, and "Turkist/ Nationalist" waves and discourse related to these feelings were stated as being the primary reason that provoked the Turkish Jews to immigrate to Israel. After all, such political fluctuations were causing the rise of reasons preventing the amalgamation of the communities on ethnic and religious basis²⁵.

Foundation of the Israeli State caused great enthusiasm among the Turkish Jews just as it had among the Jews elsewhere on the world. Right before the foundation, the number of Jews in Turkey was around 120.000²⁶. They had started to view Israel as their homeland. After the Foundation of Israel, owing to the support of the Israeli politicians, the disposition to immigrate to Israel from Turkey gained momentum, and it was the same everywhere on the world. These emigrants were expecting a powerful economic future in the new state. The aftermath of World War II was that of economic depression and hardly anyone was economically comfortable²⁷. The unpleasant memory of the 1943 Wealth Tax was still very fresh in the memories of people. With the introduction of this tax, bankruptcy had become inevitable, and those who had not been able to pay their taxes had been made to work at work camps. This, of course,

---

²⁴ Selim Amado, "İsrail'de Türkiye Kökenli Yahudiler", *Görüş*, September 2003, p.52.

²⁵ *Ibid*, p.52.

²⁶ *Ibid*, p.52.

²⁷ Kemal Arı, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Savaş Ekonomisi Uygulamaları ve Fiyatlar", 6th Military History Conference (*İstanbul*; 20-22 October 1997), Vol.I, Gnkur. Press, Ankara, 1998, pp. 447-458.

brought with itself an economic recession for many members of the Jewish community. However, one thing was sure: Turkey had not been able to overthrow the burdens of the war years. Therefore, Wealth Tax and Severance Tax were still being collected. These years witnessed many people's prospering through black marketing as it witnessed the bankruptcy of many wealthy people. In big cities like Istanbul and Izmir, there were members of the Jewish community who were poverty stricken and hopeless, who had lost their homes and had to live in others' houses, and even there were those who were street traders, porters, servants and panhandlers. However, the newly founded state was promising them a powerful and a bright future. At least, Turkish Jews strongly believed in this. They were hoping that they would have new opportunities in the new state and would rise to affluence.

Jews had been living all around the world, and the fact that they were scattered caused them to view uniting on the motherland as a national motivation. This was a Zionist duty. In their history as a religious community, there had been scattering, exile and migrations for thousands of years. The genocide that the Jews were the victims of in Germany during World War II had sharpened the shared feeling and had fueled feelings of unity and cooperation. This period filled with tears, bloodshed and deaths had encouraged the religious and mystic motivations that had been in them for years over years. It was without doubt that the Jewish Community in Turkey had not remained ignorant to the massacre and genocide of the Jewish population the number of which had reached around 6 million²⁸. This event had created a strong sense of unification among the members of the Jews worldwide. After the foundation of the Israeli State, this strong sense of unity became the psychological foundation of the Jewish migrations. The "Turkic/Nationalist" emotional fluctuations and the related discourse may have been perceived as one of the major causes that led the Turkish Jews to emigrate²⁹.

As the Second World War ended, the Turkish government of the time took some measures to ease travelling abroad, and this made travelling to the land of Palestine easier. This reason and the announcement of the foundation of the Israeli State escalated the number of the people who wanted to emigrate from Turkey. It was quite striking that the majority of those who applied were Turkish Jews. At first, it was perceived as the decrease of pressure of the post-war years.

---

²⁸ Amado, *ibid*, p.52.

²⁹ *Ibid*, p.52.

Those who were applying for passports were planning to go to Italy and France as well as Palestine³⁰. Eventually, there was an increase in the number of those who wanted to go to Palestine. Because Turkey had not accepted the newly founded Israeli state, it was referring to the land where these people had immigrated to as Palestine. Only in August and September of 1948, the number of those who applied to go to Israel had exceeded 800. Owing to this increase in applications, there were waiting lines to get passports. Majority of those who were applying were the young generation members. When asked about their reason of travelling, they were responding as “to see their relatives, due to medical reasons, for education and “ to settle in Palestine which was accepted as the homeland of the Jews”. It was clearly seen that this strong urge to immigrate to Palestine was going to increase even more. Salomon Adatto, a Turkish Member of the Parliament of Jewish background, had stated that this desire to go to Israel was partly provoked by travel agencies. According to him, these agencies were making up stories and drawing a picture of paradise-like Palestine. However, Adatto was stating that “these people who are going there to satisfy their greedy ambitions will have to face unpleasant conditions”³¹. The numbers of those applying to get passports to travel to Israel were increasing. By the end of 20 October 1948, their number had reached 1200. According to the observations of one reporter, it was quite shocking that majority of those who wanted to emigrate were from the wealthy backgrounds. There were rumors that the Turkish Jews would travel on a ship either sent from Israel or rented from Istanbul and their destination would be Haifa. These rumors spread to cities out of Istanbul. There was even news that some of the Jews living in Bursa had started collecting gold from the local people by offering them prices high above their real value. There were suspicions that these gold collected would be sent to Israel with some kind of a secret organization³². However, that was a serious issue back then, because Turkish laws and practices were strictly prohibiting taking valuables that were observed as Turkish wealth and capital out of Turkish boundaries.

There had been people who had immigrated to the land of Palestine before the foundation of the Israeli state. With the migrations from all over the world, the numbers of those expecting to be housed on the lands taken away from the

---

³⁰ Cumhuriyet, 20 October 1948.

³¹ *Ibid*, 20 September 1948.

³² *Ibid*, 21 October 1948.

Palestinian's was increasing. It was as if Jews from everywhere were pouring to Haifa ports. Those who had emigrated from Turkey to those lands started sending letters to their relatives and friends and they were expressing how hopeful they were about the future of Israel and emphasizing that the early settlers were acquiring certain economical privileges. Meanwhile, Israeli Army was being founded and it was developing. It was among the rumors that they were hiring military officers for vacant positions. Furthermore, there were exaggerations stating that Turkish Jews who had completed their compulsory military duty in Turkey and who had immigrated to Israel were being promoted to high positions in the Israeli army. Of course, these overstatements were promoting more people to immigrate to Israel. As the Arab population was being distanced from these lands, more places to settle were becoming available. More places to settle meant more constructions and more employment opportunities. This meant a rise in certain business sectors; for example, there was a high demand for building and road constructions. It was among the rumors that immigrants were employed by this business or were the owners of these businesses. The immigrants were employed in service industry, having administrative duties, working as road construction contractors, agriculture experts, or were the founders of new settlements. These exaggerated remarks and news were forming the basis of a strong urge among the Turkish Jews to immigrate³³.

Meanwhile, the visit of the American Secretary of Treasury, Morgenthau, to Israel resulted in some propaganda made by Israel: "America is going to pour money and gold to Palestine; we are going to fight with our arms³⁴. We will become affluent, and we will buy all the Arabic bosses and their countries one by one" were some of the common discourse of those days among the Jews. It was quite unlikely that these were true utterances at an official level; however, rumors have effects on communities. Meanwhile, the Arab-Jewish tension and war were still in progress in Palestine. There were even interpretations of the immigrations of the Turkish Jews to Israel as being part of the Soviet scheme which was intending to make the region communist. This plot was observed in countries under the Russian influence. That 10000 Bulgarian Jews were planning to immigrate to Israel was among the rumors of the time. More than half of this number was from Sofia and the remaining was from south Bulgaria. It was stated that Russian army officers were in total charge of the Jewish immigration to Israel in Romania, Bulgaria, Poland and Albania. Moreover, there were Jews

---

³³ Amado, *ibid*, p.52.

³⁴ Cumhuriyet, 22 October 1948.

who were sent to the region by Russians. These Jews were trained in camps for terrorism and then were subjected to an exam given by the screening committee. After this process, these Jews were transported to the countries in the region. However, having obtained their passports from these countries, they could not enter Palestine directly. These Jews came to the Mediterranean ports in Italy and France; and, then, they were transported to Palestine on ships rented by Zionist organizations. One of the transshipment ports used by Russians was the Porto Drach in Albania, and the other was Port of Split in former Yugoslavia, now in Croatia³⁵.

Under such circumstances, especially when Cold War was gaining momentum, such attempts were natural just as exaggerated news and rumors were.

As Turkish Jews got their passports, they started looking for means of going to Palestine. The first big company applied to the Maritime Administration to sail from Turkey on the Romanian ship Transylvania. However, they were rejected for there were not enough people to fill the ship. This made them search for other means such as another ship or a cargo ship or a yacht. They had even indirectly requested that the Israeli government send them a ship to get them. As the Israeli government was not opposing these immigrations, they were not totally against such requests. It was even reported on the papers of the time that a ship named Israel would sail from Israel and pick up the Jews from Istanbul³⁶. After these developments, the first company of 41 Turkish Jews embarked at Istanbul for Haifa on October 22nd at 9:00 pm on a small British ship named Polisine³⁷.

This revival of Judaism among the Jews in Turkey attracted not only the attention of the public and politicians in Turkey but also that of the other countries. The New York Times was relating this rapid Jewish emigration from Turkey to the political changes in Turkey. It was also interpreted that although this did not appeal to the feelings of the Turkish people as majority of Turks were Muslims; supporting the Arabs was a policy maintained very skillfully³⁸. Actually, concrete observations that would lead to this conclusion were made. Until that year, Turkish diplomacy which had been observed to be more on the side of the Arab world was seen to be inclined to accept this fait accompli and behave

---

³⁵ *Ibid* , 22 October 1948.

³⁶ *Ibid* , 22 October 1948.

³⁷ *Ibid* , 23 October 1948.

³⁸ *Ibid* , 27 October 1948.

in manner that would eventually result in the recognition of the newly founded Israeli state. In fact, Turkey was not alone about this matter. This approach was almost the same in the capitals of all the western countries. It was being reported on newspapers that the Turkish Minister of Foreign Affairs of the period, Necmettin Sadak, had stated that Turkey could not be on the side of the Arab world which had a population of 40 million but which had not been able to beat Israel with a population of 500 thousand³⁹. What was more was that the Turkish Ministry of Foreign Affairs had not even impugned these news.

In November 1948, Turkish government took a decision to restrict the emigration of the Turkish Jews, who wanted to go to Israel, to Palestine. This decision resulted in panic among the Turkish Jews. There were those who had sold their homes and shut down their businesses. Owing to this new condition, Israel had sent a commission of 5 members to Ankara and had requested the government to withdraw this decision. Salomon Aldatto was stating: "This decision taken by the government is restricting the citizens' right to travel"⁴⁰.

In any event, this condition did not last for very long. It was understood that this precautious attitude of the government was a temporary policy in order to prepare measures to be taken to prevent attempts to take assets, money and valuables out of the boundaries of Turkey. This new state of affairs was considered at length by some reporters of Jewish background on the papers. Eli Shaul wrote a series published on the Democrat Izmir. In his writings, he was defending the fact that every Turkish Jew who would emigrate from Turkey to Israel would be a Turkish propagandist and Turkey would only benefit from this. There was chance to be a both faithful Turk and a good Jew, and these two phenomena were not contradictory⁴¹.

By the end of November, migrations had gained momentum again. Those applying to get passports were applying to go to Italy and France besides Palestine. In addition to this, Turkish Maritime companies started to have ships from Istanbul and Izmir ports to Haifa. On November 23, a Turkish ship the Peyk left Istanbul for Haifa with 400 passengers on board. On the night of the same day, 130 Jews left on the Feyyaz, which was a smaller ship. These passengers were a big crowd made up of children, men, women and the elderly. It was surprising that there were more women on the Peyk than men. As an explanation to the

---

³⁹ *Ibid*, 27 October 1948.

⁴⁰ *Ibid*, 24 November 1948.

⁴¹ L' Etoile du Levant, 26 October 1948

reason why the number of woman who were migrating was more than that of man, it was stated they would be able to get married without portion. A reporter asked an elderly lady why she was going, and the answer she gave was: " Only God knows that! Now, we only think of going." Some of the younger Jews were aiming to find a way to go to America and settle there. Most of these young people were aimless and unskilled people. Some of them had set on their journey without a guide and without any knowledge about the world and their wish was only adventure. The only wish of these poorly dressed people who had come from Izmir, Edirne and Bursa to Istanbul was to go to Israel. Majority of the Turkish Jews who had left Istanbul were those who had no jobs⁴². Some of these people had even applied to the authorities stating that they had no homes and no homeland and asked for the removal of the restrictions. Some of them even requested permission to stay on the ships after they had come to Istanbul as they had nowhere else to stay.⁴³ These poor young people who had come to Istanbul from other provinces were staying in cheap hotels as they were waiting for their turn to be able to get on the ship and sail off. Those who could find a solution earlier were leaving on smaller ships or cargo ships. According to the news on the papers, a high number of Turkish Jews had left Izmir to go to Palestine on the Yilmaz and other smaller ships. For example, on November 28, the Yilmaz left Izmir for Haifa with 480 Jews on board⁴⁴.

As soon as Jews disembarked, they tore their Turkish Id cards and passports and threw them into the sea, and they knelt down and kissed the soil. There were even some of them who took out the silk Jewish flag that they had been keeping in their bosom all through the journey, and waved it enthusiastically when the ship was approaching the Haifa port and saluted their new homeland. Some of them were even yelling out;" We don't want to go back to Turkey". This group of Jews who were from Izmir were welcomed by the President of Israel and his wife with a special ceremony. As they disembarked in Haifa, some of these Jews even kissed the tires and bumpers of the president's car⁴⁵. On 19 February, the Bintash left Istanbul with 224 passengers for Israel.. These new immigrants were mostly made up of teenage Jewish girls and they were seen off by a large crowd⁴⁶.

---

⁴² Cumhuriyet, 24 November 1948.

⁴³ *Ibid*, 6 January 1949.

⁴⁴ *Ibid*, 29 November 1948.

⁴⁵ *Ibid*, 29 November 1948.

⁴⁶ *Ibid*, 20 February 1949.

There were various reasons causing the Turkish government to make different decisions. The critical attitudes of the Arab world towards these immigrations from time to time, the incomprehensible function of the USA in this process, and worries about the fact that national wealth and economy would be harmed were among some of these factors. Even though some steps to ease the process of obtaining a passport had been taken, new measures were taken to be applied to Turkish Jews who were applying to get passports to go to Israel. There were some new restrictions to be applied. There was even a time when those who stated that they were intending to go to Israel directly were not issued visas. To bypass this decision, Jews tried applying for a visa to travel to Italy or France, and this was a practice that had been done before. Once they would go to either of these countries, they would start looking for ways to go to Israel from there. Therefore, Turkish government brought a restriction to Jews who wanted to go to one of these countries. Turkish Jews were required to be granted a visa by the consulates of these countries before the issuance of a visa by the Turkish authorities. This was something quite difficult as these countries were not issuing visas to people from Turkey⁴⁷. This meant, in a way, that the Jewish migration would come to a halt. However, after sometime, the Italian Consulate approved issuing Jews visas on condition that they would travel on Italian ships. In order to prevent the loss of money resulting from travelling on Italian ships, Turkish ship owners requested that they be transferred to Turkish ships⁴⁸. In February, Turkish Minister of Foreign Affairs officially announced that no restrictions would be imposed upon Jews wishing to go to Palestine. Owing to this official announcement, the number of Jews applying to obtain passports accelerated once more⁴⁹. Only on February 16, the number of those who got passports to go to Israel was 1200. Until then, the number of emigrant Jews had exceeded 10000. There would be arguments between those waiting in line to get their passports, and they would try their best to secure a place for themselves on the Pirlant and the Buntas after getting their passports⁵⁰.

After all, all this process had created a chaotic environment. Not everything was done legally. It was frequently observed that restrictions were being forced to be broken and all the ways, including illegal ways, were being tried so as to leave Turkey. For instance, it was being witnessed that some unskilled and

---

⁴⁷ *Ibid* , 6 January 1948.

⁴⁸ *Ibid* , 4 February 1949.

⁴⁹ *Ibid* , 11 February 1949.

⁵⁰ *Ibid* , 16 February 1949.

unemployed Jews were doing fraudulent acts. Some of these swindlers were purchasing merchandise in bulk from big businessmen on credit. However, the businessmen who had sold the merchandise would have no information that the buyer would be going to Israel. Once the buyer would obtain his visa to go to Israel, he would transfer the merchandise to someone else for a price below its cost and market value and leave. Many Turkish and Jewish businessmen had suffered big losses because of these fraudulent activities. Therefore, they were requesting that Turkish Jews applying to obtain a visa to go to Israel should get a clearance document from the Office of Treasury and Chamber of Commerce stating that they did not have any debts and present it to the passport officers when applying for a passport⁵¹.

This legal process was not applied in a fair and timely manner. It was observed that many people under legal restrictions were attempting to mix with others and escape; and, when legal ways were not permitting then, they would not hesitate to use all possible illegal means to reach their aims. Those who had not completed their obligatory military service, those who owed the government tax money but did not want to pay their debts, or those who had committed a crime but were trying to escape the penalty were among those who were trying all illegal ways to escape from Turkey. For example, a group of 70 Jews who had been involved in an illegal migration process were caught by Turkish customs officers as they were secretly trying to embark the *Levend* on the night of March 9. There was even a woman who was breastfeeding her baby. Most of this group was made up of young people who owed either tax or military service to the government; therefore, none of them had passports. Under these conditions, laws were not permitting them to leave the country. These military service and tax escapees had talked and agreed with the captain of the *Levend* ship that they would embark the *Binnaz*, a small ship, and sail off and transfer to the *Levend* in the open waters of Silivri. All the details had been planned very carefully by these escapees; however, just as they were transferring from the *Binnaz* to the *Levend* they were caught by the customs officers. It was noted that these arrested people were referring to Israel as "homeland" during their interrogations. Joseph, who was working as a painter in Tahtakale, expressed that: "Going to Palestine is an ultimate goal for all of us. We are not going to hide this"⁵².

---

⁵¹ *Ibid* , 18 February 1949.

⁵² *Ibid* , 11 March 1949.

There were even times when those trying to go by illegal ways were resorting to arms and violence. Once, 69 Jews who had embarked the Erkan from Izmir pointed their guns at the captain of the ship and ordered him to sail to Palestine. The captain of the ship sailed towards the rock bound Eshek Island and pounded the boat on the rocks, and this caused a hole on the bottom of the boat. However, the Jews on board fixed the hole and forced the captain to sail off to Haifa unlawfully. After sometime, the captain of the ship gave an account of this illegal boat journey⁵³. Another illegal attempt of the Jews to go to Palestine was on April 19 when 80 Jews arranged the captain of the Shahinkaya at the Port of Ayvalik. The escapee Jewish teenagers had offered the captain a bribe. According to the scheme, this small boat named Shahinkaya was going to sail off to the open sea from Ayvalik with the escapees on board, and then these escapees were going to transfer to another ship. The captain of the ship agreed to this scheme; however, the boat they were on and the ship could not meet at the scheduled place and time. Therefore, the captain returned to the Port of Ayvalik and the captain took the escapees to the police to be arrested. These escapees were young men who had not completed their compulsory military service. In case of such occurrences, the police were investigating whether or not there was any involvement of foreign exchange smuggling⁵⁴. These Jewish men arrested were transported to Istanbul and it was observed that majority of escapee men were aged 20 and 21 and they were members of poverty stricken families. One of these men, Avram Cilibi, had reported that the captain of the ship had asked for a high bribe, and when they could not pay it, the captain informed the police. This Jewish man was stating that they had totally forgotten about their military service obligation owing to the excitement about going to their motherland newly founded in Palestine⁵⁵.

Jews who were leaving Turkey and going to Israel were attempting to take a lot of Turkish Liras , the Turkish currency, with them and at those times it was among the preferred currencies in the Middle Eastern countries⁵⁶. There were even instances when they tried to take their gold by melting the metal and making pots and pans with it and putting tin glaze on them and trying to take them with themselves. It was also observed that women tried to hide their jewelry by sewing it into their shoulder padding and attempted to smuggle it with

---

⁵³ *Ibid* , 31 March 1949.

⁵⁴ *Ibid* , 20 April 1949.

⁵⁵ *Ibid* , 22 April 1949.

⁵⁶ *Ibid* , 11 March 1949.

themselves. Another means that Jews chose as a method of escaping from Turkey was getting listed to work as cooks and crew members⁵⁷. None of these were lawful and they were regarded as crimes according to the laws valid at those times.

However, the list of belongings that these emigrants were legally permitted to take along with themselves was officially announced to the public, and passengers travelling to Israel on whose passports reason of travel was indicated as other than “transfer of home” and “emigration” were regarded as going to Israel for temporary. Moreover, there was no agreement between Turkey and Israel to regulate neither emigration nor transfer of homes. Therefore, Jews going to Israel were considered as going to Israel on a temporary basis. Those going to Israel could take with themselves money not exceeding 100 Turkish Liras, their personal clothes, any kind of local food item each of which could not weigh more than 5 kilos and the total value of which could be maximum 100 Turkish Liras, bedding items that they would need during their journey, and food and pots and pans to use during their journey. Customs regulations did not permit taking anything other than those listed outside the boundaries of the country. If any passenger would declare to the customs officer that he/she had anything worth more than 100 Turkish Liras within his/her possession, then he would not be allowed to take it with him. If it would be discovered that anything was being attempted to be taken secretly, then that act would be a crime. If such was the case, whatever the item a passenger was trying to take with himself would be confiscated, and he would be fined as twice the value of the item. Any jewelry made of gold, silver and platinum, and any foreign assets and money were prohibited from being taken outside the boundaries of Turkey. The passengers were allowed to have with themselves a gold watch and their wedding bands⁵⁸. Despite these strict regulations, passengers were attempting to smuggle valuables in strange ways, and hiding their valuables in their under wears was one of the common ways used. When such an attempt would be caught by the officers, it would be transferred to Attorney General and reported on the papers⁵⁹.

During these immigrations, of course the immigrations of the Arabs from Palestine to the neighboring Arab countries was gaining momentum. More land had to be cleared so that there would be land to house the Jewish immigrants

---

⁵⁷ *Ibid* , 26 June 1949.

⁵⁸ *Ibid* , 8 August 1949.

⁵⁹ *Ibid* ,11 August 1949.

who were increasing in number in Israel. The number of refugee Arabs who were forced to abandon their homes reached almost a million within less than a year⁶⁰. Supreme Commissariat of Refugees which had only been founded in 1948 to deal with the problems of the war refugees after World War II was not a powerful foundation yet. A direct interference to an immigration of such magnitude and meeting their housing, food, and health demands would require a big budget and a well-organized network. One fourth of the Arabs on those lands were displaced. America had promised to give 16 million dollars, and similarly 500000 Franc by France and 1 million Pounds by England were promised to be donated in order to be spent on solving the problems of these refugees. Supreme Commissariat of Refugees had also allocated 32 million dollars in its budget. The problem was very big, and it did not seem to be solvable with this money⁶¹. The big accumulation of these emigrants in the neighboring Arab countries was causing problems for the administrations of those countries, and causing wretched conditions to occur. Therefore, Arab countries to which the displaced Palestinian Arabs immigrated were rising their voices in The United Nations and other political platforms and complaining about Israel as it had been the cause of this problem; this issue was turning into a serious international problem.

Obviously, a comfortable life was not what all immigrants coming to Israel were going to have. Despite all the exaggerated discourse, as Israel was a newly founded state and it had to fight against all the Arab nations, it was faced with economic depression. Immigrants who had come to Israel had to confront these hardships. These problems were both for the rulers of the newly founded state and for the immigrants. Although there had been a lot of propaganda, hardships were awaiting for the immigrants whose number was increasing at an alarming rate. As there were new residential areas being built, there were new employment opportunities for the immigrants; yet, the wave of immigrants was becoming gigantic and the newly opening employment opportunities could not meet the demand. Employment opportunities were not ready to embrace the immigrants who came to these infertile lands and called these lands their motherland. Those who disembarked were first taken to immigrant camps. Immigrant commissions in Israel were trying to find housing and jobs for these new comers. However, this was not always possible as fast as an immigrant would wish because of the high number of immigrants, and as this painful waiting period was

---

⁶⁰ *Ibid* , 17 March 1949.

⁶¹ *Ibid* , 17 March 1949.

being added to the wretched conditions in the camps, life was becoming unbearable for these people. Because of the high number of immigrants, the price of commodity goods in the market had skyrocketed. The cost of 1 egg was 5 kurush and of a kilo of bread was 350 kurush in Palestine. Scarcity of meat and oil was very intense. Israeli government had already started to provide these immigrants with housing and with land. Even if they would have been given a place to live, they would still be unemployed. Under such circumstances, the number of immigrants who both had a house and had a job were incredibly low⁶². As the influx of immigrations continued, authorities started to house the new comers with the already settled immigrants and they started living in crowded houses. A few families or a number of people were brought together to be housed together. Once the immigrants would disembark at the port, they would have to undergo a health inspection in medical centers. Those who were diagnosed with any kind of contagious disease would be put in quarantine. All the immigrants were disinfected. Only after the health inspections and disinfections the immigrants were taken to the camps. Immigrants were allowed to stay in these camps for a month. There were wooden houses and tents in the camp areas. Women were housed in the wooden buildings and men were put in tents. However, Jews coming from the near east and Middle East attempted to prolong this period as they were too lazy. Besides this, there was a diverse censorship, and this was to eliminate the possibility of reporting the conditions in Israel. This was not something that the Israeli government could undertake the risk of. Therefore, there was a lot of effort to censor anything that could be written about the difficult living conditions and hardships encountered in the camps. There was a lot of effort to prevent reporters from entering these camps. Although it appeared to be almost impossible to enter the camps for the reporters, there were reporters who were able to go into these housing areas and camps and they would make news revealing the reality. This censorship was applied to the foreigner crew members of the ships carrying immigrants to Israel⁶³. For example, only two crew members of the Yilmaz which had brought immigrants to Haifa from Turkey were permitted to disembark at the port⁶⁴.

---

⁶² *Ibid* , 27 April 1949.

⁶³ *Ibid* , 16 December 1948.

⁶⁴ *Ibid* , 29 November 1948.

Despite all these unbearable conditions, ships were continuously coming to the Port of Haifa and were transporting immigrants from all over the world. The number of immigrants who had only come from Izmir had reached 4000 by December 15⁶⁵.

Most of the immigrants who came to Israel had been involved with farming in their backgrounds. They had farming skills to earn them bread and characteristics to be employed in hard labor. In short, farmer Jews who had formerly earned their bread through farming were coming to the center of a desert l. However, this was not the case for immigrants coming from Turkey. In Turkey, minorities mostly lived in big cities, and they were skilled in service industry or business. Majority of the Jewish immigrants from Turkey had been city dwellers. Moreover, when viewed in general, their production habits were different in where they came from. Firstly, they came from different economic systems. Some came from a capitalist production, and some came from a socialist-communist production system. Social, economic, political and cultural behaviors varied as they all came from different social, economic and political backgrounds. These people whose behaviors, skills, and psychologies had been shaped by different systems and cultural environments were meeting in a totally different natural, social, political and economic geographical location. Coming from different backgrounds and having different roots, they were then expected to mix in the same pot. It was very apparent that there would be adaptation problems in this new environment. It would not be possible to develop shared production and social behavior patterns soon. In a way, it was as if the walls that separated systems during the Cold War had disappeared in this location; and people seemed as if they were being given a test to assess their behavioral patterns and relations.

In this period, the political and economic system that Israel was going to follow had not become certain yet. America and the Soviet Union almost competed in their recognition of the newly founded Israel. The common belief was that the Soviet Union agents would not leave this country by itself on the Mediterranean, and through their influences and leakage, a model close to that of the Soviet Union would be implemented. However, this general opinion was to change soon. Yet, at least, an effective system in social and political structuring had not been applied during the foundation process. Immigrant groups were trying to retain their attitudes, behavioral patterns and relationships as it had

---

⁶⁵ *Ibid* , 16 December 1948.

been before. There was a lot of chaos in this new country. Those coming from the Iron curtain countries tended towards a system called kibbutz. Common product that was produced was shared equally among those who produced it. A Kibbutz was similar to collective farms in Russia. The dominant spirit in these farms was not the individual spirit but the social one. The profit made was not evenly distributed among the individuals, but instead the capital of the colony was increased. It was not the individual who got from the profit, because it was assumed that as the capital of the company increased the life standards of the individual would go up. Individuals were not given the right to have any possessions. Life was very dull in the kibbutz. There was no luxury. The members of the colony would enjoy themselves among themselves, get married, reproduce and die. Anyone who would try to go outside this system would have to give up all his/her rights. The main occupation of the members of this group was farming. Moscow's had developed an agricultural colony method. The system was more like a cooperative trading system. Everyone earned as much as they worked. Work was shared but what was earned was not shared; in other words, what each person earned belonged to the individual. A Jewish person who lived in a Kibbutz and shared all that he had with the others in the Kibbutz could see how another capitalist Jewish person living in the moshov would acquire wealth.

What was very interesting was the behavioral differences among the people who had all been familiar with different social and economic structures but who had come and had united on this new motherland. On one hand, there were Jews who new very well how to produce and do business liberally, on the other hand there were Jews who came from a socialist background, and , therefore, knew how to work with their labor. This was creating a vast difference. Class distinctions were becoming very apparent. On one hand, there were those Jews who were beginning to become wealthy, but on the other hand, there were those Jews who were fully living in poverty. On one hand, there were entertainment places with all kinds of luxury, prosperity and admirable possessions, but on the other hand, there were gloomy and moderate conditions, and simple houses. On one hand , there were extreme socialist behaviors and characteristics, on the other hand, there was endless liberalism⁶⁶.

Immigrants who were accommodated in the immigrant camps for some time were transported to residential and agricultural areas called Kibbutz and

---

⁶⁶ *Ibid* , 2 May 1949.

Moshov to form new residential units. Jews who had come from Turkey were mostly placed in Moshovs. They had formed an immigrant organization named Irgun Ole Turkiya, and main responsibility of this organization was to deal with the problems of Jewish immigrants who came from Turkey. The name of this fraternity was later altered and it became Itahdut Yotsei Türkiya, meaning Fraternity of Jews from Turkey. Aviv and the surrounding areas, and Bat-Yam were areas densely populated with Jews from Turkey. However, it was also possible to see many Jewish families that emigrated from Turkey in other locations in Israel. In other words, they were scattered all over Israel as their main mission was to establish new residential areas in these new lands. Jewish immigrants from Turkey had gone to areas like Yehud, Lud, Ramle, Yafa, and Jerusalem as the houses of the Palestinian families who abandoned their homes and lands and fled had become vacant⁶⁷. They were trying to establish new lives on these new lands. Among these immigrants from Turkey, there were some families that had become wealthy and they were relocated to residential areas such as Holon, Bat-Yam, Rishon Letziyon, Havya and socio economically more well off neighborhoods of Jerusalem and south and north neighborhoods of Tel Aviv⁶⁸.

Israel, who was trying to solve all these problems during those years, did not have any significant income. The amount of its imports was totaling around 600 million Turkish Liras, but it hardly had any exports. Orange, orange based products, chemicals, pharmaceuticals and cut diamonds were among its main export items. %50 of the imports was allocated to clothing, % 25 was allocated to raw materials and %25 of the imports was allocated to manufactured goods. In addition to this, the government was putting all its efforts so as to get the financial support of the Jews living elsewhere.

There was a big housing problem in Israel. Government had founded a construction company worth 50-60 million Liras. The number of houses this company was expected to build was around 50000. However, the newly constructed houses were being given to the discharged soldiers and refugees were having hard times. Due to these problems, Israeli government had ordered portable homes from the USA and Sweden. Unfortunately, until housing problem was successfully overcome, the Israeli government was faced with the obligation of providing everything for the unhoused refugees. Yet, while the refugees were staying at the camps, they could work and earn for themselves. If a refugee could

---

⁶⁷ Amado, *ibid*, p.53.

⁶⁸ *Ibid*, p.52.

find housing on his own and leave the camp, then, the government would provide the refugee with about 50-150 Liras, bed, mattress, two bed sheets and blankets. Moreover, the refugee would be exempt from paying any rent till he would find work. Most of the immigrants would work in the factories, orange yards, farms and construction sites in or around cities. Those who had brought money with themselves to Israel, could open a store, and do business. However, this group was only a minority. The biggest competitor of the immigrants who could be workers were the discharged soldiers from the military. The government felt responsible for finding employment for the newly discharged⁶⁹.

One of the officers from the Israeli Ministry of Immigration, Victor Eliachar came to Istanbul to complete the passport and visa obtaining processes of the Jews in Turkey. The Turkish Government allowed him to come to Turkey. The number of immigrants that came to Israel until July 27th was 300000, and approximately 20-25000 of these immigrants were from Turkey. Population of Israel exceeded 1 million with the new arrival of this new group of immigrants. Eliacher had been thankful to the Turkish government for helping him perform his duties in Turkey⁷⁰.

However, it was not long before immigrant Jews from Turkey in Israel started mailing letters of complaints to their relatives in Turkey. They were expressing their wishes to return to Istanbul. Their main complaints were hunger, malnutrition, not having been able to adapt to the climactic conditions in Israel, and the attack of certain strange insects in the tents that they were staying in⁷¹. There were even those who regretted having immigrated to Israel and attempted to return to Turkey. Having had first-hand experience of the severe life conditions in Israel, those who had secretly hid in the deep dark corners of old ships to flee from Turkey were trying all means to return to Turkey. Moiz was one of those immigrants who had succeeded in returning to Istanbul, and upon being asked to answer the questions of a reporter, he wiped his tears with his handkerchief, sighed and said: " I will never forget the Turkish proverb May God never deceive anyone, and I wish that those who cheated us will get what they deserve from God, I cannot say anything more..... You are asking me to give you an account of my experiences, but I do not know which one to start with. I sold my house, my shop and worst of all my business which was doing very well,

---

⁶⁹ Cumhuriyet, 2 May 1949.

⁷⁰ *Ibid.* 27 July 1949.

⁷¹ *Ibid.* 28 September 1949.

and I left for Palestine. After having lived the life of an immigrant for six-seven months, and having spent all the money that I had, I returned. Both my family members and myself suffered a lot. I feel like I am reborn. I am trying to establish my life again with the money that my relatives and my friends have raised. When we were in Israel, we reported to the authorities that we were willing to accept any employment opportunity that they were willing to offer. However, big cities are totally full, so we were transported to a suburb near Tel Aviv. They gave my family of nine people a tent. They found each of us a job so that we could earn our daily needs. My father who is 55 was going to work at a building construction site, and I and my brother were going to work at a highway construction site. These were the jobs offered to us. I cannot say that, at first, we did not think of rejecting these job offers. However, when our relatives who had immigrated from Germany told us that in case we did not accept the job offered to us, we would be accused of being lazy, we felt worried and accepted the jobs. Some of us worked in making a wall, and the others dug with an ax for about 4-5 months. Supposedly, we were going to help Palestine prosper. Our applications to be relocated to Tel Aviv were left unanswered. Finally, we found an opportunity to return to our motherland. Those who immigrate to Palestine are being made to work in manual jobs because most of the jobs are already taken. For example, a friend of mine who was an apprentice to the Famous Coffee shop, Kurukahveci Mehmet Efendi also had come to Palestine. Although he has no education, he is now working with the uniform of a captain. At that time, there were vacant employment opportunities. The fact that our unqualified friends were given important ranks in Palestine presented us a glossy view of life in Palestine. It is almost impossible to do business in Palestine. Jewish people who had emigrated from Germany, Poland and Bulgaria had occupied all the important positions in Palestine. Those who did not learn the Hebrew language would not be able to earn even basic living. Palestine has a cosmopolitan population"⁷².

As a result, it can be said that Jewish migration from Turkey to Israel after the foundation of the Israeli state is one of the most interesting events in recent Turkish history. Foundation of the Israeli State was one of the main reasons that led to the immigration of most of the Turkish Jews from Turkey to Israel. If this issue is looked at closely, it could also be seen that the reason behind the migration of some of the Turkish Jews were rather personal, such as higher pay rates,

---

⁷² *Ibid.* 1 February 1950.

better employment opportunities, and religious feelings. It is also important to emphasize that, on the whole, Turkish Jews who migrated from Turkey to Israel had positive impressions and memories about Turkish society and Turkey⁷³.

This undesirable state of affairs soon was replaced by pleasant relations and cooperation. Young Israeli state gathered a lot of sympathy among the Turkish people. A lot of positive comments were being made about how the desert had become green, about the developments in science, art, business and Turkey regarded Israel as the only democracy in the Middle East. The two nations worked in cooperation against the spread of communism and terrorism. The frequency of the tensions in the relationships both between Syria and Turkey and Egypt and Turkey strengthened the relations between Turkey and Israel. As emphasized by Dr Shaul before, Turkish Jews that had immigrated to Israel from Turkey constituted a strong Turkish lobby in Israel. Israel contributed to balance the efforts of the Armenians, Greek Orthodox population and Arabs against the Turks.

1970s were the years when leftist politics were awakening in Turkey. Especially the 1968 events had a significant role in the strengthening of leftist ideology in Turkey. The Arab-Israeli War that started in 1967 and the unprecedented victory of the Israelis in the 6-Day War played a significant role triggering the leftist movements in Turkey. Israel and the Arab World symbolized the rightest America, whereas Phalistine symbolized the leftist Soviet Union. This development had especially disturbed those who were supporters of the leftist ideologies, and this started constitute a pressure upon the Turkish Jews who were powerful economically⁷⁴.

When Turkish Jews who had immigrated to Israel were looked at closely, it was observed that they mostly communicated in Turkish in Israel despite the fact that they had formerly been blamed for not speaking Turkish. Moreover, they were publishing a newspaper and a magazine in Turkish, and they had named the blocks that they lived in as Hazar Building and Sevinc Building. For centuries they had lived in Turkey as "Jews", and now they were being referred to as " the Turks".

This group known as the Turkish Jews among the other minorities in Turkey was an addition to the newly forming social structure in Israel, and it was

---

⁷³ Walter F. Weiker, *The unseen Israellis-The Jews from Turkey in Israel*, Center for Jewish Community Studies, Boston, 1988, p. 40

⁷⁴ Amado, *ibid*, p.52.

due to this fact that this group which had social, cultural and economic ties with Turkey became a significant part of the Israeli population. This population has had an important impact on determining Turkey's politics concerning Israel and the Middle East.

There have been significant observations that the Turkish Jews who had immigrated to Israel did not form a homogeneous group. The native language of those who migrated till 1954 was Hebrew. Their socio-economic status was rather low. However, those that migrated in the later phases had schooling in Turkish schools, and spoke Turkish and had higher socio-economic status. Since the formation of the Israeli State, it is the third generation of Turkish Jews who are residing in Israel. This group displays a mixed makeup that speaks Hebrew, Turkish and Ladino⁷⁵. Eventually, identity of Turkish Jews has developed into Sephardic Jews. Effects of Turkey have been observed in some organizations and activities. It was observed that contemporary values that had been developed in new Turkey by Atatürk had significant impact on the Turkish Jews who had immigrated to Israel. There is a forest near Haifa named after Atatürk⁷⁶. According to the data obtained from the Israeli Institute of Statistics, the number of Turkish Jews who had immigrated to Israel from Turkey from 1948-2001 is 70407. If the number of those who had come to Israel for touristic purposes and have stayed in Israel is included, then the total number can be said to be around 80000⁷⁷.

Jews who emigrated from Turkey did not have a common denominator as far as their skills and jobs were concerned. There was a wide spectrum ranging from educated intellectuals to uneducated individuals who would be content with common labor work. Among the early Jewish emigrants from Turkey, there had been legal practitioners, academic staff, doctors, diplomats and industrialists. Of course, there were those who admired the life of these people and who wanted to emigrate. This wave of migration continued for some time, and in the years that followed, the big wave of migration, immigrants formed nostalgic family, relative and neighbor ties with those who had stayed in Turkey. Of course, feelings of the post migration years had impact on the characteristics of the later smaller migrations. Some family members had migrated at an early age, and the parents who had stayed would then decide to migrate to unite with

---

⁷⁵ *Ibid*, p.54.

⁷⁶ *Ibid*, p.52.

⁷⁷ *Ibid*, p.52.

their family members. This same motive to migrate was observed in kinship and neighbor relations. A Jewish person could have easily decided to immigrate to Israel by admiring the sometimes exaggerated accounts of life they were being given by their relatives or neighbors. They would join this caravan of migration hoping to have higher socio-economic standards.

Jewish Emigrants from Turkey

Pre 1948 ..... 8.277

1948-1951 .....34.547

1951-1960..... 6.871

1961-1964..... 4.793

1965-1971 .....9.280

1972-1979.....3.118

1980-1989 .....2.088

1990-2000 .....1.215

2001..... 108

The last country they lived in: 110

Total Jewish emigrants from Turkey: 70.407.

As of now, the number of Jewish community in Turkey is approximately 20000. The number of the community members who immigrate to Israel on a yearly basis is about 100. Those who have migrated from Turkey to Israel form the majority of population in Israel that is known to have closeness to Turkey. These immigrants have a significant role in preserving this value in the cultural mosaic of Israel.

BIBLIOGRAPHY

- ARI, Kemal, "Kurtuluş Savaşı'nda Musevi Cemaati ve Hahambaşı Hayım Nahum Efendi", Communiques The Joint Turkish-Israeli Military History Conference: II, Gnkur Press, Ankara, 2003.
- ARI, Kemal, Üçüncü Kılıç: İzmir'in Kurtuluşu ve Yüzbaşı Şerafettin, Zeus Press, İzmir, 2006.
- ARI, Kemal, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Savaş Ekonomisi Uygulamaları ve Fiyatlar", 6th Military History Conference (İstanbul; 20-22 October 1997), Vol.I, Gnkur. Press, Ankara, 1998.
- AMADO, Selim, "İsrail'de Türkiye Kökenli Yahudiler", Görüş, September 2003.
- DAVER, Abidin Daver, "Kan ve Ateş İçinde Doğan Bir Devlet", Cumhuriyet, 16 May 1948.
- GALANTİ, Avram, Türkler ve Yahudiler, Gözlem Press, İstanbul, 1995.
- LEVİ, Avner, Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler, İletişim Press, İstanbul, 1996.
- ÖKTE, Faik, Varlık Vergisi Faciası, Nebioğlu Press.
- US, Asım, Hatıra Notları, 1930-1950, İstanbul, 1967.
- WEIKER, Walter F., The unseen Israellis-The Jews from Turkey in Israel, Center for Jewish Community Studies, Boston, 1988.
- YETKİN, Çetin, Türkiye'nin Devlet Yaşamında Yahudiler, Afa Press, İstanbul 1992.

Tarih ve Günce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
II/4, (2018 Yaz), ss. 231-241.

Geliş Tarihi: 24 Aralık 2018

Kabul Tarihi: 31 Ocak 2019

Kitap Tanıtımı

Book Review

**İzzet Ziya, *Saraydan Hatıralar*, (Yay. Haz. Ali Birinci, Yücel Yiğit),
Kopernik Kitap, İstanbul, 2018, 220 sayfa, ISBN: 9789752439641.**

Ali ÖZÇELİK*

XX. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren gelişme gösteren sosyal tarih perspektifi, Annales Ekolü'nün de etkisiyle kadim bir edebi tür olan hatıratı, askeri hegemonyadan kurtarmış ve başta edebiyatçılar olmak üzere pek çok aydın, üsluplarına tesir eden bir sübjektiflikle yaşanmışlıklarını ve izlenimlerini kaleme almaya başlamışlardı. Bu konuda Osmanlı ile Cumhuriyet dönemi aydınları ve devlet adamları da gayet üretken davranmışlar ve literatüre pek çok eser kazandırmışlardı. İşte eleştirel bir bakış açısıyla incelendiği takdirde tarih araştırmaları açısından büyük ehemmiyet taşıyan söz konusu eserlere yakın zamanda önemli bir kitap daha katılmıştır.

Sultan Mehmet Reşat ve Sultan Vahdettin dönemlerinde sarayda memur ve ressam olarak çalışan İzzet Ziya'nın, görev süresi boyunca şahit olduğu ya da işittiği önemli olayları kapsayan 'Saraydan Hatıralar' adlı kitap, Türk tarihçiliğine pek çok kıymetli eser kazandırmış ve hala kazandırmakta olan Prof. Dr. Ali Birinci ve Doç. Dr. Yücel Yiğit tarafından yayına hazırlanmış ve 2018 yılının Mayıs ayında, Kopernik Kitap tarafından okuyucuların beğenisine sunulmuştur. Orijinal dili muhafaza edilen ve 220 sayfa olan eser, kitabın bölümlerini tanıtan takdim kısmının ardından üç bölümden oluşmakta ve bölümler sırasıyla 'İzzet Ziya Hakkında', 'Politika Gazetesi-Son Osmanlı Padişahları (Reşad-Vahdeddin-Mecid

---

* adu.aliozcelik@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-0712-966X

Efendi' ve *'Milliyet Gazetesi-Hatıratımla Başbaşa! (Saraydan Birkaç Hâtıra)'* adlarını taşımaktadır.

"İzzet Ziya Hakkında" adını taşıyan kitabın ilk bölüm, adından da anlaşılacağı üzere İzzet Ziya'nın yaşamından kesitler vermekte ve *"Ailesi Doğumu Evliliği ve İrtihali"*, *"Tahsil Hayatı"*, *"Meslek Hayatı"* ve *"Sanat Hayatı"* adlı başlıklardan oluşmaktadır. Bu bölümden öğrendiğimiz üzere; Mehmet İzzet Ziya, 12 Kasım 1883 tarihinde İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Altı yıllık bir resim eğitiminin ardından Sanayi-i Nefise Mektebinden mezun olmuş, kısa bir müddet Fransa-Paris'e giderek resim sanatı hakkında araştırmalarda bulunmuş, geri döndükten sonra 1903 yılında da Rüsumat Emaneti Mektubî Kaleminde memuriyet hayatına başlamıştır. 20 Kasım 1909 tarihinde ise Mabeyn-i Hümayun Kitabetine kâtip olma başarısı göstermiştir. Saray'a kâtip olarak girmesine rağmen, 1912 yılında kendisine asıl şöhreti getirecek fırsatı yakalamış ve Ressam-ı Hazret-i Şehriyari Fausto Zonaro'nun, Trablusgarp Savaşı sonrası diğer İtalyanlar gibi sınır dışı edilmesinin ardından o sırada saray mimarı olan Vedat (Tek) Bey'in bir ressam ve desinatöre ihtiyaç duyduğunu belirtmesi üzerine bu göreve getirilmiştir. Yeni görevi sırasında ön plana çıkmasını sağlayan gelişme ise Fransızların Tarabya'daki yazlık sefaethanelerinde bulunan III. Selim portresinin sefaethanede çıkan yangınla birlikte yok olması üzerine Sultan Mehmet Reşat'ın emriyle tablonun benzerini yapması olmuştur. İzzet Ziya'nın yaptığı III. Selim portresi çok beğenilmiş, Osmanlı Ressamlar Cemiyeti Gazetesi ve Şehbal gibi dönemin yayın organları kendisinden övgüyle söz etmiş, Fransız Hükümeti de kendisine maarif nişanı takdim etmiştir. Bu surette mevkiini güçlendirmiş ancak kendisinin Saray'daki görevi 17 Ekim 1920 tarihine kadar sürmüştür.

Milli Mücadelenin alevlendiği bir dönemde 'Millicî' sıfatıyla tanınmasından mütevellit memuriyetine son verilen İzzet Ziya, bunun üzerine geçimini Sultan Vahdettin'in kızı Sabiha Sultan'a verdiği resim dersleriyle sağlamıştır. Cumhuriyetin ilanından sonra ise tekrar makbul bir konuma gelmiş ve ticaret, sanayi, ziraat, orman ve maden işlerini bünyesinde toplayan İktisat Vekâletine bağlı Sanayi Müdüriyet-i Umumiyyede halıcılık ressamı olarak görev almıştır. Mevcut görevinin yanı sıra akademik anlayıştaki yağlıboya portreleri ve figürlü kompozisyonlarıyla tanınan İzzet Ziya, çeşitli dergilerin kapaklarını resimleme görevini üstlenmiş; tarihi konulu yazılara ve hikâyelere illüstrasyonlar yapmıştır. Gazete ve mecmualarda resimleri ve karikatürleri basılmış; Mehmet Rauf, Peyami Safa ve Yaşar Nabi gibi edebiyatçıların hikâyelerindeki çizimleriyle de Türk resim sanatında kendisine haklı bir yer ve şöhret edinmiştir. Soyadı kanunun akabinde 'Turnagil' soyadını alan İzzet Ziya, geç yaşta evlenip boşanmış ve

hiç çocuğu olmamıştır. Ankara'da İktisat Vekâletinde çalışırken de zatürreye tutulmuş ve kaldırıldığı Numune Hastanesi'nde, 5 Haziran 1936 tarihinde hayata veda etmiştir.

Birinci ve Yiğit tarafından giriş mahiyetinde hazırlanan bu ilk bölümde, İzzet Ziya'nın hayatına dair verilen detayların irdelenmesi, eseri doğru tahlil edebilmemiz açısından oldukça mühimdir. Zira bir hâtıratın nasıl bir kalemden çıktığını bilmek, okuduklarımızın bir savunma ya da aklamaya yönelik bir hissiyatın mahsulü olup olmadığı konusunda bize fikir verir. Bu konuyla ilgili ülkemizdeki en mahir tarihçilerden birisi olan Birinci'nin ifadesiyle hatırat türündeki eserlerde “doğrudan doğruya bütün zaafı, kaprisleri ve duygularıyla beşerî olanla karşılaşılır. Bu itibarla da yarı karanlık, kaygan ve tehlikeli bir zeminde bilgi arayışı bahis mevzuudur. Hâtırat okuyucuları ve araştırmacılarının ilk işi bu türden eser sahiplerini tanımak olmalıdır. Çünkü bu gibi metinlerin gereği gibi anlaşılabilmesi ve araştırmaların malzemesi olarak doğru ve isabetli bir şekilde kullanılabilmesi için bu ilk şarttır.”¹ Dolayısıyla İzzet Ziya'nın yaşamı hakkında bize verilen kesitler, hatıratını hakkıyla değerlendirmemiz konusunda bize ciddi bir imkân tanımaktadır. Şöyle ki; bahsi geçtiği üzere kâtiplik yaparken 1912 yılında saray ressamı olan, yani kendisine eğitimini aldığı mesleği yapma fırsatı tanınan İzzet Ziya, söz konusu payeye Sultan Mehmet Reşat döneminde kavuşmuştur. Üstelik bu paye artışının doğal olarak maddi bir karşılığı da olmuş ve 1909 yılında 500 kuruş maaşla memuriyete başlamışken, maaşı 1910 yılında 1.750 kuruşa, 1913 yılında ise 2.750 kuruşa yükselmiştir. Dolayısıyla İzzet Ziya hatıratında Sultan Reşat'tan devamlı surette övgüyle bahsetmiş ve bu surette bir nevi hamisine minnetini ödemiştir. Üstelik bu minnet duygusu, Sultan Reşat'ın selef ve haleflerine karşı suçlayıcı bir dilin ortaya çıkmasına da sebebiyet vermişti. Örneğin İzzet Ziya; 31 Mart Vakasının ardından 27 Nisan 1909 tarihinde tahttan indirilen II. Abdülhamid hakkında “Sultan Hamid gibi bütün azamet ve ceberutuyla otuz üç sene Osmanlı ülkesinin masum ağızlarına kilit takmış, millete kan kusturmuş, korkudan titretmiş, kendini âdeta hurafat devrinden kalma cebbar ve kahhar bir Allah gibi tanıtmış olan o hodbin ve mağrur hükümdar o dakikada en adi insanlara has olan zelil bir tevekkül ile boynunu eğerek hanedanını, mazisini, ailesini saltanatını bırakarak can telaşına düşmüş...” (s. 33) cümlelerini kurarken Vahdettin ve Halife Abdülmecid içinse şunları söylemektedir:

¹ Ali Birinci, “Sultan Abdülhamid'in Hâtra Defteri Meselesi”, *Dîvân İlmi Araştırmalar*, S. 19 (2005/2), s. 177.

“Vahdeddin, vatan ve millet mefhumundan ziyade, can kaygısıyla firar etmiş; Halife Abdülmecid de vatan haini hissinden ziyade, aynı can kaygısıyla şimdiye kadar para biriktirmediğine hayıflanarak elini göğsüne vurmuydu.” (s. 33)

Bunların dışında, ilerleyen bölümlerde de karakterler arası karşılaştırma yapılmış ve Sultan Reşat'ın Mevlevi tarikatına mensup olması, içkiden nefret etmesi, dindarlığı, şatafatı sevmemesi, titizliği gibi özellikleri ön plana çıkarılıp oldukça munis bir hükümdar portresi çizilirken II. Abdülhamit'in zorbalığı, Vahdettin ve Abdülmecid Efendi'nin ise maddiyata düşkünlüğü defaatle alt metinlere yedirilmiştir. Elbette bu durumu sadece İzzet Ziya'nın, Sultan Reşat'a duyduğu minnet ve sadakatle açıklamamız doğru olmaz. Hatırat okumalarında satırları kaleme alan şahsın mesleki ve karakteristik özellikleri kadar içinde bulunduğu dönemin ahvali de gayet önem taşımaktadır. İzzet Ziya'nın tefrikalarının Cumhuriyetin ilanı sonrasında yayınlandığını düşünürsek ve söz konusu dönemin politik atmosferini de göz önünde bulundurursak bu eleştiriler daha anlamlı gelebilir. Sultan Reşat; II. Abdülhamit, Vahdettin ve kısmen de Abdülmecid Efendi'ye göre siyaset arenasında çok daha geri planda kalmış bir şahsiyettir. İttihatçıların yönetimin dizginlerini ele aldığı bir dönemde tahtta olması hasebiyle de Cumhuriyeti kuran kadrolar tarafından II. Abdülhamit ve Vahdettin'e nazaran çok daha zararsız görülmüştür. Buna rağmen İzzet Ziya, her ne kadar Sultan Reşat'a karşı büyük bir muhabbet beslese de zaman zaman kendisini *“Sultan Reşad memleketin siyasi ve mülki işlerinde bilgisizdi. O makamlara kimlerin ehil olduklarını bilmez, tanıyamazdı”* (s. 84) gibi ifadelerle eleştirmekten de kaçınmamıştır.

Kitabın ikinci bölümü *“Politika Gazetesi-Son Osmanlı Padişahları (Reşad-Vahdeddin-Mecid Efendi”* adını taşımaktadır. İsmail Müştak (Mayagon) tarafından çıkartılan Politika gazetesinin 12 Mart-7 Mayıs 1931 tarihleri arasındaki nüshalarında 57 tefrika olarak yayınlanan bu bölüm, adından da anlaşılacağı üzere Osmanlı İmparatorluğu'nun son iki hükümdarı olan Mehmet Reşat ve Vahdettin ile son halife Abdülmecid Efendi'yi konu almaktadır. Bölümün giriş kısmında İzzet Ziya, tefrikalarını kaleme alma ve dolayısıyla hatıratın ortaya çıkma sebebini okuyucuya şöyle açıklamaktadır:

“Bu satırlar; müşahede, tetkik ve bazı hatıratın terekkiüb etmiş bir silsile-i makalattan ibarettir. Bu yazılar müverrih ve muharrirler için tarih namına tesbit-i vukuata hizmet fikriyle yazılmamıştır. Ancak hatıratı istihdaf edilen nokta, Cumhuriyetin istinatgâhu olan saltanat-ı milliyenin rasânet ve bekası için, bugünün İnkılâp tarihini yaşayan vatanperver genç neslin kıymetli dimağında, yakın mazideki son saltanatların anane

ile geçen devirleri ile mukayese-i hal ve zamandan hâsıl olacak şuurlu ve faydalı bir mülahazanın tevlidine matuftur. Onun içindir ki, bu satırları vatanın istikbaline hâkim ve hadim olacak bugünün mefkûresi ve Cumhuriyetçi genç nesline ithaf ediyorum.” (s. 27)

Görüldüğü üzere, hatıratını tarihçi ve gazeteciler için değil Cumhuriyet kuşağındaki gençler- için kaleme aldığı dile getiren İzzet Ziya, Osmanlı saltanatının son yıllarıyla Cumhuriyet dönemi arasında bir mukayese yaptığını ve böylelikle Cumhuriyet değerlerinin ulviliğini ortaya koymaya çalıştığını da açıklıkla belirtmektedir.

İkinci bölümün en dikkat çekici konu içeriklerinin başında, mahremiyeti ve hakkında çıkan tevatürler nedeniyle her daim ilgi çekici bir araştırma alanı olmuş olan harem gelmektedir. Öncelikle yazar, haremi ve içerisindeki cariyelerin ahvalini şöyle tarif etmektedir:

“Sultan Hamid’ten evvel padişahların zamanında Topkapı Sarayının Harem da-iresi cidden esrarengiz bir yerdi. O korkunç izbe, dolambaçlı sofalarda, odalarda âdetâ bir cemiyet hâlinde yaşayan ve içinde sık sık pek hazin âkıbetlere kadın rekabet ve desiseleriyle, padişah gazaplarıyla birçok kanlı vakıalar yüzünden hayatları bir anda memata tahavvül eden...” (s. 45)

Eserde, harem konusundaki en ilginç detaylardan birisi “Harem Ağaları Kızlara Eziyet Etmekten, Kan Çıkarıncaya Kadar Kulak Çekmekten, Kamçılamaktan Hoşlanırlardı” başlığında yer almaktadır. Buradaki bilgiler, bu bilgileri kaleme alan şahsın uzun yıllar sarayda çalışması hasebiyle büyük önem arz etmektedir. Kendisi öncelikle harem ağalarının hadımlığına vurgu yaparak “Bunlar büyüyüp yetiştikten sonra kadınlar arasında geçen müddet-i hayatlarında bu acı mahrumiyete karşı yüreklerinde derin bir hiss-i infial taşımamaları gayr-i kabildi” (s. 48) demektedir ve böylelikle harem ağalarının seksüel bağlamda körelmelerinin psikolojik neticelerine dikkat çekmektedir. Ardından da -Süleyman Kani İrtemoari bir üslupla- haremdeki eğitim usulü ile ilgili bize fikir verebilecek şu cümleleri sıralamaktadır:

“Eski yobaz hocaların değneklerle talebesini döverlerken hissettikleri şehvetin bir nevi diğeri de aynıyla bu harem ağalarında mevcuttu. Maiyetindeki kızların kulaklarını kan çıkartıncaya dek çekerlerdi. Bazılarına türlü türlü eziyetlerle dayak atmaktan, kamçılamaktan hoşlanırlardı.” (s. 48)

İzzet Ziya şedit usullerdeki tedrisat anlayışlarını eleştirdiği harem ağalarının karakteristik özelliklerine de değinmiştir. Yazara göre, harem ağaları çok

mutaassıptı ve haremde kıskanç bir taassup hüküm sürmekteydi. Öyle ki Dolmabahçe'deki Kitabet Dairesine ait bir pencere, Harem Dairesini ve harem bahçesini görmesi nedeniyle, üstelik de haremden hiç kimse o bahçeye çıkmadığı halde devamlı surette örtülü tutulmaktaydı. Böylesi korumacı bir halet-i ruhiyeye sahip olan harem ağaları için *"kırkının akli bir incir çekirdeğini doldurmaz"* eleştirisinde de bulunan İzzet Ziya, bu güruhun vaktiyle padişahlara dahi siyasi konularda akıl vermesini de şaşkınlıkla karşılamakta ve bunu satırlarına yansitmaktadır. (s. 48) Harem ağalarının siyasetle iştiğal durumunun eski zamanlardan beri varlığını sürdürmesine rağmen II. Abdülhamit devrinde dahi bunun örneklerine rastlandığına ve adi bir ağalıktan gelip 'musahiplik' payesine yükselen harem ağalarının varlığına değinen yazar, bu konuda Behram Ağa ile 31 Mart Vakasının hazırlayıcılarından biri olduğu gerekçesiyle Divanı Harpte idam cezası alıp asılan Cevher Ağa'yı örnek göstermektedir. (s. 49) İlginçtir Türk resminin figürle pek karşılaşmadığımız ilk döneminde çıplak figürü konu edinmesiyle dikkat çeken ve nü tablolarıyla bilinen İzzet Ziya, harem konusunda oryantalist bir anlatımdan uzak durmuş, aksine *"Meşrutiyetin ilk senelerine gelinceye kadar saraylılar için saray haricine çıkmak imkân ve fırsatı hemen hemen yok gibiydi"* (s. 41) ya da *"Saraylılar sıkı bir inzibat altında Harem usulüne tabi olmak mecburiyetinde olduklarından yaşamak, ferace ile harice çıktıkları vakit yanlarında da daima bir harem ağası bulunurdu"* (s. 45) şeklindeki cümlelerle sık sık haremdaki mutaassıp yapıdan bahsetmiştir. Bu bağlamda İzzet Ziya'nın, haremi değerlendirme konusunda tarihsel gerçeklere daha uygun bir tavır takındığını ve çağdaşlarına nazaran şark fantezileriyle süslü bir harem tasavvurundan uzak durduğunu görmekteyiz.

İkinci bölümde, haremlle ilgili başlıkların yanı sıra altı çizilerek okunması gereken kısımlardan birisi de, Sultan Reşat'ın devlet işleri konusundaki rutinlerinin ayrıntılarıyla okuyucuya aktarıldığı satırlardır. Bunlardan birini örnek verecek olursak; *"Hünkâr Alelâde Maruzat İçin Gelindiği Halde Her Defasında 'Hayırdır İnşallah!' Derdi"* başlığından öğrendiğimiz üzere; özellikle Balkan Savaşı yıllarında Harbiye Nezaretinden gelen ve ancak Başkumandanlık Makamınca, yani padişah tarafından açılabilir, içlerinde devlet sırları ve özel askeri bilgilerin olduğu resmi ve askeri tezkireler meselenin aciliyetine binaen gece yarısı dahi olsa Sultan Reşat'a ulaştırılabiliyordu. Böyle durumlarda Mabeyin nöbetinde bulunan musahip ağa, daireleri bir bir geçer ve Sultan'ın yatak odasına bitişik olan küçük odada, arkasında gecelik entarisi ve başında beyaz küçük takesiyle bekleyen Mehmet Reşat'ın huzuruna çıkardı. Gece yarısı gelen bu huzura kabul taleplerinde de Mehmet Reşat her defasında *"Hayırdır İnşallah"* derdi.

Sultan'ın bu denli tedirgin olması konusunda İzzet Ziya, dönemin siyasi ahvalini ortaya koyan oldukça çarpıcı bir değerlendirme yapmaktadır:

“İman ve itikadının metanetine rağmen saray tarihinde birçok eslafının hal', kıyam, ilhak ve hücum gibi aniyen uğradığı birçok faciaları pekiyi bilen ve belki kendisi için de bir gün mukadder ve muhtemel bir akıbet gibi zihnin de yer tutan Sultan Reşad...” (s. 61)

İzzet Ziya'nın meseleyi böyle yorumlamasının altında yatan sebep hiç şüphesiz Sultan Reşat'ın selefleri olan hükümdarların saltanatlarının bitiş şekilleriydi. Şöyle ki, Mehmet Reşat'ın amcası Sultan Abdülaziz uğradığı bir darbe neticesinde önce saltanatından sonra da hayatından olmuş, ardından hükümdar olan Sultan Reşat'ın ağabeyleri V. Murat ve II. Abdülhamit de yine aynı şekilde tahttan indirilmişlerdi. Dolayısıyla Sultan'ın böylesi zamansız ziyaretler konusunda psikolojik bir hassasiyet yaşaması, şüpheli ve tedirgin olması normaldi. İzzet Ziya'nın anlatımına devam edecek olursak, gece yarısı gelen bu tarz tezkerelerde, önemine binaen Sultan Reşat mesajı okuduktan sonra kağıdı ufak parçalara ayırarak yırtar ve bu parçaları da *-esrarı askeriyeyi ihtiva etmesi dolayısıyla ve belki birinin eline geçer de düşman lehine vuku muhtemel herhangi bir muzır teşebbüse bilir bilmez alet olur mülahazasıyla-* şöminenin içine atardı. (s. 62.) Sultan'ın harem dairesinde dahi temkinli hareket ettiğini gösteren bu ayrıntının devamında değinilen bir diğer önemli konu da, I. Dünya Savaşı yıllarında, askeri nedenlerden ötürü artan idam kararlarıyla ilgili kendisinin tutumudur. Söz konusu tutumu öğrenmemizin ehemmiyeti de, Sultan Reşat'ın, o yıllardaki iktidarı fiilen ele almış olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin en makbul şahıslarından olan Enver Paşa'yla aralarındaki ilişkinin maiyetini bize göstermesinden gelmektedir. İzzet Ziya'nın ifadeleriyle Sultan Reşat, Divan-ı Harpler tarafından verilen idam kararlarına Başkumandanlık Makamının titiz ve sert salahiyetiyle değil, büyük bir peder sofuluğu ile yaklaşmış ve aynı zamanda 'Damad-ı Şehriyari' olan *“anut ve cebbar”* Enver Paşa'ya; bir tarafta Galicya cephelerinde bir taraftan da İmparatorluğun kendi adına savaştığı cephelerde zaten düşman kurşunlarıyla nihai zafer uğruna hayatı kaybeden askeri efradın bir de üçüncü cephe ihdasıyla kendi elleri tarafından idam edilmesinin uygun bir siyaset olmayacağını söylemişti. Bu nedenle de lüzumlu olan istisnalar dışında Divan-ı Harplerce verilen idam cezalarının hidemat-ı şakka'ya (mahkûmiyet sırasında zorunlu çalıştırma) tahvil edilmesi konusunda Paşa'ya tavsiyede bulunmuş, nitekim böylelikle pek çok idam mahkûmunun yaşamını da kurtarmıştı. (s. 64) Ancak muhakkak idam edilmesi gereken mahkûmların idam kararlarını da imzalarken de şöyle ilginç bir tasarruf yöntemini adet edinmişti:

“Evladı olan Sultanın böyle idam kararlarında istimal ettikleri kalemlerin meş’ûm addıyla bir daha kullanılmayarak her defasında kırılıp atılması ananeden iken, Mehmed-i Hamis iktisat için, böyle idamlarda kullandığı kalemin ucuna mavî renkte mavî bir başlık geçirtmek suretiyle yazı takımındaki diğer kalemlerden tefrik ettirmişti.” (s. 63)

Sultan’ın idam gibi ciddi davaların yanı sıra *“bazen eski zaman masallarını andıran birkaç kahramanlı ve maceralı izale-i bikir (bekâret bozma) davalarını”* da ayrıca merakla takip ettiğini ve bu davaların cürmün esasına temas eden tafsilatında sık sık *“Allah müstahaklarını versin”* dediğini de aynı satırlarda öğrenmekteyiz.

İkinci bölümün en dikkat çeken kısımlarından biri de *“Yunanlıların İzmir’e Çıkışı Sarayda Vaka-i Âdiye Sırasında Telakki Edilmişti”*, *“İçimizdeki Milletlerin Her Biri, Aleyhimize Propagandalarla Bilfiil İşe Girişmişlerdi”*, *“Halife, İngiliz Mandasının En Hararetli Taraftarı ve İngiliz Muhipleri Cemiyetinin Hamisi İdi”*, *“Anadolu’da Kanunı İşar Edenlere, Saray (Eski İttihatçılar) Namını Veriyordu”* ve *“Sarayda Kuvâ-yı Milliyeye Taraftar Görünen Memurlara Birer İkışer Yol Verildi”* gibi başlıklar altında Saray’ın; Mütareke Dönemi, Yunan İşgali, Kuvâ-yı Milliye ve Milli Mücadele hakkındaki bakış açısına ışık tutulmasıdır. İzzet Ziya, öncelikle işgal yıllarındaki ahvali *“Vatanının zararına olarak düşmanlar tarafından kışlaların işgal edildiği, toplarımızın tüfeklerimizin alındığı ve yalnız halife sıfatıyla bırakılacak zatın sarayı için muhafız askeri namıyla birkaç yüz askerle iktifa edilmesi kararlarının tatbikine gidildiği günlerde”* (s. 138) cümleleriyle ortaya koymuş ve direnişten yana olanlara karşı Ferit Paşa Kabinesi tarafından uygulanan baskıyı da özel olarak ele almıştır. Bu konuya hassasiyetle değinmiştir zira kendisi de bu sürecin mağdurlarından birisidir. İzzet Ziya, içerisinde kendisinin de bulunduğu işgal karşıtı Saray çalışanlarını *“Sarayın İngiliz mandası lehine tebellür eden bu mülayim zihniyeti içinde soğuk ve yabancı kalan, hissiyat ve vaziyetleri itibarıyla sarayca bir heykeli istab gibi göze bakan İngiliz aleyhtarı ve Kuva-yı Milliye taraftarı memurun”* (s. 139) gibi canlı bir betimlemeyle tarif etmiş, ardından da bu vatansever efradın Damat Ferit Paşa tarafından Saray’dan uzaklaştırıldığı, yerlerine ise İngiliz yanlısı kişilerin görevlendirildiği bilgisini vermiştir.

Eserin üçüncü bölümü *‘Milliyet Gazetesi-Hatıratımla Başbaşa! (Saraydan Birkaç Hâtıra)’* adını taşımaktadır. Çoğunlukla siyasi vakaları ele alan bu 15 tefrika, Milliyet gazetesinde 25 Ekim-10 Kasım 1931 tarihleri arasında neşredilmiştir. Takdim kısmında da değinildiği üzere birinci tefrikanın tamamlayıcısı niteli-

ğinde olan aynı zamanda Mütareke zamanlarına dair hatıralara da yer veren bölümde daha çok sultanların karakterleri ve aralarındaki rekabet ya da diyaloglar gibi konulara değinilmiştir. Yukarıdaki satırlarda da bahsi geçen tarafgirlik, bu bölümde fazlasıyla hissedilmektedir. Meseleyi detaylandırarak olursak; İzzet Ziya ilk karşılaştırmayı II. Abdülhamit ile kardeşi Mehmet Reşat üzerinden yapmıştır. İkinci bölümün ilk başlığı olan “*Onun Gibi Sadrazama Benim Gibi Padişah...*”tan öğrendiğimiz üzere; Cuma selamlıklarındaki debdebe ile bilinen II. Abdülhamit’in aksine Sultan Reşat hasis ve halkın gözüne batmak istemeyen biridir. Kendisi, süvari ve piyadelerden oluşan muhafız askerlerinin fazlalığına itiraz edip, tasarruf gerekçesiyle buna gerek olmadığını söylemiş, “*muhafız kıtaatına lüzum vardır, Şahsı Hümayununuzun dostu olduğu kadar, düşmanları da bulunur. Siz millete lazım bir şahsiyetsiniz*” ısrarlarına ise şöyle cevap vermiştir:

“- Ben Abdülhamid gibi zengin bir adam değilim ki dostum olsun, kimseye fenalık etmem ve edemem ki düşmanım bulunsun. Benim bildiğim askerler şahısların muhafazası için değil, vatan müdafaası içindir. Şayet günün birinde bir kazaya uğrasam bile, nasıl olsa yerimi işgal edecek kimseler mevcuttur. O itibarla da zayıttan sayılmam!” (s. 160)

Böylesi mütevazı bir bakış açısına rağmen Sultan Reşat’ın yine de Cuma Selamlıklarında etrafında saf saf duran askerler nedeniyle diğer hükümdarlar gibi gururlu bir tavra büründüğünü de eklemeyi de ihmal etmeyen İzzet Ziya, ilerleyen satırlarda kardeşler arasındaki karşılaştırmasına da devam etmektedir:

“*Sultan Reşad’ın ahlak ve mizacıyla biraderi olan Vahdeddin’in birçok tabiatleri, seciyeleri tamamen birbirinin zıttıydı. Sultan Reşad saf, halim bir zattı. Aczini müdrikti. Hiç olmazsa, aklının ermediği işleri daima ehline terk ederdi. Yegâne meziyeti de buydu. Hâlbuki Vahdeddin de tamamen onun aksineydi.. Her şeyi bilirim iddiasıyla nefsine son derece mağrur, mütehakkim, sinsî, fikirlerinde ve hareketlerinde müstebit bir şahsiyetti*” (s. 162-163)

İzzet Ziya, bu girizgâhın ardından da biri sultan diğeri şehzade olan iki kardeş arasındaki ilişkinin daha iyi anlaşılması için çeşitli örnekler vermiştir. Ancak “*Siz bu İttihatçı Vükelâya Fazla Yüz Veriyorsunuz!*” başlığı altında yer alan bilgiler muhteviyatı nedeniyle diğerlerinin arasından sıyrılmaktadır. Bu başlığın ehemmiyeti ise saray ile İttihat ve Terakki Cemiyeti arasındaki girift ilişkiye değinmesinden gelmektedir. Bilindiği üzere Sultan Reşat konusundaki genel in-tiba; kendisinin özellikle 23 Ocak 1913 tarihli ‘Bab-ı Âli Baskını’ adı verilen İttihatçı hükümet darbesinin ardından “*Gölge Sultan*”a dönüştüğü ve Cemiyet’in hegemonyasına boyun eğdiği-dir. Bu meseleye dikkat çekmesi ve ters açıdan da

olsa tezimizin alt yapısına destek sunması bakımından bir örnek verecek olursak; hatıratın öğrendiğimiz üzere, İzzet Ziya'nın kendisinden "onun en zayıf damarlarından biri ve hatta başlıcası paraydı" ithamıyla bahsettiği Şehzade Vahdettin, ağabeyi Sultan Reşat'tan sıklıkla nakdi yardım talep ederdi. Bir seferinde de yine yüklü miktarda bir para istemiş ve bu paranın doğrudan hazineden verilmesi konusunda ısrarcı olmuştu. Sultan ise bu teklifi gayr-i kanuni bularak reddetmiş ve eğer isterse kendi kesesinden 50 lira verebileceğini ama ötesinin olamayacağı dile getirmişti. Sonrasında Şehzade Vahdettin'in verdiği ve karşılığında aldığı cevap ise, İzzet Ziya'ya göre şöyle olmuştur:

"- Siz bu adamlara yani İttihatçı Vükelaya pek fazla yüz veriyorsunuz. Hanedanın hukukunu selbediyorlar. Siz müdafaa etmiyorsunuz. Maliye hazinesi bizimdir, hanedanındır. Ben bu parayı sizden istemiyorum, kendi öz malımız olan hazinemizden, hakk-ı sarihimizden istiyorum.

Saatlerce Vahdettin'in tazyiklerinden, ısrarlarından bizar olan Sultan Reşad, nihayet onun bu sözlerinden son derece canı sıkıldı, ona şu cevabı verdi:

- Anlaşıldı. Sende çok eski ve yanlış bir zihniyet var. Meşrutiyet devrindeyiz. Nizamlar, hukuklar, kanunlar bütün âleme toplarla davullarla ilan edildi. Hazine, maliye bizim değil millettir. Sen hala öz malım diye, Hazine-i Maliye ile Hazine-i Hümayunu birbirinden tefrik etmekten acizsin. Yarın, sen bu zihniyetle milletin başında benden daha aşağı bir padişah olacaksın!" (s. 164)

İki hanedan mensubu arasında baş başa geçmiş olma ihtimali çok yüksek olan söz konusu diyalogların İzzet Ziya tarafından bu surette detaylıca nakledilmesi, Sultan Reşat'ın Vahdettin'in istikbaldeki saltanatı ile ilgili olumsuz öngörüler ve yine İzzet Ziya'nın da "gariptir ki zaman, bunu bütün üryanlığıyla, bütün fecaatiyle isbat etti" ifadesiyle Sultan Reşat'ı doğrulaması, bizi bu konuşmanın sahilliği konusunda sorgulamaya sevk etmektedir. Zira bu satırların 1922 yılının Eylül ayında, yani Milli Mücadele'nin muvaffakiyete ulaştığı bir dönemde kaleme alındığı düşünülürse, takdim kısmında da değinildiği üzere kurgusal diyalog veya vakaların, yazar tarafından hatıratın satırları arasına serpiştirilme ihtimali oldukça yüksektir. Tam bu noktada şunu belirtmeliyiz ki hatıratlar; verdiği bilgiler açısından kıymetli olduğu kadar tenkit süzgecinden geçirilmeden kabullenildiği zaman çok tehlikeli olabilen edebi kaynaklardır. Nitekim her hatıratta mevcut bulunan ampirik tutarsızlıklar ve kurgu tadı veren anekdotlar İzzet Ziya'nın kaleme aldığı satırlarda da haliyle karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu

nedenle toptancı bir reddetme anlayışı sergilemek yerine bu satırları, bahsettiğimiz kıstaslar doğrultusunda okumak eserden çok daha büyük bir fayda görmemize imkân verecektir.

Üçüncü bölümde değinmemiz gereken kısımlardan birisi de “*Enver Paşa ve Macerası Enver Paşa Nasıl Öldürüldü ve Kızıl Ordu İsyanı Nasıl Bastırıldı*” ve “*Enver Paşa ve Macerası Ziyafet Sofrasında Enver Beye Saray Adap ve Erkânını Öğrettim*” başlıklarıdır. Eseri genel olarak ele alacak olursak, bu başlıklar konu akışını bozmakta ve içerik açısından bir tutarsızlık yaratmaktadır. Söz konusu bölümlerde Enver Paşa’nın hayatıyla ilgili kesitler verilmekte ve ölümü detaylı bir şekilde anlatılmaktadır. İzzet Ziya, Enver’in Berlin Ataşemiliteri olduğu zamanlarda, Saray’daki bir resmi ziyarete katıldığını ve o gece, bu ünlü zabite saray adabını kendisinin öğrettiğini iddia etmektedir. Söz konusu iddiayı da “*Saray usullerine yabancı olduğu için orada benden izahat alıyor, merasime ait bir kusurda bulunmamak için ara sıra kulağıma eğilerek tereddüt ettiği şeyleri benden sorup öğreniyor, izhâr-ı memnuniyet ediyordu*” cümleleriyle okuyucuya sunmaktadır. (s. 190) Ayrıca “*Afif, çok mahcup, az lakırdı söyler, sessiz bir şahsiyeti*” (s. 189) şeklinde tarif ettiği Enver Paşa’nın askeri kariyerindeki yükselişi sırasında karakteristik açıdan değişimini de Süleyman Nazif’ten aldığı şu cümle ile tarif etmektedir: “*Harbiye Nazırı Enver Paşayı tanımıyorum, benim tanıdığım şahıs: Enver Beyi katleden Enver Paşadır!*” (s. 194)

Hülasa; şehzadelerden padişahlara, Çerkes cariyelerden hanım sultanlara, Kaşıkçı Elmasından haremdeki çengi eğlencelerine, saray entrikalarından diplomatik teamüllere, Yıldız hafiyelerinden İttihatçılara, İngiliz Muhiplerinden Milli Mücadeleye, Mevlevilerden Bolşeviklere dek oldukça geniş bir konu yelpazesi olan ‘Saraydan Hatıralar’ adlı eser; akıcı anlatımı ve çok sayıda başlığıyla Osmanlı İmparatorluğu’nun son günlerindeki saray yaşamına ışık tutmakta ve bu yönüyle de dönemle ilgili pek çok araştırmayı zenginleştirecek kıymetli bilgiler içermektedir.

Tarih ve GÜNCE

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
II/4, (2019 Kış), ss. 243-246.

Geliş Tarihi: 28 Aralık 2018

Kabul Tarihi: 31 Ocak 2019

Kitap Tanıtımı

Book Review

Kemal Arı, *Manoli'nin Gözyaşları*, Kitapana Yayınları, İzmir, 2018, 360 sayfa, ISBN: 9786059515528.

Şavgu AYDIN*

Ege'nin iki yakasına yayılmış yazgının öyküsünü anlatmak için, dev bir yüreğin tuttuğu vicdanlı ve aynı derecede akli selim bir kaleme ve iki yakanın arasındaki deniz kadar çok mürekkebe ihtiyaç vardır. Bugüne kadar niceleri anlatılmış, yazılmış olsa da yenileri için çok malzeme bulunur bu topraklarda... Biz biliriz ki; Ege'de nereye gidilirse gidilsin, tüm yollar, patikalar, ister kentlerde ister köylerde, hatta dağ başlarında bile mühacirlikten, mübadillikten kalmış izleri karşımıza çıkarır...

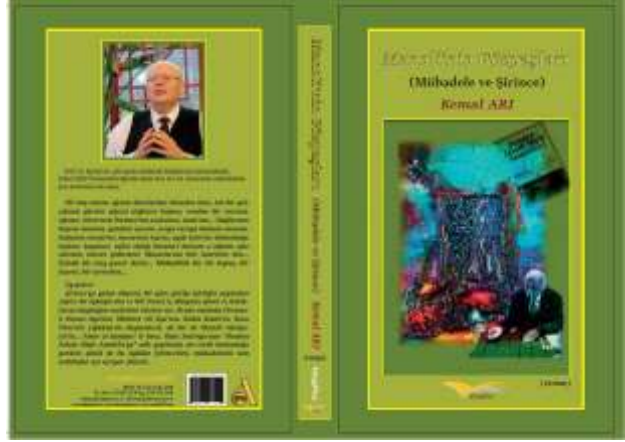
Bu izlerin ağırlığı altında ezilmeden, tozu üflenen acıları kanatmadan, yaşananları anlamak ve anlatmak zorlu bir görev olarak aydınlarımızın, akademisyenlerimizin, sanatçılarımızın, yazarlarımızın karşısında durmaktadır. Bu bir gönül borcudur aynı zamanda... Bizi biz yapan geçmiş unutulmasın, acıların yenileri yaşanmasın diye... Çünkü her ailenin bir kolu muhacirdir, mübadildir, çünkü her kapıyı çalmıştır bu topraklarda savaşlar...

Tarihçi, akademisyen kimliğiyle Büyük Mübadele üzerine yetkin çalışmalara imza atmış olan, bu alanın fırtınalı deryası içinde bir deniz feneri gibi işlev üstlenen, yol gösteren Prof. Dr. Kemal Arı, mübadele çalışmaları esnasında biriktirdiği hikayeleri, duyguları, tanıklıkları, son eserinde roman olarak kaleme almış.

---

* Dokuz Eylül Üniversitesi Tarih Bölümü Lisans Öğrencisi, savguaydin@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-3636-6517

Bu romanda; mübadele coğrafyasının en güzel köylerinden biri olan ünlü Şirince'nin turistik örtüsünün altında yatan tarih ve yine bir başka ünlü romanın kahramanı olan Manoli, yeniden ete kemiğe bürünerek çıkıyor karşımıza. Dido Sotiriyu'nun "Benden Selam Söyle Anadolu'ya" romanında bizlere tanıttığı Manoli Aksiyotis, bu kez Anadolu'dan ses veriyor kendi geçmişine ve Ege'nin iki yakasına.

Birinci bölümde, yaylı bir at arabasından görkemli bir girişle Şirince'ye dönen yaşlı Manoli ile birlikte okuyucular da 1971'in yoksul Şirince'sine dönüyor. Manoli'nin gözleriyle ağaçları, çiçekleri, evleri, dereleri dağları görüyor, kokuları ve yürekteki tortularıyla hisleri paylaşıyor okuyan... Homeros'tan beri güçlü bir anlatı geleneğinin coğrafyası olan bu topraklar, bu köklü birikimin yeni bir katmanı olarak romanın aslında en önemli karakterlerinden birisidir. Hatta romanın baş karakteri Şirince demek yanlış olmaz...

Homeros'tan Yaşar Kemal'lere uzanan Anadolu'nun köklü destansı anlatı geleneğine, yeni, nitelikli bir halka ekleniyor Kemal Arı'nın kalemi ile... Yazar coşkun anlatısını, zengin betimlemelerle süslüyor. Bu betimlemeler Şirince için bir rehber gibi; bugün bile dur köy meydanında, başla her hangi bir yerden Kemal Arı'nın Şirince betimlemelerini okumaya ve kaldır kafanı, gör karşında... Her şey öylesi canlı ve yaşamın bir parçası hala... Tıpkı mübadelenin kendisi gibi...

Manoli kendi doğduğu, büyüdüğü, köklerinin olduğu toprağı gözleriyle değil yüreğiyle tararken, toprakta ona yeniden kucak açıyor, yeni filizler veriyor zihnine ve yüreğine... Böylece bu toprakların Manoli'yi ve daha nicelerini bağrından nasıl çıkardığını da anlıyoruz. Yazar, bilge ozanların anlatı geleneğiyle kurduğu dil ve duygu birliği ile sadece bir kişinin değil bir coğrafyanın ve uzun bir geçmişin parçası olarak geleceğe akan birikimin kadim öyküsünden bir kesit sunduğunun farkında...

"Bambaşka bir şey görürsün, o gördüğün şey, onun belleğinde büyük bir çağrışım yapsın; bu çağrışımın değişik imgeler oluştursun; sonra farkına varsın

ki o imgeler kendisinin iç dünyasında derin izler bırakmıştır. Yani bir şeyler bir takım boşlukları doldurup tamamlasın; tamamlanan şeyler de onun kendi belleğinde ve ruh dünyasında oluşan kopuklukların karşılığı olsun! Bir şeyler gelsin, eksik kalan bir şeyin yanına konsun ve onu tamamlasın! (...) Bir noktadan başlarsın, onca uğraşır, yollar aşarsın; sonunda bakarsın ki geldiğin yer, başladığın yerdir."

Başladığı yere dönen Manoli'ni, kendi bırakıp gittiği Şirince'yi bulamaz elbette karşısında. "Mübadele öncesi varlık, mübadele sonrası yoksulluktu"(r) Şirince'de. "... posası çıkmış, yoksulluğun pençesine düşmüş, sanki büyük bir yıkımın içinden sıyrılmış..."tır. "Eski görkemli kentsel varlığın adı Çirkince'ydi, şimdi yıkık dökük, yoksulluğun elinde çırpınanın adı da Şirince..."

Manoli'nin köye gelişyle dahil olduğumuz roman, ikinci bölümde bir adım geriye ışık tutuyor. Muhtar İnce Mehmet Aga'yı tanıyor, onun ailesinin hikayesine dahil oluyoruz. Şirince'nin Efendisi'ne gelen mektubu, muhtara vermişlerdir. Bu mektubu çözen İnce Mehmet Aga; "insanoğlunun dünyası harman yeri gibidir; sam yelleri de eser, dert yelleri de" diyerek kendi ailesinin mübadele yolcuğunu, mektubun etkisiyle bir kez daha anımsar, adeta yeniden yaşar. Dert rüzgarının yelkeniyle ilerleyen bu öykü, romanın en uzun ve en etkileyici bölümünü oluşturmaktadır.

Manoli'nin Şirince'den kaçtığı günler, İnce Mehmet'in babası Çil Ahmet'in, hasta dedesi Koca Tahir'in ve büyükannesi Koca Nine'nin de Selanik'ten Anadolu'ya geçmeyi bekledikleri günlerle örtüşür. Bir rüya motifi içinde yolları bile kesişir. Boşuna demedik en başta; Ege'de bütün yollar göçe çıkar, mübadelede kesişir diye...

Romanın ilerleyen bölümünde Muhtar, Atina'dan gelen mektubu gerçek muhatabına; yani Manoli'nin ailesinden kalan malların verildiği Mehmet Ali Ağa'ya ulaştırır. Mehmet Ali Ağa'nın oğlu Erdem, büyüklerin de telkinleri neticesinde, cevap yazar Atina'ya. Böylece Manoli ile Erdem arasında başlayan mektuplar, Manoli'yi Şirince yeniden

döndüren ortamın nasıl hazırlandığını gösterir bize. Romanın kurgusu, bir ayağı bugünde, bir ayağı geçmişte ilerler. Biri diğerini besler, örerilmek ilmek.

Tarafları, inançları, beklentileri, geçimleri farklı bu insanların yazgıları ortaktır aslında. "... tek yanlı sanırdık hep hasret denilen eve konulmayacak, mübadele denilen derdi" diyen insanların evleri mübadelede değişmiş, hasreti yanlarından eksik olmamış ve bir birlerine de samimiyetle kapılarını açmışlardır. Çünkü en iyi onlar anlamaktadır birbirlerini.

Doğduğu köye geri dönen Manoli, tüm Şirinceliler'i yeniden mübadele günerine taşımıştır. Kendisi gibi değişen yaşlanan Şirince'de annesinin, babasının, kız kardeşinin izlerini, kah yüreğine kah toprağa gömdüğü anılarla yeniden canlandırmak istemiştir. Roman içerisinde pek çok kişiyle birlikte Dıramalı Hasan'ı da tanırız. Mübadelenin Manoli ile birlikte canlı tanıklarındandır. Bir bilgi misyonuyla onu olayların içinde görürüz. Bu bilgelik taşkınlıkları, öfkeleri yaptırır ve olay örgüsünün doğrular üzerine kurulmasında önemli bir rol üstlenir.

Yaşlı ve hasta Manoli'yi ata bindirerek köyü gezdiren, bağ evine götüren, yalnız bırakmayan Şirinceliler, savaşların yıkımı altında kalan, yetmeyip definecilerin talan ettiği hayatlarına hep umutlara sarılarak devam etmişlerdir. Manoli'nin umudu da Şirince'ye dönmektir. Bu onu hayatta tutmuştur: "Şirince'ye eğer bu yönden bakarsa, onun kendi yaşam çizgisiyle kesişen ortak yazgısı olduğunu görüyordu. Kendi içi de paramparçaydı, derme çatma, yıkık döküktü, tıpkı Şirince gibi. Gene de yazgılarının benzemesini istemezdi; bir umut olmasını istiyordu Şirince'nin kendisi için. Yoksa insan nefes alamazdı böyle bir yazgı karşısında." İçten içe eksilmeyen umutların öyküsüdür bu roman. Yoksa "her kopuş aslında tür ölümdür. Ve ölümlerin içinden çıka çıka başka bir ölüme koşmaktadır insan."

Tüm zorluklara ve yaşanan büyük acılara rağmen nefes almaya devam eden insanların dünyasına bizi ortak eden Kemal Arı, görkemli başlattığı romanını; anlattığı coğrafya gibi bereketli, coşkun, renkli, zengin kelimelerine tezat bir şekilde, mütevazı sayılacak bir son ile bitiriyor. Anakronizmden uzak, realiteden kopmayan bu roman için vurucu, akılda kalıcı, etkileyici bir sona ihtiyaç olmasını anlamak zor değil aslında: "Ölçüler değişince değerler de değişir" diyen bilgelikten süzülen, değişmeyen tek şey hayatın kendisi, tüm insanlıkta karşılığını bulan ortak mirastır. Herşey, halen yaşamımızın bir parçası olarak varlığına devam ediyor ve asıl unutulmaması gereken ise bu diyor bize yazar.